

รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์
โครงการ“การศึกษาแนวทางการจัดการทรัพยากรป่าไม้ของชุมชนอย่างยั่งยืน
ในการเป็นแหล่งวัตถุดิบเพื่อผลิตเครื่องดนตรีพื้นบ้านอีสาน
กรณีศึกษากำแพงบ้านท่าเรือ ตำบลท่าเรือ อำเภอนาหว้า จังหวัดนครพนม

อนุชิต สิงห์สุวรรณ และคณะ

เมษายน 2558

• สกว.ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น
เลขที่รับ TRF/10.066/58
วันที่รับ 17 AUG 2015

รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์

โครงการ“การศึกษาแนวทางการจัดการทรัพยากรป่าไม้ของชุมชนอย่างยั่งยืน
ในการเป็นแหล่งวัตถุดิบเพื่อผลิตเครื่องดนตรีพื้นบ้านอีสาน
กรณีศึกษากำแพงบ้านท่าเรือ ตำบลท่าเรือ อำเภอนาหว้า จังหวัดนครพนม

คณะผู้วิจัย

นายอนุชิต	สิงห์สุวรรณ	หัวหน้าโครงการ
นายวีระศักดิ์	จุลดาวัลย์	นักวิจัยร่วม
นางสาวพณิธา	ยงพิทยาพงศ์	นักวิจัยร่วม
นางสาววิมล	อ่อนทา	นักวิจัยร่วม
นางสาวสิริยาพร	สาสิทธิ์	นักวิจัยร่วม
นายวิศวะ	กุลนะ	นักวิจัยร่วม
นายเกษชัย	มิ่งวงศ์ธรรม	นักวิจัยร่วม
นายจำนง	แสนสุริยวงศ์	นักวิจัยร่วม
นายประหยัด	ชัยบิน	นักวิจัยร่วม
นายราวี	แมดมิ่งเหง้า	นักวิจัยร่วม
นายปุณ	แสนสุริยวงศ์	นักวิจัยร่วม
นายสมศรี	แก้วอินธิ	นักวิจัยร่วม
นางสุจิตรา	นาโควงศ์	นักวิจัยร่วม
นายสมพงษ์	ชัยบิน	นักวิจัยร่วม
นางถาวร	ชัยบิน	นักวิจัยร่วม
นางวาริน	แมดมิ่งเหง้า	นักวิจัยร่วม
นางคำมอญ	ชัยบิน	นักวิจัยร่วม
นายพงศกร	เหมะจุลิน	นักวิจัยร่วม
นายธีรภูมิ	คำแสน	นักวิจัยร่วม
นายวันชัย	ผางดา	นักวิจัยร่วม
นายสุทธินันท์	โนนแก้ว	นักวิจัยร่วม

สนับสนุนโดยกองทุนสนับสนุนการวิจัย(สกว.)

(ความเห็นในรายงานฉบับนี้เป็นของผู้วิจัย สกว.ไม่จำเป็นต้องเห็นด้วยเสมอไป)

กิตติกรรมประกาศ

“เป็นหยัง? ป้าบ้านเขาเป็นแนวนี่” “เฮลสิเฮ็ดจังไค? ถึงมีไม้ไผ่ใช้เฮ็ดเครื่องดนตรี” คำถามในความงวยงและสงสัยเหล่านี้ นำไปสู่การเกิดโครงการวิจัยนี้ขึ้น โดยเป็นการสืบสาวราวเรื่องมองย้อนเข้าไปใน “ความทรงจำ” เมื่อครั้งอดีต เพื่อทบทวนประสบการณ์การใช้ไม้จากป่ามาทำเครื่องดนตรีอีสาน อาชีพหลักของหมู่บ้านท่าเรือ อำเภอนาหว้า จังหวัดนครพนม ทั้งนี้เพื่อแสวงหาแนวทางการจัดการให้เกิดความยั่งยืน “ป่าไม้” ต้องยังคงอยู่คู่ “หมู่บ้าน” ในขณะที่ “คน” ยังต้องทำมาหาเลี้ยงชีพด้วยการทำเครื่องดนตรีไว้ขายต่อไป นั่นคือความมุ่งหมายอย่างถึงที่สุดของโครงการนี้

ตลอดเวลาของการค้นหาคำตอบ คณะวิจัยต้อง “เรียนรู้” อะไรหลายสิ่งอย่างที่เกิดขึ้นบนความสงสัยในทุกขณะ นับตั้งแต่ “วิจัยเป็นแนวไค?” “วิจัยเฮ็ดแนวไค?” ซึ่งผู้ที่ช่วยไขข้อกังขาในส่วนนี้ ทำให้คณะวิจัยทราบว่า งานวิจัยเป็นกระบวนการทางปัญญาที่ช่วยให้เราได้เรียนรู้ ได้สร้างองค์ความรู้ เพื่อแก้ไขปัญหาและใช้ในการพัฒนาคุณภาพชีวิต คือ ดร.ปรีชา อุยตระกูล ผู้อำนวยการสถาบันวิจัยและพัฒนามหาวิทยาลัยนครพนม คุณสำเนา งามชัยและคุณณลินี กังสิริกุล ที่ปรึกษาโครงการวิจัย ทางคณะวิจัยจึงขอขอบคุณทุกท่านเป็นอย่างยิ่ง

เวลาส่วนใหญ่ในโครงการการวิจัยหมดไปกับการเพินหาค้นหาคำตอบที่ว่า “แต่ก่อนกับเดี๋ยวนี้เขาใช้ไม้เฮ็ดเครื่องดนตรีมาจากไค?” “พิน แคน ไหวด โปงลาง ใช้ไม้เฮ็ดต่างกันบ่?” “ใช้ไม้หยังไหน?” และ “เครื่องดนตรีอันหนึ่งใช้ไม้หลายบ่?” คำตอบของคำถามเหล่านี้ เกิดจากการลงพื้นที่สังเกตการณ์สำรวจสภาพภูมิโนเวศ สภาพป่า สภาพหมู่บ้าน และสัมภาษณ์ผู้คนในท้องที่ รวมถึงต้องกระตุ้นเตือนให้ชาวบ้านทุกคนเข้ามามีส่วนร่วมในการมองปัญหา หาคำตอบ และหาทางออกร่วมกัน เพื่อจะได้ทราบว่า “เฮ็ดแนวไค? ป้าบ้านเฮลสิมีไม้ไผ่ใช้เฮ็ดเครื่องดนตรี” ผู้ที่มีส่วนช่วยให้กิจกรรมการเรียนรู้นี้ประสบผลสำเร็จ ได้คำตอบของคำถามอย่างครบถ้วน คือ อาจารย์วีระศักดิ์ จุลดาลัย และอาจารย์พินิจฐา ยงพิทยาพงศ์ จากมหาวิทยาลัยนครพนม ดังนั้นทางคณะวิจัยจึงขอขอบคุณทั้งสองท่านอย่างมาก

เมื่องานวิจัยเสร็จสมบูรณ์ คำถามที่ว่า “วิจัยเฮ็ดหยังได้ไหน?” เป็นคำถามที่ท้าทายต่อคณะผู้วิจัยเป็นอย่างมาก เนื่องจากการใช้ “องค์ความรู้” ที่เขียนบนหน้ากระดาษ ไปปรับประยุกต์ใช้กับการพัฒนาคุณภาพชีวิตของปัจเจกบุคคลและสังคมที่อยู่อาศัย คณะบุคคลที่ทำให้ทราบได้ว่า “งานวิจัยใช่ว่าอยู่บนหิ้ง” แต่ “งานวิจัยต้องคิดคิน กินได้ ใช้ประโยชน์ได้จริง” คือ ศาสตราจารย์(พิเศษ)ศรีศักร วัลลิโภดม ดร.เพิ่มศักดิ์ มกราภิรมย์ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.บุญชร แก้วส่อง และผู้ช่วยศาสตราจารย์พัชริน ดำรงกิตติกุล คำแนะนำและข้อเสนอแนะอันทรงคุณค่าของท่านเหล่านี้ ทางคณะวิจัยจะนำไปใช้ในการพัฒนาท้องถิ่นต่อไป จึงขอขอบพระคุณอย่างสูงมา ณ โอกาสนี้

สุดท้ายนี้คงมีหลายคนเกิดคำถามขึ้นว่า โครงการวิจัยนี้ “ไผ่เฮ็ด?” “เฮ็ดเพื่อไผ่?” หรือ “เพื่อผู้ไค?” คำตอบก็คือ เกิดขึ้นจากแรงบันดาลใจและแรงขับเคลื่อนของพ่อแม่พี่น้องชาวบ้านท่าเรือทุกคน และเพื่อประโยชน์ต่อชาวบ้านท่าเรือทุกคนด้วยเช่นกัน ณ โอกาสนี้ทางคณะวิจัยจึงขอขอบคุณทุกท่าน ประชาชนใน “หมู่บ้านแห่งเสียงดนตรี” แห่งนี้

คณะวิจัยบ้านท่าเรือ จังหวัดนครพนม

บทสรุปสำหรับผู้บริหาร(Executive Summary)

1.ความเป็นมาของโครงการวิจัย

ชุมชนบ้านท่าเรือ ตำบลท่าเรือ อำเภอนาหว้า จังหวัดนครพนม มีประวัติความเป็นมา ยาวนานตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ โดยปรากฏหลักฐานทางโบราณคดี คือ เนินดินที่มีเศษภาชนะดินเผา ตกแต่งด้วยลายเชือกทาบ กตประทับ ลายชุดขีดกระจายอยู่ทั่วบริเวณ และได้พบโครงกระดูกชาย-หญิงฝังร่วม อยู่กับโบราณวัตถุอื่นๆ จากหลักฐานเหล่านี้ทำให้สันนิษฐานได้ว่า สังคมมนุษย์ที่บ้านท่าเรือมีมาแล้วราว 2,500 ปีก่อน ร่วมสมัยกับวัฒนธรรมบ้านเชียงตอนปลาย โดยเป็นแหล่งผลิตเกลือโบราณที่ได้ติดต่อสัมพันธ์ แลกเปลี่ยนผลผลิตกับกลุ่มบ้านเมือง ผ่านทางน้ำอูนและลำน้ำสงคราม การตั้งถิ่นฐานของผู้คนในวัฒนธรรมไทลาว เริ่มต้นขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2350 โดยกลุ่มคนจากจังหวัดอำนาจเจริญอพยพเข้ามาแสวงหาที่ดินทำกินที่อุดมสมบูรณ์ และได้เลือกบริเวณที่ตั้งบ้านท่าเรือในปัจจุบัน เพราะอุดมไปด้วยแหล่ง“เกลือ” มี“ปลา”ตาม“บึง-ทาม”ไว้บริโภค และมี“ป่า”ไว้ใช้หาอยู่หากิน ต่อมาราวปี พ.ศ.2499 หมู่บ้านได้รับการจัดตั้งอย่างเป็นทางการ ในชื่อ“บ้านท่าเรือ” เนื่องจากเป็น“ท่าเรือ”ในการติดต่อค้าขายทางน้ำกับชุมชนภายนอก

ในช่วงทศวรรษ 2500 ชาวบ้านท่าเรือได้นิยมประกอบอาชีพการผลิตเครื่องดนตรีพื้นบ้าน จำพวกแคน พิณ โหวดเพื่อขายตามท้องต่างๆ โดยได้นำเอาทรัพยากรจากป่ามาประยุกต์ใช้เป็นส่วนประกอบของผลิตภัณฑ์ดังกล่าว เช่น ไม้กุ่มแคนนำมาทำแคนและโหวด ไม้ขนุนนำมาใช้ตัวพิณ ไม้ประดู่ ไม้แดงเอามาใช้ทำโป่งกลาง เมื่อการขยายตัวของอุตสาหกรรมการผลิตเครื่องดนตรีพื้นบ้านเพิ่มขึ้น ผลที่ตามมาคือ การขาดแคลนวัตถุดิบในการผลิต ทำให้ต้องนำเข้าวัตถุดิบที่มาจากภายนอก ต้นทุนในการผลิตจึงสูงขึ้น เช่น ไม้กุ่มแคนที่ใช้ทำแคนชาวบ้านต้องนำเข้าจากลาว โดยเริ่มนำเข้าเป็นจำนวนมากในปี พ.ศ.2519 และในปี พ.ศ. 2543 ชาวบ้านท่าเรือนำเข้ามาผลิตแคนต่อปี จำนวน 4,000 มัดๆละ 100 ลำคิดเป็น 40,000 ต่อปี และในปัจจุบันปริมาณการนำเข้าได้สูงขึ้นเป็นเท่าตัว นอกจากนี้ยังมีวัตถุดิบนำเข้าชนิดอื่นเช่น ไม้ทำเต้าแคน ขี้สูด คล้ามัดแคนและวัสดุที่ใช้ในการทำลั่นแคน จากความสำคัญดังกล่าว คณะผู้วิจัยจึงได้จัดทำโครงการ“การศึกษาแนวทางการจัดการทรัพยากรป่าไม้โดยกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชน เพื่อการผลิตเครื่องดนตรีพื้นบ้านอีสานอย่างยั่งยืน กรณีศึกษาบ้านท่าเรือ ตำบลท่าเรือ อำเภอนาหว้า จังหวัดนครพนม” โดยมีวัตถุประสงค์ในการทบทวนถึงปัญหาในเรื่องการจัดการผลผลิตจากป่าที่ใช้เป็นวัตถุดิบในการผลิตเครื่องดนตรีพื้นเมือง และหาแนวทางในการจัดการร่วมกับคนในชุมชน เพื่อให้เกิดการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้ในชุมชนอย่างยั่งยืน ควบคู่กับขยายตัวของอุตสาหกรรมการผลิตเครื่องดนตรีพื้นเมืองที่เพิ่มขึ้นทุกขณะ

2.โจทย์วิจัย

โจทย์วิจัยหลัก

“แนวทางการจัดการทรัพยากรป่าไม้ของชุมชนบ้านท่าเรือให้เกิดความยั่งยืน ในการเป็นแหล่งวัตถุดิบเพื่อผลิตเครื่องดนตรีพื้นบ้านควรเป็นอย่างไร”

โจทย์วิจัยรอง

- 1) พัฒนาการของการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้ของชุมชนบ้านท่าเรือในการเป็นแหล่งวัตถุดิบผลิตเครื่องดนตรีพื้นบ้านเป็นอย่างไร? และมีการจัดการอย่างไร?
- 2) องค์กรชุมชนควรมีบทบาทหน้าที่ และมีกระบวนการขับเคลื่อนในการบริหารจัดการ

ทรัพยากรธรรมชาติป่าไม้เพื่อให้เกิดความยั่งยืนได้อย่างไร? และเอื้อต่อการเป็นแหล่งวัตถุดิบในผลิตเครื่องดนตรีพื้นบ้าน

3) แนวทางการจัดการทรัพยากรป่าไม้อย่างยั่งยืนควรเป็นอย่างไร เพื่อให้เอื้อต่อการเป็นแหล่งวัตถุดิบในการผลิตเครื่องดนตรีพื้นบ้าน

3.วัตถุประสงค์การวิจัย

1) เพื่อศึกษาประวัติศาสตร์และพัฒนาการของการใช้ประโยชน์ และการจัดการทรัพยากรป่าไม้ของชุมชนบ้านท่าเรือในการเป็นแหล่งวัตถุดิบผลิตเครื่องดนตรีพื้นบ้าน

2) เพื่อศึกษาการให้คุณค่าและความหมายของการใช้ทรัพยากรธรรมชาติเพื่อเป็นวัตถุดิบในการผลิตเครื่องดนตรีพื้นบ้าน

3) เพื่อศึกษองค์ความรู้ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ เพื่อเป็นวัตถุดิบในการผลิตเครื่องดนตรีพื้นบ้านตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

4) เพื่อศึกษาบทบาทและกลไกในการบริหารจัดการทรัพยากรป่าไม้ขององค์กรชุมชนต่อการเป็นแหล่งวัตถุดิบในการผลิตเครื่องดนตรีพื้นบ้าน

5) เพื่อศึกษาแนวทางการจัดการทรัพยากรป่าไม้ให้เกิดความยั่งยืน และเอื้อต่อการเป็นแหล่งวัตถุดิบในการผลิตเครื่องดนตรีพื้นบ้าน

4.ขอบเขตในการวิจัย

ขอบเขตด้านพื้นที่ ศึกษาเฉพาะบ้านท่าเรือ ตำบลท่าเรือ อำเภอนาทวี จังหวัดนครพนม

ขอบเขตด้านกลุ่มเป้าหมาย ทำโครงการวิจัยร่วมกับคนในชุมชน ได้แก่ กลุ่มผู้ประกอบการผลิตและการค้าเครื่องดนตรี, กลุ่มปราชญ์ชาวบ้านหรือผู้นำชุมชน คณะครู-นักเรียนโรงเรียนราษฎร์สามัคคี รวมถึงเจ้าหน้าที่จากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง

ขอบเขตด้านเนื้อหา คือ ศึกษาพัฒนาการของการใช้ประโยชน์ การจัดการทรัพยากรป่าไม้ของชุมชนบ้านท่าเรือในการเป็นแหล่งวัตถุดิบผลิตเครื่องดนตรีพื้นบ้าน และร่วมกันกำหนดบทบาท กลไกการขับเคลื่อนในการบริหารจัดการ รวมถึงแนวทางในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ขององค์กรชุมชนในทุกภาคส่วน เพื่อให้เกิดความยั่งยืน และเอื้อต่อการเป็นแหล่งวัตถุดิบในการผลิตเครื่องดนตรีพื้นบ้าน

5.ระยะเวลาในการทำวิจัย

ตั้งแต่วันที่ 20 กันยายน พ.ศ. 2556 ถึงวันที่ 19 กันยายน พ.ศ. 2557

6.ระเบียบวิธีวิจัย

โครงการวิจัยนี้ใช้วิธีการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research: PAR) ในการดำเนินการวิจัยร่วมกับชุมชน

7.กรอบแนวคิดในการศึกษา

งานวิจัยฉบับนี้เน้นการมีส่วนร่วมของชาวบ้านในการระดมความคิดเห็น โดยทบทวนถึงประสบการณ์ในการจัดการป่าไม้ เพื่อเป็นแหล่งผลิตเครื่องดนตรีพื้นบ้าน โดยใช้วิธีการศึกษาประวัติศาสตร์บอกเล่า (Oral History) เพื่อศึกษาพัฒนาการของการใช้ไม้ในการทำเครื่องดนตรี ซึ่งได้ข้อมูลเชิงคุณภาพและเชิงปริมาณประกอบกัน ต่อจากนั้นได้ร่วมกับคิดหาวิธีการจัดการทรัพยากรป่าไม้ให้เกิดความยั่งยืน เพื่อเป็นแหล่งวัตถุดิบในการผลิตเครื่องดนตรี การใช้ประโยชน์ในชีวิตประจำวัน และการอนุรักษ์ดูแลรักษาไปด้วยพร้อมๆกัน

8.ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

- 1) ได้ข้อมูลประวัติศาสตร์และพัฒนาการของการใช้ประโยชน์ และการจัดการทรัพยากรป่าไม้ของชุมชนบ้านท่าเรือในการเป็นแหล่งวัตถุดิบผลิตเครื่องดนตรีพื้นบ้าน
- 2) ได้ข้อมูลเกี่ยวกับคุณค่าและความหมายของการใช้ทรัพยากรธรรมชาติเพื่อเป็นวัตถุดิบในการผลิตเครื่องดนตรีพื้นบ้าน
- 3) ได้องค์ความรู้ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ เพื่อเป็นวัตถุดิบในการผลิตเครื่องดนตรีพื้นบ้านตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน
- 4) ได้ข้อมูลบทบาทและกลไกในการบริหารจัดการทรัพยากรป่าไม้ขององค์กรชุมชนต่อการเป็นแหล่งวัตถุดิบในการผลิตเครื่องดนตรีพื้นบ้าน
- 5) ได้แนวทางการจัดการทรัพยากรป่าไม้ให้เกิดความยั่งยืน และเอื้อต่อการเป็นแหล่งวัตถุดิบในการผลิตเครื่องดนตรีพื้นบ้าน
- 6) ได้นักวิจัยชุมชนอย่างน้อย 7 คน

9.กระบวนการวิจัย

มีขั้นตอนการดำเนินงาน แบ่งเป็น 2 ช่วงคือ 1) ระยะเตรียมการวิจัย (pre-research phase) เป็นการทำความเข้าใจบริบทในเรื่องที่ศึกษา เพื่อนำข้อมูลมาใช้ในการวางแผนการทำงานในพื้นที่ ขั้นตอนนี้ประกอบด้วยการศึกษาเอกสารเกี่ยวกับพื้นที่ศึกษา เช่น เอกสารทางราชการ เอกสารทางวิชาการและสิ่งพิมพ์ต่างๆ รวมถึงการลงพื้นที่สำรวจชุมชนเบื้องต้น 2) ระยะดำเนินการวิจัย (research phase) เป็นขั้นตอนที่เน้นกระบวนการทำงานร่วมกับคนในชุมชนอย่างเข้มข้น ตั้งแต่การเก็บรวบรวมข้อมูล การวิเคราะห์สังเคราะห์ และการเรียบเรียงเนื้อหา ในกระบวนการเหล่านี้ต้องจัดกิจกรรมที่นำไปสู่การขับเคลื่อนให้เกิดผลปฏิบัติจริงในชุมชน เพื่อการแก้ไขปัญหาและพัฒนาชุมชนไปด้วยพร้อมๆกัน

10.ผลการวิจัย

จากการศึกษาได้ผลสรุปว่า ดังนี้

- 1) พัฒนาการของการใช้ประโยชน์จากป่าไม้ในชุมชนบ้านท่าเรือ ในการเป็นแหล่งวัตถุดิบผลิตเครื่องดนตรีพื้นบ้าน มีความสัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงของชุมชนที่มีปัจจัยเกิดจากการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิโนเวศ สภาพแวดล้อมของชุมชน นโยบายของรัฐ และวิถีการผลิตของชาวบ้าน จากการศึกษาสามารถจัดแบ่งพัฒนาการดังกล่าวได้ 2 ช่วงเวลา

ช่วงแรก ในตั้งแต่ พ.ศ.2470 ถึง พ.ศ.2499 เป็นยุคที่ชาวบ้านเริ่มผลิตแคน โดยชาวบ้านรับ

เอาภูมิปัญญาการผลิตแคนเข้าเพื่อนำใช้เป็นเครื่องดนตรีสร้างความบันเทิงให้กับชุมชนในการฉลองสมโภชตามงานรื่นเริงของครอบครัวและชุมชน ในการทำเพื่อขายนั้นในช่วงนี้ ผู้ซื้อได้จ้างวานให้ช่างทำแคนช่วยทำให้เป็นครั้งแรก ไม่ได้มีการค้าขายกันเป็นอาชีพ ในส่วนวัตถุดิบที่ใช้ทำแคนได้มาจากป่าในชุมชน เช่น ไม้เนื้อเกลี้ยงที่ใช้ทำเต้าแคน ไม้ไผ่สร้างโพที่ใช้ทำไม้คั่นกู่แคน ขี้ผึ้งชันโรงหรือแมงขี้ผึ้งใช้ในการประกอบชิ้นส่วนแคน มีการนำไม้ลูกแคนมาจากป่าในชุมชนใกล้เคียงแถบอำเภอศรีสงคราม อำเภอท่าอุเทน และมีบ้างที่นำเข้าจากฝั่งลาว โดยในการจัดการการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนนั้น อยู่ภายใต้คติความเชื่อเหนือธรรมชาติในเรื่องผีเจ้าป่าเจ้าเขา ต้องมีการเซ่นสรวงบูชาขออนุญาตก่อนเข้าใช้ประโยชน์ในพื้นที่ทุกครั้ง นอกจากนี้สิทธิชุมชนข้อตกลงร่วมกันตามจารีตประเพณีในท้องถิ่นได้ถูกนำมาใช้เป็นกลไกสำคัญในการจัดการด้วย

ช่วงที่สอง เริ่มตั้งแต่ พ.ศ.2500 ถึง พ.ศ.2557 เป็นช่วงที่เกิดการขยายตัวในการผลิตแคนและเครื่องดนตรีพื้นบ้านชนิดอื่น คือ พิณ โหวด โปงลางและปี่นหรือปี่ภูไท เพื่อตอบสนองความต้องการของตลาดภายนอก การใช้วัตถุดิบธรรมชาติที่เพิ่มสูงขึ้นและความร่อยหรอของป่าในชุมชน ส่งผลต่อให้เกิดการนำเข้าวัตถุดิบจากภายนอก โดยเฉพาะไม้ลูกแคนนั้นได้นำเข้าจากลาวและชุมชนในแถบเทือกเขาภูพานบริเวณจังหวัดกาฬสินธุ์ ซึ่งมีปริมาณการนำเข้ามากเป็นอันดับหนึ่งเมื่อเปรียบเทียบกับไม้ชนิดอื่น ลำดับต่อมาเป็นไม้เนื้อเกลี้ยงหรือไม้รักใหญ่ที่ใช้ทำเต้าแคนนำเข้าจากชุมชนใกล้เคียงในแถบลุ่มน้ำสงคราม, ไม้สะพังหรือไม้เระรางที่ใช้ทำตัวพิณโปร่งนำเข้าจากอำเภอบ้านแพง อำเภอนาทม อำเภอศรีสงคราม จังหวัดนครพนม และอำเภอเซกา จังหวัดบึงกาฬ, ไม้ขนุนที่ใช้ทำพิณไฟฟ้านำเข้าจากอำเภอศรีสงคราม, ไม้ไม้มะหาดเหลือง/ทองที่ใช้ทำลูกโปงลางนำเข้าจากอำเภอนาทม เขตจังหวัดมุกดาหารและเขตอำเภอบึงโขงหลง จังหวัดบึงกาฬ และลำดับสุดท้ายเป็นไม้ไผ่สร้างโพที่ใช้ทำไม้คั่นเต้าแคน แคนโหวด คันชักปี่น ได้นำเข้าจากอำเภอบ้านแพง อำเภอนาทม และอำเภอศรีสงคราม

2) การศึกษาคุณค่าและความหมายของการใช้ไม้ที่เป็นวัตถุดิบในการผลิตเครื่องดนตรี อิงอยู่กับ “สามัญลักษณ์” หรือลักษณะคุณสมบัติโดยทั่วไปของไม้ เช่น ไม้ไผ่ลูกแคนที่นำมาทำแคนนั้นต้องมีลักษณะ “ปล้องยาว ลำบาง” ถึงจะใช้ได้ หรือไม้ที่ใช้โปงลาง ต้องเป็นไม้เนื้อแข็งถึงจะคงทนถาวร ด้วยภูมิปัญญาเช่นนี้ นำสู่การแก้ไขปัญหาเมื่อเผชิญกับภาวะขาดแคลนวัตถุดิบ โดยการหาไม้ทดแทนที่มีลักษณะเดียวกัน ดังจะเห็นได้จาก ไม้ที่ใช้เต้าแคน ต้องเป็นไม้เนื้ออ่อนสามารถนำมาดัดแปลงเป็นรูปทรงได้ง่าย มีน้ำหนักเบา เพื่อความสะดวกต่อการจัดเป่าในยามเล่น ไม้ที่เหมาะสมได้แก่ ไม้โมก ไม้ยอป่า ไม้กระถินบ้าน ไม้กระถินยักษ์ ไม้มะยม ไม้กระถ่อน ไม้พุทราป่า และไม้แคนา เช่นเดียวกันไม้ที่ใช้ทำพิณต้องเป็นไม้เนื้ออ่อน มีน้ำหนักเบา แตกต่างตรงที่ต้องเลือกไม้ที่ให้เสียงใสกังวาน อย่างไม้ซี่เหล็ก ไม้สะเดา ไม้กระถิน และล่าสุดได้มีการใช้ไม้ยางพาราในการพิณด้วย ซึ่งเป็นการปรับใช้วัตถุดิบให้สอดคล้องกับสภาพปัจจุบันที่มีการปลูกยางพารากันอย่างแพร่หลาย

3) องค์ความรู้ในการจัดการป่าไม้ชุมชนของชาวบ้านท่าเรือ นับตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบันความเชื่อ เรื่องเล่า และตำนานมีผลต่อการจัดการทรัพยากรป่าไม้ในชุมชน โดยพื้นที่ป่าหรือลักษณะภูมินิเวศแต่ละแห่งจะมีเรื่องเล่าที่อธิบายความเป็นมาของสถานที่ มีผลต่อมุมมองและพฤติกรรมของชาวบ้านในการใช้ประโยชน์จากพื้นที่นั้นๆ เช่น เรื่องเล่าเกี่ยวกับความศักดิ์สิทธิ์หรือพลังอำนาจของผีปู่ตา ผีป่า ผีเจ้าที่เป็นกลไกควบคุมการใช้ประโยชน์จากป่าของชาวบ้านไม่ให้เกินพอดี หากปฏิบัติผิดแผกจากขนบธรรมเนียมที่เคยปฏิบัติมาก็จะเกิดสิ่งไม่ดีไม่งามแก่บุคคลนั้นๆ ครอบครัว และชุมชน ดังนั้นคติความเชื่อจึงมีผลต่อการรักษาสมดุลของธรรมชาติในชุมชนไว้มาก นอกจากนี้ชาวบ้านยังมีภูมิปัญญาในการใช้ประโยชน์จากไม้ในป่าที่หลากหลาย อันเป็นกระบวนการที่เกิดจากการเรียนรู้และปรับตัวให้สอดคล้องเพื่ออยู่รอดได้ในสภาวะข้อจำกัดของธรรมชาติ

องค์ความรู้ในการใช้ประโยชน์จากพันธุ์ไม้ เป็นการจัดการทรัพยากรที่ตระหนักถึงคุณค่าของไม้แต่ละประเภท ในฐานะปัจจัยสำคัญในการดำรงชีพ เช่น การใช้ก่อสร้างบ้านเรือน ใช้เป็นยาสมุนไพร ใช้ทำเครื่องมือเครื่องใช้ ใช้ทำเครื่องมือการเกษตร และใช้เป็นวัสดุในการทำเครื่องดนตรี ดังจะเห็นได้จาก ไม้ไผ่สร้างไฟใช้ทำไม้คั่นเต้า แคน แกนโหวด และยังสามารถนำมาทำไม้ตอกไข่มดหลังคาหญ้าที่ไ้่มุงบ้าน นำมาสานตระกล้ำ กระบุง อีกทั้งน่วยังประกอบอาหารอย่าง แกงหน่อไม้ ลวกหน่อไม้กินกับน้ำพริกได้อีกด้วย

4) ในการดำเนินงานในพื้นที่ ทางคณะวิจัยและชาวบ้านได้ร่วมพูดคุยถึงประเด็นในการบริหารจัดการทรัพยากรป่าไม้ชุมชนเพื่อให้เกิดความยั่งยืน โดยเน้นกระบวนการทำงานแบบมีส่วนร่วม ทำให้เกิดภาคีในการทำงานเป็น“เครือข่าย”ยึดโยงคนหลายกลุ่มให้มาขับเคลื่อนร่วมกัน ซึ่งมีการแบ่งบทบาทหน้าที่กันอย่างชัดเจน ได้แก่ มหาวิทยาลัยนครพนมให้ความช่วยเหลือในฐานะที่ปรึกษาทางวิชาการ เช่น การขยายพันธุ์ การอนุรักษ์พันธุ์ไม้ และงานด้านพัฒนาชุมชน, เทศบาลตำบลท่าเรือ ผู้นำชุมชน และคณะกรรมการหมู่บ้านมีหน้าที่ในการขับเคลื่อนให้เกิดผลที่เกิดขึ้นจริงในชุมชน, สำนักงานเกษตรอำเภอ สำนักงานปศุสัตว์อำเภอ ศูนย์การศึกษาครอบครัวและการศึกษาตามอัธยาศัย (กศน.)มีหน้าที่ในการส่งเสริมและสนับสนุนกิจกรรมกับทางชุมชน และประสานกับหน่วยงานภายนอกให้มาร่วมทำงานด้วย

5) ในส่วนแนวทางการบริหารจัดการป่าไม้ชุมชนเพื่อให้เกิดความยั่งยืน ทางโครงการวิจัยได้เสนอแนวทางและร่วมขับเคลื่อนให้เกิดผลปฏิบัติในชุมชน 2 ประการ คือ 1) การหาวิธีการขยายพันธุ์ไม้ลูกแคน เพื่อทดแทนการนำเข้า ลดต้นทุนการผลิตของผู้ทำเครื่องดนตรี และเป็นการฟื้นฟูสภาพป่า รักษาความสมดุลของระบบนิเวศ โดยได้หาวิธีการเพาะเลี้ยงเนื้อเยื่อและการทดลองปักชำ จากนั้นนำเผยแพร่ให้ความรู้แก่ชาวบ้านในพื้นที่และส่งเสริมให้เกิดการทดลองเพาะปลูกในพื้นที่ต่างๆเช่น ป่าชุมชน ป่าตามหัวไร่ปลายนาในพื้นที่ส่วนบุคคล สวนหลังบ้าน หรือการขยายภาคีการทำงานไปให้ชุมชนอื่นทดลองปลูก 2)การสนับสนุนให้ป่าชุมชนเป็นแหล่งเรียนรู้ โดยทางโรงเรียนราษฎร์สามัคคีได้สอดแทรกเนื้อหาเกี่ยวกับความสำคัญของป่าชุมชนไว้ในหลักสูตรท้องถิ่นที่มีการจัดการเรียนการสอนให้นักเรียน การจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชน ฝึกฝนเยาวชนในท้องถิ่นให้มีความรู้และความชำนาญในการเป็นมัคคุเทศก์นำชมสถานที่สำคัญในหมู่บ้านและป่าปู้ตา เพื่อเผยแพร่ให้ความรู้เกี่ยวกับพันธุ์ไม้ในป่า อันเป็นการสร้างการตระหนักรู้ถึงความสำคัญของป่าไม้ที่มีต่อชุมชนให้คนทั่วไปได้รับรู้

บทคัดย่อ

รหัสโครงการ:	RDG56E0074
ชื่อโครงการ:	“การศึกษาแนวทางการจัดการทรัพยากรป่าไม้ของชุมชนอย่างยั่งยืน ในการเป็นแหล่งวัตถุดิบเพื่อผลิตเครื่องดนตรีพื้นบ้านอีสาน กรณีศึกษากำแพง อำเภอหนองบัว จังหวัดนครพนม”
หัวหน้าโครงการวิจัย:	อนันต์ สิงห์สุวรรณ มหาวิทยาลัยนครพนม
E-mail address:	localpower0225@gmail.com
ระยะเวลาโครงการ:	20 กันยายน 2556 -19 กันยายน 2557

โครงการวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ 4 ประการคือ 1) เพื่อศึกษาพัฒนาการของการใช้ประโยชน์จากป่า ในการเป็นแหล่งไม้วัตถุดิบเพื่อผลิตเครื่องดนตรีพื้นบ้าน 2) เพื่อศึกษาคุณค่าและความหมายของการใช้ไม้ที่เป็นวัตถุดิบในการผลิตเครื่องดนตรีพื้นบ้าน 3) เพื่อศึกษาองค์ความรู้ในการจัดการป่าไม้ของชุมชน 4) เพื่อศึกษาบทบาทและกลไกในการบริหารจัดการป่าไม้ขององค์กรชุมชน 5) เพื่อศึกษาแนวทางการจัดการป่าไม้ชุมชนให้เกิดความยั่งยืน

ผลการศึกษาพบว่า

1) พัฒนาการของการใช้ประโยชน์จากป่าไม้ในชุมชนบ้านท่าเรือ มีความสัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงของชุมชนใน 2 ช่วงเวลา ช่วงแรก สมัยการผลิตแคนในระยะเริ่มแรก พ.ศ.2470 ถึงพ.ศ.2499 เป็นช่วงที่ชาวบ้านท่าเรือเริ่มผลิตแคน โดยใช้วัตถุดิบส่วนใหญ่ที่มีอยู่ในชุมชน มีการนำเข้า “ไม้ไผ่แคน” (ชื่อต้นไม้ที่ตัดทิ้งไปเลย) วัสดุสำคัญในการทำแคนจากภายนอกบ้าง แต่ยังไม่แพร่หลาย โดยได้นำเข้าจากชุมชนริมฝั่งโขงในแถบอำเภอท่าอุเทน บ้านแพง จังหวัดนครพนม จังหวัดบึงกาฬ และแขวงคำม่วน ประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ส่วนวัสดุอื่นๆ ได้มาจากในป่าไม้ในชุมชน เช่น ไม้ที่ทำ “เต้าแคน” คือ ไม้ต้นรักใหญ่, “ขี้สูด” หรือขี้ผึ้งชันโรง, ต้นคำที่ใช้มัดเป็นเชือก

ช่วงที่สอง สมัยการขยายตัวของการผลิตแคนและเครื่องดนตรีชนิดอื่น พ.ศ.2500 ถึง พ.ศ. 2557 ช่วงนี้การผลิตเครื่องดนตรีพื้นบ้านเป็นที่นิยมของคนในชุมชน เพื่อส่งขายยังตลาดภายนอก มีการนำเข้า ไม้ที่เป็นวัตถุดิบจากภายนอก โดยเฉพาะอย่างยิ่งไม้ลูกแคนนั้น มีการนำเข้าในปริมาณที่มากกว่าชุมชนในเขตอำเภอเขาวง จังหวัดกาฬสินธุ์ และจากประเทศลาว นอกจากนี้การทำพิน โหวด โป่งลาง ยังส่งผลให้นำเข้าไม้ที่ใช้ทำเครื่องดนตรีเหล่านี้ด้วยเช่นกัน เช่น ไม้สะฟาง ไม้ขนุนที่ใช้ทำพิน เป็นต้น การขยายตัวของ การส่งออกเครื่องดนตรีพื้นบ้าน ทำให้เกิดการรวมกลุ่มอาชีพ เพื่อรักษาผลประโยชน์ร่วมกัน และแก้ไขปัญหาการขาดแคลนวัตถุดิบ

2) การศึกษาคุณค่าและความหมายของการใช้ไม้ที่เป็นวัตถุดิบในการผลิตเครื่องดนตรีพื้นบ้าน พบว่า ชาวบ้านมีภูมิปัญญาในการคัดเลือกไม้ในการทำเครื่องดนตรี โดยพิจารณาจากลักษณะโดยทั่วไปของไม้ เช่น ไม้ไผ่ลูกแคนที่นำมาทำแคนนั้นต้องมีลักษณะ “ปล้องยาว ลำบาง” ถึงจะใช้ได้ หรือไม้ที่ใช้

ทำพิน ไปกลาง ต้องเป็นไม้เนื้อแข็งถึงจะคงทนถาวร ด้วยภูมิปัญญาเช่นนี้ นำสู่การแก้ไขปัญหาการขาดแคลน วัสดุดิบได้ โดยการหาไม้ทดแทนที่มีลักษณะเดียวกัน

3) องค์ความรู้ในการจัดการป่าไม้ชุมชนของชาวบ้านท่าเรือ มี 3 ลักษณะ ลักษณะแรกเป็น การจัดการผ่านความเชื่อเรื่อง“ผีปู้ตา”ทำให้รักษาผืนป่าบางส่วนไว้ได้ ลักษณะที่สองเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มี การใช้ประโยชน์จากไม้โนป่าอย่างหลากหลาย ได้แก่ การใช้ก่อสร้างบ้านเรือน ใช้เป็นยาสมุนไพร ใช้ทำ เครื่องมือเครื่องใช้ ลักษณะที่สามเป็นการจัดการโดยองค์กรชุมชน เช่น การกำหนดให้ป่าปู้ตาเป็นแหล่งเรียนรู้ โครงการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าไม้ที่ดำเนินการโดยคณะกรรมการหมู่บ้าน

4) ในการดำเนินงานในพื้นที่ ทางคณะวิจัยและชาวบ้านได้ร่วมพูดคุยถึงประเด็นปัญหาใน การบริหารจัดการทรัพยากรป่าไม้ชุมชน เพื่อให้เกิดความยั่งยืน โดยเน้นกระบวนการมีส่วนร่วมในทุกภาคส่วน ของหน่วยงาน/องค์กรต่างๆ ได้แก่ มหาวิทยาลัยนครพนมให้ความช่วยเหลือในฐานะที่ปรึกษาทางวิชาการใน การขยายพันธุ์และการอนุรักษ์พันธุ์ไม้ เทศบาลตำบลท่าเรือ ผู้นำชุมชน และคณะกรรมการในหมู่บ้านมีหน้าที่ ในการขับเคลื่อนให้เกิดผลที่เกิดขึ้นจริงในชุมชน สำนักงานเกษตรอำเภอ สำนักงานปศุสัตว์อำเภอ ศูนย์ การศึกษานอกโรงเรียนและการศึกษาตามอัธยาศัย (กศน.)มีหน้าที่ในการส่งเสริมและสนับสนุนกิจกรรมกับทาง ชุมชน

5) ในส่วนแนวทางการบริหารจัดการป่าไม้ชุมชนเพื่อให้เกิดความยั่งยืน ทางโครงการวิจัยได้ ขับเคลื่อนให้เกิดผลปฏิบัติในชุมชน 2 ประการ คือ 1) การหาวิธีการขยายพันธุ์ไม้ลูกแคน เพื่อทดแทนการ นำเข้าและลดต้นทุนการผลิตของชุมชน โดยใช้วิธีการเพาะเลี้ยงเนื้อเยื่อและการทดลองปักชำ จากนั้นนำ เผยแพร่ให้ความรู้แก่ชาวบ้านในพื้นที่และส่งเสริมให้เกิดการทดลองเพาะปลูก 2) การสนับสนุนให้เกิดการ ท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ที่ป่าปู้ตา เพื่อเผยแพร่ให้ความรู้เกี่ยวกับพันธุ์ไม้โนป่า อันเป็นการสร้างการตระหนักรู้ถึง ความสำคัญของป่าไม้ที่มีต่อชุมชน

คำสำคัญ: ทรัพยากรป่าไม้,เครื่องดนตรีพื้นบ้าน,บ้านท่าเรือ

Abstract

Project Code: RDG56E0074

Project Title:

The Procedure for Sustainable Management of Community's Forest
Natural Resource as Being The Raw Material Source for Producing Isan Folk Music
Instruments, A Case Study of Ban Tha Rua, Tha Rua Sub-district, Nawha District, Nakhon
Phanom Province

Leader Project: Anuchit Singsuwan Nakhon Phanom University

E-mail address: Localpower0225@gmail.com

Project Duration: 20 September 2013-19 September 2014

The aims of the research project comprised the five following items. They were 1) to study the development of the forest advantageous usage as being the source of wooden materials for producing the Isan folk music instruments, 2) to study value and meaning of the wooden usage which is the raw material of producing Isan folk music instruments, 3), to study the *body of knowledge on the forest management of the community*, 4) to study the role and mechanism on the forest management of the community organization, and 5) to study the procedure for forest sustainable management of the community.

The research results were revealed as follows:

1). The development of the forest usage of Ban Tha Rua community has correlated with the change of its community in the two phrases: The first phrase is the production of the "Can", a kind of reed mouth organ in northeastern Thailand. The villagers started to produce the can during the years of 1927-1956 by using the raw materials within their own community. The Can-Bamboo Woods were partially imported from some other sources, but they were not well-known. The imported sources included the communities living along the bank of the Mekong river at Tha Uthen district, Ban Paeng district, Nakhon Phanom province, Bueng Karn province, and Khum Muan region of Lao (PDR). For other materials, they were brought from the forest in their community such as the wood, made for "Taow Can", "Mai Ton Luk Yai", "Khee Sood" or "Khee Pueng Chan Loang", called Stingless bee, and "Ton kha", used for the robe ties. For the second phrase, it was the era of expansion the Can production and other music instruments during the years of 1957-2014, which was popular for the people in their community on the folk music instrument production for sale distribution

to the outside markets. The woods were imported from the outside communities particularly “Mai Look Can Nun”, more imported from the community of Khao Wong, Kalasin province, and Lao (PDR). Moreover, the production of Pin, Wote, and Pong Lang has influenced the importing the woods of making the music instruments especially Mai Sa Fang, Mai Khanoon that were imported for Pin production. The expansion of exporting the folk music instruments affected the career integration for jointed-beneficial preservation and solving the problem of the raw material shortage.

2) The study of value and meaning of the wooden usage for being the raw materials of the folk music instruments was found that the villagers had the wisdom of knowledge on the wooden classification for making the music instruments which they considered the physical aspects of the woods. For instance, “Mai Phai Look Can” that was brought to make the “Can Nun” which its tube and size was long, and thin. The wood quality of making Pin and Pong Lang needed to be hard, and permanently tough. By this wisdom of knowledge, this linked to solve the problem of material shortage by finding the substituted woods having the same type.

3) The body of knowledge of villagers toward the forest management of the community consisted of three aspects. The first was the management of “Phi Phoo Ta”, or the ancestry spiritual belief. This helped the villagers to protect the forest areas. The second was the local wisdom on ultimate forest usage such as building the villagers’ homes, herbal medicines, and tools for cultivation. The third was the management through the community organization such as setting up the “Phoo Ta” forest to be as the learning source under the project of forest conservation and recovery”, which has been implemented by the village committees.

4) For the implementation in the research areas, the research team and villagers had participated in various issues in terms of the problem of local forest management for sustainability by emphasizing on participatory process of all sectors such as Nakhon Phanom University that played the role as the academic counselor of expansion and conservation the planting species. The municipality of Tha Rua district, the community leaders, the village committees have driven the project to have the real results in their community. The agricultural district office, Livestock Office, Non-Formal and Informal Education Center have promoted and supported the activities with the community.

5) In terms of the local forest management for sustainability, the research project had been driven to gain the practical results among the community as the two following items: 1) Finding the methods of expansion the Mai Look Can for subsidiary its importing, reducing the costs of the community’s production by growing tissues and experiment of rooting the plants’ cutting, then publicating these knowledge to the villagers in their area, and promoting the cultivation experiment. 2) The promotion of forest conservative

tourism at the “Pha Phoo Ta” in order to publicize the knowledge of the planning species must be done for being awareness of the importance of the forest toward community.

สารบัญ

หน้า

กิตติกรรมประกาศ	I
บทคัดย่อภาษาไทย	II
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	IV
สารบัญ	VI

บทที่ 1

บทนำ

หลักการและเหตุผล	1
โจทย์วิจัย	2
วัตถุประสงค์การวิจัย	3
ขอบเขตการวิจัย	3
ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	3
นิยามศัพท์เฉพาะ	4

บทที่ 2

เอกสารที่เกี่ยวข้องและแนวคิดในการวิจัย

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	5
-เอกสารและงานวิจัยเกี่ยวกับการผลิตเครื่องดนตรีของชุมชนบ้านท่าเรือ	5
-เอกสารและงานวิจัยเกี่ยวกับบริบทพื้นที่ศึกษา	8
-เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรป่าไม้โดยชุมชน	9
แนวคิดในการวิจัย	16

บทที่ 3

กระบวนการวิจัย

ระยะเตรียมการวิจัย

-ศึกษาข้อมูลจากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	20
-ลงพื้นที่ศึกษาข้อมูลภาคสนามในเบื้องต้น	21
-กิจกรรมเวทีชาวบ้านครั้งที่ 1: การค้นหาโจทย์วิจัยในพื้นที่และการชี้แจงกับชุมชน	22

ระยะดำเนินการวิจัย

-การอบรมเชิงปฏิบัติการเพื่อพัฒนานักวิจัยท้องถิ่น	25
-กิจกรรมเวทีชาวบ้านครั้งที่ 2: การจัดทำแผนที่ชุมชน	28
-กิจกรรมเวทีชาวบ้านครั้งที่ 3 : ศึกษาพัฒนาการของการจัดการทรัพยากรป่าไม้ผ่านเส้นแบ่งเวลา Time Line ของชุมชนและร่วมกันจัดทำแบบสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูล	30

หน้า

-กิจกรรมการสำรวจและศึกษาการใช้ประโยชน์จากพันธุ์ไม้ในป่าชุมชน	36
-กิจกรรมลงพื้นที่สัมภาษณ์ชาวบ้านแบบเจาะลึก	37
-กิจกรรมเวทีชาวบ้านครั้งที่ 4: การระดมความคิดเห็นแลกเปลี่ยนเรียนรู้เรื่อง การจัดการทรัพยากรป่าไม้ในการผลิตเครื่องดนตรีพื้นบ้านอีสาน และการวางแผนงานกิจกรรม สกว.ท้องถิ่นสัญจรครั้งที่ 2	39
-กิจกรรมเวทีชาวบ้านครั้งที่ 5 : “เวที สกว.สัญจรครั้งที่ 2”	41
-กิจกรรม “คืนความสุขให้ชาวประชา ร่วมใจเกี่ยวหญ้าบ้านท่าเรือ” และการสำรวจสภาพป่าไม้บริเวณป่าชุมชน	45
-กิจกรรม “เวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้การทำงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นภายใต้ชุดโครงการ การปรับตัวของชุมชนในจังหวัดนครพนม เพื่อรองรับการเปลี่ยนแปลงในอนาคต”	48
-กิจกรรมเวทีชาวบ้านครั้งที่ 6 : การจัดทำแผนที่ป่าชุมชนบ้านท่าเรือ	52
- กิจกรรมเวทีชาวบ้านครั้งที่ 7: การศึกษาแนวทางการจัดการทรัพยากรป่าไม้ ให้เกิดความยั่งยืนและเอื้อต่อการเป็นแหล่งวัตถุดิบในการผลิตเครื่องดนตรีพื้นบ้าน	55

บทที่ 4

ผลการวิจัย

ตอนที่ 1 ภูมิโนเวศ พัฒนาการทางประวัติศาสตร์

สภาพทางสังคม วัฒนธรรม และเศรษฐกิจของชุมชนบ้านท่าเรือ	59
--	----

ภูมิโนเวศ

-ที่ตั้งและอาณาเขต	60
-ทรัพยากรดิน	62
-ทรัพยากรน้ำ	63
-ทรัพยากรป่าไม้	65
-คติความเชื่อกับการจัดการทรัพยากรป่าไม้	68

พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของชุมชนบ้านท่าเรือ

-สมัยการตั้งถิ่นฐานของชุมชน พ.ศ.2350-2499	86
-สมัยการขยายตัวของชุมชน พ.ศ.2500-2557	89

สภาพสังคมและวัฒนธรรม

-สภาพทางสังคม	93
-วัฒนธรรมและประเพณี	94
-ฮีต 12:ประเพณี 12 เดือนของชาวชุมชนท่าเรือ	95
-คติความเชื่อเรื่องปู่แคน	99
-สภาพทางเศรษฐกิจ	100
-อาชีพการผลิตเครื่องดนตรีพื้นบ้าน	100

-อาชีพการทอผ้าไหม	101
ตอนที่ 2 พัฒนาการของการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้ชุมชนบ้านท่าเรือ เพื่อเป็นวัตถุดิบการผลิตเครื่องดนตรีพื้นบ้านอีสาน	
สมัยการผลิตแคนในระยะเริ่มแรก พ.ศ.2470-2499	104
-การเข้ามาของภูมิปัญญาในการผลิตแคน	104
-ภูมิปัญญาในการผลิตแคน	105
-ขั้นตอนการผลิต	107
-การจัดการทรัพยากรป่าไม้ในการเป็นแหล่งวัตถุดิบที่ใช้ผลิตแคน	110
-ไม้ไผ่ลูกแคน	110
-ไม้น้ำเกลี้ยง หรือไม้รักใหญ่	111
-ซี่สูด ชันนะรง หรือชันโรง	112
-ต้นคล้า	113
สมัยการขยายตัวของการผลิตแคนและเครื่องดนตรีชนิดอื่น พ.ศ.2500-2557	
การขยายตัวของการผลิตแคนและเครื่องดนตรีชนิดอื่น	114
ภูมิปัญญาในการผลิตพิณ โป่งกลาง โหวด และปี่นก	115
-การผลิตพิณ	116
-ขั้นตอนการผลิต	118
-การผลิตโป่งกลาง	119
-ขั้นตอนการผลิต	120
-การผลิตโหวด	122
-ขั้นตอนการผลิต	122
-การผลิตปี่นก หรือปี่ภูไท	123
-ขั้นตอนการผลิต	123
-การจัดการทรัพยากรป่าไม้ในการเป็นแหล่งวัตถุดิบผลิตเครื่องดนตรี	125
-การใช้ไม้เป็นวัตถุดิบในการผลิตเครื่องดนตรี	125
-ไม้ไผ่ลูกแคน	125
-ไม้น้ำเกลี้ยง หรือไม้รักใหญ่	126
-ไม้สะฟาง	127
-ไม้ขนุน	128
-ไม้มะหาด	129
-การจัดการทรัพยากรป่าไม้	134
-การจัดการในระดับชุมชน	134
-การจัดการในระดับบุคคล	135

ตอนที่ 3 แนวทางการจัดการทรัพยากรป่าไม้ให้เกิดความยั่งยืน และเอื้อต่อการเป็นแหล่งวัตถุดิบในการผลิตเครื่องดนตรีพื้นบ้าน	143
-การขยายพันธุ์และการปลูกไม้ลูกแคน	145
-การส่งเสริมป่าชุมชนให้เป็นแหล่งเรียนรู้	148
บทที่ 5	
บทสรุป	152
บรรณานุกรม	
-เอกสารและงานวิจัย	155
-คำบอกเล่าจากคนในชุมชน	156
ภาคผนวก	158
-ภาคผนวก ก รายชื่อนักวิจัย	
-ภาคผนวก ข แบบสัมภาษณ์	
-ภาคผนวก ค ข้อเสนอแนะจากผู้ทรงคุณวุฒิและรายละเอียดการแก้ไข	
-ภาคผนวก ง รายงานความก้าวหน้าและรายงานทางการเงินของโครงการวิจัย	

บทที่ 1

บทนำ

1.1 หลักการและเหตุผล

ชุมชนบ้านท่าเรือ ตำบลท่าเรือ อำเภอนาหว้า จังหวัดนครพนม เป็นหมู่บ้านสุดเขตของจังหวัดนครพนม ทางทิศตะวันตกติดกับอำเภออากาศอำนวย จังหวัดสกลนคร ทิศเหนือติดกับบ้านเสียว ตำบลบ้านเสียว ทิศใต้ติดกับบ้านนาซอ ตำบลท่าเรือ และทิศตะวันออกติดกับบ้านบะหว้า ตำบลท่าเรือ สภาพโดยทั่วไปของพื้นที่บ้านท่าเรือตั้งอยู่ในบริเวณที่ราบลุ่มอยู่ริมห้วยบ่อกอก ซึ่งตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือห่างจากหมู่บ้านออกไปประมาณ 1 กิโลเมตร ลำห้วยสายนี้ไหลเชื่อมโยงกับลำน้ำอูน สาขาของลำน้ำสงคราม โดยไหลมารวมกันที่ตำบลศรีสงคราม อำเภอศรีสงคราม และไหลลงสู่แม่น้ำโขงที่ปากน้ำไชยบุรี อำเภอท่าอุเทน จังหวัดนครพนม ในอดีตชาวบ้านในท้องถิ่นได้ใช้เส้นทางน้ำดังกล่าวในการไปมาหาสู่กัน โดยชาวบ้านท่าเรือได้นำเอา “เกลือ” ที่มีมากอยู่ในชุมชนไปแลกเปลี่ยนค้าขายกับชุมชนในบริเวณลุ่มน้ำสงครามที่มี “ปลา” อยู่มาก นอกจากนี้ยังได้นำ “เกลือ” ไปแลก “ข้าว” และ “ของป่า” จากชุมชนอื่นที่อยู่ในเขตอำเภอพรรณานิคม อำเภอวาริชภูมิ จังหวัดสกลนคร จนเกิดเป็นเครือข่ายทางเศรษฐกิจและสังคมในลุ่มน้ำสงครามขึ้น โดยมีบ้านท่าเรือเป็น “ชุมทาง” ในการเชื่อมโยงร้อยเรียงชุมชนต่างๆ เข้าไว้ด้วยกัน จนเป็นที่มาของการขนานนามหมู่บ้านแห่งนี้ว่า “บ้านท่าเรือ” อันมีความหมายสื่อถึงการเป็นชุมชนขนานน้ำที่ทำเทียบเรือเป็นภูมิลักษณะสำคัญ

การตั้งถิ่นฐานของชุมชนที่บ้านท่าเรือปรากฏมานานแล้ว ตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ ในช่วงยุคโลหะตอนปลายร่วมสมัยกับวัฒนธรรมบ้านเชียงในราว 2,500 ปีมาแล้ว ที่เนินดินอันเป็นที่ตั้งของสำนักสงฆ์วัดโพธิ์สวรรค์ได้พบเศษภาชนะดินเผาตกแต่งด้วยลายเชือกทาบ กดประทับ ลายขีดขีดกระจายอยู่ทั่วบริเวณ และยังพบโครงกระดูกมนุษย์ 2 โครงฝังแบบเหยียดยาว ที่บริเวณเอนมีวัตถุสี่เหลี่ยมคล้ายสำริดวางคาอยู่เหนือศีรษะมีภาชนะดินเผา 2 ใบวางซ้อนกัน สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นโครงกระดูกผู้ชายและผู้หญิง จากหลักฐานที่พบสันนิษฐานได้ว่า เนินดินแห่งนี้น่าจะเป็นแหล่งผลการผลิตเกลือโบราณมาก่อน และคงเป็นการผลิตในระดับอุตสาหกรรมที่มีการแลกเปลี่ยนกับผลผลิตของกลุ่มบ้านเมืองอื่น โดยใช้ลำน้ำอูนเป็นเส้นทางการคมนาคม เพราะได้พบหลักฐานทางโบราณคดีแบบเดียวกันนี้แพร่กระจายอยู่ในเขตอำเภอสว่างแดนดิน อำเภอพรรณานิคม อำเภอวาริชภูมิ จังหวัดสกลนคร โดยเฉพาะบริเวณที่ราบระหว่างห้วยน้ำยามและห้วยปลาหางมีการตั้งถิ่นฐานอย่างหนาแน่น โดยการสำรวจพบแหล่งโบราณคดีถึง 37 ชุมชน (โครงการโบราณคดีภาคอีสาน.2537) ซึ่งแสดงถึงความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมของผู้คนในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ในแถบนี้ที่เกิดจากการพึ่งพาทรัพยากรระหว่างกัน

กลุ่มคนที่ตั้งถิ่นฐานที่บ้านท่าเรือในปัจจุบัน เป็นกลุ่มชนไทลาวที่โยกย้ายคร้ามมาจากจังหวัดอำนาจเจริญในราว พ.ศ. 2350 เพื่อหลีกเลี่ยงความอดอยากหิวโหยมาแสวงหาที่ดินทำกินที่อุดมสมบูรณ์ ปัจจุบันที่ตั้งจุดให้กลุ่มคนเหล่านี้เข้ามาอยู่อาศัยที่บ้านท่าเรือ นอกจากฐานทรัพยากร “เกลือ” และ “ปลา” ดังที่กล่าวไปแล้ว “ป่าไม้” ยังเป็นฐานทรัพยากรสำคัญของพื้นที่ ผืนป่าที่สำคัญของบ้านท่าเรือตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ในบริเวณที่ถูกกำหนดให้เป็น “ป่าปู้ตา” ตามคติความเชื่อเรื่องผีบรรพบุรุษประจำชุมชนของชาวอีสาน และมีส่วนเป็นเขตป่าช้าของหมู่บ้าน สภาพป่าเป็นป่าเบญจพรรณมีพรรณไม้หลายชนิดขึ้นปะปนกันอยู่อย่างหนาแน่น ที่สำคัญคือ ต้นเต็ง ต้นรัง ต้นกุง ต้นจิก ต้นหว้า ต้นแต้ และไม้ประเภทป่าไผ่ ป่าเพ็ก หรือป่าโจด ป่าบริเวณนี้ชาวบ้านเรียกโดยรวมว่า “โคกหนองแต้” เนื่องจากมีหนองน้ำธรรมชาติที่มีต้นแต้ขึ้นอยู่เป็นจำนวนมาก ดังนั้นหมู่บ้านที่ตั้งขึ้นจึงมีชื่อว่า “บ้านหนองแต้” ตามลักษณะของภูมินิเวศท้องถิ่น ต่อมาในราวปี พ.ศ.2499 จึงได้เปลี่ยนชื่อหมู่บ้านเป็น “บ้านท่าเรือ” เนื่องจากการติดต่อค้าขายทางเรือกับชุมชนภายนอกขยายตัวมากยิ่งขึ้น

นับตั้งแต่แรกเริ่มการตั้งหมู่บ้านป่าโคกหนองแต้มีความสำคัญต่อวิถีชีวิตของชาวบ้าน โดยได้ใช้ผลผลิตจากป่าเป็นอาหาร เช่น เห็ดและผักพื้นบ้าน หน่อไม้ หวาย ไซมัดแดง รวมถึงแมลงจำพวกจักจั่น แมง แดง แมงจิ้งจก นอกจากนี้ผลผลิตจากป่ายังเป็นประโยชน์ต่อการดำเนินชีวิตของชาวบ้าน เช่น ไม้เนื้อแข็งนำมาสร้างอาคารบ้านเรือน ใบตองกุงหรือใบตองตึงนำมาใช้ห่อของ เศษไม้นำมาทำฟืน ผลผลิตจากป่าเหล่านี้มีปริมาณมากที่เพียงพอกับการใช้ประโยชน์ของชาวบ้านทำเรือและชุมชนใกล้เคียง ซึ่งรู้จักใช้ภูมิปัญญาในการอยู่ร่วมกับธรรมชาติ โดยมีข้อห้ามที่สัมพันธ์กับความเชื่อในเรื่องผีปูดว่า การใช้ประโยชน์จากป่าต้องขออนุญาตต่อผีเจ้าปู่ผู้ดูแลรักษาทุกครั้ง ซึ่งเป็นผลให้เกิดการรักษาสมดุลระหว่างการใช้ประโยชน์และความอุดมสมบูรณ์ของสภาพธรรมชาติได้เป็นอย่างดี

ในช่วงทศวรรษ 2500 ชาวบ้านท่าเรือได้นิยมประกอบอาชีพการผลิตเครื่องดนตรีพื้นบ้าน จำพวกแคน พิณ โหวตเพื่อขายตามที่ต่างๆ โดยได้นำเอาทรัพยากรจากป่ามาประยุกต์ใช้เป็นส่วนประกอบของผลิตภัณฑ์ดังกล่าว เช่น ไม้กุ่มแคนนำมาทำแคนและโหวต ไม้ขนุนนำมาใช้ตัวพิณ ไม้ดู่ ไม้แดงเอามาใช้ทำโปงลาง เครื่องดนตรีพื้นบ้านจากบ้านท่าเรือมีคุณภาพและเป็นที่ต้องการจากตลาดภายนอกอย่างต่อเนื่อง ทำให้เกิดการขยายตัวของอุตสาหกรรมการผลิตเครื่องดนตรีพื้นบ้าน โดยคนในชุมชนบ้านท่าเรือได้ประกอบอาชีพการผลิตเครื่องดนตรีกันเกือบทุกครัวเรือน ผลที่ตามมาคือ การขาดแคลนวัตถุดิบในการผลิต ทำให้ต้องนำเข้าวัตถุดิบที่มาจากภายนอก ต้นทุนในการผลิตจึงสูงขึ้น เช่น ไม้กุ่มแคนที่ใช้ทำแคนชาวบ้านต้องนำเข้าจากลาว โดยเริ่มนำเข้าเป็นจำนวนมากในปี พ.ศ.2519 และในปี พ.ศ. 2543 ชาวบ้านท่าเรือนำเข้ามผลิตแคนต่อปี จำนวน 4,000 มัดๆละ 100 ลำคิดเป็น 40,000 ต่อปี และในปัจจุบันปริมาณการนำเข้าได้สูงขึ้นเป็นเท่าตัว นอกจากนี้ยังมีวัตถุดิบนำเข้าชนิดอื่นเช่น ไม้ทำเต้าแคน ขี้สูด คล้ามัดแคนและวัสดุที่ใช้ในการทำลิ้นแคน ปัญหาต้นทุนในการผลิตที่สูงขึ้นนั้นนับว่าเป็นปัญหาในอุตสาหกรรมการผลิตเครื่องดนตรีพื้นเมืองที่สำคัญประการหนึ่งของชุมชนบ้านท่าเรือ จากที่กล่าวมาแล้วคณะผู้วิจัยจึงได้จัดทำโครงการ“การศึกษาแนวทางการจัดการทรัพยากรป่าไม้ โดยกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชน เพื่อการผลิตเครื่องดนตรีพื้นบ้านอีสานอย่างยั่งยืน กรณีศึกษาบ้านท่าเรือ ตำบลท่าเรือ อำเภอหนองบัว จังหวัดนครพนม” โดยมีวัตถุประสงค์ในการทบทวนถึงปัญหาในเรื่องการจัดการผลผลิตจากป่าที่ใช้เป็นวัตถุดิบในการผลิตเครื่องดนตรีพื้นเมือง และหาแนวทางในการจัดการร่วมกับคนในชุมชน เพื่อให้เกิดการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้ในชุมชนอย่างยั่งยืน ควบคู่กับขยายตัวของอุตสาหกรรมการผลิตเครื่องดนตรีพื้นเมืองที่เพิ่มขึ้นทุกขณะ

1.2 โจทย์วิจัย

โจทย์วิจัยหลัก

“แนวทางการจัดการทรัพยากรป่าไม้ของชุมชนบ้านท่าเรือให้เกิดความยั่งยืน ในการเป็นแหล่งวัตถุดิบเพื่อผลิตเครื่องดนตรีพื้นบ้านควรเป็นอย่างไร”

โจทย์วิจัยรอง

- 1) พัฒนาการของการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้ของชุมชนบ้านท่าเรือในการเป็นแหล่งวัตถุดิบผลิตเครื่องดนตรีพื้นบ้านเป็นอย่างไร? และมีการจัดการอย่างไร?
- 2) องค์กรชุมชนควรมีบทบาทหน้าที่ และมีกระบวนการขับเคลื่อนในการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติป่าไม้เพื่อให้เกิดความยั่งยืนได้อย่างไร? และเอื้อต่อการเป็นแหล่งวัตถุดิบในผลิตเครื่องดนตรีพื้นบ้าน
- 3) แนวทางการจัดการทรัพยากรป่าไม้อย่างยั่งยืนควรเป็นอย่างไร เพื่อให้เอื้อต่อการเป็นแหล่งวัตถุดิบในการผลิตเครื่องดนตรีพื้นบ้าน

1.3 วัตถุประสงค์การวิจัย

- 1) เพื่อศึกษาประวัติศาสตร์และพัฒนาการของการใช้ประโยชน์ และการจัดการทรัพยากรป่าไม้ของชุมชนบ้านท่าเรือในการเป็นแหล่งวัตถุดิบผลิตเครื่องดนตรีพื้นบ้าน
- 2) เพื่อศึกษาการให้คุณค่าและความหมายของการใช้ทรัพยากรธรรมชาติเพื่อเป็นวัตถุดิบในการผลิตเครื่องดนตรีพื้นบ้าน
- 3) เพื่อศึกษาองค์ความรู้ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ เพื่อเป็นวัตถุดิบในการผลิตเครื่องดนตรีพื้นบ้านตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน
- 4) เพื่อศึกษาบทบาทและกลไกในการบริหารจัดการทรัพยากรป่าไม้ขององค์กรชุมชนต่อการเป็นแหล่งวัตถุดิบในการผลิตเครื่องดนตรีพื้นบ้าน
- 5) เพื่อศึกษาแนวทางการจัดการทรัพยากรป่าไม้ให้เกิดความยั่งยืน และเอื้อต่อการเป็นแหล่งวัตถุดิบในการผลิตเครื่องดนตรีพื้นบ้าน

1.4 ขอบเขตในการวิจัย

ขอบเขตด้านกลุ่มเป้าหมาย

- 1) กลุ่มผู้ประกอบการผลิตและการค้าเครื่องดนตรีพื้นเมืองในเขตบ้านท่าเรือ ตำบลท่าเรือ อำเภอนาหว้า จังหวัดนครพนม
- 2) กลุ่มปราชญ์ชาวบ้านหรือผู้นำชุมชนทั้งที่เป็นทางการ เช่น กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล และผู้นำที่ไม่เป็นทางการ เช่น ผู้นำในการประกอบพิธีกรรมทางศาสนา ผู้รู้หรือปราชญ์ท้องถิ่นผู้มีความเชี่ยวชาญในเรื่องพรรณไม้พื้นเมือง ผู้เชี่ยวชาญในการผลิตเครื่องดนตรีพื้นบ้าน เป็นต้น
- 3) คณะครู-นักเรียนโรงเรียนราษฎร์สามัคคี ตำบลท่าเรือ อำเภอนาหว้า จังหวัดนครพนม
- 4) กลุ่มอาชีพ/วิสาหกิจชุมชนที่เกี่ยวกับอุตสาหกรรมการผลิตเครื่องดนตรีพื้นบ้าน
- 5) องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น

ขอบเขตด้านพื้นที่

- 1) ขอบเขตด้านพื้นที่

ชุมชนบ้านท่าเรือ ตำบลท่าเรือ อำเภอนาหว้า จังหวัดนครพนม

- 2) ขอบเขตด้านเนื้อหา

ศึกษาพัฒนาการของการใช้ประโยชน์ การจัดการทรัพยากรป่าไม้ของชุมชนบ้านท่าเรือในการเป็นแหล่งวัตถุดิบผลิตเครื่องดนตรีพื้นบ้าน และร่วมกันกำหนดบทบาท กลไกการขับเคลื่อนในการบริหารจัดการ รวมถึงแนวทางในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ขององค์กรชุมชนในทุกภาคส่วนเพื่อให้เกิดความยั่งยืน และเอื้อต่อการเป็นแหล่งวัตถุดิบในการผลิตเครื่องดนตรีพื้นบ้าน

1.5 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

- 1) ได้ข้อมูลประวัติศาสตร์และพัฒนาการของการใช้ประโยชน์ และการจัดการทรัพยากรป่าไม้ของชุมชนบ้านท่าเรือในการเป็นแหล่งวัตถุดิบผลิตเครื่องดนตรีพื้นบ้าน
- 2) ได้ข้อมูลเกี่ยวกับคุณค่าและความหมายของการใช้ทรัพยากรธรรมชาติเพื่อเป็นวัตถุดิบในการผลิตเครื่องดนตรีพื้นบ้าน
- 3) ได้องค์ความรู้ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ เพื่อเป็นวัตถุดิบในการผลิต

เครื่องดนตรีพื้นบ้านตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

4) ได้ข้อมูลบทบาทและกลไกในการบริหารจัดการทรัพยากรป่าไม้ขององค์กรชุมชนต่อการเป็นแหล่งวัตถุดิบในการผลิตเครื่องดนตรีพื้นบ้าน

5) ได้แนวทางการจัดการทรัพยากรป่าไม้ให้เกิดความยั่งยืน และเอื้อต่อการเป็นแหล่งวัตถุดิบในการผลิตเครื่องดนตรีพื้นบ้าน

6) ได้นักวิจัยชุมชนอย่างน้อย 7 คน

1.6 นิยามศัพท์เฉพาะ

การจัดการทรัพยากร หมายถึง การจัดการทรัพยากร การบริหารมาใช้ดำเนินการให้บรรลุวัตถุประสงค์ที่วางไว้อย่างมีประสิทธิภาพและประสิทธิผล อันประกอบด้วยกระบวนการวางแผน การควบคุม การอำนวยความสะดวกและประสานการทำงานของฝ่ายต่างๆ ให้สำเร็จลุล่วงไปได้อย่างราบรื่น เพื่อให้องค์กรบรรลุผลสำเร็จตามแผนงานและโครงการที่วางไว้ โดยในที่นี้หมายถึง การจัดการทรัพยากรป่าไม้เท่านั้น

ทรัพยากรป่าไม้ หมายถึง ทรัพยากรต่างๆ ที่มีอยู่ในสังคมของป่าทุกชนิด ไม่ว่าจะเป็นสิ่งที่มีชีวิตหรือไม่มีชีวิต ดังนั้นทรัพยากรป่าไม้จึงหมายรวมถึง ทรัพยากรอื่น ๆ ที่มีผลสืบเนื่องมาจากป่าไม้ ได้แก่ สัตว์ป่า ของป่า ที่ดิน ป่าไม้ ต้นน้ำลำธาร และสภาพแวดล้อมทั่วไปของป่า โดยในที่นี้จะเน้นไปที่ทรัพยากรจากป่าที่เป็นวัตถุดิบในการผลิตเครื่องดนตรีพื้นบ้านเท่านั้น เช่น ไม้กู่แคน ไม้ซุง ไม้ดู่ ชันโรง เป็นต้น

ความยั่งยืน หมายถึง ความสามารถที่จะรักษาไว้ให้ดำเนินต่อไป ความยั่งยืนในที่นี้มี

ความหมายในเชิง “การพัฒนาอย่างยั่งยืน” ซึ่งหมายถึง การตอบสนองความต้องการของคนรุ่นปัจจุบัน โดยไม่มีผลกระทบในทางลบต่อความต้องการของคนรุ่นต่อไปในอนาคต เนื่องจากทุกครั้งที่มีการตอบสนองความต้องการของคนรุ่นปัจจุบัน ต้องมีการทำลายทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม ซึ่งจะส่งผลกระทบในทางลบต่ออนาคต การพัฒนาที่ยั่งยืนจึงเป็นแนวคิดในการแก้ปัญหา โดยการพัฒนาอนุรักษ์ธรรมชาติไว้ในลักษณะที่เป็นส่วนรวมหรือมหภาค คือ หากมีความจำเป็นที่จะดำเนินการให้กระทบต่อคุณภาพสิ่งแวดล้อมในทีใดทีหนึ่ง ก็จะต้องเสริมสร้างคุณภาพสิ่งแวดล้อมในที่อื่นๆ เป็นการชดเชยเพื่อให้ในแง่มหภาคของคุณภาพสิ่งแวดล้อมคงอยู่ได้ดั้งเดิม

บทที่ 2

เอกสารที่เกี่ยวข้องและแนวคิดในการวิจัย

ในบทนี้เป็นการสำรวจและทบทวนวรรณกรรมเพื่อสร้าง“พรมแดนความรู้”เกี่ยวกับ “การศึกษาการผลิตเครื่องดนตรีพื้นบ้านของบ้านท่าเรือ”และ “การศึกษาเกี่ยวกับแนวทางการจัดการทรัพยากรป่าไม้ชุมชน” โดยมีเป้าหมายในการกำหนดกรอบแนวคิดในการวิจัยให้มีความชัดเจนมากยิ่งขึ้น โดยผู้ศึกษาได้จัดหมวดหมู่เอกสารออกเป็น 3 กลุ่มคือ 1) เอกสารและงานวิจัยเกี่ยวกับการผลิตเครื่องดนตรีของชุมชนบ้านท่าเรือ 2) เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวกับข้อมูลทั่วไปของพื้นที่ศึกษา และ3) เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรป่าไม้โดยชุมชน เอกสารเหล่านี้ได้ใช้วิธีการศึกษาและให้ข้อมูลที่แตกต่างกัน ซึ่งผู้ศึกษานำมากำหนดเป็นกรอบแนวคิดในการศึกษา เพื่อเป็นแนวทางในวางแผนการวิจัย การเก็บข้อมูล การวิเคราะห์ และการสังเคราะห์ในงานวิจัยให้บรรลุตามวัตถุประสงค์ของโครงการ

2.1 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการทบทวนวรรณกรรมให้ครอบคลุมเกี่ยวกับเรื่องที่ศึกษานั้น มีผู้ศึกษาวิจัยมาบ้างแล้ว ส่วนหนึ่ง ซึ่งได้ให้รายละเอียดเกี่ยวกับวิธีการศึกษาและเนื้อหาแตกต่างกันออกไป โดยผู้ศึกษาได้จัดแบ่งออกเป็นหมวดหมู่ และสังเคราะห์เอกสารแต่ละประเภทว่าสะท้อนถึงข้อมูลในเรื่องใด โดยมีรายละเอียด ดังนี้

1) เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวกับการผลิตเครื่องดนตรีของชุมชนบ้านท่าเรือ

อภิศักดิ์ คำสิงห์ (2536 :28 – 31) กล่าวถึง การทำแคนบ้านท่าเรือ การทำแคนที่บ้านท่าเรือเป็นการสืบทอดมาจากบรรพบุรุษเป็นเวลานานมาแล้ว บางครอบครัวยึดให้ทำตั้งแต่สมัยเด็กๆ ให้รู้จักวิธีการทำแคนเอาไว้เพราะจะได้เกิดความชำนาญให้มากขึ้น โดยเฉพาะการใช้ลิ้นเข้ากับไม้ มีการปรับปรุงทำให้เกิดเสียงความไพเราะให้มากขึ้นกว่าเดิม

ผลิตภัณฑ์ที่ได้มักอยู่ในรูปของแคนที่สมบูรณ์แบบ จะแตกต่างกันในรูปขนาดของเสียงที่ต้องการ คือ ขนาดเล็ก ขนาดกลางและขนาดใหญ่ และขนาดของลิ้นและชนิดของลิ้น การจัดการผลิตรายอยู่ในรูปของครอบครัวหรือเป็นกลุ่ม การขายจะมีนายหน้าหรือพ่อค้ามาติดต่อ ตลาดต้องการแบบไหน ขนาดรูปลักษณะของแคน และในขณะที่ราคาของแคนถูกหรือถูกกดพวกเขาจะรวมกลุ่มกันขายเพื่อให้ได้ราคาดีขึ้น

ปัญหาสำคัญ คือ ด้านคุณภาพไม้ที่ทำเริ่มหายาก เทคโนโลยีล้ำสมัย การรวมกลุ่มของชาวบ้าน และการทำแคนของชาวบ้านนับว่าเป็นสัญลักษณ์ของหมู่บ้านท่าเรือ ทำให้เกิดรายได้เพิ่มขึ้นนอกจากการทำนา

ไทยไฟแนนเชียล (แคน : หัตถกรรมเสียงม่วนจากหมู่บ้านท่าเรือ. 2537 : 26)ได้เสนอ บทความเรื่องแคน : หัตถกรรมเสียงม่วนจากหมู่บ้านท่าเรือ สรุปได้ว่า แคนเป็นเครื่องดนตรีพื้นเมืองของชาวอีสานในไทย และของลาวในส่วนที่อยู่ภาคกลางและตอนใต้ (ลาวเทิงและลาวลุ่ม) ในช่วงที่จังหวัดนครพนมจัดงานประเพณีไหลเรือไฟประจำปี พ.ศ. 2537 ระหว่างวันที่ 16 – 20 ตุลาคม ทางสำนักงานการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยภาคตะวันออกเฉียงเหนือเขต 4 ได้เชิญช่างแคนจากบ้านท่าเรือหรือบ้านแต อำเภอนาหว้า จังหวัดนครพนม คือ นายบุญถิ่น โพธิ์แสนศรี นายนุช แมดมิ่งเหง้า และเด็กชายสาคร ขาสงวน ไปสาธิตการทำบริเวณจัดงาน

การทำแคนในปัจจุบันโดยเฉพาะอย่างยิ่งในสินค้าที่เป็นหัตถกรรมพื้นบ้านประจำหมู่บ้านท่าเรือ และเป็นแหล่งที่มาของรายได้ที่สำคัญของหมู่บ้านซึ่งยังมีอาชีพหลักคือการทำนา การทำแคนของหมู่บ้านประมาณร้อยละ 80 ของผู้ใช้แรงงานทำแคนเป็นอาชีพเสริมโดยจะรวมเป็น 2 กลุ่ม ลักษณะคล้ายกับ

กลุ่มสหกรณ์ กลุ่มหนึ่งได้รับการสนับสนุนเงินจากสำนักงานพัฒนาชุมชนมีสมาชิก 130 คน มีเงินทุน 40,000 บาท อีกกลุ่มได้รับการสนับสนุนจากบริษัทเอกชนของภาคเหนือ ตั้งชื่อกลุ่มว่ากลุ่มวายพัฒนา มีสมาชิก 45 คน มีเงินกองทุน 29,000 บาท

ในอดีตชาวบ้านทำเรือ 2 คน ได้เรียนรู้วิธีทำแคนมาจากช่างที่บ้านพนอม จังหวัดนครพนม ซึ่งเป็นหมู่บ้านอยู่ติดแม่น้ำโขงมีช่างแคนฝีมือชั้นครูหลายคนได้นำมาฝึกหัดและเผยแพร่แก่ชาวบ้านทำเรือ ในฐานะเป็นเครื่องดนตรีชิ้นสำคัญในการละเล่นประจำถิ่น ภายหลังมีคนไปติดต่อซื้อแคนจนกระทั่งได้พัฒนามาถึงขั้นทำเป็นธุรกิจการค้าของหมู่บ้านทำเรือจนถึงทุกวันนี้ ช่างแคนบ้านทำเรือนิยมใช้ไม้จากประเทศลาว ไม้ลูกแคนต้นหนึ่งยาวประมาณ 4 เมตร เอามาทำเป็นแคนใหญ่ได้ 2 – 3 ชิ้น ไม้ลูกแคนที่รับซื้อมาจากชาวลาว ต้นละ 80 สตางค์ หรือ 1 บาท (ผ่านพ่อค้าคนกลางชาวไทยที่อำเภอท่าอุเทน) ในปีหนึ่งๆ ชาวบ้านทำเรือใช้ไม้ลูกแคน 2,000 – 3,000 ต้น ทำแคนได้ประมาณ 1,600 – 2,000 ตัว ราคาของแคนที่จำหน่ายแต่ละ 350 – 1,200 บาท

ช่างแคนที่บ้านทำเรือทั้งที่เป็นสมาชิกของกลุ่มผู้ทำแคนและไม่ได้เป็น จะทำแคนในเวลาที่ยว่างจากการทำนาหรือถ้ามีใบสั่งเป็นจำนวนมากก็จะเอาเวลามาทำแคน เวลาขายก็จะนำเอาไปฝากให้เพื่อนนำไปขายให้ หรือจะรวบรวมไวนำไปขายเองในช่วงที่มีงานเทศกาลที่สำคัญๆ เช่น งานนมัสการพระธาตุพนม งานแห่เทียนพรรษาที่อุบลและงานอื่นๆ ซึ่งจะนำไปจำหน่ายทั่วประเทศไม่เฉพาะในเขตภาคอีสานบางครั้งร้านค้าตามเมืองท่องเที่ยวใหญ่ๆ จะสั่งให้ทำแคนเป็นจำนวนมาก ทั้งแคนน้อยแคนใหญ่เพื่อจำหน่ายเป็นของที่ระลึกให้นักท่องเที่ยว และในเดือนกันยายน พ.ศ. 2537 ชาวบ้านทำเรือได้มีส่วนร่วมส่งแคนให้จังหวัดขอนแก่นเพื่อจัดเป็นวงแคนที่มีขนาดใหญ่ในช่วงเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. 2537 ในงานผูกเสี่ยว

วิชาญ เตือนจิต (2538 : 31) กล่าวว่าในปี พ.ศ. 2537 รัฐบาลได้ฟื้นฟูวัฒนธรรม ประเพณี และศิลปะด้านต่างๆ ของไทย แคนก็เป็นเครื่องดนตรีอีกชนิดหนึ่งที่ควรได้รับการฟื้นฟูและสนับสนุน เพื่อให้ดนตรีชนิดนี้คงอยู่ในประเทศไทยตลอดไป ขณะนี้มีราษฎรหลายหมู่บ้านในพื้นที่จังหวัดนครพนมแคนขายเป็นอาชีพ โดยเฉพาะที่บ้านนาผือ ตำบลคำพิ อำเภอนาแก ตั้งอยู่บนเชิงเทือกเขาภูพาน ซึ่งขาดแคลนแหล่งน้ำไม่สามารถปลูกพืชผักหรือการเกษตรได้ราษฎรจึงหันมาทำแคนขายทั้งหมู่บ้าน และแคนจากหมู่บ้านนี้เคยนำไปแสดงในงานอีสานเทรดแฟร์ที่กรุงเทพฯ มาแล้ว ส่วนการจำหน่ายมักผ่านพ่อค้าคนกลางที่มาจากจังหวัดกาฬสินธุ์ มหาสารคาม ยโสธร สกลนคร ที่มารับซื้อแล้วไปขายต่อในราคาที่แพงกว่า

นอกจากที่อำเภอนาแกแล้ว ยังมีอีกสองหมู่บ้านที่เคยทำแคนขาย คือ ที่บ้านทำเรือ อำเภอนาหว้า และที่บ้านพะยอม อำเภอนาหว้า สำหรับราคาขายนั้นเมื่อก่อนขายถูกเพียงอันละ 30 – 50 บาทเท่านั้น ปัจจุบันราคา 500 – 800 บาทก็มี อย่างไรก็ตามเครื่องดนตรีประเภทแคนนี้จัดเป็นเอกลักษณ์ด้านศิลปวัฒนธรรมแขนงหนึ่งของไทยเราจึงควรที่หน่วยงานที่เกี่ยวข้องต้องหาทางอนุรักษ์ไว้ รวมถึงการส่งเสริมผู้ผลิตให้ยืนหยัดอยู่ได้ เพราะนอกจากจะส่งเสริมเพื่ออนุรักษ์แล้วยังได้ชื่อว่าผดุงอาชีพของคนทำแคนด้วยสามารถยึดเป็นอาชีพเลี้ยงครอบครัวได้และจะได้อนุรักษ์เครื่องดนตรีนี้ไว้ให้คงอยู่ต่อไป

ดอกคุณ (นามแฝง) (2539 : 19 - 21) ได้เสนอบทความเรื่อง แคน : ดนตรีพื้นบ้านดังไกลทั่วโลก เธอไว้ว่า ภูมิปัญญาชาวบ้านของไทยมีอยู่มากมายหลายสาขา โดยแตกต่างกันในแต่ละท้องถิ่นตามสภาพภูมิประเทศ และมรดกทางภูมิปัญญาที่บรรพบุรุษมอบให้ท้องที่อำเภอนาหว้าในวันนี้ กำลังได้รับความสนใจจากหน่วยงานราชการและเอกชนที่ต่างก็ให้การสนับสนุนให้ชาวบ้านมีรายได้เสริมจากการทำแคนส่งขายทั่วไทยและตอนนี้ก้าวหน้าถึงขั้นส่งแคนไปขายต่างประเทศ

จากจุดเริ่มต้นที่ทำแคนเป็นอาชีพเสริม จากถึงขั้นกลายเป็นอาชีพหลักทำเงินให้มีกินมีใช้มีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น ที่สำคัญยังเยาวชนในหมู่บ้าน ไม่ต้องอพยพทิ้งถิ่นฐานไปหางานทำในเมืองหลวงและตามหัว

เมืองใหญ่ๆ อีก เมื่อชาวบ้านทำเรือทำแคนเสร็จและจะส่งไปขายตามจังหวัดต่างๆ ในภาคอีสาน ภาคเหนือ ภาคกลาง และภาคใต้ แคนที่ทำนั้นมีทั้งแคนเป่าได้และแคนโซว์เป็นที่ระลึกสำหรับนักท่องเที่ยวที่เดินทางไปเยือนนครพนม ที่กล่าวไปกว่านี้ คือ การทำแคนส่งขายต่างประเทศ

ศูนย์บริการการศึกษานอกโรงเรียนอำเภอนาหว้า ได้สนับสนุนการทำแคนอย่างต่อเนื่อง ในลักษณะการสอนวิชาชีพพระยาสันให้กับกลุ่มที่สนใจวิชาชีพทำแคน โดยครูในท้องถิ่นเป็นวิทยากรประจำหมู่บ้าน นอกจากนั้นได้จัดสอนวิชาการดนตรีพื้นเมืองให้กับนักเรียนในโรงเรียนราษฎร์สามัคคี บ้านท่าเรือ สำหรับประวัติการทำแคนบ้านท่าเรื่อนั้นเมื่อปี พ.ศ. 2481 นายโลน แสนสุริยวงศ์ ราษฎรบ้านยอดขาด ตำบลยอดขาด อำเภอนาแก จังหวัดนครพนม ได้ย้ายถิ่นฐานพร้อมครอบครัวไปที่บ้านท่าเรือ จากนั้นนายโลนที่มีประสบการณ์การทำแคนมาก่อนจึงเริ่มทำแคนเพื่อใช้เป็นดนตรีพื้นเมือง ใช้เป่าในงานบุญประจำปีและโอกาสต่างๆ ทำให้ชาวบ้านท่าเรือและหมู่บ้านใกล้เคียงนิยมในเสียงแคนเพิ่มขึ้นตามลำดับ มีคนมาสั่งซื้อแคนละขอสมัครเป็นลูกศิษย์ ต่อมาปี พ.ศ. 2498 นายโลนได้เสียชีวิต นายทองคำ แสนสุริยวงศ์ ผู้เป็นบุตรชายได้สืบทอดการทำแคน และชาวบ้านท่าเรือได้เริ่มทำแคนเรื่อยมา

ใน พ.ศ. 2530 ทางหน่วยงานราชการได้จัดสรรงบประมาณให้ความช่วยเหลือชาวบ้านท่าเรือ ได้ตั้งกลุ่มทำแคนขึ้นมาจำนวน 2 กลุ่ม คือกลุ่มทำแคนของกรมพัฒนาชุมชน มีสมาชิก 108 คน มีเงินกองทุนเรื่องแรก 32,000 บาท และกลุ่มที่ 2 ได้รับการสนับสนุนจากเอกชน คือ กลุ่มแดนขอบริษัทนานาชาติ (วายเอ็ม ซี เอ เชียงใหม่) มีสมาชิกจำนวน 45 คน มีเงินทุน 29,000 บาท

บันทึก แสงวิจิต (2541 : 14) กล่าวถึงการทำแคนที่บ้านท่าเรือว่า อำเภอ นาหว้าอยู่ห่างจากจังหวัดนครพนมประมาณ 100 กิโลเมตร อาชีพเกษตรกรรมส่วนใหญ่คือการทำนา ยามว่างจากการทำนามีอาชีพเสริมหลายอย่าง เช่น การทอผ้าไหม ตักแกบอบแห้งส่งไปขายยังประเทศไต้หวัน และการทำไส้เดือนตากแห้ง และการทำโหวด แคน ดนตรีพื้นเมืองอีสาน แคน มีแหล่งผลิตใหญ่ คือ บ้านท่าเรือ ตำบลท่าเรือ อำเภอ นาหว้า จังหวัดนครพนม ปีหนึ่งๆ สามารถทำรายได้ให้กับหมู่บ้านท่าเรือเป็นจำนวนมาก เป็นอาชีพเสริมยามว่างจากการทำนา

นายพนวัชร สิงห์ศักดิ์ นายอำเภอ นาหว้ากล่าวว่า อาชีพเสริมที่อำเภอ นาหว้าทำกันมานานแล้ว คือการทอผ้าไหม กลุ่มทอผ้าศิลปาชีพ ที่ตำบลท่าเรือ การทำโหวด แคน ที่บ้านท่าเรือเป็นแหล่งผลิตใหญ่ ในภาคอีสาน มีคนมาสั่งซื้อถึงถิ่นเป็นประจำ ผู้มาเยี่ยมเยือนอำเภอ นาหว้าต่างซื้อไปฝากเพื่อนฝูงกันเป็นประจำ

สัญญา สมประสงค์ (2555: บทคัดย่อ) ได้ทำการศึกษาวิจัย การศึกษาทำเครื่องดนตรีพื้นบ้านอีสาน :กรณีศึกษาหมู่บ้านท่าเรือ ตำบลท่าเรือ อำเภอ นาหว้า จังหวัดนครพนม ผลการศึกษาพบว่า ชุมชนบ้านท่าเรือมีการดำเนินวิถีชีวิตที่เรียบง่ายชุมชนมีการเอื้ออารีต่อกัน ได้มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ในการทำเครื่องดนตรี ตลอดจนยังมีการก่อตั้งกลุ่มสหกรณ์ในการจำหน่ายเครื่องดนตรีในการผลิตเครื่องดนตรีของชาวบ้านท่าเรื่อนั้นมีทั้ง พิณ แคน โหวด และโปงลาง เป็นต้นตามความต้องการของตลาดเป็นปัจจัยหลักในทางด้านเศรษฐกิจและความเข้มแข็งของชาวบ้านท่าเรือพบว่าประชากรอยู่กันอย่างมีเสรีภาพร่วมทั้งมีการกระจายรายได้อย่างเป็นระบบชาวบ้านมีศักดิ์ศรีและรักษาความเป็นตัวตนของตนเองให้เกิดความสอดคล้องกับทางด้านเศรษฐกิจสังคมและวัฒนธรรม

จากข้างต้นจะเห็นได้ว่า งานศึกษาส่วนใหญ่ได้นำเสนอถึงอัตลักษณ์ของชุมชนหมู่บ้านท่าเรือที่มีภูมิปัญญาในการผลิตเครื่องดนตรีพื้นบ้าน โดยเฉพาะอย่างยิ่งแคน ซึ่งมีการผลิตในระดับอุตสาหกรรมที่สามารถสร้างรายได้ให้กับคนในชุมชนเป็นอย่างมาก นอกจากนี้การที่ชุมชนบ้านท่าเรือมีฝีมือในการผลิตแคนยังเป็นความภาคภูมิใจของคนในท้องถิ่น แคนเป็นเครื่องดนตรีพื้นเมืองที่ผูกพันกับวิถีชีวิต และวิถีสังคมของคนอีสาน การผลิตแคนถือว่าเป็นความเข้มแข็งทางวัฒนธรรมเนื่องจากนำภูมิปัญญาแบบดั้งเดิมมาปรับใช้ในระบบ

เศรษฐกิจแบบสมัยใหม่ อย่างไรก็ตามการผลิตเพื่อตอบสนองความต้องการของตลาดภายนอกได้ส่งผลให้มีการเพิ่มปริมาณผลผลิตมากยิ่งขึ้น วัตถุดิบที่ได้มาจากป่าชุมชนจึงร่อยหรอ จึงเกิดการนำเข้าวัตถุดิบที่มาจากภายนอก ทำให้มีต้นทุนในการผลิตที่สูงขึ้น เช่น ไม้กุ่มแคนที่ใช้ทำแคนชาวบ้านต้องนำเข้าจากลาว เริ่มนำเข้าเป็นจำนวนมากในปี พ.ศ.2519 ในปี พ.ศ. 2543 ชาวบ้านท่าเรือนำเข้ามามาผลิตแคนต่อปี จำนวน 4,000 มัดๆละ 100 ลำคิดเป็น 40,000 ต่อปี และในปัจจุบันปริมาณการนำเข้าได้สูงขึ้นเป็นเท่าตัว นอกจากนี้ยังมีวัตถุดิบนำเข้าชนิดอื่นเช่น ไม้ทำเต้าแคน ชีสุด คล้ามัดแคนและวัสดุที่ใช้ในการทำลั่นแคน ปัญหาต้นทุนในการผลิตที่สูงขึ้นนี้นับว่าเป็นปัญหาในอุตสาหกรรมการผลิตเครื่องดนตรีพื้นบ้านที่สำคัญประการหนึ่งของชุมชนบ้านท่าเรือ(ชัยศักดิ์ ฎมุล.2543 :100-101,166) ดังนั้นจึงควรมีการทบทวนถึงปัญหาในเรื่องการจัดการวัตถุดิบที่ได้มาจากป่าธรรมชาติในชุมชน และแสวงหาแนวทางในการจัดการร่วมกับคนในชุมชน เพื่อให้เกิดความยั่งยืนของทรัพยากร พร้อมกับการขยายตัวของอุตสาหกรรมการผลิตเครื่องดนตรีพื้นบ้านที่เพิ่มขึ้นทุกขณะ

2)เอกสารและงานวิจัยเกี่ยวกับบริบทพื้นที่ศึกษา

ชัยศักดิ์ ฎมุล(2543:38-40) กล่าวถึง ประวัติศาสตร์ชุมชนบ้านท่าเรือจากคำบอกเล่าของคนท้องถิ่นว่า ชาวบ้านท่าเรือเป็นคนกลุ่มไท-ลาว มีถิ่นฐานเดิมอยู่ที่บ้านแมต บ้านไร่ ในเขตอำนาจเจริญ (ปัจจุบันเป็นจังหวัดอำนาจเจริญ)จังหวัดอุบลราชธานี แต่เนื่องจากประสบกับภาวะฝนแล้ง เกิดความยากลำบากในการทำมาหากิน จึงได้อพยพโยกย้ายครัวเข้ามาตั้งถิ่นฐานในเขตลุ่มน้ำสงครามที่อุดมไปด้วยบ่อเกลือและแหล่งปลาที่ชุกชุม โดยในปี พ.ศ.2350 นายศรีวงศ์ บินศรี ได้เป็นหัวหน้าคณะ เดินทางโดยใช้เกวียนเป็นพาหนะเดินทางผ่านทางอำนาจเจริญ เลิงนกทา คำชะอี นาแก สกลนคร และเดินทางเข้าสู่เขตตำบลนาหว้า ซึ่งในขณะนั้นขึ้นกับอำเภอท่าอุเทน จังหวัดนครพนม ในครั้งแรกชาวบ้านท่าเรือได้ตั้งบ้านเรือนพักอาศัยอยู่ร่วมกับชาวญ้อที่บ้านนาซอม ต่อมาได้ทำการบุกเบิกพื้นที่ป่าจับจองเป็นที่ดินทำกิน และได้ขยายครัวเรือนออกไปตั้งถิ่นฐานยังที่นาของตนเองในปี พ.ศ.2356 เนื่องจากพื้นที่เดิมคับแคบ และเกิดไฟไหม้ขึ้นในหมู่บ้านทำให้บ้านเรือนได้รับความเสียหายจึงได้พิจารณาหาที่ตั้งหมู่บ้านใหม่ นอกจากนี้ยังมีสาเหตุมาจากความแตกต่างทางด้านวัฒนธรรมระหว่างไทลาวกับไทญ้อที่อยู่ร่วมกัน ไทลาวที่เป็นกลุ่มคนเข้ามาที่หลังจึงจำเป็นต้องแยกตัวออกมาจากพื้นที่เดิม เพื่อเป็นการรักษาสัมพันธ์ภาพระหว่างคนสองกลุ่มไว้

ในระยะแรกชาวบ้านที่เคลื่อนย้ายออกมามีประมาณ 30-40 ครัวเรือน ได้ช่วยกันปลูกสร้างบ้านเรือนอยู่บริเวณใกล้กับหนองน้ำธรรมชาติ ซึ่งมีต้นแต้ขึ้นอยู่เป็นจำนวนมาก ชาวบ้านเรียกว่า “โคกหนองแต้” เมื่อชาวบ้านมาตั้งบ้านเรือนอาศัยจึงได้เรียกชื่อหมู่บ้านที่ตั้งขึ้นใหม่นี้ว่า “บ้านหนองแต้” หรือ “บ้านแต้” สภาพทั่วไปของบ้านหนองแต้ในขณะนั้นมีความอุดมสมบูรณ์เป็นอย่างมากเพราะมีผืนป่าขนาดใหญ่เป็นแหล่งอาหารให้ชาวบ้านได้พึ่งพาอาศัยเต็มที่ นอกจากนี้ยังใกล้กับลำห้วยบ่อกก ซึ่งเป็นลำห้วยขนาดใหญ่สาขาสำคัญของลำน้ำอูนที่ไหลเชื่อมต่อกับลำน้ำสงคราม และไหลลงสู่แม่น้ำโขงที่ “ปากน้ำไชยบุรี” ตำบลไชยบุรี อำเภอท่าอุเทน เมื่อถึงฤดูน้ำฝนจะมีน้ำท่วมขังในพื้นที่เป็นบริเวณกว้าง มีลักษณะเป็น “ป่าบุง ป่าทาม”ที่เป็นแหล่งอาศัยของปลาจำนวนมาก ดังนั้นปลาจึงเป็นฐานทรัพยากรสำคัญของชุมชนแถบนี้ โดยชาวบ้านจะจับปลาไว้บริโภค โดยแปรรูปเป็น “ปลาแดด” หรือ “ปลาร้า” เพื่อเก็บไว้กินตลอดปี ฐานทรัพยากรสำคัญอีกประการหนึ่งของชุมชนบ้านหนองแต้คือ เกลือ ซึ่งปรากฏร่องรอยการต้มเกลือมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ ชาวบ้านหนองแต้และหมู่บ้านใกล้เคียง เช่น บ้านเม่นใหญ่ บ้านเสียว ต่างต้มเกลือเป็นอาชีพเสริม นอกเหนือจากการทำนา ผลผลิตจากบ้านหนองแต้เหล่านี้ชาวบ้านจะเก็บไว้กินเองส่วนหนึ่ง อีกส่วนหนึ่งจะนำมาแลกเปลี่ยนกับสินค้าชนิดอื่นหรือนำมาขายให้กับพ่อค้าหรือที่เรียกว่า “นายฮ้อย”ต่างถิ่นที่เดินทางมารับซื้อปลา เกลือ และผลผลิตอื่นๆไปขายให้กับชุมชนภายนอก โดยใช้เส้นทางน้ำเป็นเส้นทางหลัก การติดต่อ

ค้าขายก่อให้เกิดเครือข่ายระหว่างชุมชนในเขตลุ่มน้ำขึ้นมา อันมีผลต่อการเชื่อมโยงความสัมพันธ์ทางสังคม วัฒนธรรม และเศรษฐกิจเข้าเป็น“ท้องถิ่น”เดียวกัน จากการที่บ้านหนองแต้เป็นชุมทางน้ำในการติดต่อกับ บ้านเมืองอื่น จึงทำให้ชุมชนแห่งนี้มี “ท่าจอดเรือ”ที่เป็นรู้จักกันดีในท้องถิ่น ต่อมา “บ้านหนองแต้”จึงได้รับการขนานนามว่า “บ้านท่าเรือ” โดยได้มีการเปลี่ยนชื่อหมู่บ้านอย่างเป็นทางการในปี พ.ศ.2499

ในระยะแรกของการปกครอง บ้านท่าเรือเป็นหมู่ที่ 14 ขึ้นกับตำบลนาหว้า อำเภอท่าอุเทน จังหวัดนครพนม ต่อมาประชากรในหมู่บ้านเพิ่มมากขึ้น ทางราชการจึงได้จัดเขตการปกครองใหม่โดยการ ประกาศตั้งกิ่งอำเภอศรีสงคราม บ้านท่าเรือจึงถูกจัดให้ขึ้นกับกิ่งอำเภอที่ตั้งขึ้นใหม่นี้ และได้เปลี่ยนจากหมู่ที่ 14 เป็นหมู่ที่ 1 ต่อมาในปี พ.ศ.2514 ทางราชการได้ประกาศตั้งกิ่งอำเภอนาหว้า โดยรวมเอาตำบลของ อำเภอศรีสงครามจำนวน 2 ตำบลมาขึ้นกับกิ่งอำเภอนาหว้า และได้รับการยกฐานะจากกิ่งอำเภอนาหว้าขึ้น เป็นอำเภอนาหว้า เมื่อวันที่ 25 มีนาคม พ.ศ.2522 ขณะนั้นบ้านท่าเรื่อยังคงขึ้นกับตำบลนาหว้า จนเมื่อปี พ.ศ. 2530 จำนวนประชากรในหมู่บ้านได้เพิ่มขึ้นเป็นจำนวนมากจึงได้ขออนุมัติจากทางราชการแยกเขตการ ปกครองเป็น 2 หมู่คือ หมู่ที่ 1 และหมู่ที่ 2 และในปี พ.ศ.2544 บ้านท่าเรือจะแบ่งเขตการปกครองออกเป็น 3 หมู่ เป็นหมู่ที่ 8

นอกจากนี้ชัยศักดิ์ ภูมูล(2543:43-44) ยังได้กล่าวถึง สภาพทั่วไปของหมู่บ้านท่าเรือไว้ว่า บ้านท่าเรือเป็นหมู่บ้านขนาดใหญ่ ตัวหมู่บ้านตั้งอยู่บนที่ตอนทางด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้ของลำห้วยบ่อกอก มีผืนป่าขนาดใหญ่อยู่ทางทิศใต้ของหมู่บ้าน แนวป่าบางส่วนจรดกับดอนปู่ตา หรือที่ชาวบ้านเรียกว่า “ศาลเจ้าปู่” ซึ่งตั้งกึ่งกลางระหว่างตัวหมู่บ้านกับผืนป่า สภาพโดยรอบของหมู่บ้านเป็นทุ่งนามีลักษณะเป็นที่ราบลุ่มเป็นส่วนมากมีที่ดอนและเนินสูงสลับเป็นบางส่วน พื้นที่หมู่บ้านบางส่วนเมื่อถึงฤดูฝนจะมีน้ำท่วมขังกลายสภาพเป็น “ทาม” โดยเฉพาะในแนวร่องน้ำของห้วยบ่อกอก ในส่วนของทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญคือ ป่าไม้ แหล่งน้ำ และดิน ทรัพยากรธรรมชาติเหล่านี้มีความสัมพันธ์กับประวัติศาสตร์ชุมชนมาตั้งแต่อดีต เพราะเป็นองค์ประกอบหลักในการพิจารณาหาแหล่งที่ตั้งของชุมชน โดยบ้านท่าเรือมีแหล่งทรัพยากรที่สำคัญคือ ป่าไม้ และแหล่งน้ำ ซึ่งเป็นแหล่งอาหารของชาวบ้านที่หากินได้ตามฤดูกาล และมีการใช้ไม้ในป่าในการสร้างอาคาร บ้านเรือน นอกจากนี้ผลผลิตจากป่าบางชนิดยังใช้เป็นยาสมุนไพรในการรักษาโรคอีกด้วย

3) เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรป่าไม้โดยชุมชน

ในกระบวนการผลิตเครื่องดนตรีพื้นบ้านของชาวบ้านท่าเรือได้พึ่งพาวัตถุดิบส่วนใหญ่จากป่าธรรมชาติ เพื่อหาแนวทางในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ให้เกิดความสมดุลของสภาพธรรมชาติกับการขยายตัวของอุตสาหกรรมการผลิตเครื่องดนตรี ในโครงการวิจัยนี้จึงจำเป็นต้องศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติโดยชุมชน โดยมุ่งเน้นไปที่การจัดการทรัพยากรป่าไม้ ประกอบด้วย เอกสาร 3 ประเภท คือ 1.แนวคิดเกี่ยวกับป่าไม้ชุมชน 2.แนวคิดในการจัดการป่าไม้ชุมชนในมิติทางเศรษฐกิจ และ3.แนวคิดการมีส่วนร่วมของชุมชน

3.1) แนวคิดเกี่ยวกับป่าไม้ชุมชน

ป่าไม้ชุมชนเป็นแนวคิดที่แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ของป่าไม้กับชุมชน ในลักษณะที่ว่า การดำเนินชีวิตของคนในชุมชนต้องพึ่งพาทรัพยากรป่าไม้ เพราะป่าไม้เป็นแหล่งอาหารสมุนไพรที่สามารถนำมาใช้ในการรักษาโรค คนในชุมชนได้อาศัยไม้จากป่าเพื่อการก่อสร้างที่อยู่อาศัย ดังนั้นเมื่อป่าถูกหักร้างถางพงจนเหี้ยนเตียน ย่อมทำให้สิ่งที่คนในชุมชนต้องการนั้นร่อยหรอลงไปด้วย ซึ่งย่อมส่งผลกระทบต่อ การดำเนินชีวิตของคนในชุมชนในความสัมพันธ์ระหว่างป่าไม้กับชุมชนต่างๆ ได้พัฒนากลไกเพื่อใช้ในการในการ

จัดการการใช้ประโยชน์จากป่าไม้ในรูปแบบต่างๆ กัน เช่น บางชุมชนอาจตั้งคณะกรรมการหรือกลุ่มอนุรักษ์ขึ้นมา เพื่อดูแลการใช้ประโยชน์จากป่า บางชุมชน บางชุมชนอาจมีระบบความเชื่อเป็นแกนนำในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ของชุมชน เป็นต้น ทั้งนี้เพราะทุกละชุมชนจะมีโครงสร้างทางเศรษฐกิจการเมือง สังคมและวัฒนธรรม ซึ่งจะมีบทบาทอย่างสำคัญในการกำหนดความสัมพันธ์และการใช้ประโยชน์จากป่าของคนในชุมชน เช่น ความเชื่อเรื่องผีปู่ตา ช่วยให้คนในชุมชนใช้ประโยชน์จากป่าป่าได้ อย่างพอเหมาะพอควร ดังนั้น แนวความคิดเรื่องป่าชุมชนนี้ จึงเป็นแกนเน้นให้เห็นบทบาทของคนในชุมชนต่อการจัดการการใช้ประโยชน์จากป่า เพื่อตอบสนองความต้องการของสมาชิกของคนในชุมชน (Stevens, 1898) ซึ่งสอดคล้องกับคำจำกัดความของโกลม แพรกทอง (มปม.:15) ที่ป่าชุมชนเป็นรูปแบบของการจัดการป่าไม้ที่นำเอาความต้องการพึงพาพึ่งป่าขอประชาชนมาเป็นวัตถุประสงค์ในการจัดการป่าไม้ และให้ประชาชนผู้ได้รับประโยชน์เป็นผู้กำหนดแผนการและควบคุมการดำเนินงานให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์ที่วางไว้ เพื่อผลประโยชน์ต่อเนื่องอย่างสม่ำเสมอต่อความต้องการของคนในชุมชน

FAO ได้ให้ความหมายของป่าชุมชนไว้ว่า การจัดการป่าไม้ชุมชนจะร่วมกิจกรรมการจัดการป่าไม้ใดๆ ก็ตามที่คนในท้องถิ่นมีส่วนเกี่ยวข้อง กิจกรรมที่กล่าวถึง ได้แก่ การฟื้นฟูหรือการพัฒนาสภาพป่าไม้ในพื้นที่ขาดแคลนไม้และผลผลิตอื่นๆ จากป่าและการปลูกไม้ยืนต้นในระดับไร่นา ป่าชุมชนอาจหมายถึงการแปรรูปผลผลิตจากป่าที่ดำเนินการโดยครอบครัวหรืออาจเป็นอุตสาหกรรมเล็กๆ ภายในชุมชน

องค์กรเอกชนที่ทำงานด้านการพัฒนาสังคม และอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมได้อธิบายความหมายของป่าชุมชนไว้ว่าเป็นการอนุรักษ์ และการพัฒนาการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้โดยชุมชน เพื่อผลประโยชน์สูงสุดทางเศรษฐกิจต่อชุมชนและเพื่อดำรงไว้ซึ่งระบบนิเวศในท้องถิ่น ซึ่งจะเป็นพื้นฐานรองรับประโยชน์ทางเศรษฐกิจที่หลากหลายต่อชุมชนในระยะยาว (ศรีสุวรรณ ควรขจร, 2539:9) แนวความคิดในเรื่องการจัดการป่าชุมชน มีพื้นฐานจากแนวความคิดในเรื่องการกระจายอำนาจออกจากศูนย์กลางของประเทศ มาสู่องค์กรของประชาชนที่มีอำนาจหน้าที่ในการจัดการป่าชุมชนตนเอง โดยประชาชนในท้องถิ่นเป็นแกนนำในการจัดการเอง ทั้งนี้ก็เพื่อประโยชน์ของประชาชนในชุมชนโดยรวม นอกจากนี้ยังเป็นการสะท้อนให้การสะท้อนให้เห็นการยอมรับในศักยภาพของชุมชนในด้านการจัดการป่าชุมชนอีกด้วย เนื่องจากป่าชุมชนเป็นสาธารณะสมบัติ (Common Property) กล่าวคือในขณะที่เอกชนตัดสินใจใช้ประโยชน์จากทรัพย์สินสมบัติของตนเองได้ตามความต้องการ แต่การตัดสินใจใดๆ เกี่ยวกับสาธารณะสมบัตินั้นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นเสมอในการจัดการสาธารณะสมบัติได้แก่ การที่ปัจเจกบุคคลมักใช้ประโยชน์จากสาธารณะสมบัตินั้นอย่างเต็มที่ เพื่อตอบสนองผลประโยชน์ของตนเอง ซึ่งมักส่งผลกระทบต่อผลประโยชน์ของคนอื่นๆ (Uphoff, 1986) ดังนั้นจึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่กลุ่มหรือชุมชนที่เป็นเจ้าของสาธารณะสมบัตินั้น ต้องการสร้างกลไกในการให้คุณให้โทษทางสังคมมากขึ้นมา (Social Sanction) เพื่อกำหนดพฤติกรรมของปัจเจกบุคคลแต่คนไม่ให้ใช้ประโยชน์จากสาธารณะสมบัตินั้นมากจนสร้างความเดือดร้อนให้กับบุคคลอื่น ๆ เช่น ระบบความเชื่อ ธรรมเนียมปฏิบัติของท้องถิ่นกฎเกณฑ์ต่างๆ ดังได้กล่าวมาแล้วข้างต้นอย่างไรก็ตามการจัดการป่าชุมชนในระดับท้องถิ่น มีองค์ประกอบหลัก ๆ 3 ประการคือ การมีส่วนร่วมของประชาชน การจัดระเบียบทางสังคมของชุมชน และการสร้างระบบแรงจูงใจ

ในทางทฤษฎีคือว่ามีส่วนร่วมของประชาชนเป็นกระบวนการที่ประชาชนในท้องถิ่นเป็นผู้ริเริ่มที่จะดำเนินกิจกรรมร่วมกัน โดยที่ทุกคนมีสิทธิในการร่วมแสดงความคิดเห็นและร่วมดำเนินกิจกรรมต่างๆ เพื่อกำหนดวิถีชีวิตของประชาชนด้วยตัวของประชาชนเอง โดยรัฐเป็นฝ่ายให้การสนับสนุนตามความจำเป็น การให้การสนับสนุนนี้จะไม่มีลักษณะของการเข้าไปควบคุมการทำกิจกรรมของประชาชน (ดิเรก ฤกษ์ห่วย, 2529) การมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการป่าชุมชน อาจเริ่มจากการช่วยกันระดมความคิดที่จะค้นหาปัญหา

หรือความต้องการของชุมชนที่เกี่ยวข้องกับป่า การร่วมกันวางแผน การจะให้ประชาชนในท้องถิ่นมีส่วนร่วมในการจัดการป่าชุมชนในขั้นตอนต่างๆ นั้น ต้องอาศัยการจัดระเบียบของชุมชนและการสร้างระบบการจูงใจด้วย

ในการจัดองค์กรทางสังคมของชุมชน เพื่อจัดการป่าไม้ชุมชนอาจมีหน่วยที่ทำหน้าที่จัดการแยกต่างหากกันไป ตั้งแต่ครัวเรือน กลุ่ม สถาบันและชุมชน โดยต้องอาศัยการกระทำร่วมกัน (Collective Action) ของชุมชน และจะต้องมีการจัดองค์กรของชุมชนที่เป็นแบบแผนจึงจะสามารถทำให้การกระทำร่วมกันเกิดขึ้นได้ และจะต้องมีการจัดองค์กรของชุมชนที่เป็นแบบแผนจึงจะสามารถทำให้การกระทำพยายามระดับทรัพยากรทั้งภายในและภายนอกชุมชน เพื่อดำเนินการให้บรรลุวัตถุประสงค์และตอบสนองความต้องการของชุมชนเป็นที่คาดหวังว่าในกระบวนการดังกล่าวนี้ จะช่วยพัฒนาทัศนคติและการปฏิบัติงานร่วมกันของสมาชิกในชุมชน (Mark and Pease, 1973) นั่นคือ การที่กลุ่มคนที่มีผลประโยชน์ร่วมกัน (Common Interests) จะพยายามดำเนินการต่างๆ เพื่อให้ได้มาหรือคงไว้ ซึ่งผลประโยชน์ร่วมกันของกลุ่ม ทั้งนี้เพราะแต่ละคนจะตระหนักว่าถ้าตนสามารถทำให้ผลประโยชน์ของกลุ่มแล้ว ตนเองก็จะได้รับการตอบสนองความต้องการจากการบรรลุวัตถุประสงค์ของกลุ่มด้วย โดยหน่วยที่ทำหน้าที่ในการจัดการเหล่านี้จะอาศัยความเชื่อ กฎเกณฑ์ของท้องถิ่น (Customary Laws) กฎเกณฑ์ที่กลุ่มหรือองค์กรชุมชนได้ร่วมกันกำหนดขึ้นอย่างเป็นทางการและกฎเกณฑ์ที่ออกโดยรัฐเป็นเครื่องมือในการจัดการป่าชุมชนและระดมประชาชนในชุมชนให้เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการป่าชุมชน

ดังได้กล่าวมาแล้วว่า การที่จะระดมให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการป่าชุมชนนั้น ชุมชนจำเป็นต้องสร้างระบบการจูงใจขึ้นมา แต่การที่จะให้แต่ละคนเกิดความสำนึกและปฏิบัติในแนวทางที่จะบรรลุวัตถุประสงค์ของกลุ่มได้นั้น จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องสร้างแรงจูงใจอาจแบ่งเป็น 2 ชนิดคือ แรงจูงใจจากปัจจัยภายนอก (Extrinsic Motivation) แรงจูงใจนี้เกิดจากเครื่องล่อ (Incentives) ภายนอกตัวบุคคลที่กระตุ้นให้บุคคลเกิดแรงจูงใจ และแสดงพฤติกรรม เครื่องล่อจะเป็นตัวกระตุ้นให้เกิดแรงจูงใจที่จะเข้ามามีส่วนร่วมอาจจะเป็นสิ่งที่มีคุณค่าเชิงเศรษฐกิจ เช่น เงิน อาหาร เครื่องนุ่งห่ม หรือสิ่งที่ไม่มีความคุ้มค่าเชิงเศรษฐกิจ (Non-economic incentives) เช่น ในประกาศเกียรติคุณ เครื่องแบบ คำชมเชยในที่ประชุม การฝึกอบรม เป็นต้น แรงจูงใจอีกชนิดหนึ่ง ได้แก่ แรงจูงใจอันเกิดจากปัจจัยภายใน (Intrinsic Motivation) แรงจูงใจประเภทนี้เกิดขึ้นภายในตัวของแต่ละบุคคล โดยที่บุคคลเกิดความต้องการที่แสดงพฤติกรรมด้วยความศรัทธา ความรักและถ้าเปรียบเทียบกับแรงจูงใจประเภทแรกแล้ว แรงจูงใจจากปัจจัยภายในเป็นแรงจูงใจที่คงทนและยืนนานกว่า

องค์ประกอบทั้ง 3 ประเภทนี้ มีความเกี่ยวข้องกันอย่างมากในกระบวนการจัดการป่าชุมชนที่ต้องการให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วม เพื่อประโยชน์ของชุมชนร่วมกันและถ้ามองในภาพกว้างแล้ว การจัดการป่าชุมชนของแต่ละชุมชนย่อมส่งผลกระทบต่อภาวะสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติของสังคม และของโลกโดยรวมด้วย

3.2)แนวคิดในการจัดการป่าไม้ชุมชนในมิติทางเศรษฐกิจ

การศึกษาการจัดการป่าไม้ชุมชนในมิติทางเศรษฐกิจส่วนใหญ่มุ่งประเด็นการจัดการป่าไม้เพื่อความเป็นแหล่งอาหาร และการสร้างรายได้ในท้องถิ่นอย่างยั่งยืน โดยเป็นการทบทวนประสบการณ์การใช้ประโยชน์ และการจัดการป่าไม้ที่สัมพันธ์กับพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของชุมชน การระดมความคิดเห็นร่วมกับชุมชนถึงปัญหาที่เกิดขึ้นจากการจัดการทรัพยากรป่าไม้ และร่วมกันแสวงหาทางออกของปัญหา มีการจัดกิจกรรมเพื่อเป็นการขับเคลื่อนรูปแบบการจัดการป่าไม้ชุมชนที่เหมาะสมกับการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน งานศึกษาที่น่าสนใจมีดังนี้

มนูญ เทศน์นำและคณะ(2552) ได้ศึกษากระบวนการและรูปแบบการจัดการป่าชุมชนให้เอื้อต่อการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนที่เหมาะสมและยั่งยืน บ้านกาด(ตลาด)ชีเหล็ก ตำบลแม่โป่ง อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่ โดยได้มองเห็นปัญหาที่เกิดขึ้นจากการจัดการป่าชุมชนภายใต้ร่วมมือระหว่างรัฐ สถาบันทางศาสนา และชุมชน ซึ่งได้มีการจัดตั้งคณะกรรมการป่าชุมชนขึ้น เพื่อทำหน้าที่ในการขับเคลื่อนให้เกิดการอนุรักษ์ การออกกฎระเบียบเพื่อควบคุมการใช้ประโยชน์ของคนในชุมชน จากรูปแบบการดำเนินงานในลักษณะนี้ แม้เป็นการทำให้ป่าไม้ที่เสื่อมโทรมสามารถฟื้นตัวและมีความอุดมสมบูรณ์มากขึ้น แต่ก็เกิดปัญหาในเรื่องของการลักลอบตัดไม้ หาของป่า การแย่งชิงผลผลิตจากป่าในหมู่บ้าน ซึ่งปัญหาเหล่านี้เกิดจากรูปแบบการใช้ประโยชน์ที่เปลี่ยนไปจากในอดีตที่มองว่าป่าเป็นแหล่งอาหารของชุมชนมาสู่การนำเอาผลผลิตและทรัพยากรจากป่ามาเป็นสินค้าตอบสนองความต้องการของตลาดภายนอก จากปัญหาดังกล่าวทางคณะผู้วิจัยและคนในชุมชนจึงต้องหารูปแบบการจัดการป่าไม้ที่เหมาะสมโดยให้ป่าสามารถหล่อเลี้ยงชีวิตคนในชุมชนควบคู่กับการที่คนในชุมชนได้ตระหนักถึงบทเรียนที่เกิดขึ้นในอดีต ทำให้เห็นคุณค่า และอยากดูแล รักษาให้ป่าให้มีความอุดมสมบูรณ์ดังที่เป็นอยู่เพื่อให้คนและป่าได้พึ่งพากันและกันตลอดไป โดยคณะผู้วิจัยและคณะกรรมการป่าชุมชนได้ร่วมกันกำหนดรูปแบบการจัดการป่าไม้ชุมชนเพื่อให้เอื้อต่อเศรษฐกิจชุมชนควบคู่กับการอนุรักษ์ และได้ระบุไว้แผนพัฒนาชุมชน ด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ดังนี้ 1) การจัดเป็นแหล่งศึกษาเรียนรู้เกี่ยวกับเรื่องวนศาสตร์ชุมชนเป็นแหล่งรวบรวมข้อมูลที่เกี่ยวข้องต่าง ๆ 2) การจัดเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์และศึกษาธรรมชาติ มีเส้นทางเดินศึกษาธรรมชาติ จุดเรียนรู้ตลอดเส้นทางระยะ 3,000 เมตร มีมัคคุเทศก์ชุมชนบริการนำเที่ยว3)พัฒนาศักยภาพของชุมชน / กลุ่ม / องค์กรชุมชน ให้มีความเข้มแข็ง มีขีดความสามารถในการจัดการทุนหรือปัจจัยการผลิต ผลผลิตของชุมชนเพื่อใช้สอยระดับครอบครัวและพัฒนาในเชิงเศรษฐกิจได้อย่างเป็นระบบ มีแบบแผนเกิดประโยชน์และมีประสิทธิภาพโดยยึดหลักเศรษฐกิจพอเพียงเป็นแนวทางในการดำเนินงานและสอดคล้องกับแผนพัฒนาชุมชนท้องถิ่น ด้านการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์และทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยกำหนดกิจกรรมกลุ่มเป้าหมายที่เกี่ยวข้องกับการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนเพื่อนำร่องในระยะแรก คือ การผลิตและการใช้ประโยชน์จากพืชสมุนไพรและการอนุรักษ์และพัฒนาการใช้ประโยชน์จากไม้ ทั้งนี้เนื่องจากว่า พืชสมุนไพรและไม้เป็นพืชท้องถิ่นที่มีในป่าชุมชนและปลูกตามหัวไร่ ปลายนา เป็นที่รู้จักคุ้นเคยและใช้ประโยชน์มานาน ที่สำคัญคือ สามารถที่พัฒนาเชิงเศรษฐกิจได้นอกจากการใช้ประโยชน์ในระดับครัวเรือนได้อย่างหลากหลายรูปแบบ โดยอาศัยความรู้ ภูมิปัญญาที่มีอยู่ในชุมชน และความรู้วิชาการภายนอก มาหนุนเสริมเติมเต็มต่อยอดให้ชาวบ้าน เพื่อสามารถจัดการผลผลิตหรือทุนและปัจจัยหนุนเสริมจากภายนอกต่าง ๆ เพื่อให้เกิดเป็นอาชีพรายได้เสริมให้กับทางชุมชนได้อีกทางหนึ่ง

ในส่วนของการข้อค้นพบในการงานวิจัยฉบับนี้พบว่า ปัญหาที่เกิดขึ้นจากการจัดการทรัพยากรป่าไม้ชุมชนเกิดจากข้อผิดพลาดของกระบวนการทัศน์ด้านการพัฒนาของรัฐที่มุ่งผลเพียงด้านเดียว คือ การอนุรักษ์ไว้เพื่อผลประโยชน์ของรัฐในเรื่องของการสัมปทานป่าไม้ ซึ่งส่งผลต่อสภาวะแวดล้อมทางธรรมชาติและวิถีชีวิตของคนที่ถูกพันกับป่า ทั้งที่ในความเป็นจริงแล้วคนกับป่ามีความสัมพันธ์กัน โดยชุมชนที่ภูมิปัญญาในการอนุรักษ์ป่าและการใช้ประโยชน์จากป่าควบคู่กันไป โดยมีเป้าหมายในการจัดการป่าไม้เพื่อเกิดผลประโยชน์ต่อส่วนร่วมมากที่สุด นอกจากนั้นงานวิจัยยังทำให้ชุมชนค้นพบศักยภาพของตัวเอง ค้นพบต้นทุนทางธรรมชาติคือพันธุ์พืชพันธุ์สัตว์ที่มีอยู่มากมาย และภูมิปัญญาในการใช้ประโยชน์ที่มีอยู่อย่างหลากหลาย สิ่งเหล่านี้เป็นข้อมูลสำคัญสำหรับการจัดทำแผนแม่บทในการพัฒนาชุมชน โดยมีเป้าหมายในการพัฒนาคุณภาพชีวิตที่ดีของคนในชุมชน

อุทัย สะอาดชอบและคณะ(2552) ได้ศึกษารูปแบบการจัดการทรัพยากรป่าชุมชนโคกอีโด้ยที่เป็นแหล่งอาหารและก่อให้เกิดรายได้ไปยังยีนของชุมชนโคกอีโด้ย ตำบลทัพราช อำเภอดาพระยา จังหวัดสระแก้ว โดยได้เสนอรูปแบบวิธีการที่เหมาะสมในการฟื้นฟูและการจัดการทรัพยากรป่าที่เป็นแหล่งอาหารและสร้างเสริมรายได้ของชุมชน ดังนี้

1) การสร้างความมั่นคงของแหล่งอาหารจากป่า และสร้างรายได้ให้กับชุมชนอย่างยั่งยืนได้แก่

- การขยายพันธุ์พืชอาหารป่าและปลูกเพิ่มโดยเน้นชนิดพืชท้องถิ่น ที่ใช้เป็นอาหารได้โดยกำหนดให้สมาชิกในชุมชนต้องมีการเพาะชำกล้าไม้ของตนเองไว้และต้องปลูกเพิ่มทุกๆ ปี ทั้งในระดับครอบครัวและในระดับชุมชน เพื่อเป็นการเพิ่ม ปริมาณอาหารป่าและสร้างความอุดมสมบูรณ์ของสิ่งแวดล้อมในชุมชนด้วย

- กำหนดพื้นที่และการสร้างแนวเขตเพื่อสงวนพันธุ์พืช พันธุ์สัตว์ร่วมกันของชุมชนโดยการกันพื้นที่แหล่งน้ำและป่าริมน้ำไว้ประมาณ 30 ไร่ ด้านหลังอาคารบ้านดินเพื่อเป็นพื้นที่อนุรักษ์พันธุ์พืชป่าเป็นที่อนุรักษ์พันธุ์ปลาสร้างบ่อนุบาลปลาและเพื่อไว้เป็นที่เพาะพันธุ์อื่น

2) การกำหนดระเบียบ ข้อตกลงของชุมชนในการใช้ประโยชน์จากป่าร่วมกันเงื่อนไข กติกาข้อตกลงร่วมกันกับสมาชิกในชุมชนดังนี้

- ไม่เก็บหาพืชอาหารทั้ง ดอก ผล ยอด ในพื้นที่สงวนของชุมชน
- ใช้อองค์ความรู้ในการเก็บทั้งพืช และสัตว์
- ปลูกพืชเสริมทั้งชนิด และปริมาณในแปลงระดับครอบครัว (พืชอาหาร)
- กันพื้นที่เพื่อสงวนพันธุ์พืช พันธุ์สัตว์เพื่อเป็นพื้นที่ขยายพันธุ์ เพื่อสร้างความมั่นคงด้านอาหารในระดับครอบครัว
- สร้างเรือนเพาะชำเพื่อเป็นการสะสมพันธุ์พืชที่หายากและมีความเสี่ยงที่จะสูญพันธุ์

ในส่วนของแนวทางการจัดการผลผลิตจากป่าที่เป็นแหล่งอาหารและที่ก่อให้เกิดรายได้ไปยังยีนของชุมชน ทางคณะผู้วิจัยเห็นว่าควรมีการจัดการระบบตลาดทางเลือกของชุมชนตลาดของป่าของชุมชนโคกอีโด้ยให้เป็นตลาดที่สมาชิกในชุมชนสร้างขึ้นเพื่อเป็นแหล่งจำหน่ายของป่าที่ชาวบ้านเก็บหาได้ในพื้นที่เป็นหลักเพื่อเป็นแหล่งสร้างรายได้เสริมให้กับสมาชิกในชุมชนโดยเน้นรูปแบบการจำหน่ายด้วยการเก็บหาเอง ขายเอง ไม่รับของจากภายนอก โดยชุมชนได้วางเงื่อนไขการใช้ตลาด คือของที่ขายในตลาดต้องเป็นของป่าที่เก็บหาได้ในพื้นที่ชุมชน สมาชิกชุมชนต้องเพาะพันธุ์พืชเพื่อปลูกเพิ่มในแปลงของตนเองเพื่อลดการเก็บหาในป่า เน้นคุณภาพของป่าที่ขายต้องเก็บมาใหม่ จำหน่ายในราคาที่เหมาะสมไม่แพงเพื่อให้ผู้บริโภคสามารถซื้อหาได้ นอกจากนี้ยังต้องหาวิธีการแปรรูปทรัพยากรของป่า เพื่อลดปริมาณการเก็บหาลง แต่เพิ่มคุณค่าและมูลค่าให้แก่ผลผลิตจากป่าเพื่อเป็นการสร้างรายได้ให้กับคนในชุมชน

ในส่วนของการข้อค้นพบในงานวิจัย คือ ปัญหาในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ในชุมชนที่มีว่า แม้ชุมชนโคกอีโด้ยจะมีแผนในการจัดการทรัพยากรที่ดีและเหมาะสมเพียงใด แต่มีมติในเรื่อง “สิทธิการจัดการ” ของชุมชนยังไม่ได้รับรองจากภาครัฐเท่าที่ควร เนื่องมาจากทัศนคติของเจ้าหน้าที่ของภาครัฐตั้งแต่กลุ่มปฏิบัติการเจ้าหน้าที่ในพื้นที่ และผู้มีอำนาจในการตัดสินใจในเชิงนโยบายไม่ปรับเปลี่ยนวิธีคิดในการรวมศูนย์อำนาจการตัดสินใจ และเปิดโอกาสให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการกำหนดทิศทาง และจัดการปัญหาของชุมชน ทำให้ปัญหาไม่ได้รับการแก้ไข ในทางหนึ่งชุมชนต้องพิสูจน์ว่าชาวบ้านสามารถจัดการป่าได้ไม่แพ้หน่วยงานรัฐ โดย

การจัดการเป็นไปโดยวิถีชีวิตคือ ป่าเป็นแหล่งอาหาร เป็นแหล่งพักพิงใช้สอย จำเป็นต้องสร้างความมั่นคงด้านอาหารของชุมชนขึ้นมา ลดการพึ่งพาธรรมชาติให้น้อยลง ให้ป่าได้มีเวลาพักฟื้น

จากข้างต้นจะเห็นได้ว่า แนวทางการจัดการป่าไม้ชุมชนทั้งในมิติของการอนุรักษ์ และการตอบสนองต่อสถานะทางเศรษฐกิจนั้นสามารถดำเนินการควบคู่กันได้ โดยแต่ละชุมชนมีแนวคิด และรูปแบบการจัดการที่แตกต่างกันออกไป โดยมีเงื่อนไขคือความต้องการในการใช้ประโยชน์ที่แตกต่างกัน อย่างไรก็ตาม สิ่งที่มีความคล้ายคลึงกันคือ กระบวนการมีส่วนร่วมของคนในแต่ละชุมชนที่ได้รับความคิดเห็นต่อสภาพปัญหาที่เกิดขึ้น และวิธีการ หรือแนวทางในการแก้ไขปัญหา โดยมีเป้าหมายคือ การจัดการทรัพยากรป่าไม้ในชุมชนให้เกิดความยั่งยืน และเป็นประโยชน์ต่อการดำรงชีวิตของคนในชุมชนอย่างสูงสุด

3.3)แนวคิดการมีส่วนร่วม

แนวคิดการมีส่วนร่วมของชุมชนผลจากการการศึกษาวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องมองประเด็นการมีส่วนร่วมเป็นประเด็นสำคัญที่นำไปสู่กระบวนการการวิเคราะห์เพื่อหาทิศทางการพัฒนาการมีส่วนร่วมของชุมชนในการเสริมสร้างความเข้มแข็ง ซึ่งโดยนัยของมันแล้วไม่ต่างจากกระบวนการสร้างสำนึกในการมีส่วนร่วมของชุมชนในการดำเนินกิจกรรมต่างๆ ที่ยังเป็นประโยชน์ต่อตนเองและชุมชนในความหมายของการมีส่วนร่วม การมีส่วนร่วมเป็นคำที่ใช้กันมากในปัจจุบันทั้งวงวิชาการ และวงข้าราชการโดยถูกนำมาใช้ในวางแผนพัฒนาฯ และสังคมแห่งชาติฉบับที่ 5 (พ.ศ.2525 – 2529) เป็นต้นมา และมีผู้รู้ได้ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมไว้อย่างหลากหลาย ดังนี้

ในความหมายของ ประเวศ วะสี (2537) กล่าวว่า การมีส่วนร่วมของประชาชนควรเป็นลักษณะของการส่งข่าวสารให้แก่สังคมด้วยวิธีต่างๆ เช่น ผ่านทางสื่อมวลชน หรือการเดินทางพบปะเพื่อให้ทราบปัญหาความเดือดร้อน ประชาชนควรมีส่วนร่วมในการเจรจาความขัดแย้งในเรื่องปัญหาสิ่งแวดล้อมด้วยความเสมอภาคและเคารพในความเป็นมนุษย์ ส่วน แก้วสรร อดิโพธิ (2539) เน้นย้ำว่าการมีส่วนร่วมของประชาชน จะต้องมีการกระบวนการที่ให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการตัดสินใจทางการเมืองของรัฐ ตั้งแต่ระดับชาติจนถึงระดับท้องถิ่นที่สามารถยอมรับสิทธิตามกฎหมายในกระบวนการตัดสินใจสาธารณะ มีการรับรู้ข้อมูลข่าวสารและต้องมีการกระจายอำนาจในการจัดการทรัพยากร ในขั้นตอนของการมีส่วนร่วม จากความหมายที่มีผู้รู้ให้คำจำกัดความของการมีส่วนร่วมไว้แล้ว เราสามารถแยกขั้นตอนของการมีส่วนร่วมได้ดังนี้

- 1) การมีส่วนร่วมในการค้นหาปัญหาและสาเหตุของประชาชน เนื่องจากประชาชนผู้ประสบปัญหาย่อมรู้ปัญหาของตนเองได้ดีที่สุด ไม่ใช่ข้าราชการหรือนักพัฒนา
- 2) การมีส่วนร่วมในการวางแผนดำเนินกิจกรรม ควรเป็นประชาชนในชุมชน เพื่อสามารถกำหนดกลยุทธ์ให้เหมาะสมสอดคล้องกับทรัพยากรและศักยภาพชุมชน
- 3) การมีส่วนร่วมในการลงทุนและปฏิบัติงาน ซึ่งก่อให้เกิดความรู้สึกร่วมในการเป็นเจ้าของกิจกรรมและผลที่ปรากฏ
- 4) การมีส่วนร่วมในการติดตามประเมินผล เพื่อค้นหาข้อดีและข้อบกพร่องเพื่อหาแนวทางแก้ไขการทำงานให้มีประสิทธิภาพต่อไป

ในส่วนแนวคิดเรื่องการมีส่วนร่วมในการจัดการป่าชุมชน การดำเนินงานในการจัดการป่าชุมชนนั้นต้องเกิดจากความต้องการของชุมชน นั้นหมายถึงว่า คนในชุมชนควรมีความรู้สึกรักในการปกป้องดูแล และรักษาป่าของตนเองด้วยตัวเอง เนื่องจากคนกลุ่มนี้ได้ใช้ชีวิต พึ่งพิง อาศัย และผูกคล้อยอยู่กับป่า ย่อมจะทำหน้าที่ในการดูแลป่า ปกป้องรักษาป่าได้ดีกว่าบุคคลภายนอก เมื่อคนในชุมชนต้องเป็นผู้ดูแลป่า

ชุมชนแล้วนั้น ก็ถือว่ากิจกรรมในการดูแลสุขภาพป่านั้นต้องเกิดจากความร่วมมือร่วมใจของคนในชุมชนและต้องเกิดความต้องการของคนในชุมชนด้วย เพราะถ้าทุกคนทำไปเพราะถูกบังคับแล้วนั้นการดำเนินโครงการรักษาป่าถึงจะสำเร็จแต่คงไม่มีความยั่งยืนและในที่สุดป่าไม้ก็คงจะถูกทำลายเหมือนในอดีตที่ผ่านมา จากที่กล่าวมาข้างต้นนั้นจะเห็นได้ว่าการมีส่วนร่วมของชาวบ้านในการจัดการป่าไม้นั้นมีความจำเป็นอย่างยิ่ง สอดคล้องกับนิรันดร์ จงวุฒิวศย์ (2527, : น.182-188) ที่กล่าวถึงการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการป่าชุมชน ไว้ดังนี้

1) เป็นการสร้างแนวทางการจัดการป่าไม้ชุมชนตามที่ต้องการ เพราะแนวทางการป่าไม้ชุมชนย่อมมีความแตกต่างกันในแต่ละท้องถิ่น จึงต้องเป็นเรื่องของประชาชนในท้องถิ่นในการเข้ามาร่วมมีส่วนร่วมต่อการกำหนดแนวทางกันเองนโยบายการร่วมมือ การประสานงานและการร่วมการรับผิดชอบด้วยกันในทุกขั้นตอนของการดำเนินงานอันจะทำให้เป็นการกำหนดรูปแบบของการป่าไม้ชุมชนให้ตรงตามความต้องการ หน่วยงานของรัฐหรือหน่วยงานของราชการนอกท้องถิ่น ควรเป็นฝ่ายให้ความช่วยเหลือหรือสนับสนุนในส่วนที่เกินขีดความสามารถของประชาชน

2) เป็นการสร้างพื้นฐานความสำเร็จของป่าชุมชน การป่าไม้ชุมชนในท้องถิ่นต่างๆ จะประสบความสำเร็จได้ต้องที่องค์ประกอบพื้นฐาน 3 ประการ ของประชาชนคือ (1) ความต้องการขั้นพื้นฐาน (Basic Belonging) (2) การมีส่วนร่วม (People Participation) (3) ความรู้สึกเป็นเจ้าของ (Sense of belonging) ซึ่งถ้าขาดองค์ประกอบด้านใดด้านหนึ่งไปแล้วการป่าชุมชนก็ไม่สามารถดำเนินการต่อไปได้

ในรูปแบบของการมีส่วนร่วม ดุสิต เวชกิจ อ้างในขวลิต ครอบรู้ (2539, : น. 34-35) ได้เสนอรูปแบบและระดับของการมีส่วนร่วม ดังนี้

1) การมีส่วนร่วมโดยตรง การมีส่วนร่วมแบบนี้ประชาชนจะเข้ามามีส่วนร่วมในการป่าชุมชนด้วยตนเอง

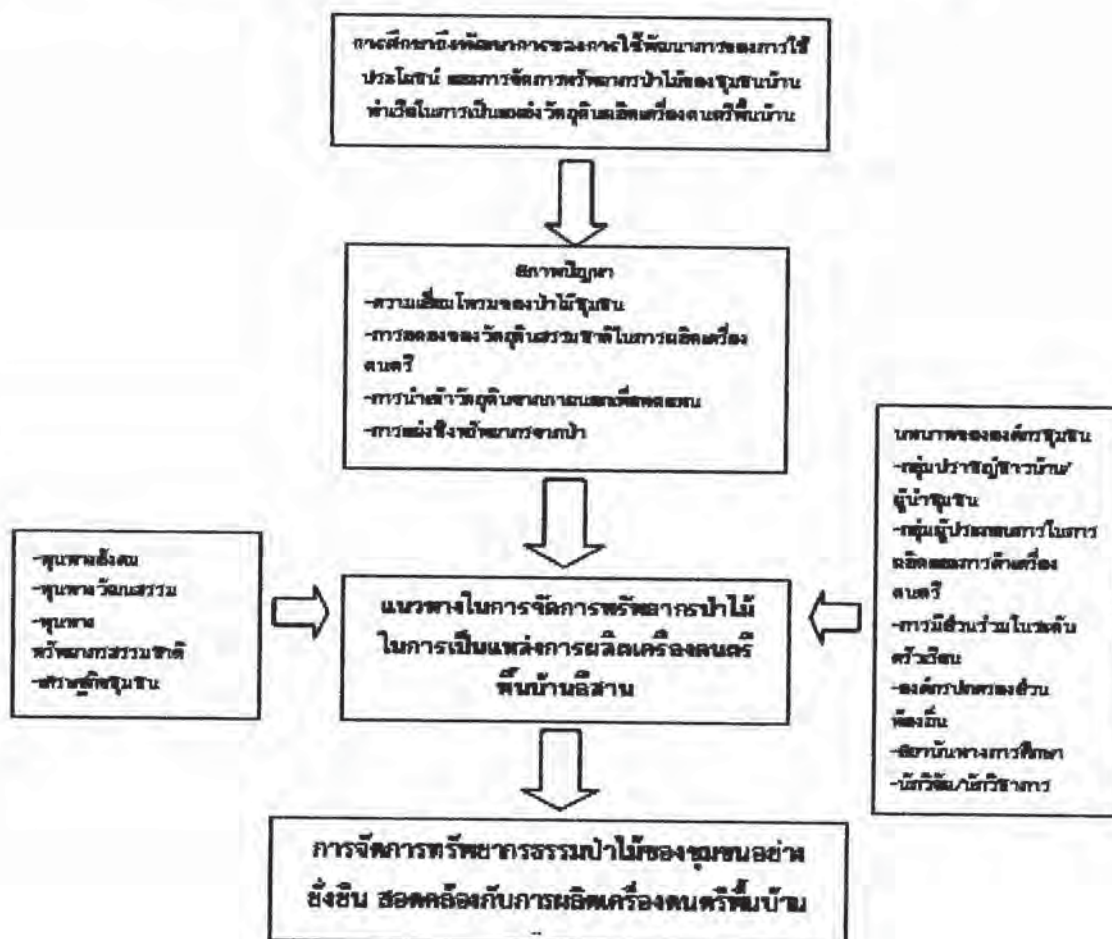
2) การมีส่วนร่วมโดยผ่านกลุ่ม โดยปกติแล้วการป่าชุมชนจะดำเนินการในรูปกลุ่มหรือองค์กรประชาชน การมีส่วนร่วมในรูปแบบนี้ก็คือประชาชนจะคัดเลือกตัวแทนของตนเป็นคณะกรรมการของกลุ่มเพื่อดำเนินการจัดการป่าชุมชนทดแทนตนเอง

3) การมีส่วนร่วมโดยผ่านตัวแทน การมีส่วนร่วมแบบนี้ประชาชนจะใช้ตัวแทนที่ตนเองเห็นว่ามีศักยภาพเพียงพอที่จะดำเนินการแทนตน ทั้งนี้เพราะข้อจำกัดด้านเวลา การประกอบอาชีพแรงงาน จึงไม่สามารถเข้ามามีส่วนร่วมด้วยตนเอง

จากข้างต้นจะเห็นได้ถึงแนวคิดและกระบวนการจัดการป่าชุมชน โดยได้นำเสนอถึงสภาพปัญหาที่เกิดขึ้นจากการจัดการทรัพยากรของรัฐ และปัจจัยที่เกิดขึ้นภายในชุมชนเองทั้งการเพิ่มขึ้นของจำนวนประชากรที่มีผลต่อการขยายพื้นที่อยู่อาศัย และการใช้ประโยชน์จากการประกอบอาชีพ ดังนั้นสิ่งสำคัญคือกระบวนการแก้ปัญหาแบบมีส่วนร่วมที่ทำให้คนในชุมชนได้มีโอกาสในการทบทวนประสบการณ์การใช้ประโยชน์จากป่า การจัดการทรัพยากรจากป่า และสภาพปัญหาที่เกิดขึ้น เพื่อหาแนวทางการแก้ไขปัญหา ร่วมกัน ซึ่งเป็นกระบวนการเช่นนี้เป็นการปลูกสร้างจิตสำนึกของประชาชนในพื้นที่ให้ตระหนักถึงความสำคัญของทรัพยากรป่าไม้ที่มีต่อวิถีชุมชน นำมาสู่การขับเคลื่อนให้เกิดรูปแบบการจัดการและการใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืน ซึ่งแนวคิดการจัดการป่าไม้ชุมชนเช่นนี้ สามารถนำมาปรับใช้ในกรณีของชุมชนบ้านท่าเรือ ตำบลท่าเรือ อำเภอนาหว้า จังหวัดนครพนมได้เป็นอย่างดี

2.2 แนวคิดในการวิจัย

จากการศึกษาเอกสารและงานวิจัยดังที่กล่าวมาแล้ว จะเห็นได้ว่า ป่าไม้ของชุมชนบ้านท่าเรือมีความสำคัญต่อการดำรงชีวิตของชาวบ้าน โดยเป็นแหล่งอาหารที่ได้พืชผักและสัตว์ในป่า เป็นแหล่งไม้ที่สามารถนำมาก่อสร้างอาคารบ้านเรือน เป็นแหล่งสมุนไพรที่ใช้ในการเยียวยารักษาโรค นอกจากนี้ทรัพยากรในป่ายังเป็นวัตถุดิบในการผลิตเครื่องดนตรีพื้นบ้านอาชีพหลักของคนในชุมชนอีกด้วย การขยายตัวของชุมชนและการผลิตเครื่องดนตรีในเชิงธุรกิจที่มีเกิดขึ้นในช่วงทศวรรษ 2500 เป็นต้นมา มีผลต่อการลดลงของพื้นที่ธรรมชาติ ทำให้ทรัพยากรที่มีอยู่ในป่าร้อยละ และส่งผลสืบเนื่องถึงการขาดวัตถุดิบใช้ทำเครื่องดนตรีจึงต้องนำเข้ามาจากถิ่น ดังนั้นการนำกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนมาใช้ในการแก้ไขปัญหาดังกล่าวจึงมีความจำเป็นอย่างยิ่ง เพราะเป็นการระดมความคิดเห็น และการประสานความร่วมมือจากทุกภาคส่วนในการพิจารณาถึงสภาพของปัญหา และวิธีการแก้ไขปัญหาในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ชุมชนให้เกิดความยั่งยืน โดยมีการกำหนดแนวทางในการใช้ประโยชน์จากป่าร่วมกันภายใต้สำนักแห่งสัมพันธ์ของผู้คนในท้องถิ่นที่มีต่อธรรมชาติ ซึ่งสามารถสังเคราะห์ออกเป็นแนวคิดในการวิจัย ดังปรากฏในรูปภาพที่ 1 ดังนี้

กรอบแนวคิดการจัดการทรัพยากรป่าไม้ของชุมชนอย่างยั่งยืน
ในการเป็นแหล่งวัตถุดิบเพื่อการผลิตเครื่องดนตรีพื้นบ้านอีสานบ้านท่าเรือ

จากข้างต้นจะเห็นได้ว่า งานวิจัยฉบับนี้เป็นการเน้นการมีส่วนร่วมของชาวบ้านในพื้นที่หลายฝ่าย ได้แก่ กลุ่มปราชญ์ชาวบ้านหรือผู้นำชุมชน กลุ่มผู้ประกอบการผลิตและผู้ค้าเครื่องดนตรี สมาชิกในแต่ละครัวเรือน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น นักวิจัยและนักพัฒนา สถาบันการศึกษาในพื้นที่ โดยในระดับอุดมศึกษา คือ มหาวิทยาลัยนครพนม และในระดับการศึกษาขั้นพื้นฐานคือ โรงเรียนราษฎร์สามัคคี โรงเรียนประจำชุมชนบ้านท่าเรือ บทบาทของกลุ่มองค์กรเหล่านี้ที่มีต่องานวิจัยคือ การระดมความเห็นและประสานความร่วมมือในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ร่วมกัน ในเรื่องของมุมมองที่มีต่อสภาพปัญหา การอนุรักษ์และการรื้อฟื้นป่าไม้ชุมชนให้เกิดความยั่งยืน การกำหนดกฎกติการ่วมกันในการใช้ประโยชน์จากป่า การหาวัตถุดิบทดแทน รวมถึงการกำหนดบทบาทของแต่ละภาคส่วนในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ การมีส่วนร่วมของคนกลุ่มต่างๆเหล่านี้เป็นการนำทุนทางสังคม(Social Capital) หรือเครือข่ายความสัมพันธ์ของผู้คนในชุมชนมาปรับใช้ใ้กระบวนการพัฒนา ซึ่งมีพื้นฐานมาจากระบบเครือญาติ ความสัมพันธ์ตามธรรมชาติของผู้คน การมีจารีตประเพณี มีกฎระเบียบร่วมกัน มีความเกื้อกูลกัน ดังนั้นการรื้อฟื้นระบบคุณค่าที่ชุมชนมีอยู่แต่เดิมมาใช้ในกระบวนการวิจัยเพื่อพัฒนาจึงเป็นการสร้างความตระหนักถึงสภาพปัญหาและคิดหาวิธีการแก้ไขร่วมกัน โดยมีเป้าหมายสูงสุดอยู่ที่การอยู่รอดร่วมกัน เป็นชุมชนที่สามารถพึ่งตนเองได้ ทั้งนี้เครื่องมือที่ชาวบ้านจะนำมาใช้ในการจัดการงานวิจัยคือ ทุนทางวัฒนธรรม(Culture Capital) ได้แก่ สำนักทางประวัติศาสตร์ จารีตประเพณี คติความเชื่อ และวิถีการดำเนินชีวิต สิ่งเหล่านี้จะเป็นฐานวิธิตดที่หาให้องค์ความรู้ของงานวิจัยที่ถูกสร้างขึ้นสอดคล้องกับบริบทของชุมชน และเอื้อประโยชน์ต่อชุมชนอย่างยั่งยืน อีกทั้งยังสร้างความตระหนักถึง “ตัวตน” ของชุมชนที่ว่าด้วยความสัมพันธ์ของผู้คน และความสัมพันธ์ของคนที่มีต่อธรรมชาติหรือฐานทรัพยากรที่ชาวบ้านใช้พึ่งพาในการดำรงชีวิต ซึ่งเป็นทุนทางธรรมชาติ(Natural Capital)ที่หล่อเลี้ยงชีวิตชุมชน

การทำงานวิจัยภายใต้กรอบแนวคิดดังกล่าว นอกจากจะต้ององค์ความรู้ที่สอดคล้องกับความต้องการและบริบทของท้องถิ่นอย่างแท้จริงแล้ว ในการทำงานที่เน้นการมีส่วนร่วมยังสร้างกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันระหว่างนักวิจัยและนักวิชาการจากภายนอกกับชาวบ้านที่เป็นนักวิจัย หรือระหว่างชาวบ้านที่นักวิจัยด้วยกันเอง รวมถึงการประสานงานและการติดต่อสัมพันธ์กับองค์กรต่างๆในชุมชน สิ่งเหล่านี้ได้สร้างปฏิสัมพันธ์ของผู้คนให้มีสำนึกและจิตวิญญาณในการขับเคลื่อนงานพัฒนาท้องถิ่นร่วมกัน เกิดเป็นพลังชุมชนที่เข้มแข็งสามารถดูแลจัดการตนเองได้ในทุกบริบท และสร้างสรรค์สิ่งที่ดีงามให้กับสังคมสืบไป แนวคิดดังกล่าวสรุปพอสังเขปเป็นแผนผังความคิด ดังรูปภาพที่ 2 ดังนี้

ภาพที่ 2 แผนผังความคิดกระบวนการมีส่วนร่วมของชาวบ้านที่นำไปสู่การเกิด "พลังชุมชน"

บทที่ 3

กระบวนการวิจัย

ก่อนหน้านี้มนายอนุชิต สิงห์สุวรรณ ผู้เป็นหัวหน้าโครงการวิจัยค้นคว้ากับวิธีวิทยาในการศึกษาชุมชนที่ต้องกำหนดประเด็นปัญหา หรือความสนใจโดยส่วนตัวแล้วจึงลงพื้นที่ศึกษา ซึ่งเป็นการมองชาวบ้านในฐานะ“กลุ่มเป้าหมาย”ในการศึกษาที่เราต้องลงไปสัมภาษณ์ ด้วยเครื่องมือที่เรากำหนดขึ้นเอง จากนั้นนำเอาข้อมูลที่ได้มาอธิบายด้วยจารีตเชิงวิชาการ ผลงานที่ได้แม้เป็น“เรื่องท้องถิ่น”แต่ศัพท์แสงล้วนเป็นของเรา ซึ่งได้ผ่านการปรับแต่งจนทำให้งานวิจัยที่ได้แลดูห่างไกล และไม่เป็นประโยชน์ในทางปฏิบัติต่อชาวบ้านผู้เป็นเจ้าของข้อมูล

ในช่วงระหว่างปีพ.ศ. 2550 หัวหน้าโครงการวิจัยมีโอกาสได้สัมผัส“งานวิจัยท้องถิ่น”จากการเข้าร่วมสังเกตการณ์โครงการวิจัยในระยะแรกเรื่อง“การศึกษาประวัติศาสตร์ ตำนานเมืองโกสุมพิสัย เพื่อการพัฒนาท้องถิ่นอย่างมีส่วนร่วม” ที่มีผู้ช่วยศาสตราจารย์นารินทร์ บริสุทธิ์วิกรม มหาวิทยาลัยมหาสารคามเป็นหัวหน้าโครงการ แรกเริ่มเดิมทีโครงการดังกล่าว ผู้เป็นหัวหน้าโครงการได้กำหนดประเด็นที่จะศึกษาตามความสนใจของตนเองไว้ที่เรื่องของ“ความเป็นจีน”หรือ “คนจีน”ในเมืองโกสุมพิสัย เนื่องจากการทำวิจัยท้องถิ่นมีเป้าหมายอยู่ที่การใช้กระบวนการวิจัยไปใช้ในการขับเคลื่อนแก้ไขปัญหาให้กับคนท้องถิ่น การลงพื้นที่จึงพยายามค้นหาปัญหาของ“คนจีน”ในเรื่องอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ในการอยู่ร่วมกับคนพื้นเมือง แต่ผลจากการลงพื้นที่ทำให้ทีมวิจัยค้นพบว่า“คนจีน”ที่เมืองโกสุมพิสัย“ไม่เป็นปัญหา”แต่อย่างไร “คนจีน”สามารถอยู่ร่วมกับคนพื้นเมืองได้ด้วยความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจและการเมือง รวมถึงมีการใช้ภาษา กินอาหารพื้นเมือง รวมถึงการดำเนินความสัมพันธ์ทางเครือญาติกับคนพื้นเมือง ข้อมูลเหล่านี้ทำให้ทีมวิจัยต้องหันมาทบทวนความเข้าใจเกี่ยวกับ“งานวิจัยท้องถิ่น” ต้องมีการปรับกระบวนการทัศน์และวิธีวิทยาในการศึกษา โดยเน้นกระบวนการมีส่วนร่วมกับชุมชน ดึงเอาชาวบ้านจากที่เป็น “กลุ่มเป้าหมาย”ในการศึกษามาเป็นนักวิจัยหลัก ร่วมกันเก็บข้อมูล คิดวิเคราะห์ สังเคราะห์ข้อมูลไปพร้อมกับทีมนักวิชาการจากมหาวิทยาลัย จนทำให้ค้นพบโจทย์วิจัยในประเด็นเรื่อง“ความเสื่อมโทรมของระบบนิเวศป่าบุ่งริมแม่น้ำชี” ซึ่งนำมาสู่การคิดหาวิธีการแก้ไขปัญหา ด้วยการศึกษาศาสตร์ชุมชนเมืองโกสุมพิสัย เพื่อชี้ให้เห็นการเปลี่ยนแปลงของป่าบุ่งที่มีต่อวิถีชีวิตชุมชน ผลสำเร็จของโครงการคือ การที่ชาวบ้านเกิดความตระหนักรู้ถึงความสำคัญของป่าบุ่ง และร่วมกันจัดกิจกรรมเพื่อดูแลรักษาป่าให้เกิดความยั่งยืน ได้แก่ ยุมนักเทศก์ในท้องถิ่นที่นำเที่ยวชมพันธุ์ไม้และระบบนิเวศของป่า การยกเลิกการจัดงานรื่นเริงที่เป็นการทำลายสภาพแวดล้อมของป่า คือ งานสงกรานต์ และงานเลี้ยงโต๊ะจีนลง มีผลทำให้ป่าบุ่งฟื้นฟูความอุดมสมบูรณ์ขึ้นอีกครั้ง¹

จากประสบการณ์ดังกล่าว โครงการวิจัยนี้จึงได้ใช้วิธีการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (participatory action research : PAR) ในการดำเนินการวิจัยภายในชุมชน โดยใช้เครื่องมือ คือ การจัดเวทีชาวบ้านเพื่อสนทนากลุ่ม (focus group discussion) แผนที่ทางความคิด(mind map) และการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (depth interview) ซึ่งกระบวนการเหล่านี้ชาวบ้านจะต้องเข้ามามีส่วนร่วมทุกขั้นตอน โดยเป็นทั้งผู้ให้ข้อมูล ผู้เก็บรวบรวมข้อมูล วิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูลในฐานะนักวิจัยหลักร่วมกับทีมวิชาการจากมหาวิทยาลัย จนทำให้ได้ประเด็นปัญหาในการวิจัย และนำไปสู่การค้นคว้าจนได้“องค์ความรู้”ที่เกิดขึ้น

¹ ดูรายละเอียดเพิ่มเติมได้ใน นารินทร์ บริสุทธิ์วิกรม และคณะ, โครงการการศึกษาประวัติศาสตร์ ตำนานเมืองโกสุมพิสัยเพื่อการพัฒนาท้องถิ่นอย่างมีส่วนร่วม(สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ชุดโครงการศูนย์ส่งเสริมวิชาการเพื่อพัฒนาท้องถิ่น,2550)

จากงานวิจัย โดยกระบวนการศึกษามีขั้นตอนการดำเนินงาน แบ่งเป็น 2 ช่วงคือ 1) ระยะเตรียมการวิจัย (pre-research phase) 2) ระยะดำเนินการวิจัย (research phase) ซึ่งในบทนี้ได้นำเสนอกระบวนการวิจัยทั้ง 2 ขั้นตอน ดังนี้

3.1 ระยะเตรียมการวิจัย

เป็นการทำความเข้าใจบริบทในเรื่องที่ศึกษา เพื่อนำข้อมูลมาใช้ในการวางแผนการทำงานในพื้นที่ ขั้นตอนนี้ประกอบด้วยการศึกษาเอกสารเกี่ยวกับพื้นที่ศึกษา เช่น เอกสารทางราชการ เอกสารทางวิชาการและสิ่งพิมพ์ต่างๆ รวมถึงการลงพื้นที่สำรวจชุมชนเบื้องต้น โดยมีรายละเอียดแต่ละขั้นตอน ดังนี้

1) ศึกษาข้อมูลจากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในขั้นตอนนี้เป็นการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับชุมชนบ้านท่าเรือ ซึ่งเป็นความพยายามในเบื้องต้นต่อการทำความเข้าใจต่อปรากฏการณ์ทางสังคมที่เกิดขึ้นที่ชุมชนแห่งนี้รอบด้าน ทั้งในเรื่องของสาเหตุหรือปัจจัยที่ทำให้เกิดเหตุการณ์ต่างๆ ขึ้นในชุมชน ผลของเหตุการณ์ที่มีต่อวิถีชีวิตผู้คน และทัศนคติของผู้คนที่เกิดเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นที่บ้านท่าเรือ ดังนั้นคณะผู้ศึกษาจึงได้รวบรวมเอกสารที่มีอยู่อย่างหลากหลาย ได้แก่ เอกสารจากทางหน่วยงานราชการ เอกสารทางวิชาการ รวมถึงสิ่งพิมพ์ต่างๆ เอกสารเหล่านี้ถูกเขียนขึ้นจากกลุ่มคนที่มีความคิด วิธีการ และด้วยวัตถุประสงค์ที่ต่างกัน ข้อมูลที่ถูกนำเสนอจึงแตกต่างกันด้วย ดังนี้

1.1) เอกสารจากหน่วยงานราชการ

เอกสารในกลุ่มนี้ ได้แก่ แผนพัฒนาสามปี (พ.ศ.2557-2559) ของตำบลท่าเรือ (2557) คณะผู้ศึกษาได้รับความอนุเคราะห์จากองค์การบริหารส่วนตำบลท่าเรือ กล่าวถึง ข้อมูลพื้นฐานทั่วไปว่าด้วยทำเลที่ตั้ง ลักษณะประชากร การเมืองการปกครอง สภาพเศรษฐกิจ สภาพปัญหาของชุมชน โครงการพัฒนาที่ดำเนินงานโดยองค์การบริหารส่วนตำบล² และหนังสือ “บ้านท่าเรือ รวยร่ำวัฒนธรรม...ชุมชนมีสุข” จัดพิมพ์โดยโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ (2556) ได้มาจากอาจารย์เกษชัย มิ่งวงศ์ธรรม ปราชญ์ชาวบ้านท่าเรือ กล่าวถึง ความโดดเด่นทางวัฒนธรรมของบ้านท่าเรือในด้านต่างๆ เช่น วัดโพธิ์ชัยวัดประจำหมู่บ้าน ป่าปูด้าป่าวัฒนธรรมที่ใช้ความเชื่อเรื่อง “ผีปูด้า” มาเป็นกลไกในการอนุรักษ์ป่า ภูมิปัญญาการทอผ้าไหมและการทำเครื่องดนตรีพื้นบ้าน ซึ่งอาชีพหลักของคนบ้านท่าเรือและสร้างชื่อเสียงให้กับชุมชน³ จะเห็นได้ว่าลักษณะสำคัญของเอกสารกลุ่มนี้คือ การนำเสนอถึงศักยภาพของชุมชนที่สามารถนำมาใช้กับการพัฒนาของรัฐ เช่น การปรับปรุงระบบสาธารณูปโภคขั้นพื้นฐาน การสร้างถนน การปรับปรุงสถานที่ราชการ การส่งเสริมอาชีพของคนในชุมชน และการท่องเที่ยว

1.2) เอกสารทางวิชาการ

เอกสารในกลุ่มนี้ ได้แก่ บทความวิชาการ รายงานการวิจัย และวิทยานิพนธ์ ซึ่งสามารถจัดแบ่งหมวดหมู่ตามเนื้อหาที่นำเสนอได้ 3 กลุ่มคือ กลุ่มแรกเอกสารเกี่ยวกับการผลิตเครื่องดนตรีพื้นบ้านของบ้านท่าเรือ กล่าวถึง การเข้ามาของภูมิปัญญาและขั้นตอนของการผลิตเครื่องดนตรีพื้นบ้าน การประกอบอาชีพเกี่ยวกับเครื่องดนตรี และการรวมกลุ่มอาชีพผลิตเครื่องดนตรี งานเขียนกลุ่มที่สองเกี่ยวกับข้อมูลทั่วไปของ

² องค์การบริหารส่วนตำบลท่าเรือ, แผนพัฒนาสามปี (พ.ศ.2557-2559). (เอกสารเก็บเล่ม, 2557)

³ สำนักงานคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ (สำนักงานกปร.), บ้านท่าเรือ / รวยร่ำวัฒนธรรม...ชุมชนมีสุข, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์เทพปัญญาวิสัย, 2556)

พื้นที่ศึกษาให้ข้อมูลประวัติศาสตร์ชุมชน สภาพภูมิศาสตร์ ที่ตั้งอาณาเขต ลักษณะทางชาติพันธุ์ประชากร และงานเขียนกลุ่มที่สามเป็นเรื่องของการจัดการทรัพยากรธรรมชาติโดยชุมชน นำเสนอถึงแนวคิดป่าไม้ชุมชน การจัดการป่าไม้ในมิติทางเศรษฐกิจ และแนวคิดการมีส่วนร่วมของชุมชน ข้อมูลที่ได้จากเอกสารทางวิชาการเป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่อการวางแผนกระบวนการทำงาน และการบริหารจัดการงานวิจัยที่ต้องทำร่วมกับคนในพื้นที่ เพื่อให้เกิดการเรียนรู้อย่างมีส่วนร่วมมากที่สุด

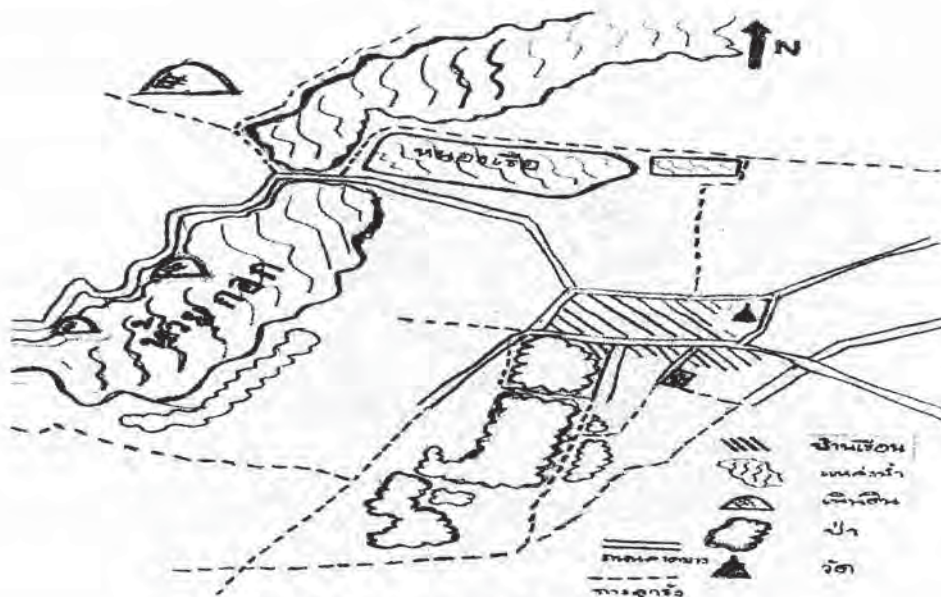
ผลของการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องทำให้คณะวิจัยพบว่า งานศึกษาส่วนใหญ่ได้ให้ข้อมูลทั่วไปของชุมชนบ้านท่าเรือ โดยชี้ให้เห็นถึงจุดแข็งของชุมชนบ้านท่าเรือ คือ การเป็นชุมชนที่ผลิตเครื่องดนตรีพื้นบ้าน อันเป็นการสืบสานภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีมาแต่เดิม และการเป็นชุมชนที่มีความเข้มแข็งทางวัฒนธรรม ซึ่งสะท้อนออกทางการรวมกลุ่มอาชีพและการทำกิจกรรมสาธารณะประโยชน์ร่วมกัน อย่างไรก็ตามที่คนเหล่านี้ล้วนเป็นของนักวิชาการ และหน่วยงานราชการจากภายนอกที่มีเป้าหมายในการค้นหาคัญภาพของชุมชนที่เอื้อประโยชน์ต่อการพัฒนาของรัฐ มุมมองที่สะท้อนปัญหาของท้องถิ่นอย่างแท้จริงยังไม่ปรากฏชัดเจนนัก ดังนั้นในกระบวนการทำงานวิจัยตามโครงการนี้จึงต้องสำรวจพื้นที่ และใช้ข้อมูลจากการสัมภาษณ์พูดคุยกับชาวบ้านเป็นหลัก เพื่อให้สะท้อนวิถีคิดและมุมมองที่มีต่อปัญหามาจากท้องถิ่นอย่างแท้จริง

2) ลงพื้นที่ศึกษาข้อมูลภาคสนามในเบื้องต้น

ในเบื้องต้นการรับรู้เรื่องของ“บ้านท่าเรือ”ของหัวหน้าโครงการวิจัย เกิดจากที่ได้มีโอกาสเข้าร่วมโครงการพัฒนาหลักสูตรดนตรีพื้นบ้านของอาจารย์วิรัตน์ จุลดาสัยและอาจารย์พนิดา ยงพิทยาพงศ์ จากมหาวิทยาลัยนครพนม ซึ่งทำให้รับรู้ถึงอัตลักษณ์อันโดดเด่นของชุมชนบ้านท่าเรืออยู่ 3 ประการคือ 1) การเป็นแหล่งโบราณคดีที่ปรากฏร่องรอยการตั้งถิ่นฐานของสังคมมนุษย์มาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ ในราว 3,000-4,000 ปี 2) การเป็นแหล่งผลิตเครื่องดนตรีพื้นบ้านอีสานที่ใหญ่ที่สุดในประเทศไทย 3) บทบาทของผู้นำชุมชนที่มีต่อการพัฒนาท้องถิ่นและสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งอาจารย์เกษชัย มิ่งวงศ์ธรรม ครูโรงเรียนบ้านราษฎร์สามัคคี ปรากฏท้องถิ่นคนสำคัญของบ้านท่าเรือ (ต่อมาได้เป็นนักวิจัยหลักที่ร่วมผลัดกันงานวิจัยท้องถิ่นให้เกิดขึ้นในพื้นที่) ข้อมูลเหล่านี้ได้สร้างความสนใจของตัวหัวหน้าโครงการที่มีต่อพื้นที่เป็นอย่างมาก โดยมีหลายประเด็นที่อยากเข้าไปหาคำตอบจากพื้นที่ เช่น สำนักทางประวัติศาสตร์ ความเชื่อ และพิธีกรรมของชาวบ้านที่เกี่ยวข้องกับเนินดินโบราณที่เป็นแหล่งโบราณคดีชุมชน การศึกษาประวัติศาสตร์ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการผลิตเครื่องดนตรีพื้นบ้านที่มีความเป็นมาอันยาวนาน การศึกษาถึงการรวมกลุ่มอาชีพ และกิจกรรมในชุมชนอย่างกลุ่มผลิตเครื่องดนตรีพื้นบ้าน กลุ่มทอผ้า ซึ่งสามารถถอดบทเรียนมาเป็นต้นแบบในการพัฒนาชุมชนอื่น แต่ความสนใจเหล่านี้ล้วนเกิดจากความต้องการใคร่รู้ของ“เรา”ที่เป็น“คนนอก” มิได้เกิดจากความต้องการหรือสภาพปัญหาของชาวบ้าน หรือ“คนใน”แต่อย่างใด โดยมีเป้าหมายเพียงแค่การสร้างองค์ความรู้ขึ้นใหม่ มิได้นำมาใช้ให้เกิดประโยชน์ในทางรูปธรรมแก่ชุมชนแต่อย่างใด

การรับรู้สภาพปัญหาอันแท้จริงของชาวบ้านท่าเรือ เกิดขึ้นในช่วงเดือนเมษายน พ.ศ.2556 เมื่อนักศึกษากลุ่มหนึ่งได้ทำรายงานวิชาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นที่หัวหน้าโครงการรับผิดชอบสอนอยู่ เรื่อง “ความสัมพันธ์ระหว่างระบบนิเวศกับวิถีชีวิตชุมชนบ้านท่าเรือ พ.ศ.2500-2556” รายงานฉบับนี้ใช้ข้อมูลจากสัมภาษณ์ชาวบ้าน และการสำรวจพื้นที่เป็นหลัก การลงพื้นที่พร้อมกับนักศึกษาโดยการนำของนักศึกษาที่เป็นคนในพื้นที่คือ นายพงศ์กร เหมะธูลิน ทำให้เราได้รับความสะดวกจากชาวบ้านในการให้ข้อมูล ซึ่งสามารถนำมาจัดทำเป็นแผนที่หมู่บ้านแสดงแหล่งทรัพยากรธรรมชาติ ทำให้ทราบได้ว่า หนองน้ำ ป่าไม้ พื้นที่ราบ และแหล่งเกลือสินเธาว์ ล้วนเป็นปัจจัยหลักที่ดึงดูดให้ผู้คนเข้ามาตั้งถิ่นฐาน ณ ที่แห่งนี้ นับตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์

และปัจจุบันชาวบ้านก็ยังคงใช้แหล่งทรัพยากรธรรมชาติเพื่อการดำรงชีพอยู่ ทั้งในการเป็นแหล่งอาหาร พื้นที่ทำการเกษตรและเลี้ยงสัตว์

ภาพที่ 3 แผนที่แสดงแหล่งทรัพยากรของชุมชนบ้านท่าเรือ
ที่มา: รายงานประจำภาคเรียนของนักศึกษาวิชาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น, 2556

ในรายงานทำให้ทราบถึง พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของชุมชนบ้านท่าเรือที่สัมพันธ์อย่างแนบแน่นกับฐานทรัพยากรของชุมชน โดยนับตั้งแต่แรกตั้งชุมชนชาวบ้านได้ใช้ป่าไม้และหนองน้ำในการเป็นแหล่งอยู่อาศัย มีการต้มเกลือไว้บริโภคภายในชุมชน ในการผลิตแคนชาวบ้านได้ใช้วัสดุที่มีในป่าชุมชนเป็นหลัก ต่อมาหลังปี พ.ศ. 2500 ชุมชนเกิดการขยายตัวมากยิ่งขึ้นทำให้เกิดการปรับเปลี่ยนพื้นที่ธรรมชาติเป็นพื้นที่อยู่อาศัยและพื้นที่ทำการเกษตรกรรม และในปี พ.ศ. 2510 มีการผลิตแคนมากยิ่งขึ้น ทำให้มีการใช้วัตถุดิบจากป่ามากขึ้นกว่าเดิม จนในที่สุดต้องประสบกับปัญหาการขาดแคลนวัตถุดิบต้องมีการนำเข้าจากภายนอกมากขึ้นกว่าเดิม เช่น ไม้ลูกแคนที่ใช้ทำตัวแคน และซี่สังข์ขันโรงที่เป็นน้ำยาเชื่อมไม้ลูกแคนเข้าด้วยกันต้องนำเข้าจากภูพานแถบกาฬสินธุ์ และป่าในลาว ซึ่งทำให้ใช้ต้นทุนในการผลิตที่สูงขึ้น⁴ ปัญหาในข้อนี้เป็นสิ่งที่รายงานนักศึกษาค้นพบ และเป็นปัญหาที่ชาวบ้านท่าเรือต่างตระหนักดี ทำให้ผู้เป็นหัวหน้าโครงการเกิดความสนใจและอยากใช้กระบวนการวิจัยท้องถิ่นในการแก้ไขปัญหา

3) กิจกรรมเวทีชาวบ้านครั้งที่ 1: การค้นหาโจทย์วิจัยในพื้นที่และการชี้แจงกับชุมชน

จากรายงานของนักศึกษาทำให้หัวหน้าโครงการต้องลงพื้นที่เพื่อศึกษาว่า “ปัญหาการขาดแคลนวัตถุดิบในการผลิตเครื่องดนตรีพื้นบ้าน อันเป็นผลมาจากความเสื่อมโทรมของป่าชุมชน เป็นปัญหาที่สอดคล้องกับความต้องการของพื้นที่หรือไม่? หรือมีปัญหาอื่นที่สำคัญมากกว่า?” ทางคณะผู้ศึกษาจึงได้จัดเวทีชาวบ้านเพื่อระดมความคิดเห็นของชุมชน ครั้งที่ 1 โดยจัดขึ้นในวันที่ 13 พฤษภาคม 2556 ตรงกับวันพืชมงคล ซึ่งในช่วงเช้าทางชุมชนบ้านท่าเรือได้จัดกิจกรรมปลูกพันธุ์ไม้พื้นบ้านขึ้นที่หนองเรือ หนองน้ำ

⁴ พงศกร เหมะธูลิน และธนวัฒน์ บุญกอง, รายงานการศึกษาเรื่อง “ความสัมพันธ์ระหว่างระบบนิเวศกับวิถีชีวิตชุมชนบ้านท่าเรือ พ.ศ. 2500-2556” (รายงานวิชาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น สาขาสังคมศึกษา มหาวิทยาลัยนครพนม, 2556) (เอกสารยังไม่ตีพิมพ์)

ธรรมชาติที่ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือของหมู่บ้าน กิจกรรมในวันนั้นมีผู้นำคนสำคัญคือ อาจารย์เกษชัย มิ่งวงศ์ธรรม ครูโรงเรียนบ้านราษฎร์สามัคคี ได้นำกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน สมาชิกเทศบาล คณะครู นักเรียน และชาวบ้านเข้าร่วมปลูกต้นไม้ ในส่วนของทีมนักวิชาการจากมหาวิทยาลัยนครพนมที่เข้าร่วมกิจกรรม ได้แก่ นายอนุชิต สิงห์สุวรรณหัวหน้าโครงการ อาจารย์วีระศักดิ์ จุลดาลัย และอาจารย์พนัธฐา ยงพิทยาพงศ์ การจัดกิจกรรมบรรยากาศเต็มไปด้วยความสนุกสนานและการแลกเปลี่ยนเรียนรู้เกี่ยวกับลักษณะเด่นของพันธุ์ไม้แต่ละพันธุ์ สภาพพื้นที่ที่เหมาะสม และประโยชน์ของพันธุ์ไม้

ภาพที่ 4 ภาพกิจกรรมการปลูกต้นไม้พันธุ์พื้นบ้านที่หนองเรือ บ้านท่าเรือ

กิจกรรมการเวทีชาวบ้านระดมความคิดเห็นชุมชนเพื่อค้นหาโจทย์วิจัยเริ่มต้นขึ้นในเวลา 13.00 น. ณ ศูนย์เรียนรู้ชุมชนบริเวณบ้านพักอาจารย์เกษชัย มิ่งวงศ์ธรรม รูปแบบกิจกรรมเป็นสนทนากลุ่ม โดยเริ่มจากอาจารย์วีระศักดิ์ จุลดาลัย เปิดเวทีด้วยการชี้แจงถึงที่มาและความสำคัญของงานวิจัยท้องถิ่นที่เน้นให้ชาวบ้านมีส่วนร่วมในกระบวนการคิด ทบทวนถึงสภาพปัญหาในพื้นที่ และใช้ระเบียบวิธีวิจัยในการค้นหาสาเหตุ วิธีการแก้ไขปัญห และลงมือแก้ไขปัญหเพื่อให้เกิดความยั่งยืนขึ้นในชุมชน ต่อจากนั้นเริ่มแลกเปลี่ยนความคิดเห็นเกี่ยวกับประเด็นปัญหาที่ควรแก้ไขในชุมชน โดยมีผู้เข้าร่วมกิจกรรมคือ หัวหน้าโครงการวิจัยและบุคคลต่างๆ ดังนี้

1) อาจารย์วีระศักดิ์ จุลดาลัย	มหาวิทยาลัยนครพนม
2) อาจารย์พนัธฐา ยงพิทยาพงศ์	มหาวิทยาลัยนครพนม
3) อาจารย์เกษชัย มิ่งวงศ์ธรรม	โรงเรียนบ้านราษฎร์สามัคคี
4) นายจ่านง แสนสุริยวงศ์	กำนันตำบลท่าเรือ
5) นายวิทยา เปาพะนา	ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน หมู่ที่ 1
6) นายประหยัด ชัยบิน	ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ที่ 2
7) นายราวี แมตมิ่งเหง้า	ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ที่ 8
8) นายสุนทร ชาสวง	นายก อบต.ท่าเรือ
9) นายขวัญใจ ชาสวง	ผู้ช่วยนักพัฒนาชุมชน อบต.ท่าเรือ
10) นายประคอง เปาพะนา	ผู้ดูแลศูนย์เรียนรู้ชุมชนท่าเรือ
11) นายปุ่น แสนสุริยวงศ์	สารวัตรกำนัน ตำบลท่าเรือ
12) นายศักดิ์ชัย แก้วอินธิ	ส.อบต.ท่าเรือ

ภาพที่ 3 เวทีชาวบ้านเพื่อค้นหาโจทย์วิจัยที่ชุมชนบ้านท่าเรือ

การจัดเวทีชาวบ้านได้มีการพูดคุยกันถึงปัญหาของชุมชนบ้านท่าเรือหลายประการ อันเป็นผลมาจากการการเปลี่ยนแปลงทางสังคมของชุมชนบ้านท่าเรือในช่วงกว่า 5 ทศวรรษ นับตั้งแต่ พ.ศ.2500 จนถึงปัจจุบัน (พ.ศ.2556) เรียงตามลำดับความสำคัญ ได้แก่ 1) การนำเข้าวัตถุดิบในการผลิตเครื่องดนตรีจากภายนอก อันเนื่องมาจากความอุดมสมบูรณ์ของป่าชุมชนลดลง 2) การสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นในเรื่องดนตรีพื้นบ้านที่เยาวชนไม่ค่อยให้ความสนใจ 3) การรับค่านิยมและวัฒนธรรมจากภายนอกของคนในชุมชน ดังนั้นจะเห็นได้ว่า “ปัญหาในเรื่องการขาดแคลนวัตถุดิบในการผลิตเครื่องดนตรีจากป่าชุมชน” เป็นประเด็นอันดับหนึ่งที่คนในชุมชนให้ความสำคัญ และเห็นว่าควรเร่งแก้ไข โดยเห็นว่าจำเป็นต้องมีการจัดการป่าไม้ เพื่อให้มีวัตถุดิบตามธรรมชาติในการผลิตเครื่องดนตรีพื้นบ้าน และเป็นป่าไม้ที่ใช้ “หาอยู่ หากิน” ในการดำรงชีพสำหรับคนในชุมชน ควบคู่ไปกับการดูแลรักษาเพื่อให้เกิดความยั่งยืน โดยแนวทางในการจัดการนั้น ชาวบ้านเห็นว่า ควรมีการจัดทำแผนทั้งระยะสั้นและระยะยาว โดยระยะสั้นอาจเป็นการหาวัตถุดิบอื่นทดแทน เช่น ในการทำพิณใช้ไม้ขนุน ไม้ยางพาราแทนไม้กระถินณรงค์ และไม้ยอป่า ส่วนระยะยาวอาจมีการเพาะชำกล้าไม้แล้วปลูกไม้ไว้ตามหัวไร่ปลายนาของแต่ละคน และปลูกไว้ที่ป่าสาธารณะของหมู่บ้าน เมื่อต้นไม้สามารถนำมาใช้ประโยชน์ได้จะต้องมีการบริหารจัดการที่ดี โดยอาจขายให้กับผู้ประกอบการในราคาที่ถูก แล้วนำรายได้มาดำเนินการให้กิจกรรมดำเนินต่อไปได้ อย่างไรก็ตามชาวบ้านเห็นว่า หากจะแก้ปัญหา หน่วยงานรัฐและองค์กรในชุมชนควรให้การส่งเสริมและสนับสนุน เช่น การแก้ไขปัญหาการขาดแคลนน้ำที่ใช้ในการปลูกไม้ การเพาะชำกล้าไม้ การวิเคราะห์สภาพดินที่เหมาะสมกับการเพาะปลูก ตลอดจนเทคนิคในการผลิตเครื่องดนตรีให้ได้คุณภาพ⁵ จากข้อมูลดังกล่าวสามารถนำมาสังเคราะห์เป็นคำถาม หรือโจทย์วิจัยในการทำงาน ดังนี้

⁵ คณะวิจัยท้องถิ่นบ้านท่าเรือ, ข้อมูลจากการเปิดเวทีชาวบ้านเพื่อค้นหาโจทย์วิจัยในพื้นที่บ้านท่าเรือ วันที่ 13 พฤษภาคม 2556, บ้านท่าเรือ อำเภอนาหว้า จังหวัดนครพนม (เอกสารยังไม่ตีพิมพ์)

โจทย์วิจัยหลัก : “แนวทางการจัดการทรัพยากรป่าไม้ของชุมชนบ้านท่าเรือให้เกิดความยั่งยืน ในการเป็นแหล่งวัตถุดิบเพื่อผลิตผลิตภัณฑ์พื้นบ้านควรเป็นอย่างไร?”

โจทย์วิจัยรอง :

- 1) พัฒนาการของการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้ของชุมชนบ้านท่าเรือในการเป็นแหล่งวัตถุดิบผลิตผลิตภัณฑ์พื้นบ้านเป็นอย่างไร? และมีการจัดการอย่างไร?
- 2) องค์กรชุมชนควรมีบทบาทหน้าที่ และมีกระบวนการขับเคลื่อนในการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติป่าไม้เพื่อให้เกิดความยั่งยืนได้อย่างไร? และเอื้อต่อการเป็นแหล่งวัตถุดิบในผลิตผลิตภัณฑ์พื้นบ้าน
- 3) แนวทางการจัดการทรัพยากรป่าไม้อย่างยั่งยืนควรเป็นอย่างไร? เพื่อให้เอื้อต่อการเป็นแหล่งวัตถุดิบในการผลิตผลิตภัณฑ์พื้นบ้าน

ผลจากการระดมความคิดเห็นทำให้คณะวิจัยได้โจทย์ในการทำงานวิจัยร่วมกับชุมชนที่ชัดเจน โดยหลอมรวมข้อมูลและความต้องการของชุมชนที่น่าเสนอไว้ โดยชาวบ้านมีความต้องการที่จะกำหนดแนวทางในการจัดการทรัพยากรป่าไม้อย่างยั่งยืน เพื่อให้เอื้อต่อการเป็นแหล่งวัตถุดิบในการผลิตผลิตภัณฑ์พื้นเมือง และการดูแลรักษาควบคู่กันไปด้วย ซึ่งต้องขับเคลื่อนให้มีการกำหนดแผนงาน และกำหนดบทบาทหน้าที่ขององค์กรชุมชนในการบริหารจัดการอย่างมีส่วนร่วม ดังนั้นหัวข้อในการวิจัยท้องถิ่นในครั้งนี้คือ “การศึกษาแนวทางการจัดการทรัพยากรป่าไม้ของชุมชนอย่างยั่งยืน ในการเป็นแหล่งวัตถุดิบเพื่อผลิตผลิตภัณฑ์พื้นบ้านอีสาน กรณีศึกษาย่านท่าเรือ ตำบลท่าเรือ อำเภอนาหว้า จังหวัดนครพนม”

3.2 ระยะดำเนินการวิจัย

ในขั้นตอนนี้เน้นกระบวนการทำงานร่วมกับคนในชุมชนอย่างเข้มข้น เนื่องจากเป็นเรื่องของการเก็บรวบรวมข้อมูล การวิเคราะห์สังเคราะห์ และการเรียบเรียงเนื้อหา ในกระบวนการเหล่านี้ต้องจัดกิจกรรมที่นำไปสู่การขับเคลื่อนให้เกิดผลปฏิบัติจริงในชุมชน เพื่อการแก้ไขปัญหาและพัฒนาชุมชนไปด้วยพร้อมๆกัน โดยมีรายละเอียดในแต่ละขั้นตอน ดังนี้

1) การอบรมเชิงปฏิบัติการเพื่อพัฒนานักวิจัยท้องถิ่น

การพัฒนานักวิจัยเป็นขั้นตอนสำคัญประการหนึ่งในการทำงานวิจัยท้องถิ่น เนื่องจากงานวิจัยท้องถิ่นมีเป้าหมายหลักในการสร้างภาคีร่วมเพื่อขับเคลื่อนในชุมชน ดังนั้นจึงจำเป็นต้อง“สร้าง”นักวิจัยชาวบ้าน เพื่อให้มีทักษะในการวิจัย นับตั้งแต่การรู้จักตั้งคำถาม ค้นหาคำตอบ วิเคราะห์ สังเคราะห์ และจัดการข้อมูลให้เป็นระบบตามระเบียบวิธีวิจัย ก่อนที่กระบวนการเหล่านี้จะเริ่มต้นขึ้น คำถามแรกจึงอยู่มืออยู่ว่า “แล้วใครจะทำวิจัย?” ในการตอบคำถามนี้อาจารย์เกษชัย มิ่งวงศ์ธรรม จึงสร้างเครือข่ายนักวิจัยชาวบ้าน โดยเริ่มจากชักชวนกำนันตำบลท่าเรือ บรรดาผู้ใหญ่บ้าน และสมาชิกสภาเทศบาล ซึ่งล้วนแต่คุ้นเคยในการทำงานพัฒนาหมู่บ้านร่วมกันอยู่ก่อนแล้ว โดยชี้ให้เห็นถึงความสำคัญของงานวิจัย ทบทวนสภาพปัญหาในชุมชน จนนำไปสู่การกำหนดโจทย์วิจัยและหัวข้อวิจัยร่วมกัน ต่อมาทางคณะวิจัยชาวบ้านกลุ่มนี้ได้ใช้ความสัมพันธ์ทางเครือญาติในการชักชวนคนในครอบครัว คนในสายตระกูล กลุ่มอาชีพ และนำไปสู่ความร่วมมือกับคนกลุ่มต่างๆในชุมชนได้อย่างหลากหลาย วงไพฑูริย์ในการทำวิจัยของชาวบ้านท่าเรือจึงขยายจากผู้นำที่เป็นทางการไปสู่ผู้นำที่ไม่เป็นทางการ และปราชญ์ท้องถิ่นรวมถึงชาวบ้านคนอื่นๆ ดังจะเห็นได้จากการเข้าร่วมกิจกรรมของคุณพ่อสมศรี แก้วอินธิ ปราชญ์ชุมชนที่รู้จักเรื่องพรรณไม้ท้องถิ่น คุณแม่สุจิตรา นาโควงศ์

ผู้ขับกล่อมบทเพลงภาษาแสดและเป็นเลขานุการกลุ่มธนาคารโค-กระบือของหมู่บ้าน นอกจากนี้ทางทีมวิชาการจากมหาวิทยาลัยนครพนมก็ได้ให้นักศึกษาเข้าร่วมโครงการด้วย โดยบางคนเป็นคนในพื้นที่ และบางส่วนมีความชอบส่วนตัวในเรื่องดนตรีพื้นบ้านอยู่แล้ว คือ นายพงศกร เหมะธูลิน นายธีรวุฒิ คำแสน และ นายวันชัย แฝงดา การที่ทีมนักวิจัยมีพื้นฐานทางความรู้และประสบการณ์ชีวิตที่แตกต่างกันได้ให้ข้อมูลและมุมมองที่หลากหลาย ซึ่งทำให้กระบวนการมีส่วนร่วมของทุกฝ่ายมีความสมบูรณ์มากยิ่งขึ้น คณะวิจัยในระยะเริ่มแรกประกอบไปด้วยบุคคลต่าง ๆ ดังนี้

1) นายอนุชิต	สิงห์สุวรรณ	นักวิจัยจากมหาวิทยาลัยนครพนม
2) นายวีระศักดิ์	จุลตาลัย	นักวิจัยจากมหาวิทยาลัยนครพนม
3) นางสาวพณิธา	ยงพิทยาพงศ์	นักวิจัยจากมหาวิทยาลัยนครพนม
4) นายเกษชัย	มิ่งวงศ์ธรรม	ครูโรงเรียนบ้านราษฎร์สามัคคี
5) นายจำนง	แสนสุริยวงศ์	กำนันตำบลท่าเรือ
6) นายประหยัด	ชัยบิน	ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ที่ 2
7) นายราวี	แมตมิ่งเหง้า	ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ที่ 8
8) นายปูน	แสนสุริยวงศ์	สารวัตรกำนัน ตำบลท่าเรือ
9) นายสมศรี	แก้วอินธิ	ปราชญ์ชาวบ้าน(ทรัพยากรป่าไม้)
10) นางสาวจิตรา	นาโควงศ์	ปราชญ์ชาวบ้าน(เพลงไทแสด)
11) นายสมพงษ์	ชัยบิน	ชาวบ้านท่าเรือ
12) นางถาวร	ชัยบิน	ชาวบ้านท่าเรือ
13) นางวาริน	แมตมิ่งเหง้า	ชาวบ้านท่าเรือ
14) นางคำมอญ	ชัยบิน	ชาวบ้านท่าเรือ
15) นายพงศกร	เหมะธูลิน	นักศึกษามหาวิทยาลัยนครพนม
16) นายธีรวุฒิ	คำแสน	นักศึกษามหาวิทยาลัยนครพนม
17) นายวันชัย	แฝงดา	นักศึกษามหาวิทยาลัยนครพนม

เมื่อได้คณะวิจัยในโครงการแล้ว ได้เข้าสู่ขั้นตอนของการพัฒนานักวิจัย ซึ่งนักวิจัยชาวบ้านเกือบทุกคนยังไม่เคยรู้จักและไม่เคยทำวิจัยมาก่อน ยกเว้นอาจารย์เกษชัย มิ่งวงศ์ธรรมที่เคยมีประสบการณ์ในการทำงานวิชาการมาบ้างแล้ว ในการนี้ทีมวิชาการจากมหาวิทยาลัยนครพนม นำโดยดร.ปรีชา อุตระกุล ผู้อำนวยการสถาบันวิจัยและพัฒนา จึงได้จัดโครงการอบรมเชิงปฏิบัติการเพื่อพัฒนานักวิจัย ในวันที่ 23 ธันวาคม 2556 โดยมีวิทยากรบรรยายคือ อาจารย์เภาว-สำเภาว งามชัยและอาจารย์ใหม่-นลินี กังสิริกุล และมีนักวิจัยจากอีก 3 หมู่บ้านที่ร่วมอยู่ในชุดโครงการ “การปรับตัวของชุมชน เพื่อรองรับการเปลี่ยนแปลงในอนาคต” เข้าร่วมโครงการอบรมฯ ด้วยคือ นักวิจัยโครงการจัดการศึกษาแบบมีส่วนร่วมจากบ้านน้อยลงมอง อำเภอน้ำอูเทิน, นักวิจัยโครงการจัดการท่องเที่ยวชุมชนในพื้นที่หาดแห่จากบ้านน้ำก่ำ อำเภอนาหว้า และนักวิจัยโครงการจัดการน้ำแบบมีส่วนร่วมจากบ้านแก้ง อำเภอนาแก กิจกรรมแรกที่นักวิจัยทำร่วมกันคือ การแนะนำตัวเองและร่วมเล่นเกมสร้างปฏิสัมพันธ์กัน ซึ่งบรรยากาศเต็มไปด้วยความสนุกสนาน ต่อมาวิทยากรได้ชี้ให้เห็นถึงความสำคัญของงานวิจัยเพื่อพัฒนาท้องถิ่น กระบวนการทำวิจัย การออกแบบเครื่องมือเก็บข้อมูล เช่น การจัดทำแผนที่ชุมชน การออกแบบชุดคำถามเพื่อนำไปสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูล การจัดทำเส้นแบ่งพัฒนาการของชุมชน(Time Line) โดยตลอดเวลาในการบรรยายวิทยากรได้พยายามแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกับนักวิจัยชาวบ้าน แต่ในระยะแรกนักวิจัยยังไม่ค่อยให้ความร่วมมือเท่าใดนัก เนื่องจากอยู่ในระหว่างการ

ปรับตัวกับ “ความรู้ใหม่” ที่ได้รับ และการพบปะกับผู้คนที่ไม่รู้จักกันมาก่อน อย่างไรก็ตามสิ่งที่ได้เรียนรู้จากกิจกรรมในครั้งนี้เป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่อการวางแผนในเก็บข้อมูลภาคสนามในชุมชน และรู้ถึงเทคนิคในการสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมของชาวบ้านผ่านเครื่องมือวิจัยที่มีความหลากหลายและกระตุ้นความสนใจของผู้เข้าร่วมกิจกรรมได้เป็นอย่างดี

ภาพที่ 4 กิจกรรมการเล่นเกมส์สร้างปฏิสัมพันธ์ก่อนเข้าอบรมพัฒนานักวิจัย

ภาพที่ 5 กิจกรรมการฝึกทำแผนที่ชุมชนในโครงการอบรมพัฒนานักวิจัย

ในช่วงท้ายได้มีการถอดบทเรียนจากโครงการอบรมของทีมีวิชาการจากมหาวิทยาลัยนครพนม โดยได้นำวิธีการ AAR (After Action Review) มาใช้ เพื่อให้บรรดานักวิจัยได้ร่วมพูดคุยแลกเปลี่ยนสิ่งที่ได้รับจากเข้าร่วมอบรม โดยสะท้อนถึงความสำเร็จ ความล้มเหลว และวิธีการแก้ไขปัญหา ซึ่งส่วนใหญ่ได้สะท้อนถึงปัญหาความไม่กล้าแสดงความคิดเห็นของนักวิจัยชาวบ้าน โดยมีข้อตกลงร่วมกันถึงแนวทางการแก้ไขปัญหาคือ เน้นกิจกรรมแลกเปลี่ยนเรียนรู้อย่างสนุกสนาน เพื่อสลายตัวตนในส่วนปัจเจกของนักวิจัยชาวบ้าน ให้ความกล้าคิด กล้าแสดงออก เพื่อทำให้เกิดการมีส่วนร่วมมากยิ่งขึ้น การถอดบทเรียนผ่านวิธีการ AAR นับว่าเป็นเครื่องมือสำคัญที่ผู้เข้าร่วมกิจกรรมได้ระดมสมองทบทวนความสำเร็จ และวิธีการพัฒนา รูปแบบกิจกรรมเพื่อให้ประสบผลสำเร็จตามเป้าหมายที่วางไว้ ซึ่งสามารถนำมาปรับใช้ในการทำวิจัยได้เป็นอย่างดี

2) กิจกรรมเวทีชาวบ้านครั้งที่ 2: การจัดทำแผนที่ชุมชน

กิจกรรมจัดทำแผนที่ชุมชนจัดขึ้นเมื่อวันที่ 21 มกราคม 2557 เวลา 18.00 น.

ณ บ้านพักอาจารย์เกษชัย มีวงศ์ธรรม มีวัตถุประสงค์เพื่อให้ นักวิจัยร่วมเรียนรู้สภาพภูมิศาสตร์ชุมชน ที่ตั้งแหล่งทรัพยากร สถานที่สำคัญ และจำนวนครัวเรือนที่ผลิตเครื่องดนตรีพื้นบ้าน การจัดทำแผนที่ชาวบ้านได้ร่วมกันทำ โดยแบ่งหน้าที่กันอย่างชัดเจนประกอบด้วย คนร่างแผนที่ คนตัดกระดาษแทนสัญลักษณ์ต่างๆ บางส่วนได้เตรียมข้าวจี๊ หนึ่งเคี่ยม่างมาเป็นอาหารว่างและน้ำดื่มมาบริการ มีการผิงไฟพูดคุยกันถึงข้อมูลที่ใช้จัดทำแผนที่ ผู้มีบทบาทสำคัญในกิจกรรมนี้คือ กำนันจำนง แสนสุริยวงศ์ และผู้ใหญ่ประหยัด ชัยบินที่ร่วมกันร่างแผนที่โดยมีนายพงศกร เหมะธูลิน นักศึกษามหาวิทยาลัยนครพนมที่เป็นคนในพื้นที่เป็นผู้ช่วย เมื่อร่างเสร็จคนอื่นๆ ได้มาร่วมติดสัญลักษณ์แทนสถานที่สำคัญ และครัวเรือนที่ผลิตเครื่องดนตรีชนิดต่างๆ ได้แก่ แคน ไหวด พิณ โปงกลาง ปีนก โปรง และของที่ระลึก เริ่มจากผู้ใหญ่ประหยัด ชัยบินตั้งคำถามว่า “บ้านเฮาเขียนหลังได้เฮ็ดเครื่องดนตรียังแฮ?” ในระหว่างที่ร่วมกันติดสัญลักษณ์เกิดการพูดคุยถกเถียงกันถึงข้อเท็จจริงต่างๆ ทำให้การแลกเปลี่ยนเรียนรู้เป็นไปอย่างสนุกสนาน อีกทั้งการทำแผนที่ยังทำให้ชาวบ้านทราบว่า “หลังนี้เขียนเฮา” และ “หลังนั้นเขียนเพิ่น” หรือ “เขียนนั้นทำแคน” “เขียนนี้ทำไหวด” ซึ่งเป็นการตระหนักรู้ถึง “ตัวเอง” และเพื่อนบ้านที่อยู่ชานข้าง ทำให้ทราบว่าตนและเพื่อนบ้านมีสัมพันธ์ภาพกันในลักษณะใด ดังนั้นการทำแผนที่นอกจากทราบถึงสถานที่สำคัญ แหล่งที่ตั้งทรัพยากรของชุมชน จำนวนครัวเรือนที่ผลิตเครื่องดนตรีแล้ว ยังเป็นการประสานสัมพันธ์ของผู้คนที่บ้านท่าเรือให้เหนียวแน่นขึ้นอีกด้วย

ภาพที่ 6 กิจกรรมการทำแผนที่ชุมชนของนักวิจัยชาวบ้านท่าเรือ

แผนที่ทำมือที่ได้มีลักษณะเป็นผังชุมชนให้รายละเอียดเกี่ยวกับจำนวนครัวเรือนที่ผลิตเครื่องดนตรีชนิดต่างๆ ถนนและสถานที่สำคัญในหมู่บ้าน เช่น วัด โรงเรียน ป่าปู้ตา ศูนย์การเรียนรู้ชุมชน ธนาคาร โค-กระบือ พื้นที่ป่า พื้นที่ทำการเกษตร แหล่งน้ำ แหล่งต้มเกลือ และแหล่งโบราณคดี ซึ่งเป็นข้อมูลเชิงปริมาณที่สามารถนำไปวิเคราะห์ร่วมกับข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์และสังเกตได้ดี ทำให้คณะวิจัยเห็นถึงบริบทชุมชนบ้านท่าเรือได้อย่างชัดเจนมากยิ่งขึ้นจากการทำกิจกรรมนี้ ขั้นตอนต่อไปคือ การนำแผนที่ทำมือไปออกแบบด้วย Computer Program เพื่อความสะดวกต่อการใช้งาน โดยเป็นผลงานของนักศึกษาที่เข้าร่วมโครงการ ดังปรากฏในภาพข้างล่าง

ภาพที่ 7 แผนที่ชุมชนทำมือของนักวิจัยชุมชนบ้านท่าเรือ

ภาพที่ 8 แผนที่ชุมชนบ้านท่าเรือเมื่อนำมาออกแบบโดย Computer Program

นอกจากนั้นนักวิจัยชาวบ้านอีกกลุ่มหนึ่งยังได้ผิงไฟพูดคุยกัน อาจารย์วีระศักดิ์ จุลดาลัยจึงได้ถือโอกาสร่วมแลกเปลี่ยนความคิดเห็นเรื่อง“วิถีชีวิตที่ผูกพันกับฐานทรัพยากรในชุมชน” โดยชาวบ้านได้เล่าถึงวิธีการทำมาหากินในอดีตที่ผูกพันกับแหล่งน้ำ“ห้วยกอก”ที่ไหลผ่านชุมชน ซึ่งในฤดูน้ำหลากมีปลาและสัตว์น้ำเป็นจำนวนมากให้ชาวบ้านได้จับมาเป็นอาหาร มีพืชผักหลายชนิดขึ้นอยู่ริมตลิ่งน้ำ การแลกเปลี่ยนครั้งนี้เป็นไป

แบบไม่เป็นทางการ นักวิจัยชาวบ้านต่างบอกเล่าประสบการณ์ในชีวิตของตนเองอย่างเป็นกันเอง นับได้ว่าเป็นบรรยากาศที่น่าเรียนรู้เป็นอย่างยิ่ง ทำให้ได้ข้อมูลจำนวนหนึ่งที่เป็นประโยชน์ต่องานวิจัย

ภาพที่ 7 การผิงไฟแลกเปลี่ยนเรียนรู้ในหมู่นักวิจัยชาวบ้านท่าเรือ

ในส่วนของปัญหาในกิจกรรมนั้น คือ ช่วงเวลาในการจัดเริ่มตั้งแต่หัวค่ำจนถึงดึก ทำให้กิจกรรมในช่วงท้าย คนเริ่มมีส่วนร่วมน้อยลง เนื่องจากต้องการนอนพักผ่อน ดังนั้นจึงมีการพูดคุยกันว่า การจัดเวทีชาวบ้านในครั้งต่อไปควรเป็นเวลากลางวัน หรือในช่วงเย็นที่ไม่ค่ำมากนัก ชาวบ้านจะได้มาร่วมอย่างเต็มที่ และเป็นการป้องกันอุบัติเหตุและอันตรายที่อาจเกิดขึ้นในเวลากลางคืน ซึ่งผู้วิจัยข้อตกลงดังกล่าวผู้วิจัยจะนำไปปฏิบัติในครั้งต่อไป อย่างไรก็ตามในด้านของผลสัมฤทธิ์ในการจัดเวทีชาวบ้านครั้งนี้ ถือว่าประสบความสำเร็จตามเป้าหมายคือ ได้แผนที่ทำมือของชุมชนบ้านท่าเรือ อันประโยชน์ต่อการทำงานวิจัย

3) กิจกรรมเวทีชาวบ้านครั้งที่ 3 : ศึกษาพัฒนาการของการจัดการทรัพยากรป่าไม้ผ่านเส้นแบ่งเวลา Time Line ของชุมชนและร่วมกันจัดทำแบบสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูล

จัดขึ้นเมื่อวันที่ 7 กุมภาพันธ์ 2557 ณ ศูนย์การเรียนรู้ชุมชนวัดโพธิ์ชัย สิ่งที่น่า

ประทับใจในเวทีชาวบ้านครั้งนี้คือ มีชาวบ้านเข้าร่วมมากกว่าทุกครั้ง เนื่องจากอาจารย์เกษชัย มิ่งวงศ์ธรรม ได้ประสานงานกับนักวิจัยชาวบ้าน ผู้นำชุมชน ปราชญ์ชุมชน และประชาชนทั่วไป ทำให้มีสนใจเข้าร่วมกิจกรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งมีนักเรียนระดับประถมศึกษาจากโรงเรียนราษฎร์สามัคคีมาร่วม ทำให้เวทีนี้ศึกษาค้นไปด้วยผู้คน ดังมีรายชื่อผู้เข้าร่วมเวทีต่อไปนี้

1) นายอนุชิต สิงห์สุวรรณ	นักวิจัยจากมหาวิทยาลัยนครพนม
2) นายประยงค์ แมตมิ่งเหง้า	ปราชญ์ชาวบ้าน(ประวัตินุชชุมชน)
3) นายเข้มทอง แมตมิ่งเหง้า	อดีตผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านมา 20 ปี และเป็นปราชญ์ชาวบ้าน(ประวัตินุชชุมชน)
4) นายคุณ บินศรี	อดีตผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน ปัจจุบันเป็นสารวัตรกำนันตำบลท่าเรือ
5) นายสมประสงค์ บินศรี	ชาวบ้านท่าเรือ

6)บุญเรือง ชัยบิน	ชาวบ้านท่าเรือ
7)นายวงศ์สิน บินศรี	ชาวบ้านท่าเรือ
8)นายสนั่น แก้วอินทิ	ชาวบ้านท่าเรือ
9) นายขุน บุญศรี	ปราชญ์ชาวบ้าน(เล่านิทาน,ประเพณีชุมชน,หมอ สูตในงานแต่ง งานบายศรี)
10)นางถาวร ชัยบิน	นักวิจัยชาวบ้าน
12)นายเสนาะ ชัยบิน	ชาวบ้านท่าเรือ
13)นายราวี แมดมิ่งเหง้า	นักวิจัยชาวบ้าน
14)นายภมร ชัยบิน	ชาวบ้านท่าเรือ
15)นางสุชาดา คำชนะ	ชาวบ้านท่าเรือ
16)นายชัย เปาพะนา	ประธานอสม.หมู่ที่ 8
15)ดญ.สุชาดา ขาสงวน	นักเรียนโรงเรียนราษฎร์สามัคคี
16)ดญ.ธัญญรัตน์ ชัยปัญหา	นักเรียนโรงเรียนราษฎร์สามัคคี
17)ดช.ราชนันท์ ไม่ทราบนามสกุล	นักเรียนโรงเรียนราษฎร์สามัคคี
18)ด.ญ.อินทิรา แก้วอินทิ	นักเรียนโรงเรียนราษฎร์สามัคคี
19)ด.ญ.สุดา ไม่ทราบนามสกุล	นักเรียนโรงเรียนราษฎร์สามัคคี
20)ด.ช.จักรรินทร์ ไม่ทราบนามสกุล	นักเรียนโรงเรียนราษฎร์สามัคคี
21)นายจ้านง แสนสุริยวงศ์	นักวิจัยชาวบ้าน
22)นายประหยัด ชัยบิน	นักวิจัยชาวบ้าน
23)นายเกษชัย มิ่งวงศ์ธรรม	นักวิจัยชาวบ้าน
24)นายธีรวุฒิ คำแสน	นักศึกษามหาวิทยาลัยนครพนม
25)นายธนวัฒน์ บุญกอง	นักศึกษามหาวิทยาลัยนครพนม
26)นายสุทธินันท์ โนนเขียว	นักศึกษามหาวิทยาลัยนครพนม

เวทีชาวบ้านกิจกรรมการศึกษาประวัติศาสตร์ของชุมชนเป็นขั้นตอนสำคัญของการเก็บข้อมูลภาคสนาม มีจุดมุ่งหมายในการทราบถึงสาเหตุและผลของการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในชุมชน รวมถึงทำให้นักวิจัยเข้าใจมุมมองที่มีต่อสภาพปัญหาที่ดำรงอยู่ในปัจจุบันว่าเป็นผลมาจากการคลี่คลายของเหตุการณ์ในอดีต เนื่องจากโครงการวิจัยนี้เป็นการศึกษาเรื่อง “การจัดการทรัพยากรป่าไม้ เพื่อเป็นวัตถุดิบในการผลิตเครื่องดนตรีพื้นบ้าน” โดยมีโจทย์วิจัยข้อที่ 1 คือ“พัฒนาการของการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้ของชุมชนบ้านท่าเรือในการเป็นแหล่งวัตถุดิบผลิตเครื่องดนตรีพื้นบ้านเป็นอย่างไรและมีการจัดการอย่างไร” ดังนั้นในศึกษาพัฒนาการของชุมชนผ่านเส้นแบ่งเวลา Time Line จึงอยู่ภายในกรอบคำถามนี้ ผู้วิจัยได้เปิดประเด็นเพื่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนด้วยคำถามที่ว่า“หมู่บ้านของเขาช่วงไหนเกิดการเปลี่ยนแปลงมากที่สุด?” จากนั้นได้มีผู้เข้าร่วมกิจกรรมคนหนึ่งกล่าวเชิญชวนให้คนอื่น ๆ ร่วมกันระดมความเห็นแล้วเขียนรายละเอียดลงบนกระดาษชาร์ต เพื่อแบ่งการเปลี่ยนแปลงของชุมชนออกเป็นแต่ละช่วงเวลา ดังความว่า

“...หว่างปี พ.ศ.2503 เริ่มมีพัฒนา ปี 2509 เกิดน้ำท่วมใหญ่ เป็นปีน้ำหลาย
ปี พ.ศ.2509-18 แยกบ้านออกเป็น 2 หมู่ ปีพ.ศ.2521 เกิดน้ำท่วมใหญ่ ปี2538
เกิดน้ำท่วมหนองเรือ ปี2530 เป็นตำบลครั้งแรก ปี 2540 ปีวิกฤตโลก บ้านเขา
ได้ที่ดินหนึ่งของจังหวัด รับโล่จากพระเทพ หมู่บ้านสู้ภัยเศรษฐกิจ พ่อใหญ่เรือน

จำหยังได้กะเขียนไว้ เป็นผู้จัดการธกส.ปีได้ ถ่ายรูปลงหนังสือพิมพ์ไทยรัฐตอนได้
กะให้เขียนลง เขียนเหตุการณ์ที่เจ้าของจำได้ ตอนนั้นเฮ็ดหยังอยู่ คั้นเขียนป๋คล่อง
กะให้นักเรียนเขียนให้...⁶

นอกจากการเขียนข้อความแล้ว นักวิจัยชาวบ้านยังได้รวบรวมภาพถ่ายเก่า มาติดลงบน
กระดาษที่แบ่งเป็นออกเป็น Time Lineในแต่ละยุค พร้อมคำอธิบายภาพ ในระหว่างนั้นทั้งเจ้าของภาพและผู้
ที่ปรากฏในภาพได้พูดคุยเรื่องราวในภาพอย่างสนุกสนาน โดยบอกเล่าได้ว่า “ภาพอะไร?” “คนอยู่ตรงไหน?”
“กำลังทำอะไร?” และ “ใครอยู่ในภาพบ้าง?” การตั้งคำถามเหล่านี้ทำให้ผู้คนนึกย้อนถึงความทรงจำและ
ประสบการณ์ที่มีร่วมกัน ความสัมพันธ์ทางสังคมคนในชุมชนจึงได้รับเน้นย้ำขึ้นไปอีกผ่านการทำกิจกรรมนี้

ภาพที่ 8 การจัดทำเส้นแบ่งเวลา Time Line ของชุมชนบ้านท่าเรือ

ดังนั้นจะเห็นได้ว่า ในการศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชนของนักวิจัยชาวบ้านท่าเรือได้เริ่มจาก
การทบทวนความทรงจำที่เป็น “เรื่องใกล้ตัว” ของแต่ละคน โดยนำประสบการณ์ของตนเองที่มีส่วนร่วมใน
เหตุการณ์ต่างๆ และวิธีการทำมาหาากินมาบอกเล่าสู่กันฟัง นำมาสู่การ “คิดวิเคราะห์” เชื่อมโยงกับ
ปรากฏการณ์ทางสังคมในระดับ “มหภาค” หรือ “ใกล้ตัว” ออกไป Time Line ประวัติศาสตร์ชุมชนที่ได้จึงเรียง
ร้อยเรื่องราวของแต่ละคน แต่ละครอบครัว มาสู่ชุมชน และสังคมภายนอก ดังจะเห็นได้จากข้อมูลโดยสรุป
Time Line ชุมชนบ้านท่าเรือที่บอกเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในแต่ละช่วงเวลา ดังนี้

สรุปเนื้อหาใน Timeline

ช่วงเวลา 2445-2492

-มาตั้งบ้านในปัจจุบัน โดยนายชัยราช ไม่ทราบนามสกุล ต่อมา 2450 นายพันธ์ บินศรีได้เป็น
ผู้ใหญ่บ้าน และต่อมาปี 2457 นายเหลียม บินศรีได้เป็นผู้ใหญ่บ้านปกครองหมู่ที่ 1 ต.นาหว้า อ.ท่าบ่อศรี

⁶ คณะวิจัยท้องถิ่นบ้านท่าเรือ, ข้อมูลจากเวทีชาวบ้านการเรียนรู้ประวัติศาสตร์ชุมชนผ่านเส้น
Time Line เมื่อวันที่ 7 กุมภาพันธ์ 2557 ณ วัดโพธิ์ชัย บ้านท่าเรือ ตำบลท่าเรือ อำเภอนาหว้า จังหวัด
สกลนคร

สงคราม ในขณะนั้นมีบ่อน้ำเกลือ ชาวบ้านได้นำมาต้มเพื่ออุปโภคบริโภคและจำหน่ายทำควบคู่กับการทำสวน
แตงที่หนองเรือห้วยกอก

ช่วงเวลา 2493-2502

- ตั้งบ้านท่าเรือโดยนายเหลียม บินศรี เปลี่ยนจากบ้านแต่เป็นบ้านท่าเรือ มีคุ้มเดิมคือ หลักเมืองหมู่ 2
- 2495 สร้างโบสถ์หลังแรกของวัดศรีโพธิ์ชัย หลวงพ่อทอง ปรีสุทโธ เป็นเจ้าอาวาส
- 2496 นายเหลียม บินศรีได้นำชาวบ้านขุดดินเหนียวที่หนองแต้มาอิฐเพื่อสร้างโบสถ์ โดยมีช่างจาก
เวียงคานาม 3 คนคือ องค์ไผ่ องค์หาย และองค์บิน(ยังมีชีวิตอยู่)
- ในครั้งนั้นป่าไม้ยังอุดมสมบูรณ์

ช่วงเวลา 2503-2508

- เริ่มมีการปลูกพืชเศรษฐกิจ
- ชาวบ้านปลูกกกไว้ทอเสื่อ มีการจำหน่ายเสื่อกก
- จัดงานบุญเกลือ ปี พ.ศ.2506
- อาจารย์แสงเป็นเจ้าอาวาส มีการฉลองโบสถ์ที่วัดศรีโพธิ์ชัย
- มีการสร้างสะพานข้ามห้วยกอก
- ปี 2508 มีโครงการพัฒนาถนน
- วัดอุทิศในการทำแคนหาจากพื้นที่รอบหมู่บ้าน แต่เนื่องจากมีผู้ผลิตมากขึ้นจึงเริ่มมีการซื้อขาย
วัดอุทิศจากภายนอกในการผลิตเครื่องดนตรี

ช่วงเวลา 2509-2517

- เป็นปีน้ำท่วมใหญ่
- ในปีนั้นได้มีการพัฒนาหมู่บ้าน ได้ตัดถนนทุกสาย โดยอาจารย์วิรุฬห์ เพิ่มพูน ครูใหญ่โรงเรียนบ้าน
ท่าเรือ ร่วมกับผู้ใหญ่บ้านคือ ผู้ใหญ่สมพร แสนสุริยวงศ์ พร้อมกับคณะกรรมการหมู่บ้าน
- ในปี พ.ศ.2512 ได้เปลี่ยนชื่อโรงเรียนจากเดิม คือ โรงเรียนบ้านท่าเรือมาเป็นราษฎร์สามัคคี และ
จัดการเรียนการสอนถึงชั้นป.5 ในปีพ.ศ. 2513
- ในปี พ.ศ.2514 ได้สร้างศาลปู่ตาโดยการนำของผู้ใหญ่คาน บินศรีเป็นคนแรก และมีการทำบุญแคน
เป็นปีแรก
- พ.ศ.2515 ได้มีการรับเสด็จพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในช่วงเดือนพฤศจิกายน 2515 ที่อำเภอนา
หว้า ได้มีโอกาสถวายของฝากในแต่ละหมู่บ้านในเวลานั้น โดยมีผู้ใหญ่สมพร แสนสุริยวงศ์
- เริ่มมีการปลูกพืชเศรษฐกิจตัวใหม่คือ ข้าวพันธุ์กข.

ช่วงเวลา 2518-2529

- 2518 ประเทศลาวประกาศปิดประเทศ ทำให้เปลี่ยนไปซื้อขายไม้ลูกแคนกับชาวบ้านในแถบ อ.เขาวง
จ.กาฬสินธุ์
- ในปี พ.ศ.2518 ได้แบ่งหมู่บ้านท่าเรือออกเป็น 2 หมู่คือ หมู่ที่ 1 และหมู่ที่ 8
- ในปี พ.ศ.2524 เป็นหมู่บ้านพัฒนาตัวอย่าง มีการขยายไฟฟ้าเข้ามาในปี พ.ศ.2524 และเริ่มใช้ในปี
พ.ศ.2525
- กระผมได้สนั่น แก้วอินธิ อุปสมบทในปี พ.ศ.2518 เป็นเวลา 4 ปี มีพระอธิการศรีแก้ว รัตนปัญญา
เป็นเจ้าอาวาส ผมแต่งตั้งเป็นมัคทายกในปี พ.ศ.2534

-ในปี พ.ศ.2530 ได้ยกฐานะจากหมู่บ้านในเขตการปกครองของตำบลนาหว้ามาเป็นตำบลท่าเรือ โดยมีกำนันคนแรกคือ นายอุดร บินศรี และเป็นกำนันเรื่อยมาจนถึงปี 2540 กำนันคนแรกเสียชีวิตลงจึงได้เลือกกำนันคนใหม่คือ กำนันสมพร แสนสุริยวงศ์

-ในปี พ.ศ.2541 ตำบลท่าเรือได้แบ่งการปกครองออกเป็น 7 หมู่บ้านคือ หมู่ที่ 1-2 บ้านท่าเรือ, หมู่ที่ 3-4 บ้านนาซอม, หมู่ที่ 6 บ้านสามแยก และหมู่ที่ 5-7 บ้านบะหว้าแสง

ช่วงเวลา 2530-2540

- มีการขยายพื้นที่นารุกกล้าป่าชุมชน
- 2534 ตั้งกลุ่มดนตรีพื้นเมือง เริ่มทำโหวด พิณ
- ตั้งไวยาวัจกร วัดโพธิ์ศรี 2 คนปี 2535คือ นายเจียม อนุสนธิ และนายสนั่น แก้วอินธิ
- 2536 ได้รับรางวัลตำบลสีเขียวของสำนักงานพัฒนาชุมชน
- 2537 นายอุดร บินศรี ขุดลอกหนองเรือ
- 2538 เกิดน้ำท่วมใหญ่ที่สวนแตง
- 2540 จัดตั้งองค์การบริหารส่วนตำบล
- มีการจัดตั้งกลุ่มอาชีพเช่น ทำแคน กลุ่มทอผ้าไหม
- มีการสั่งซื้อวัสดุในการทำแคนจาก สปป.ลาว

ช่วงเวลา2541-2551

- จัดตั้งกองทุนหมู่บ้านปี 2544
- จัดงานประเพณีประกวตแตง 2544
- ตั้งวัดป่ามุกตาธรรม 2544
- แยกหมู่บ้านออกมาเป็นหมู่ 8 ปีพ.ศ.2545
- ฉลองอุโบสถหลังใหม่ 2547 พระมหาชาญณรงค์เป็นเจ้าอาวาส
- ได้รับรางวัลชนะเลิศหมู่บ้านหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์(OVC.) ปี พ.ศ.2549
- ฉลองโบสถ์หลังใหม่ 2550
- 2552 จัดตั้งงานปฏิบัติธรรมวัดป่ามุกตาธรรมเป็นงานประจำวัด
- 2552 ประกวตผู้ใหญ่น้ำยออดเยี่ยมคือ ผู้ใหญ่ประหยัด ชัยบิน ผลประกวตได้เป็นผู้ใหญ่น้ำยออดเยี่ยม

ช่วงเวลา 2552-2557

- 2552 หมู่บ้านเศรษฐกิจพอเพียงระดับจังหวัด
- 2553 หมู่บ้านเศรษฐกิจพอเพียงภาคอีสาน
- 2555 ได้หมู่บ้านประชาธิปไตยอย่าง
- 2556 ได้กำนันดีเด่นคือ นายจำนง แสนสุริยวงศ์
- 2557 ได้เป็นผู้นำหมู่บ้านยอดเยี่ยม คือ ราวี แมดมิ่งเหง้า
- 2556 ได้รับการยกฐานะองค์การบริหารส่วนตำบลมาเป็นเทศบาล
- ในปัจจุบันราคาไม้ลูกแคน 260 บาท,ซี่สุด กิโละ 350 บาท และไม้ที่ทำแคนมาจากอำเภอวานร

นิवासชายเต่าละ 15 บาท

ข้อมูลเหล่านี้ได้นำมาสังเคราะห์และวิเคราะห์ร่วมเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง รวมถึงคำสัมภาษณ์ของบุคคลอื่นที่ไม่สามารถเข้าร่วมกิจกรรมครั้งนี้ได้ ทั้งนี้จึงได้มีการแบ่ง Time Line หรือพัฒนาการของชุมชนบ้านท่าเรือขึ้นใหม่ โดยเบื้องต้นแบ่งออกเป็น 2 ช่วงเวลา คือ1) สมัยการตั้งถิ่นฐานของชุมชน พ.ศ.

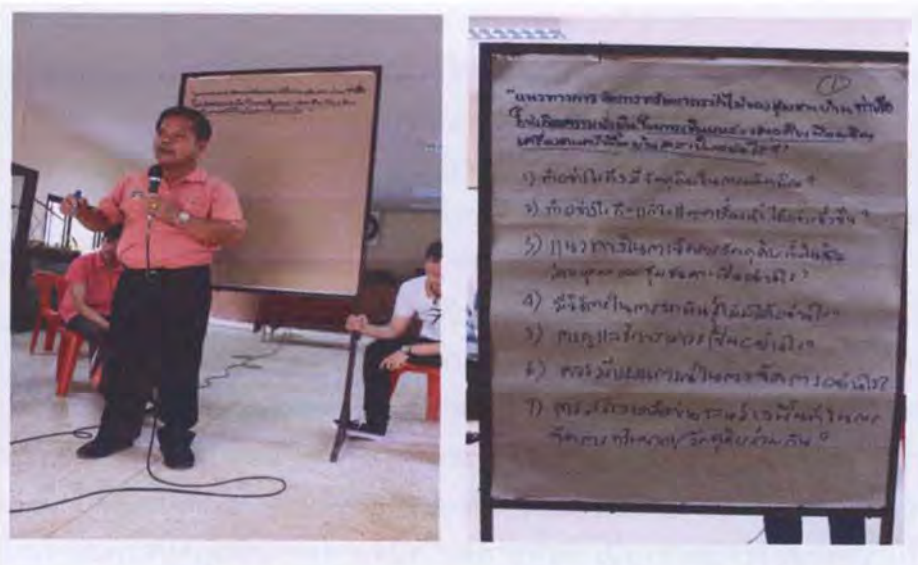
2350-2499 เป็นยุคที่การตั้งชุมชนในระยะแรก มีการพึ่งพาธรรมชาติในการดำรงชีวิต มีความสัมพันธ์ทางสังคมของผู้คนที่เหนียวแน่น และ2)สมัยการขยายตัวของชุมชน พ.ศ.2500-2557 เริ่มมีการเปลี่ยนแปลงทางลักษณะทางกายภาพ การขยายตัวของพื้นที่อยู่อาศัย พื้นที่ทำการเกษตรรุกเข้าสู่พื้นที่ธรรมชาติ ในยุคนี้อาชีพการผลิตเครื่องดนตรีพื้นบ้านเป็นที่เฟื่องฟู ทำให้บ้านท่าเรือเป็นที่รู้จักของคนทั่วไป ซึ่งรายละเอียดในส่วนนี้ได้กล่าวถึงในบทที่ 4

ในวันเดียวกันนั้นยังได้จัดให้มีการระดมความคิดเห็นเกี่ยวกับชุดคำถามที่นำมาจัดทำเป็นแบบสัมภาษณ์ สำหรับการเก็บข้อมูลเชิงลึก กิจกรรมนี้ได้เริ่มจากผู้ใหญ่บ้านราวี แมดมิ่งเหง้า ได้เปิดประเด็นชวนให้เก้ดตั้งคำถามว่า “อยากอู้ว่าตอนน้บ้านเฮามีปัญหาเกี่ยวกับการหาไม้มาพิณ เอ็ดแคนแนวไค่หน่อยากให้พี่น้องช่อยกันคิดว่ามันน่าสิเกิดจากปัญหาเรื่องหยั่ง? และเอ็ดจ้งไค่สิมีไม้ใช้ทำเครื่องดนตรีตลอด?” ต่อจากนั้นได้มีคนอื่น ๆ รวมแสดงความคิดเห็น บรรยายการแลกเปลี่ยนจึงเป็นไปอย่างสนุกสนาน โดยสามารถกำหนดเป็นชุดคำถาม ยกตัวอย่าง เช่น

- ทำอย่างไรถึงมีวัตถุดิบในการผลิตเครื่องดนตรี
- น้ำเป็นปัญหาสำคัญที่ทำให้การปลูกไม้ทดแทนเป็นไปได้ยาก ทำอย่างไรถึงจะแก้ไขปัญหาเรื่องน้ำได้
- มีวิธีการหาพันธุ์ไม้เพื่อนำมาปลูกพืชทดแทนได้อย่างไร
- ควรมีการดูแลรักษา หรือจัดการไม้ที่ปลูกทดแทนอย่างไร
- จะมีวิธีการในการจัดการทรัพยากร หรือวัตถุดิบจากป่าให้เกิดความยั่งยืนได้อย่างไร

ฯลฯ

ชุดคำถามเหล่านี้เป็นข้อมูลที่จะนำไปสู่การจัดทำแบบสัมภาษณ์ ซึ่งเป็นเครื่องมือสำคัญในการเก็บข้อมูลจากชุมชน นอกจากนี้ในกระบวนการจัดทำยังเป็นการฝึกฝนให้นักวิจัยได้รู้จักการตั้งคำถามเพื่อค้นหาสาเหตุหรือต้นตอของปัญหา และแนวทางการจัดการปัญหา อันเป็นการแก้ไขปัญหาได้อย่างตรงจุด และสอดคล้องกับความต้องการของชุมชนอย่างแท้จริง ซึ่งวิธีการดังกล่าวสามารถนำไปปรับใช้ในงานด้านพัฒนาท้องถิ่นในกรณีอื่นได้

ภาพที่ 9 กิจกรรมระดมความคิดเห็นเพื่อจัดทำแบบสัมภาษณ์

ภายหลังจากการจัดกิจกรรมเสร็จสิ้น คณะวิจัยได้กินข้าวพาสลางร่วมกัน โดยนักวิจัยชาวบ้านได้เตรียมอาหารและน้ำดื่ม ในระหว่างรับประทานอาหารได้มีแลกเปลี่ยนกันเรื่องของการปลูกไม้ทดแทนซึ่งเป็นแนวทางที่น่าจะเป็นไปได้ เนื่องจากพันธุ์ไม้ส่วนใหญ่เป็นพืชพื้นถิ่นที่พบได้ทั่วไป เพียงแต่ต้องมีการบริหารจัดการที่ดี เช่น วางแผนในการดูแลรักษา การขยายพันธุ์ และการกำหนดข้อตกลงในการใช้ประโยชน์ ซึ่งการศึกษาครั้งนี้ในครั้งต่อไปต้องเป็นประเด็นเกี่ยวกับลักษณะพืชพรรณแต่ละชนิด ศึกษาเทคนิคการขยายพันธุ์ และสภาพแวดล้อมที่เหมาะสมในการเพาะปลูก ในส่วนของบทเรียนที่ได้จากการจัดกิจกรรมถือว่าประสบผลสำเร็จในระดับหนึ่ง โดยได้ข้อมูลพัฒนาการพอสั่งเซปของชุมชน และได้ชุดคำถามที่จะนำไปสู่การออกแบบสัมภาษณ์ ในส่วนสภาพปัญหาในการจัดกิจกรรม คือ การควบคุมระยะเวลาในการจัดกิจกรรมไม่ได้เวลาจึงล่วงเลยตั้งแต่ช่วงบ่ายจนถึงเย็น ส่งผลให้ชาวบ้านบางส่วนออกไปก่อนกิจกรรมจะเสร็จสิ้น ดังนั้นในการจัดเวทีชาวบ้านครั้งต่อไปต้องพยายามควบคุมเวลาให้เหมาะสม

4) กิจกรรมการสำรวจและศึกษาการใช้ประโยชน์จากพันธุ์ไม้ในป่าชุมชน

กิจกรรมนี้จัดขึ้นในวันที่ 16 เมษายน พ.ศ.2557 คณะวิจัยประกอบไปด้วยผู้วิจัยที่เป็นหัวหน้าโครงการ อาจารย์เกษชัย มิ่งวงศ์ธรรม กำนันจำนง แสนสุริยวงศ์ ผู้ใหญ่บ้านประหยัด ชัยบิน คุณพ่อสมศรี แก้วอินธิ นายพงศกร เหมะธูลิน นักศึกษาจากมหาวิทยาลัยนครพนม พร้อมด้วยคณะผู้ศึกษาดูงานจำนวน 5 คน ได้สำรวจเบื้องต้นเกี่ยวกับชนิดของพันธุ์ไม้ และการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนบริเวณดอนปู่ตาของหมู่บ้านท่าเรือ กิจกรรมนี้มีคุณพ่อสมศรี แก้วอินธิเป็นผู้นำคณะเดินสำรวจป่า พร้อมบอกรายละเอียดของแต่ละพืชพรรณ ได้แก่ ชื่อพันธุ์ไม้ในภาษาท้องถิ่น ที่มาของชื่อของพันธุ์ไม้ ลักษณะของใบ ลำต้น ดอก ผล การใช้ประโยชน์จากพันธุ์ไม้ ผลการสำรวจพบว่า มีพันธุ์ไม้ราว 27 ชนิดในป่า ส่วนใหญ่เป็นไม้ยืนต้น เช่น ไม้จิก(ต้นเต็ง) ไม้ฮ้าง(ต้นรัง) ไม้กุ่ม(ต้นพลวง)ที่เป็นไม้เนื้อแข็ง ชาวบ้านนิยมนำมาสร้างอาคารบ้านเรือน ไม้บางประเภทมีประโยชน์ที่หลากหลาย เช่น ต้นเหมือด เนื้อไม้นำมาด้ามจอบ, เสียม ใช้ทำท้าวพี ซ้อนไว้ใช้คว่ำเรือน ใช้ทำด้ามดินสอเป็นของที่ระลึกไว้ขาย ในส่วนใบและลำต้นนำมาต้มเป็นยารักษาโรคปวดเมื่อยและโรคเกา นอกจากนี้ยังพบว่าในป่ามีไม้หลายชนิดที่นำมาทำเครื่องดนตรี เช่น ไม้บ่อเต่าให้ใช้ทำกันปิ่นก ไม้หมากผ่าสามใช้ทำโปงลาง ไม้ต้นทำหอก(ขามควะ)ใช้ทำเต้าแคน เป็นต้น โดยรายละเอียดพันธุ์ไม้แต่ละชนิดจะกล่าวถึงในบทที่ 4

กิจกรรมการสำรวจป่าเป็นไปอย่างสนุกสนาน คณะวิจัยได้เรียนรู้ลักษณะของพันธุ์พืช การใช้ประโยชน์ และระบบนิเวศในป่าไปด้วยพร้อมๆกัน มีการพูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกัน นักวิจัยชาวบ้านบางคนได้นึกย้อนว่าป่าดอนปู่ตาในอดีตเป็นอย่างไร และตนเองเคยมีประสบการณ์อย่างไรเกี่ยวกับป่า ดังจะเห็นได้จากคำกล่าวของกำนันจำนง แสนสุริยวงศ์ในระหว่างการสำรวจป่าว่า “ไม้ต้นนี้อายุหลายปี เบิงกะฮู้ต้นมันใหญ่ แต่ก่อนป่าดอนปู่ตามีแต่ต้นไม้ใหญ่ๆ ตอนเด็กๆผมยังจำได้ดี ไม่มีคนกล้าเข้ามาป่านี้นะหรอก เด็กน้อยจะมีแต่เล่นอยู่รอบๆนี้แหละ เลี้ยงจิ้งหรีด เลี้ยงควายกะอยู่รอบๆป่า บ่มีใครเข้ามา”⁷

การสำรวจป่าใช้เวลารวม 2 ชั่วโมงคือ ตั้งแต่เวลา 14.00-16.00 น. ได้ข้อมูลเกี่ยวกับชื่อพันธุ์พืชเป็นภาษาถิ่น ลักษณะธรรมชาติโดยทั่วไป และการใช้ประโยชน์ ซึ่งจะนำไปประกอบในรายงานการวิจัย และเป็นข้อมูลใช้ในการวางแผนการจัดการใช้ประโยชน์ให้มีความเหมาะสม เกิดความยั่งยืนในชุมชน ในส่วนของปัญหาในการจัดกิจกรรมพบว่า เกิดจากสภาพอากาศที่ร้อนจัด และความซุกซมของยุงที่ทำให้การเรียนรู้เป็นไปอย่างไม่เต็มที่ ดังนั้นจึงควรแต่งกายให้มิดชิดป้องกันความร้อนจากแสงแดดและยุง อีกทั้งการสำรวจพันธุ์พืชยังไม่ทั่วถึงและไม่ครอบคลุมพืชอีกหลายชนิดในหลายพื้นที่ เนื่องจากนักวิจัยขาดความรู้ วิธีการ และ

⁷ จากคำบอกเล่าของนายจำนง แสนสุริยวงศ์, ณ ป่าปู่ตาบ้านท่าเรือ ตำบลท่าเรือ อำเภอนาหว้า จังหวัดนครพนม เมื่อวันที่ 16 เมษายน 2557 บันทึกโดยนายอนุชิต สิงห์สุวรรณ

เครื่องมือที่ใช้ศึกษาพืชโดยเฉพาะ ต้องได้รับคำแนะนำจากนักชีววิทยา หรือนักวิจัยด้านพันธุ์พืชผู้ที่มีความรู้ และเชี่ยวชาญโดยตรง ซึ่งคณะวิจัยต้องแก้ไขปัญหาเหล่านี้ในการสำรวจครั้งต่อไป

ภาพที่ 10 การสำรวจและศึกษาพันธุ์ไม้ในป่าชุมชนดอนปู่ตาบ้านท่าเรือ

ภาพที่ 11 นักวิจัยบ้านท่าเรือสำรวจและศึกษาพันธุ์ไม้ในป่าชุมชนดอนปู่ตา

5) กิจกรรมลงพื้นที่สัมภาษณ์ชาวบ้านแบบเจาะลึก

การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (depth interview) เป็นวิธีการเก็บข้อมูลที่จะทำให้รายละเอียดในแต่ละประเด็นมีความชัดเจนมากยิ่งขึ้น เป็นเรียนรู้ และเก็บข้อมูลจากผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Information) ได้แก่ ผู้นำชุมชนทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ ปราชญ์ชาวบ้านผู้รอบรู้ในเรื่องต่างๆ ในพื้นที่ เช่น กะเจ้า หมอสูด หมอธรรม หมอยาสมุนไพร ผู้หาวัตถุดิบ ช่างทำเครื่องดนตรี ผู้ค้าเครื่องดนตรี นัก

ดนตรี เป็นต้น รวมถึงนักวิจัยและนักพัฒนาที่ทำงานในพื้นที่ การลงพื้นที่สัมภาษณ์แบบเจาะลึกเริ่มตั้งแต่เดือน ตุลาคม พ.ศ.2556 จนถึงเดือนกันยายน พ.ศ.2557 เป็นต้นมา มีขั้นตอนดังต่อไปนี้

1) ตั้งประเด็นคำถาม โดยแยกคำถามที่กำหนดไว้ในงานวิจัยให้เป็นคำถามย่อยๆ เพื่อขยายความให้คำถามหลักให้ชัดเจนมากยิ่งขึ้น เช่น

คำถามในงานวิจัยข้อที่ 1: พัฒนาการของการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้ของ ชุมชนบ้านท่าเรือในการเป็นแหล่งวัตถุดิบผลิตเครื่องดนตรีพื้นบ้านเป็นอย่างไร? และ มีการจัดการอย่างไร?

คำถามย่อย: ป่าไม้ที่บ้านท่าเรือมีกี่แห่ง? แต่ละแห่งชื่ออะไร? ทำไม้ถึงชื่อนี้? ตั้งอยู่ที่ ไດ และมีขนาดพื้นที่เท่าไร?

คำถามย่อย: พื้นที่ป่าในอดีตเปลี่ยนแปลงไปจากปัจจุบันหรือไม่? มีปัจจัยใดที่ทำให้ เกิดเปลี่ยนแปลง? เมื่อเกิดการเปลี่ยนแปลงแล้วเกิดผลอย่างไร?

คำถามย่อย: มีพันธุ์ไม้ชนิดใดใช้ทำเครื่องดนตรีบ้าง? ใช้ส่วนใดในการทำเครื่องดนตรี?

คำถามย่อย: มีการใช้ไม้แต่ละประเภทในการทำเครื่องดนตรีมากน้อยเพียงใด? คิด เป็นต่อวัน ต่อเดือน หรือต่อปี

ฯลฯ

2) ออกแบบชุดคำถามหรือแบบสัมภาษณ์ เพื่อใช้เป็นเครื่องมือในการเก็บข้อมูล ป้องกันการหลงลืมประเด็นคำถาม

3) ติดต่อประสานงานกับผู้ให้ข้อมูลหลัก (Key Information) โดยแนะนำตัวเอง บอกประเด็นที่จะขอสัมภาษณ์ล่วงหน้า และนัดหมายวันเวลา สถานที่

4) เก็บข้อมูลโดยการสัมภาษณ์ เป็นขั้นตอนที่นักวิจัยต้องเข้าพบผู้ให้ข้อมูล โดย ก่อนเริ่มสัมภาษณ์ต้องสร้างปฏิสัมพันธ์เพื่อสร้างความคุ้นเคย ซึ่งช่วยสร้างบรรยากาศให้ผู้สัมภาษณ์เต็มใจใน การให้ข้อมูล ต่อจากนั้นจึงเริ่มคำถาม โดยใช้ภาษาและถ้อยคำที่ฟังเข้าใจง่ายไม่เป็นทางการมากนัก มีความ กะทัดรัดและชัดเจน และพยายามไม่หลงประเด็น โดยใช้แบบสัมภาษณ์เป็นคู่มือ

5) เรียบเรียงข้อมูลจากการสัมภาษณ์ เมื่อได้ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ต้องรับนำมา เรียบเรียง โดยนำข้อมูลทุกอย่างจากการสัมภาษณ์ การสังเกตสิ่งแวดล้อมระหว่างสัมภาษณ์ ตลอดจน อากัปกิริยาของผู้ให้สัมภาษณ์มาเรียบเรียงเป็นข้อมูลพื้นฐาน เพื่อใช้ในการวิเคราะห์ และอ้างอิงในรายงานการ วิจัยต่อไป

จากการเก็บข้อมูลโดยการสัมภาษณ์ทำให้คณะวิจัยพบว่า ข้อมูลในบางเรื่องมีความแตกต่าง จากข้อมูลที่ได้จากการเปิดเวทีชาวบ้าน เช่น ตำนานและเรื่องเล่าเกี่ยวกับชื่อของป่าไม้ ประสพการณ์ส่วน บุคคลในการใช้ประโยชน์จากป่า และการใช้ไม้ในการทำเครื่องดนตรี มุมมองส่วนบุคคลต่อเหตุการณ์การ เปลี่ยนแปลงของสังคมหมู่บ้าน ซึ่งข้อมูลเหล่านี้จะนำไปวิเคราะห์ร่วมกับข้อมูลจากเวทีชาวบ้าน และเอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อทำให้รายงานการวิจัยมีความสมบูรณ์มากที่สุด

ในส่วนของปัญหาในการเก็บข้อมูลในการสัมภาษณ์พบว่า ผู้ให้ข้อมูลบางคนหลงลืมบาง เหตุการณ์ ผู้วิจัยต้องต้องแก้ไขปัญหาดังกล่าวด้วยการชวนคุยเรื่องอื่นในประเด็นที่ใกล้เคียง หรือพูดคุยเกี่ยวกับ ประสพการณ์ส่วนตัวที่มีร่วมกับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในชุมชน เพื่อให้ผู้สัมภาษณ์นึกย้อนความทรงจำได้ เช่น การ ถามว่า “ในระหว่างการสร้างถนนผู้สัมภาษณ์อายุเท่าไร? และทำอะไรอยู่?” หรือ “ป่าไม้ที่มันเหลือน้อย เป็นมาทีไรกี่ปีแล้ว เมื่อไม่มีป่าแล้วหาเงินจากไหน?” ด้วยวิธีการดังกล่าวทำให้ได้ข้อมูลตรงตามประเด็นที่ กำหนดไว้

**6)กิจกรรมเวทีชาวบ้านครั้งที่ 4: การระดมความคิดเห็นแลกเปลี่ยนเรียนรู้เรื่อง
การจัดการทรัพยากรป่าไม้ในการผลิตเครื่องดนตรีพื้นบ้านอีสาน
และการวางแผนงานกิจกรรมเวทีชาวบ้าน สกว.ท้องถิ่นสัญจรครั้งที่ 2**

กิจกรรมนี้จัดขึ้นเมื่อวันที่ 12 พฤษภาคม 2557 เวลา 18.00-00.00 น. ณ บ้านพักของ

อาจารย์เกษชัย มิ่งวงศ์ธรรม มีผู้เข้าร่วมจากคณะนักวิจัยจากมหาวิทยาลัยนครพนม ประกอบด้วยตัวหัวหน้าโครงการวิจัย อาจารย์วีระศักดิ์ จุลดาลัย และอาจารย์พนัธรา ยงพิทยาพงศ์ ในส่วนของคณะนักวิจัยชาวบ้าน ได้แก่ อาจารย์เกษชัย มิ่งวงศ์ธรรม ครูโรงเรียนบ้านราษฎร์สามัคคี นายจำนง แสนสุริยวงศ์ กำนันตำบลท่าเรือ นายประหยัด ชัยบิน ผู้ใหญ่บ้านท่าเรือ หมู่ที่ 2 นายราวี แมตมิ่งเหง้า ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ที่ 8 และนายสมศรี แก้วอินธิ ปราชญ์ชาวบ้านที่มีความชำนาญด้านพืชพรรณไม้ในป่าชุมชน

ความสำคัญของกิจกรรมนี้คือ การเก็บข้อมูลเบื้องต้นจากนักวิจัยชุมชนถึงพัฒนาการของการใช้ไม้ในการผลิตเครื่องดนตรีพื้นบ้านของชาวบ้านท่าเรือ อันเป็นประเด็นคำถามสำคัญข้อหนึ่งของงานวิจัยที่มีอยู่ว่า “ประวัติศาสตร์และพัฒนาการของการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้ของชุมชนบ้านท่าเรือในการเป็นแหล่งวัตถุดิบผลิตเครื่องดนตรีพื้นบ้านเป็นอย่างไรและมีการจัดการอย่างไร?” การศึกษาในประเด็นนี้ใช้วิธีการทางประวัติศาสตร์ โดยให้ผู้เข้าร่วมกิจกรรมบอกเล่าเรื่องราวการจัดการทรัพยากรป่าไม้เรียงร้อยเป็นลำดับเวลา นับตั้งแต่แรกตั้งชุมชนไล่เรียงมาถึงการเปลี่ยนแปลงในแต่ละช่วงเวลาจนถึงในปัจจุบัน โดยอาจารย์วีระศักดิ์ จุลดาลัย ได้เริ่มตั้งคำถามว่า “ตั้งแต่เริ่มตั้งหมู่บ้านมา พวกเขารเริ่มผลิตแคนผลิตเครื่องดนตรีขึ้นช่วงไหน? และมีการเอื้อกันอย่างไรแพร่หลายช่วงไหน?” ภายหลังจากคำถามนี้ ได้เกิดการระดมความคิดเห็นกันขึ้น โดยผู้ที่มีบทบาทสำคัญในการให้ข้อมูลคือ นายประหยัด ชัยบิน ผู้ใหญ่บ้านท่าเรือหมู่ที่ 2 เนื่องจากเป็นคนที่นี่เกิดและโตที่หมู่บ้านแห่งนี้ อีกทั้งยังเป็นผู้ดำเนินการทำกิจกรรมต่างๆ โดยเฉพาะการรวมกลุ่มอาชีพผลิตเครื่องดนตรีพื้นบ้าน ทำให้มีประสบการณ์เกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรป่าไม้เพื่อการผลิตเครื่องดนตรีในแต่ละยุคสมัย ผลจากระดมความคิดเห็นได้จัดแบ่งออกเป็น 3 ช่วงเวลาได้แก่ 1) สมัยผลิตตามสั่ง เริ่มตั้งแต่ทศวรรษ 2490 ถึงราวทศวรรษ 2510 เป็นการทำเครื่องดนตรีเมื่อมีผู้มาสั่งซื้อกับช่างที่ทำโดยตรง วัตถุดิบที่ใช้ส่วนใหญ่ยังคงใช้จากในชุมชนยังไม่มีมีการนำเข้าจากภายนอกมากนัก ระบบความสัมพันธ์ในหมู่ผู้ผลิตหรือช่างแคนด้วยกันเป็นลักษณะของ “ครูกับศิษย์” และระหว่างผู้ผลิตกับผู้ซื้อมีความคุ้นเคยและผูกพันกันมาก่อน 2) สมัยผลิตโดยมีผู้มารับซื้อ เริ่มตั้งแต่ทศวรรษ 2510 จนถึงปี พ.ศ. 2534 เป็นช่วงที่มีผู้มารับซื้อหรือพ่อค้าคนกลางเข้ามาติดต่อกับช่างที่ทำโดยตรง ในช่วงนี้การผลิตเครื่องดนตรีพื้นบ้านเริ่มขยายตัว นอกจากแคนแล้วได้มีการทำโหวด ส่งผลให้เริ่มมีการรับวัตถุดิบที่มาจากภายนอกมากขึ้น โดยเฉพาะไม้ลูกแคนที่นำเข้ามาจากฝั่งลาว จากการค้าขายที่ขยายตัวทำให้เครือข่ายความสัมพันธ์ขยายมากขึ้น โดยมีการติดต่อสัมพันธ์กับกลุ่มคนที่นำไม้ที่เป็นวัตถุดิบมาขาย และกลุ่มคนที่ขายเครื่องดนตรี 3) สมัยภาครัฐเข้ามาส่งเสริมการตลาด ในช่วงพ.ศ. 2534 เป็นต้นมา โดยรัฐได้เข้ามาส่งเสริมด้านการรวมกลุ่มอาชีพการผลิตแคน พิณ โหวด และโปงลาง ส่งผลให้มีการเผยแพร่ประชาสัมพันธ์ การจัดจำหน่าย ทำให้ธุรกิจการผลิตเครื่องดนตรีพื้นบ้านขยายตัวและเป็นที่รู้จักกันอย่างแพร่หลาย

กิจกรรมต่อจากนั้นเป็นการระดมความคิดเห็นเก็บข้อมูลเกี่ยวกับไม้ที่ใช้เป็นวัตถุดิบผลิตเครื่องดนตรีแต่ละประเภทได้แก่ แคน พิณ โหวด และโปงลาง โดยวิธีการจัดเก็บข้อมูลได้ใช้โปรแกรมคอมพิวเตอร์จัดทำตารางที่แบ่งออกเป็นช่องฉายผ่านจอโปรเจกเตอร์ เพื่อให้วงสนทนาร่วมกันให้ข้อมูลเกี่ยวกับไม้ที่ใช้เป็นวัตถุดิบในการทำเครื่องดนตรีแต่ละประเภท ประเภทของไม้เป็นไม้โตช้า/ไม้โตเร็ว อายุของไม้ที่สามารถนำมาใช้ประโยชน์ได้ และแหล่งที่พบไม้แต่ละประเภท ด้วยวิธีการเช่นนี้ทำให้จัดการข้อมูลได้อย่างเป็นระบบ ทางคณะวิจัยได้ตารางที่ให้ข้อมูลเกี่ยวกับไม้ที่เป็นวัตถุดิบ ซึ่งสะดวกต่อการนำมาวิเคราะห์เพื่อวาง

แผนการทำงานได้ เช่น ข้อมูลเกี่ยวกับไม้ที่เป็นวัตถุติดทดแทน ทำให้เราทราบได้ว่า เมื่อชุมชนเกิดปัญหาขาดแคลนไม้วัตถุติดหลักจะสามารถใช้ไม้ทดแทนอะไรได้บ้าง หรือข้อมูลเกี่ยวกับอายุของไม้ที่สามารถนำมาใช้ประโยชน์ได้ก็จะทำให้เราสามารถวางแผนในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ควรปลูกทดแทน อนุรักษ์หรือสงวนรักษาด้วยวิธีการใด

ในส่วนของกิจกรรมในช่วงท้ายได้มีการประชุมวางแผนเตรียมงานกิจกรรม“เวที สกว.สัญจร ครั้งที่ 2”ที่จะมีขึ้นที่บ้านท่าเรือในวันที่ 18 พฤษภาคม 2557 กิจกรรมนี้จัดขึ้นโดยทีมกลางจากสถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยนครพนม มีจุดประสงค์ในแลกเปลี่ยนประสบการณ์ด้านการวิจัยและพัฒนาจากนักวิจัยที่มาจากพื้นที่อื่น ในส่วนที่จัดขึ้นที่บ้านท่าเรือนั้น ในที่ประชุมได้เตรียมการนำเสนอข้อมูลให้กับผู้เข้าร่วมกิจกรรม โดยแบ่งผู้รับผิดชอบในแต่ละประเด็นตามความเชี่ยวชาญและประสบการณ์ ได้แก่ ประวัติศาสตร์ชุมชนท่าเรือ นำเสนอโดยผู้ใหญ่บ้านประหยัด ชัยบิน ข้อมูลพื้นฐานเกี่ยวกับป่าชุมชนโดยผู้ใหญ่บ้านราวี แมดมิ่งเหง้า การประกอบอาชีพของคนในชุมชนโดยกำนันจ่านงค์ แสนสุริยวงศ์ และประเด็นเรื่องความสำคัญของโครงการวิจัยที่มีต่อชุมชนบ้านท่าเรือโดยอาจารย์เกษชัย มิ่งวงศ์ธรรม หัวหน้าคณะนักวิจัยชาวบ้าน

ตลอดระยะเวลาการทำกิจกรรมเวทีชาวบ้านในวันนี้ มีสิ่งที่น่าสนใจคือ เกิดการแลกเปลี่ยนพูดคุยหรือการ“โส”กันของชาวบ้าน ซึ่งเป็นกระบวนการเรียนรู้ที่สัมพันธ์กับวัฒนธรรมชุมชนมาช้านาน กล่าวคือ การจับกลุ่มพูดคุยหรือ“โส”กัน เป็นกิจกรรมทางสังคมที่เกิดขึ้นอยู่เสมอในหมู่บ้านชาวอีสาน การพูดคุยกันมีทั้งเรื่องการทำมาหากิน วิถีชีวิต ปัญหาครอบครัวและสังคม ซึ่งสมาชิกที่ร่วมในวงสนทนาได้นำเสนอภาพของปัญหาที่ตนเองประสบ แล้วคนอื่นๆได้ร่วมเสนอแนะวิธีการแก้ไขปัญหา การถกเถียง การโต้แย้งเพื่อหาทางออกร่วมกัน ดังนั้นการ“โส”กันจึงเป็นทั้งกระบวนการเรียนรู้และรับรู้ข้อมูลข่าวสาร รวมถึงการแก้ไขปัญหาของปัจเจกชนและชุมชนของชาวอีสาน ในส่วนการจัดกิจกรรมครั้งนี้เนื่องจากเป็นวงสนทนาขนาดเล็ก การ“โส”กันจึงเกิดขึ้นและได้ข้อมูลที่เป็นประโยชน์ต่องานวิจัยและการแก้ไขปัญหาของชุมชน โดยเราได้มองเห็นสภาพปัญหาของการจัดการทรัพยากรป่าไม้ของบ้านท่าเรือจากประวัติศาสตร์หรือพัฒนาการของชุมชน มองเห็นภูมิปัญญาในการใช้ไม้เป็นวัตถุติดในการทำเครื่องดนตรีที่มีทั้งวัตถุติดหลักและไม้ทดแทน มองเห็นลักษณะทั่วไปหรือข้อมูลพื้นฐานของไม้แต่ละชนิด รวมถึงการวางแผนกิจกรรมที่จะเกิดขึ้นในครั้งต่อไปเพื่อขับเคลื่อนงานวิจัยและพัฒนาให้สำเร็จตามเป้าประสงค์

ในส่วนของปัญหาในการดำเนินกิจกรรม กิจกรรมจัดขึ้นในช่วงเย็นจนถึงดึก โดยเริ่มตั้งแต่ 18.00 น. ถึงเวลา 00.00 น. มีผลให้ผู้เข้าร่วมเกิดอาการเมื่อยล้า เนื่องจากเป็นเวลาพักผ่อนหลังจากทำงานมาทั้งวัน ในช่วงท้ายจึงทำให้หลายคนไม่มีสมาธิในการทำงาน อีกทั้งการไม่สามารถควบคุมเวลาให้เหมาะสม ทำให้การจัดกิจกรรมล่าช้าล่วงเวลามาก ดังนั้นจึงมีความเห็นร่วมกันว่า การจัดกิจกรรมในครั้งต่อไปควรบริหารจัดการเวลาให้มีความเหมาะสม และความเตรียมประเด็นคำถามที่จะใช้ในการแลกเปลี่ยนมาล่วงหน้า เพื่อเป็นการกระชับเวลาในการทำกิจกรรมให้เสร็จเร็วมากยิ่งขึ้น

ภาพที่ 12 ภาพกิจกรรมเวทีชาวบ้านครั้งที่ 4

7)กิจกรรมเวทีชาวบ้านครั้งที่ 5 :“เวที สกว.สัญจรครั้งที่ 2”

กิจกรรมเวที สกว.สัญจร ถูกจัดขึ้นโดยทีมกลางจากสถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยนครพนม ภายใต้การนำของ ดร.ปรีชา อุยตระกูล หัวหน้าชุด“โครงการการปรับตัวของชุมชนท้องถิ่นเพื่อรองรับการเปลี่ยนแปลง” โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อให้คณะวิจัย 4 โครงการย่อยในพื้นที่จังหวัดนครพนม ได้แลกเปลี่ยนเรียนรู้ประสบการณ์ด้านการวิจัยและงานพัฒนา โดยสับเปลี่ยนหมุนเวียนไปศึกษาคูณยังพื้นที่ต่างๆจนครบทั้ง 4 แห่ง ได้แก่ โครงการศึกษาการมีส่วนร่วมของชุมชนในการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่น ของโรงเรียนตำรวจตระเวนชายแดนชูติศวิทยา บ้านน้อยหลวงมอ ตำบลหนองเทา อำเภอนาทม จังหวัดนครพนม โครงการการหาแนวทางการปรับตัวของชุมชนในการบริหารที่ดินสาธารณะประโยชน์หาดแห่ ตำบลน้ำก่ำ อำเภอนาทม จังหวัดนครพนม โครงการการจัดการทรัพยากรป่าไม้ในชุมชนอย่างยั่งยืน ในการเป็นวัดดูดิบเครื่องดนตรีพื้นบ้านอีสานอย่างยั่งยืน กรณีศึกษาบ้านท่าเรือ ตำบลท่าเรือ อำเภอนาทม จังหวัดนครพนม และโครงการวิจัยรูปแบบการมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการน้ำบ้านแก้ง ตำบลบ้านแก้ง อำเภอนาทม จังหวัดนครพนม ซึ่งเวที สกว.สัญจรครั้งแรกนั้นจัดยังพื้นที่โครงการหาดแห่ และต่อมาในครั้งนี้เป็นครั้งที่สอง จัดที่บ้านท่าเรือ เมื่อวันที่ 18 พฤษภาคม พ.ศ.2557 ณ โรงเรียนราษฎร์สามัคคี โดยมีคณะวิจัยบ้านท่าเรือ เป็นคณะทำงานหลัก ประกอบไปด้วยบุคคลต่างๆ ดังนี้

1) นายอนุชิต สิงห์สุวรรณ	นักวิจัยจากมหาวิทยาลัยนครพนม
2) นายวีระศักดิ์ จุลดาลัย	นักวิจัยจากมหาวิทยาลัยนครพนม
3) นางสาวพนิดา ยงพิทยาพงศ์	นักวิจัยจากมหาวิทยาลัยนครพนม
4) นายเกษชัย มิ่งวงศ์ธรรม	ครูโรงเรียนบ้านราษฎร์สามัคคี
5) นายจำนง แสนสุริยวงศ์	กำนันตำบลท่าเรือ
6) นายประยัต ชัยบิน	ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ที่ 2
7) นายราวี แมตมิ่งเหง้า	ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ที่ 8
8) นายปุ่น แสนสุริยวงศ์	สารวัตรกำนัน ตำบลท่าเรือ

9) นายสมศรี แก้วอินธิ	ปราชญ์ชาวบ้าน(ทรัพยากรป่าไม้)
10) นางสุจิตรา นาโควงศ์	ปราชญ์ชาวบ้าน(เพลงไทแสก)
11) นายสมพงษ์ ชัยบิน	ชาวบ้านท่าเรือ
12) นางถาวร ชัยบิน	ชาวบ้านท่าเรือ
13) นางวาริน แมตมิ่งเหง้า	ชาวบ้านท่าเรือ
14) นางคำมอญ ชัยบิน	ชาวบ้านท่าเรือ
15) นายพงศกร เหมะธูลิน	นักศึกษามหาวิทยาลัยนครพนม
16) นายธีรภูมิ คำแสน	นักศึกษามหาวิทยาลัยนครพนม
17) นายวันชัย แผงดา	นักศึกษามหาวิทยาลัยนครพนม

ในส่วนผู้เข้าร่วมกิจกรรมคนอื่นๆนั้น ประกอบด้วยทีมกลางจากสถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยนครพนม ได้แก่ ดร.ปรีชา อุตระกุล ผู้อำนวยการสถาบันฯ คุณกรรทอง แก่นคำ เจ้าหน้าที่ผู้ประสานงาน คุณนิลินี กังสิริกุลและคุณสำเนา วามชัย ที่ปรึกษาชุดโครงการใหญ่ ในส่วนนักวิจัยจากโครงการย่อย ได้แก่ อาจารย์มานิช สุวรรณสาร อาจารย์มุกดา แก่นสุวรรณ และนักวิจัยชาวบ้านน้อยलगมอง อาจารย์ทิพาภรณ์ หอมดี อาจารย์กชกร เดชะคำภู และนักวิจัยชาวบ้านหาดแห่ อาจารย์อัจฉรา พิเลิศและนักวิจัยชาวบ้านแก้ง นอกจากนี้ยังมีคณะครูอาจารย์โรงเรียนบ้านราษฎร์สามัคคีเข้าร่วมกิจกรรมด้วย รวมทั้งสิ้นราว 60 คน ซึ่งมีจำนวนผู้เข้าร่วมมากกว่าทุกครั้งที่ได้โครงการวิจัยบ้านท่าเรือเคยจัดมา

กิจกรรมเริ่มต้นขึ้นในราว 09.00 น. โดยอาจารย์เกษชัย มิ่งวงศ์ธรรม หัวหน้านักวิจัยชาวบ้านท่าเรือได้กล่าวต้อนรับ พร้อมนำผู้เข้าร่วมกิจกรรมทุกท่านชมการแสดงวงดนตรีพื้นบ้านของนักเรียนโรงเรียนราษฎร์สามัคคี ความไพเราะจากเสียงดนตรีและความสามารถของเด็กๆที่สามารถเล่นเครื่องดนตรีได้หลากหลายชนิดได้สร้างความประทับใจให้กับผู้เข้าร่วมกิจกรรมเป็นอย่างมาก บรรยากาศจึงเต็มไปด้วยความสนุกสนานรื่นเริง กระตุ้นการเรียนรู้ของนักวิจัยต่างพื้นที่ให้สนใจเรื่องราวของเครื่องดนตรีพื้นเมืองบ้านท่าเรือมากยิ่งขึ้น เห็นได้จากภายหลังที่คณะวิจัยบ้านท่าเรือได้นำเสนอข้อมูลพื้นฐานของชุมชน และสภาพปัญหาของชุมชนที่เกิดการขาดแคลนไม้ที่เป็นวัตถุดิบในการผลิตเครื่องดนตรี ซึ่งเกิดขึ้นพร้อมกับความร่อยหรอของป่าไม้ จนเกิดเป็นงานวิจัยโครงการนี้ขึ้น นักวิจัยในพื้นที่หลายคนได้ร่วมตั้งประเด็นแลกเปลี่ยนและนำเสนอวิธีการแก้ไขปัญหา ดังจะเห็นได้จาก ข้อเสนอของนายกองค์การบริหารส่วนตำบลบ้านแก้ง หนึ่งในคณะวิจัยโครงการจัดการน้ำด้วยกระบวนการมีส่วนร่วมพื้นที่บ้านแก้ง ได้นำเสนอถึง การปลูกไผ่ไม้ลูกแคนวัตถุดิบที่ใช้ในการทำแคน เพื่อทดแทนการนำเข้า โดยควรปลูกที่บ้านท่าเรือเองและในพื้นที่วิจัยชุมชนอื่น เพื่อสร้างกระชับความสัมพันธ์อันดีที่มีต่อกัน โดยเฉพาะทางบ้านแก้ง อำเภอนาแกที่เคยมีความสัมพันธ์กับชุมชนบ้านท่าเรือนั้น ย่อมมีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหา และช่วยเหลืองานด้านพัฒนาซึ่งกันและกัน ดังความว่า

“...เมื่อรู้ว่าคนบ้านยอดขาด อำเภอนาแก เป็นคนแรกที่ทำแคนที่บ้านท่าเรือ ก็รู้สึกดีใจว่าพี่น้องนาแกเป็นผู้บุกเบิก ที่บ้านท่าเรือมีการทำแคน หอผ้าไหม หอผ้าฝ้าย จนทำให้อำเภอนาแกมีชื่อเสียงโด่งดัง มีศูนย์อยู่ที่วัดธาตุประสิทธิ์ สิ่งเหล่านี้ถ้ามีหยิ่งถ้อยทอดหรือต่อยอดให้กับพี่น้องเขาก็ช่วยบอกกันแทน เพราะ“ความเป็นพี่เป็นน้อง”เขายังคือเก่าเด้อ...เข้าใจว่าไม้ลูกแคนต้องไปซื้อเมืองลาวแม่นบ่ เขาปลูกเอกได้บ่ หรือว่าเมืองลาว มีภูเขาหลาย ถ้าพวกเขาหากลำมาลองปลูกก็ดี ทางหมู่บ้านผมสิเอาไปปลูกลองดู บ้านผมมี 2-3 หมู่บ้านทำไม้กวาดขาย ไป

ซื้อไม้ไผ่มาทำด้ามไม้กวาดจากลาวคือกัน เขาหัวอกเดียวกัน คับบ้านเขาเอาไม้ไผ่ลูก
แคนมาปลูก ก็จะได้ช่วยเหลือพึ่งพากันบ้านแก่งจะได้ใช้ไม้ลูกแคนทำด้ามไม้กวาด
และก็ส่งขายให้บ้านท่าเรือด้วยเลย...”⁸

ภาพที่ 14 การแสดงดนตรีพื้นบ้านของนักเรียน
โรงเรียนราษฎร์สามัคคีต้อนรับนักวิจัยจากทุกพื้นที่

ภาพที่ 15 กิจกรรมเวทีชาวบ้าน “สกว.สัญจรครั้งที่ 2”
บ้านท่าเรือ อำเภอนาหว้า จังหวัดนครพนม

ภาพที่ 16 นักวิจัยจากต่างพื้นที่ร่วมแลกเปลี่ยนกับนักวิจัย
พื้นที่บ้านท่าเรือ ในกิจกรรมเวทีชาวบ้าน สกว.สัญจร

ภาพที่ 17 บรรยาการระหว่างการรับประทานอาหาร
อาหารเที่ยงของเหล่านักวิจัยในทุกพื้นที่

⁸ นายกองคการบริหารส่วนตำบลบ้านแก่ง อำเภอนาแก จังหวัดนครพนม อ้างจาก คณะวิจัย
ท้องถิ่นบ้านท่าเรือ, ข้อมูลจากเวทีชาวบ้านเวทีสกว.สัญจรครั้งที่ 2 เมื่อวันที่ 18 พฤษภาคม พ.ศ.2557 ณ โรงเรียน
ราษฎร์สามัคคี บ้านท่าเรือ ตำบลท่าเรือ อำเภอนาหว้า จังหวัดนครพนม (เอกสารยังไม่ได้ตีพิมพ์)

ภาพที่ 18 การศึกษาธรรมชาติ ณ พื้นที่ป่าปู้ตา
บ้านท่าเรือ กิจกรรมเวทีชาวบ้าน สกว.สัณจร

ภาพที่ 19 การถอดบทเรียนหลังทำกิจกรรม
AAR (After Action Review)

ภาพที่ 20 คณะนักวิจัยที่เข้าร่วมกิจกรรมเวที สกว.สัณจร ครั้งที่ 2 ถ่ายรูปร่วมกันที่ศาลปู้ตา
บ้านท่าเรือ ตำบลท่าเรือ อำเภอนาหว้า จังหวัดนครพนม

ต่อจากนั้นเวลา 12.00 น. ผู้เข้าร่วมกิจกรรมทั้งหมด รวมถึงคณะครู-นักเรียนโรงเรียนราษฎร์สามัคคีและชาวบ้านผู้มาร่วมต้อนรับนักวิจัยจากต่างพื้นที่ได้รับประทานอาหารร่วมกัน ในระหว่างนั้นมีการแลกเปลี่ยนพูดคุยกันในวงกว้างถึงเรื่องชีวิตประจำวันของแต่ละคน การดำเนินโครงการวิจัยในแต่ละพื้นที่ ปัญหาและแนวทางการพัฒนาชุมชน บรรยากาศแลกเปลี่ยนเป็นไปอย่างเป็นกันเอง ทำให้ปฏิสัมพันธ์ระหว่างบุคคลเป็นไปอย่างแน่นแฟ้นมากขึ้น สังเกตจากกิจกรรมศึกษาดูงานภายในหมู่บ้านที่จัดขึ้นในช่วงบ่าย มีการซักถาม หยอกล้อพูดคุยกันอย่างสนุกสนาน ทำให้เกิดการเรียนรู้ตามธรรมชาติเป็นไปอย่างมีชีวิตชีวามากขึ้น โดยในช่วงเวลานี้ผู้เข้าร่วมกิจกรรมได้ศึกษายังสถานที่สำคัญของหมู่บ้านท่าเรือ เช่น ป่าชุมชนดอนปู้ตา ศูนย์ทอผ้าไหม โรงเรียนหมอแค้น ศาลปู่แคน จุดสาธิตการทำแคน พืช ไร่นาที่ภายในบ้านของชาวบ้าน การศึกษาดูงานครั้งนี้ทำให้ผู้เข้าร่วมกิจกรรมได้เห็นปรากฏการณ์ในสภาพพื้นที่จริง เกิดการเรียนรู้และสัมผัสผ่านการร่วม

กิจกรรมกับคนในชุมชน เช่น ร่วมทดลองการทอผ้า ทดลองการทำแคน ทำให้เข้าใจถึงสภาพสังคมและวัฒนธรรมของบ้านท่าเรือได้ดียิ่งขึ้น อีกทั้งยังเกิดปฏิสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้านในพื้นที่กับนักวิจัยในต่างพื้นที่ด้วย

กิจกรรมเสร็จสิ้นในเวลา 16.00 น. ก่อนแยกย้ายกันกลับภูมิลำเนา นักวิจัยในทุกพื้นที่ได้ร่วมหารือและถอดบทเรียนจากกิจกรรมสกว.สัญจรในพื้นที่บ้านท่าเรือร่วมกันผ่านวิธีการ AAR (After Action Review) ทำให้ทราบได้ว่า ความสำเร็จของการทำกิจกรรมในครั้งนี้ คือ การเห็นถึงศักยภาพของชุมชนบ้านเรือในเรื่องของความเข้มแข็งของชุมชน สภาพปัญหาเรื่องการขาดแคลนทรัพยากรหรือวัตถุดิบในการทำเครื่องดนตรี และความพร้อมของพื้นที่ต่อการพัฒนาโดยใช้งานวิจัยเป็นฐาน ในส่วนของความผิดพลาดหรือสิ่งที่ไม่เป็นไปตามเป้าหมายของการทำกิจกรรมคือ ระยะทางที่ห่างไกลทำให้ผู้เข้าร่วมกิจกรรมที่มาจากต่างพื้นที่ไม่สะดวกต่อการเดินทาง และกำหนดการศึกษาดูงานในสถานที่สำคัญในหมู่บ้านไม่เหมาะสมกับระยะเวลาที่มีเหลืออยู่น้อย ทำให้มีเวลาเรียนรู้ในสถานที่แต่ละแห่งไม่มาก ซึ่งสิ่งเหล่านี้ในการจัดกิจกรรม สกว.ท้องถิ่นสัญจรครั้งต่อไปที่พื้นที่บ้านแก่ง อำเภอนาแก จังหวัดนครพนม ต้องมีการปรับกำหนดการให้มีความเหมาะสม โดยต้องเผื่อระยะเวลาในการเดินทางของนักวิจัยต่างพื้นที่และวางกำหนดการศึกษาดูงานภายในหมู่บ้านให้เหมาะสม

8) กิจกรรม“คืนความสุขให้ชาวประชา ร่วมใจเกี่ยวพญาบ้านท่าเรือ”

และการสำรวจสภาพป่าไม้บริเวณป่าชุมชน

กิจกรรมสำรวจสภาพป่าไม้จัดขึ้นเมื่อวันที่ 20 มิถุนายน พ.ศ.2557 ตรงกับช่วงกิจกรรมงานสำคัญของทางหมู่บ้านคือ “งานคืนความสุขให้ชาวประชา ร่วมใจเกี่ยวพญาบ้านท่าเรือ” ทางคณะวิจัยจึงถือโอกาสเข้าร่วมเพื่อสร้างปฏิสัมพันธ์กับคนในชุมชน กิจกรรมนี้เป็นการสร้างเสริมความสามัคคีให้กับคนในชุมชนภายใต้การสนับสนุนจากฝ่ายปกครองในอำเภอนาหว้า กิจกรรมหลักได้มีการแสดงดนตรีพื้นบ้านจากนักเรียนโรงเรียนราษฎร์สามัคคี การแสดงควายแสนรู้จากกลุ่มธนาคารโค-กระบือบ้านท่าเรือ การร่วมกันลงแขกเกี่ยวพญาเนเปียร์ของชาวบ้าน เพื่อนำไปเป็นอาหารให้กับวัว-ควายในหมู่บ้าน และการรับประทานอาหารเที่ยงร่วมกัน กิจกรรมนี้มีผู้เข้าร่วมประกอบไปด้วย นายอำเภอและหัวหน้าส่วนราชการต่างๆในท้องถิ่น ได้แก่ หัวหน้าสำนักงานเกษตรอำเภอ หัวหน้าสำนักงานปศุสัตว์อำเภอ พัฒนาการอำเภอ ผู้อำนวยการโรงเรียนราษฎร์สามัคคี นายกเทศมนตรีตำบลท่าเรือ ถิ่นตำบลท่าเรือ ผู้ใหญ่บ้านท่าเรือหมู่ 1 หมู่ 2 และหมู่ 8 พร้อมด้วยประชาชนบ้านท่าเรือเข้าร่วมเป็นจำนวนมากรวมทั้งหมดราว 80 คน ในส่วนของคณะวิจัยนั้นมีผู้เข้าร่วมประกอบไปด้วยคณะวิจัยชาวบ้าน นายอนุชิต สิงห์สุวรรณผู้เป็นหัวหน้าโครงการวิจัย นายธีรภูมิ คำแสนและนายพงศกร เหมะธูลิน นักศึกษาจากมหาวิทยาลัยนครพนม นอกจากนี้ยังมีนายวิศวะ กุลนะ นักวิจัยจากมหาวิทยาลัยราชภัฏกาฬสินธุ์เข้าร่วมด้วย ซึ่งเป็นการสร้างภาคีเครือข่ายความร่วมมือทางวิชาการและงานพัฒนาท้องถิ่นร่วมกัน

บรรยากาศการทำกิจกรรมเต็มไปด้วยความสนุกสนาน กิจกรรมบางอย่างได้สะท้อนให้เห็นถึง สังคม วัฒนธรรม และภูมิปัญญาท้องถิ่น ดังจะเห็นได้จาก การแสดงควายแสนรู้ที่ถูกสั่งให้ปฏิบัติตามคำสั่ง อย่างว่องไวและง่ายดาย โดยสั่งให้อยู่ ลุก นั่งได้ รวมถึงการเป็นมิตรกับคนอย่างการขึ้นขี่ได้ การยืนเป่าแคนบน หลังควาย สิ่งเหล่านี้สะท้อนให้เห็นวิถีชีวิตในสังคมเกษตรกรรมของคนบ้านท่าเรือที่ผูกพันกับควายมาช้านาน นอกจากนี้ในงานเลี้ยงรับประทานอาหาร ยังมีเมนูพิเศษคือ “แกงหน่อเนเปียร์” ซึ่งชาวบ้านได้รู้จักนำเอาหน่ออ่อนของหน่อเนเปียร์อาหารของควาย มาประยุกต์ทำเป็นแกงอาหารของคน โดยใส่ฟักทอง เห็ดหูหนู น้ำใบย่านางปรุงรสแบบเดียวกับแกงหน่อไม้ กลายเป็นอาหารประจำถิ่นของบ้านท่าเรือ นับได้ว่าเป็นภูมิปัญญาที่เกิดจากการเรียนรู้และปรับตัวให้เข้ากับพืชพรรณใหม่ที่เข้ามาในท้องถิ่น

ภาพที่ 21 ชาวบ้านท่าเรือลงแขกเกี่ยวหน่อเนเปียร์ในงาน
“คืนความสุขให้ชาวประชา ร่วมใจเกี่ยวหน่อบ้านท่าเรือ”

ภาพที่ 22 การแสดงควายแสนรู้
ของกลุ่มธนาคารโค-กระบือบ้านท่าเรือ

ภาพที่ 23 แกงหน่อเนเปียร์ ภูมิปัญญาท้องถิ่น
บ้านท่าเรือ จาก “อาหารควาย”สู่ “อาหารคน”

ในช่วงบ่ายตั้งแต่เวลา 13.00 น.ถึงเวลา 16.00 น. เป็นกิจกรรมการสำรวจป่าไม้ ณ พื้นที่ป่าชุมชน ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกของหมู่บ้านถัดจากป่าปูลาลึกเข้าไป ในครั้งนี้ผู้ที่มีบทบาทสำคัญคือ นายวิศวะ กุลนะ นักวิจัยจากมหาวิทยาลัยราชภัฏเทพสตรีได้มาร่วมสำรวจ โดยใช้วิชาการทางด้านพืชศาสตร์ เลือกกลุ่มสำรวจเป็นแปลงขนาดกว้าง 10 เมตร ยาว 10 เมตร สำหรับต้นไม้ที่มีรัศมีที่มีความสูงระดับอกมากกว่า 4.5

เซนติเมตร และแปลงสำรวจขนาดกว้าง 4 เมตร ยาว 4 เมตร สำหรับต้นไม้ที่มีรัศมีน้อยกว่า 4.5 เซนติเมตร จำนวนทั้งหมด 4 แปลง ผลการพบว่าจำนวนพืชทั้งหมดมี 42 ชนิด 27 วงศ์ พืชที่มีดัชนีคุณค่าความสำคัญสูงสุด 5 อันดับแรก ได้แก่ ต้นเต็ง, เหมือด, โลด, สมัด, แด้ว และประดู่ตามลำดับ ซึ่งพืชดังกล่าวเป็นพันธุ์ไม้ที่มีความสำคัญของสังคมพืชป่าเต็ง-รัง มีข้อสังเกตว่าการสำรวจครั้งนี้พบพันธุ์ไม้ถึง 42 ชนิดจากแต่เดิมที่คณะวิจัยชาวบ้านสำรวจที่ป่าปุดาที่อยู่ไม่ไกลกันมากนักพบ 27 ชนิด เหตุที่พบพันธุ์ไม้เพิ่มขึ้นในครั้งนี้นั้นมีสาเหตุจากอาจเกิดจากวิธีการสำรวจตามหลักวิชาการที่ละเอียดถี่ถ้วนมากยิ่งขึ้น โดยค่อยๆสำรวจไปที่ละจุด ทำให้การสำรวจรวมไปถึงไม้ล้มลุกที่มีขนาดเล็ก จึงพบไม้หลากหลายชนิดมากกว่าครั้งก่อน ในการสำรวจครั้งนี้มีทีมวิชาการคอยจดบันทึกอย่างละเอียด และสอบถามข้อมูลจากนักวิจัยชาวบ้านถึงเรื่องสภาพพื้นที่ ชื่อเรียกพันธุ์ไม้พื้นบ้านที่พบ ลักษณะทั่วไปของพันธุ์ไม้ ตลอดจนระยะเวลาการสำรวจมีการแลกเปลี่ยนซักถามกัน โดยนักวิจัยชาวบ้านมีความสนใจและได้เรียนรู้วิธีการสำรวจพันธุ์พืชตามหลักวิชาการจากทีมวิชาการ ในขณะเดียวกันทีมวิชาการก็ได้เรียนรู้ถึงภูมิปัญญาท้องถิ่นเกี่ยวกับการเรียกชื่อและการใช้ประโยชน์จากพันธุ์ไม้ไปด้วย ทำให้นักวิจัยทั้งสองฝ่ายทั้งทีมวิชาการและนักวิจัยชาวบ้านได้รับความรู้เพิ่มเติมและมีปฏิสัมพันธ์ต่อกันมากยิ่งขึ้น ในส่วนรายละเอียดเกี่ยวกับพันธุ์ไม้ที่สำรวจพบนั้นจะกล่าวถึงในบทที่ 4

นอกจากนี้ทางคณะวิจัยได้สำรวจสภาพดินบริเวณป่าด้วย เนื่องจากนักวิจัยชาวบ้านได้ให้ข้อมูลว่า ในอดีตราวพ.ศ.2551 ทางหมู่บ้านท่าเรือได้เคยทำโครงการปลูกไม้ล้มลุกแคว้นวัสดุสำคัญในการทำแควนเพื่อทดแทนการนำเข้าไม้ที่ป่าชุมชน โดยมีการต่อประปาเข้าไปรดเพื่อให้ความชุ่มชื้น แต่ปรากฏว่าไม้ล้มลุกแคว้นที่ปลูกไม่เติบโตเต็มที่ บางลำต้นมีปล้องไม่ได้ขนาดพอที่จะมาทำแควน ทางคณะวิจัยจึงมีความเห็นว่า น่าจะเกิดจากการมีปัญหาเรื่องดิน จึงได้ทำการสำรวจและเก็บตัวอย่างดินให้ทีมวิชาการนำไปศึกษาวิเคราะห์ ซึ่งเป็นการความพยายามในการค้นหาคำตอบที่ว่า “สภาพดินในป่ามีความเกี่ยวข้องกับการเจริญเติบโตของไม้ล้มลุกแคว้นหรือไม่อย่างไร?” ทั้งนี้เมื่อทราบถึงสภาพปัญหาก็จะได้นำไปสู่การแก้ไขปัญหาและหาวิธีการในการปลูกไม้ล้มลุกแคว้นให้สามารถนำมาใช้ประโยชน์ในการทำแควนได้ต่อไปในอนาคต

ความสำเร็จของกิจกรรมนี้อยู่ที่การได้ข้อมูลเกี่ยวกับพันธุ์ไม้ที่พบในบ้านท่าเรือมากขึ้น และเกิดการเรียนรู้ร่วมกันเกี่ยวกับองค์ความรู้และประสบการณ์เกี่ยวกับเรื่องพันธุ์ไม้ระหว่างทีมวิชาการกับนักวิจัยชาวบ้าน ตลอดจนการประยุกต์ใช้หลักความรู้ทางวิชาการในการทำงานร่วมกับชุมชน ในส่วนที่เป็นปัญหาหรืออุปสรรคต่อการทำกิจกรรมคือ ความยากลำบากในการสำรวจที่เกิดจากความรกรกของป่าและการรบกวนของยุงป่าที่มีอย่างชุมชุม ทำให้นักวิจัยต้องเร่งการทำงานแล้วออกจากพื้นที่ป่าให้เร็วยิ่งขึ้น

ภาพที่ 24 นักวิจัยวัดขนาดต้นไม้
วิธีการสำรวจพันธุ์พืชในป่าชุมชน

ภาพที่ 25 คณะวิจัยเก็บตัวอย่างดินในป่าชุมชน

9) กิจกรรม“เวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้การทำงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น ภายใต้ชุดโครงการ การปรับตัวของชุมชนในจังหวัดนครพนม เพื่อรองรับการเปลี่ยนแปลงในอนาคต”

จัดขึ้นที่คณะศิลปศาสตร์และวิทยาศาสตร์ มหาวิทยาลัยนครพนม เมื่อวันที่ 25 กรกฎาคม

พ.ศ.2557 โดยทีมบริหารโครงการวิจัยจากสถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยนครพนม นำโดย ดร.ปรีชา อุยตระกูล มีเป้าหมายเพื่อรายงานความก้าวหน้าในรอบ 6 เดือนของการดำเนินโครงการวิจัยในพื้นที่ และให้ผู้ทรงคุณวุฒิจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย(สกว.)ร่วมให้ข้อเสนอแนะ รวมถึงให้เกิดการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ของบรรดานักวิจัยในแต่ละพื้นที่ กิจกรรมในวันนั้นเป็นไปอย่างคึกคัก มีนักวิจัยจากทั้ง 4 พื้นที่เข้าร่วมอย่างครบครัน ได้แก่ พื้นที่หาดแห่ บ้านน้ำก่ำ ตำบลน้ำก่ำ อำเภอธาตุพนม, พื้นที่บ้านแก้ง ตำบลบ้านแก้ง อำเภอนาแก, พื้นที่บ้านน้อยหลวงมอญ ตำบลหนองเทา อำเภอนาทม และพื้นที่บ้านท่าเรือ ตำบลท่าเรือ อำเภอนาหว้า ในส่วนของนักวิจัยจากภายนอกที่เป็นผู้ทรงคุณวุฒิมาให้ข้อเสนอแนะ ประกอบไปด้วย ศาสตราจารย์(พิเศษ)ศรีศักดิ์ วัลลิโภดม ดร.เพิ่มศักดิ์ มกราพิรมย์ มหาวิทยาลัยมหิดล ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. บัญชร แก้วส่อง ผู้อำนวยการฝ่ายวิจัยเพื่อพัฒนาท้องถิ่น และผู้ช่วยศาสตราจารย์พัชรินทร์ ดำรงกิตติคุณ ผู้ประสานงานเครือข่ายเชิงพื้นที่ สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย

กิจกรรมเริ่มขึ้นในช่วงเช้าเวลา 08.30 น. มีการจัดแสดงนิทรรศการของทีมกลางและโครงการวิจัยในแต่ละพื้นที่ นำเสนอให้เห็นถึง ประวัติศาสตร์และความสำคัญของแต่ละชุมชน ที่มาของโครงการวิจัย และการดำเนินงานในพื้นที่ ต่อจากนั้นเวลา 09.30 น. รองศาสตราจารย์ ดร.สุวิทย์ เลาสศิริวงศ์ อธิการบดีมหาวิทยาลัยนครพนมได้กล่าวต้อนรับผู้ที่มาร่วมงาน และได้เน้นย้ำถึงบทบาทของมหาวิทยาลัยต่อการดำเนินงานวิจัยเพื่อพัฒนาท้องถิ่น ความว่า“...การทำงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น ภายใต้ชุดโครงการ พัฒนาศักยภาพชุมชนจังหวัดนครพนมให้สามารถปรับตัว เพื่อรองรับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในอนาคต โครงการนี้ สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยนครพนม ได้พยายามดำเนินโครงการและใช้เวทีแลกเปลี่ยนและการลงพื้นที่ดำเนินงาน เพื่อสร้างนักวิจัยของเราเองและนักวิจัยชุมชน...มหาวิทยาลัยนครพนม เป็นสถาบันการศึกษาที่มีเป้าหมาย มีวัตถุประสงค์ เพื่อจะพัฒนาและทำงานที่เป็นประโยชน์ต่อชุมชนอยู่แล้ว หวังว่าท่านทั้งหลายคงจะใช้ประโยชน์ จากบุคลากรของมหาวิทยาลัย และใช้เวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้...”⁹

ต่อจากนั้นได้เป็นการนำเสนองานวิจัยของนักวิจัยชุมชนในแต่ละท้องที่ ในส่วนของโครงการวิจัยพื้นที่บ้านท่าเรือ นั้น ได้นำเสนอในช่วงเวลา 13.00-13.30 น. โดยทางคณะวิจัยได้ออกแบบวิธีการนำเสนอภายใต้แนวคิดที่ว่า“เฮ็ดวิจัย เฮ็ดให้มัน”เริ่มจากกระตุ้นความสนใจของผู้เข้าร่วมกิจกรรม ด้วยการบรรเลงแคนประกอบเพลงหมอลำ เพื่อนำเสนออัตลักษณ์ของชุมชน“หมู่บ้านแห่งเสียงดนตรี”ซึ่งสร้างความฮือฮาและสนุกสนานให้กับทุกคน มีนักวิจัยจากต่างพื้นที่ร่วมพ็อนรำวงกันอย่างสนุกสนาน ทำให้บรรยากาศความตึงเครียดทางวิชาการผ่อนคลายลงได้บ้าง และเป็นวิธีการที่ทำให้ให้นักวิจัยชาวบ้านท่าเรือมีความกล้าแสดงออก นำเสนอ“ตัวตน”ด้วยวิธีที่คุ้นชินกันดีด้วยการละเล่นเพลงพื้นบ้านอย่าง“หมอลำ” ทำให้ทุกคนที่เข้าร่วมกิจกรรมมีความเข้าใจต่อสังคมและวัฒนธรรมของบ้านท่าเรือที่ผูกพันกับเครื่องดนตรีพื้นบ้านมาอย่างยาวนาน

⁹ รองศาสตราจารย์ ดร.สุวิทย์ เลาสศิริวงศ์ อธิการบดีมหาวิทยาลัยนครพนม อ้างจาก คณะบริหารงานวิจัย สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยนครพนม, ข้อมูลจากรายงานการประชุมโครงการพัฒนาศักยภาพชุมชนจังหวัดนครพนมให้สามารถปรับตัว เพื่อรองรับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในอนาคต“เวทีพัฒนาศักยภาพนักวิจัยเชิงพื้นที่ (ABC) ผ่านกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้การปรับตัวของชุมชน เพื่อรองรับการเปลี่ยนแปลงในอนาคต โดยผู้ทรงคุณวุฒิ สกว.ท้องถิ่น และภาคีในพื้นที่ทุกภาคส่วน” ระหว่าง วันที่ ๒๔ - ๒๕ กรกฎาคม ๒๕๕๗ ณ คณะศิลปศาสตร์และวิทยาศาสตร์ มหาวิทยาลัยนครพนม (เอกสารยังไม่ได้ตีพิมพ์)

ภาพที่ 26 การแสดงบรรเลงเพลงแคนประกอบหมอลำก่อนการ
นำเสนองานวิจัยพื้นที่บ้านท่าเรือ

ภาพที่ 27 การนำเสนองานวิจัยพื้นที่บ้าน
ท่าเรือ โดยคณะนักวิจัยชาวบ้าน

ต่อจากนั้นตัวแทนคณะวิจัยบ้านท่าเรือ คือ นายสมศรี แก้วอินธิ ปราชญ์ชาวบ้านที่เชี่ยวชาญเรื่องพันธุ์ไม้พื้นถิ่น นายประยัด ชัยบิน ผู้ใหญ่บ้านท่าเรือหมู่ที่ 2 และอาจารย์เกษชัย มิ่งวงศ์ธรรม ได้นำเสนอรายงานความก้าวหน้าของงานวิจัยในประเด็นเรื่อง ประวัติศาสตร์ชุมชนที่ผูกพันกับทรัพยากรธรรมชาติ การเป็นแหล่งผลิตเกลือที่มีมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ราว 2,500-3,000 ปีก่อน การพึ่งพากับป่าธรรมชาติในการทำมาหากินและใช้ไม้ในการผลิตเครื่องดนตรี สภาพปัญหาที่เกิดขึ้นจากการขาดแคลนไม้วัตถุดิบในการทำ

เครื่องดนตรี ความเสื่อมโทรมและการลดลงของไม้ในป่าชุมชนบางชนิด การขับเคลื่อนโครงการวิจัยที่ได้ทำไปบ้างแล้วในพื้นที่

เมื่อนักวิจัยได้นำเสนอแล้วเสร็จทางผู้ทรงคุณวุฒิได้ข้อเสนอแนะ เริ่มจากดร.เพิ่มศักดิ์ มกราภิรมย์ ได้ให้ความเห็นว่า “...บ้านท่าเรือปากก็ติดดนตรีก็เพราะ ช่วยกันคนละไม้คนละมือ มองเห็นภาพการทำงานของทีมวิจัยบ้านท่าเรือ ทำงานอย่างมีความสุข...จากงานวิจัยนี้ทำให้เห็นมุมมองของการวิจัย แล้วก็วิถีชีวิตวัฒนธรรมและอาชีพ งานวิจัยอย่างนี้ทำให้เราเห็นวิถีชีวิตของชุมชนอย่างแท้จริง แล้วเป็นสิ่งที่สร้างรายได้ให้กับคนในชุมชน ยกกระดับให้คนในชุมชน ทำให้คนในชุมชน เขามีรายได้ สิ่งที่น่าสนใจคือการศึกษาวงวิทยาศาสตร์(การสำรวจพันธุ์พืช) การปลูกไม้ เพื่อให้มีวัตถุดิบ ช่วยมองภาพให้นักวิจัยวิชาการและนักวิจัยได้เห็นภาพ อย่างวัตถุดิบที่เราจะเอามาใช้ในการทำเครื่องดนตรี เราจะสามารถใช้วัตถุดิบอย่างอื่นแทนได้ไหม หรือการสร้างมูลค่าเพิ่มในปัจจุบัน...”¹⁰

ในส่วนของผู้ช่วยศาสตราจารย์ดร.บุญร แก้วสอง มีเห็นว่า งานวิจัยชิ้นนี้เห็นถึงความสัมพันธ์ของผู้คนที่เกิดจากการใช้ทรัพยากรและการผลิตเครื่องดนตรี ซึ่งจะทำให้เป็นเรื่องราวที่มีชีวิตชีวามากยิ่งขึ้น ดังความว่า “...ไม่อยากจะมองแค่เครื่องดนตรีแล้วทำให้เรามองไม่เห็นคนเท่าไร ถ้าเราเอาเครื่องดนตรีมาเดินเรื่องเราก็ไม่เห็นชีวิตคน อยากเห็นความเป็นไปของชีวิตคนที่อื่นเขาก็มีการละเล่นเครื่องดนตรี เหมือนกัน เราไม่เห็นความสัมพันธ์การเกาะเกี่ยวความสัมพันธ์ของคน เพราะคนที่นี่เขามีวิถียังงี้ เขามีเรื่องเกลือ เรื่องลำน้ำ อยากให้เราเอาคนเป็นตัวเดินเรื่องส่วนไหนที่เกี่ยวข้องกับเครื่องดนตรี ส่วนไหนที่เกี่ยวกับเรื่องอื่นๆ เราก็จะมองเห็นภาพที่ชัดเจน อย่างน้อยการทำวิจัยเรื่องนี้ จะให้เห็นภาพคน...”¹¹

ทางด้านศาสตราจารย์(พิเศษ)ศรีศักร วัลลิโภดม ได้ให้ความสนใจกับการตั้งถิ่นฐานของชุมชนที่ผูกพันกับฐานทรัพยากรมาช้านาน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการมีแหล่งเกลือโบราณ การเป็นแหล่งทำแคน ทำให้บ้านท่าเรือมีประวัติศาสตร์และโบราณคดีที่น่าสนใจ ซึ่งสามารถนำมาพัฒนาจัดการท่องเที่ยวชุมชนได้ในอนาคต ดังความว่า “...ตั้งข้อสังเกตเกี่ยวกับแหล่งเกลือของชุมชนบ้านท่าเรือ ที่จะสร้างแหล่งประวัติศาสตร์ของชุมชน จะต้องมีการวางแผน ว่าเราจะเริ่มต้นอย่างไร ในแหล่งประวัติศาสตร์ของบ่อเกลือ เราจะให้อบต.มาช่วยด้วยไหม เพราะว่าป็นงานที่มีความสำคัญและเราควรจะเรียนรู้ เป็นเรื่องที่น่าสนใจ อยากให้กำลังใจให้ชุมชนจัดการท่องเที่ยว ภูมินิเวศน์ อย่างเช่น ภูมินิเวศน์ดินเค็ม ภูมินิเวศน์การทำแคน เราจะต้องให้ความสำคัญและทำอย่างจริงจังเราจะต้องอธิบายสภาพภูมิศาสตร์ของเราให้ได้ ดึงจุดเด่นออกมา การทำวิจัยข้อมูลจะต้องครอบคลุม เพื่อที่เราจะได้คำถามในการต่อโจทย์ไปยังโจทย์อื่น...”¹²

ภายหลังจากผู้ทรงคุณวุฒิทั้ง 3 ท่านได้ให้ข้อเสนอแนะ ทางคณะวิจัยได้ปรึกษาหารือกันว่า ควรมีการศึกษาเพิ่มเติมในบางประเด็น เช่น ความสัมพันธ์ของผู้คนที่เกิดจากใช้ทรัพยากร การผลิตแคนและเครื่องดนตรีต่างๆ การศึกษาแนวทางการแก้ไขปัญหาการขาดแคลนไม้วัตถุดิบหลักด้วยการหาไม้อื่นทดแทน ตลอดจนการต่อยอดงานวิจัย เช่น การจัดการท่องเที่ยวชุมชน การศึกษาการใช้ประโยชน์จากพันธุ์ไม้เพื่อการเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจ เป็นต้น จะเห็นได้ว่าโดยภาพรวมกิจกรรมที่จัดขึ้นในวันนี้เกิดประโยชน์แก่นักวิจัยในแง่ของการทราบถึงสภาพปัญหาและแนวแก้ไข เพื่อขับเคลื่อนงานวิจัยให้เกิดผลในทางปฏิบัติในพื้นที่ต่อไป

¹⁰ ดร.เพิ่มศักดิ์ มกราภิรมย์ อ้างจาก คณะบริหารงานวิจัย สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยนครพนม,เรื่องเดียวกัน

¹¹ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.บุญร แก้วสอง อ้างจาก คณะบริหารงานวิจัย สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยนครพนม,เรื่องเดียวกัน

¹² ศาสตราจารย์(พิเศษ)ศรีศักร วัลลิโภดม อ้างจาก คณะบริหารงานวิจัย สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยนครพนม,เรื่องเดียวกัน

ภาพที่ 28 ผู้ทรงคุณวุฒิจากสกว.ให้ข้อเสนอแนะแก่โครงการวิจัย

ภาพที่ 29 นักวิจัยจากทุกพื้นที่ร่วมถ่ายภาพกับผู้ทรงคุณวุฒิจาก สกว.

10) กิจกรรมเวทีชาวบ้านครั้งที่ 6 : การจัดทำแผนที่ป่าชุมชนบ้านท่าเรือ

จากการสำรวจพันธุ์ไม้ป่าชุมชน 2 ครั้ง คือ ครั้งแรกเป็นดำเนินการโดยทีมนักวิจัยชาวบ้านในวันที่ 16 เมษายน พ.ศ. 2557 พบพันธุ์ไม้ส่วนใหญ่เป็นไม้ยืนต้น 27 ชนิด ครั้งที่สอง สำรวจโดยการนำของนักวิจัยด้านพืชศาสตร์จากมหาวิทยาลัยราชภัฏกาฬสินธุ์ เมื่อวันที่ 20 มิถุนายน พ.ศ.2557 พบพันธุ์ไม้ยืนต้นและไม่ล้มลุกรวม 42 ชนิด การสำรวจทั้ง 2 ครั้งทำให้เราทราบเพียงว่าในป่ามีไม้อะไรบ้าง และใช้ประโยชน์ในด้านใด แต่ยังไม่เห็นการกระจายตัวของพืชพรรณแต่ละชนิดในแต่ละภูมิโนเวศที่แตกต่างกัน ซึ่งเป็นข้อมูลพื้นฐานที่จะนำมาใช้ในการศึกษาวิเคราะห์และบริหารจัดการเพื่อให้เกิดความยั่งยืนได้ ด้วยเหตุดังกล่าวจึงเกิดการจัดทำแผนที่ป่าชุมชนบ้านท่าเรือขึ้น เมื่อวันที่ 1 สิงหาคม พ.ศ.2557 ที่โรงเรียนหมอแค้น ภายในบริเวณวัดโพธิ์ชัยบ้านท่าเรือ

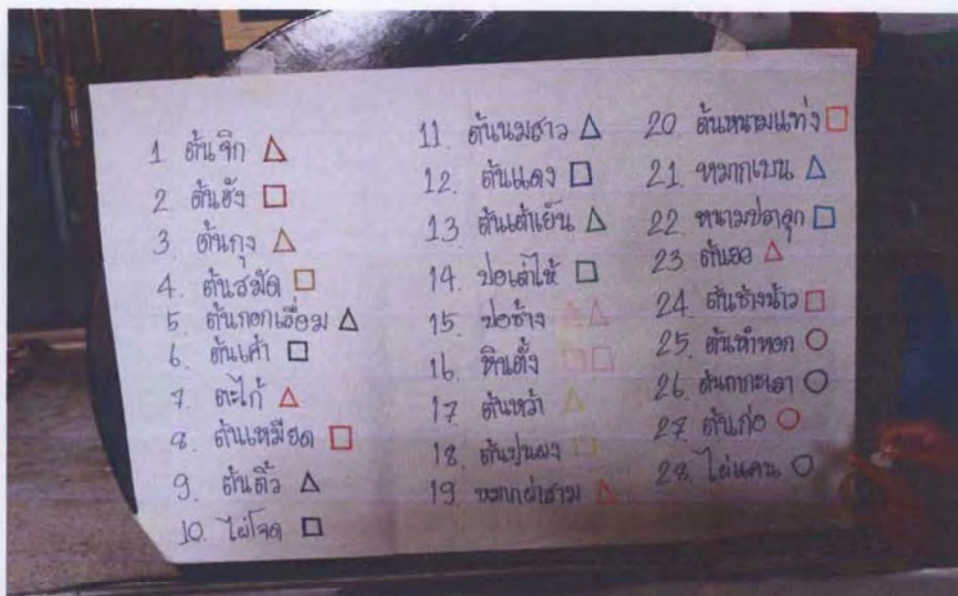
กิจกรรมเริ่มต้นขึ้นในช่วงเย็นราว 16.00 น.ถึง 19.00น. มีผู้เข้าร่วมโครงการ ได้แก่ นายอนุชิต สิงห์สุวรรณ หัวหน้าโครงการวิจัย อาจารย์วีระศักดิ์ จุลดาลัย อาจารย์พนธฐา ยงพิทยาพงศ์ จากมหาวิทยาลัยนครพนม นายสุทธินันท์ โบนแก้ว นายพงศธร เหมะธูลิน นายธีรวิทย์ คำแสน นักศึกษาจากมหาวิทยาลัยนครพนม ในส่วนของนักวิจัยชาวบ้านประกอบไปด้วย อาจารย์เกษชัย มิ่งวงศ์ธรรม นายสมศรี แก้วอินธิ นายประหยัด ชัยบิน นายราวี แมดมิ่งเหง้า นางจำนง แสนสุริยวงศ์ นางวาริน แมดมิ่งเหง้า นายบุญเรือง ชัยบิล นอกจากนี้ยังมีชาวบ้านคนอื่นๆมาร่วมสังเกตการณ์และร่วมให้ข้อมูลด้วยความสนใจ ในการทำแผนที่ชุมชนได้ใช้กระบวนการมีส่วนร่วมให้ผู้ร่วมกิจกรรมได้ช่วยกันจัดทำแผนที่ ตั้งแต่การร่างแผนที่ขอบเขตของป่าชุมชนลงบนกระดาษชาร์ตขนาดใหญ่ การให้ข้อมูลเกี่ยวกับพันธุ์ไม้ที่พบและกำหนดสัญลักษณ์เป็นรูปทรงต่างๆแทนพันธุ์ไม้แต่ละชนิด และการร่วมขีดเขียนสัญลักษณ์แทนพันธุ์ไม้ลงบนแผนที่ โดยหัวหน้าโครงการวิจัยได้ตั้งคำถามแก่ผู้เข้าร่วมกิจกรรมว่า “บริเวณป่าชุมชนบ้านเขา รวมป่าปู่ตา ป่าสาธารณะประโยชน์มีไม้เคยเห็นพันธุ์ไม้ยังไหน?ให้มาเขียนลง” หลังจากนั้นชาวบ้านก็เริ่มพูดคุยกถกเถียง เสนอความเห็น แล้งลงมือเขียนสัญลักษณ์แทนพันธุ์ไม้ลงบนแผนที่ กิจกรรมนี้มีผู้ร่วมกิจกรรมให้ความสนใจและร่วมมือเป็นอย่างดี การพูดคุยกถกเถียงกันนั้นนับหนึ่งเป็นการตรวจสอบข้อมูลของชาวบ้านไปด้วยในตัว ซึ่งแต่ละคนให้ความเห็นตามความทรงจำและประสบการณ์ที่แตกต่างกันออกไป ท้ายที่สุดแล้วก็ได้ร่วมกันสืบสาวราวเรื่องจนได้ข้อเท็จจริง แผนที่ป่าชุมชนที่ได้จึงเกิดจากภูมิปัญญาที่สั่งสมมาของชาวบ้านที่เกิดจากการใช้ประโยชน์จากป่าจนคุ้นชิน

ภาพที่ 30 นักวิจัยชาวบ้านร่วมกันทำแผนที่ป่าชุมชน

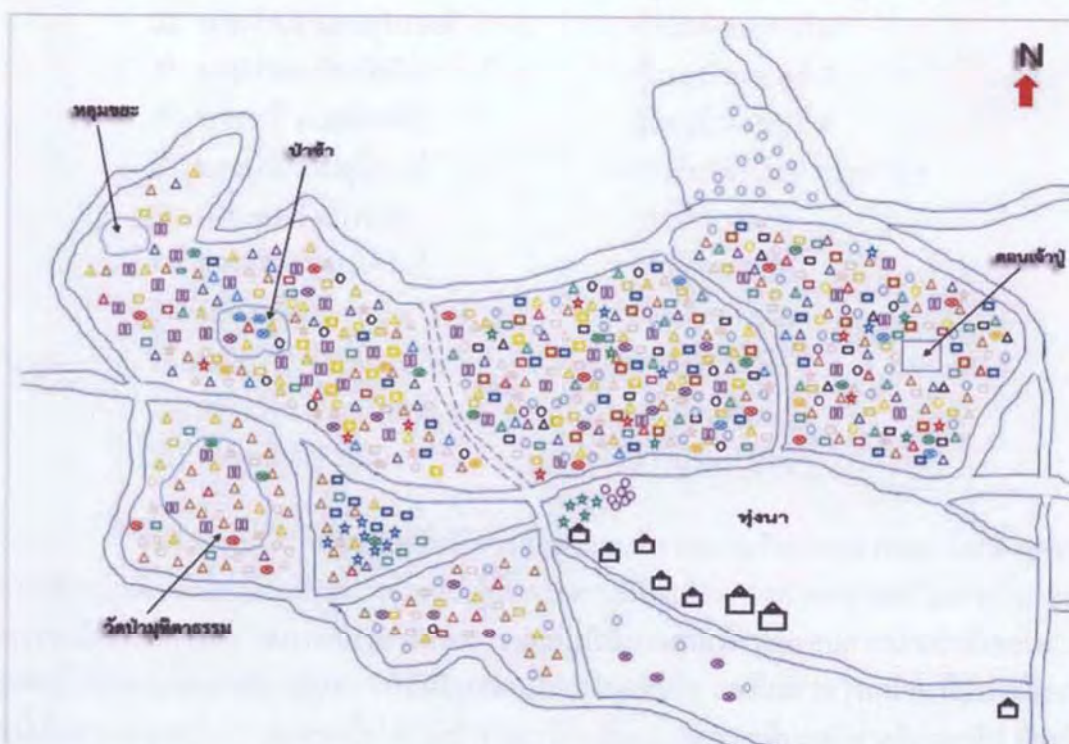
ภาพที่ 31 นักวิจัยชาวบ้านร่วมระดมความคิดเห็นเกี่ยวกับพันธุ์ไม้ที่พบในป่าชุมชน

ภาพที่ 32 รูปทรงต่างๆที่นักวิจัยชาวบ้านใช้กำหนดเป็นสัญลักษณ์แทนพันธุ์ไม้แต่ละ

ภาพที่ 33 แผนที่ป่าไม้ชุมชนทำมือของนักวิจัยชาวบ้าน

ภาพที่ 34 แผนที่ป่าไม้ชุมชนเมื่อถูกนำออกแบบด้วย Computer Program

ความสำเร็จของการทำกิจกรรมคือ การได้แผนที่ป่าชุมชนที่เกิดจากการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน ซึ่งในเวลาต่อมาทางคณะวิจัยได้นำไปออกแบบด้วย Computer Program เพื่อความสะดวกในการใช้งาน นอกจากนี้ทำให้ชาวบ้านที่เข้าร่วมกิจกรรมทราบว่า บริเวณใดมีพืชพรรณใดหลงเหลืออยู่บ้าง? นำไปสู่การพูดคุยถึงสภาพปัญหาเพื่อหาทางออกร่วมกัน รวมไปถึงเป็นข้อมูลในการพัฒนาท้องถิ่นให้เกิดความยั่งยืน โดยใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้ที่มีอยู่ควบคู่ไปกับการอนุรักษ์สงวนรักษา

11) กิจกรรมเวทีชาวบ้านครั้งที่ 7: การศึกษาแนวทางการจัดการทรัพยากรป่าไม้ให้เกิดความยั่งยืนและเอื้อต่อการเป็นแหล่งวัตถุดิบในการผลิตเครื่องดนตรีพื้นบ้าน

โจทย์วิจัยข้อหนึ่งที่สำคัญ คือ “แนวทางการจัดการทรัพยากรป่าไม้อย่างยั่งยืนควรเป็นอย่างไร? เพื่อให้เอื้อต่อการเป็นแหล่งวัตถุดิบในการผลิตเครื่องดนตรีพื้นบ้าน” เพื่อเป็นการตอบคำถามในข้อนี้ ทางคณะวิจัยจึงได้จัดเวทีชาวบ้านขึ้น เพื่อระดมความคิดเห็นจากทุกภาคส่วนในพูดคุยถึงสภาพปัญหาและหาทางออกร่วมกัน กิจกรรมนี้จัดขึ้นเมื่อวันที่ 15 สิงหาคม พ.ศ.2557 ณ โรงเรียนหมอแคน วัดโพธิ์ชัยบ้านท่าเรือ เวลาประมาณ 14.00 น. ถึง 16.00 น. มีผู้เข้าร่วมประกอบด้วย ทีมนักวิจัยจากมหาวิทยาลัยนครพนมคือนายอนุชิต สิงห์สุวรรณผู้เป็นหัวหน้าโครงการวิจัย นายพงศกร เหมะธูลิน นายธีรวุฒิ คำแสน นายสุทินันท์ โนนเขียว นักศึกษา ตัวแทนส่วนราชการในอำเภอนาหว้า ได้แก่ นายธวัช ภักดี นักวิชาการพัฒนาชุมชน นายธวัช พุ่มนาค ปศุสัตว์อำเภอ นายไพศาล วันดี เกษตรอำเภอ นายสุธี รوبرู้จากศูนย์การศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัยอำเภอนาหว้า และนายคำลือ บินศรี ผู้อำนวยการโรงเรียนราษฎร์สามัคคี ในส่วนของนักวิจัยชาวบ้าน ประกอบไปด้วยบุคคลต่างๆ ดังนี้

1) นายเกษชัย มิ่งวงศ์ธรรม	ครูโรงเรียนบ้านราษฎร์สามัคคี
2) นายจำนง แสนสุริยวงศ์	กำนันตำบลท่าเรือ
3) นายประหยัด ชัยบิน	ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ที่ 2
4) นายราวี แมดมิ่งเหง้า	ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ที่ 8
5) นายปุ่น แสนสุริยวงศ์	สารวัตรกำนัน ตำบลท่าเรือ
6) นายสมศรี แก้วอินธิ	ชาวบ้านท่าเรือ
7) นางสุจิตรา นาโควงศ์	ชาวบ้านท่าเรือ
8) นายสมพงษ์ ชัยบิน	ชาวบ้านท่าเรือ
9) นางถาวร ชัยบิน	ชาวบ้านท่าเรือ
10) นางวาริน แมดมิ่งเหง้า	ชาวบ้านท่าเรือ
11) นางคำมอญ ชัยบิน	ชาวบ้านท่าเรือ

กิจกรรมนี้จัดเก็บข้อมูลด้วยวิธีการจัดทำแผนที่ทางความคิด(mind map) โดยตั้งประเด็นคำถามหลักแล้วเขียนให้ทุกคนเห็นอย่างชัดเจนไว้บนกระดาษที่ติดไว้กับกระดานหน้าเวที ในการนี้นายอนุชิต สิงห์สุวรรณได้เริ่มกล่าวถึง “สภาพปัญหาโครงการปลูกไม้ไม่ลูกแคนเพื่อทดแทนการนำเข้าที่เคยเพาะปลูกที่ป่าชุมชนไม่ประสบผลสำเร็จ เนื่องจากไม้ไม่ลูกแคนไม่เจริญเติบโต และไม่สามารถนำมาใช้ประโยชน์ได้ สิ่งเหล่านี้เกิดจากสาเหตุใด?” ต่อจากนั้นได้มีผู้เข้าร่วมเวทีคนอื่นเสนอความเห็นแตกต่างกันออกไป บ้างก็ว่าเป็นเพราะสภาพดินที่ต้นไม้ไม่ลูกทำให้รากต้นไม้ไม่ลูกสามารถเกาะยึดได้ บ้างก็ว่าเป็นเพราะสภาพป่าที่ไม่มีต้นไม้อื่นขึ้นเบียดแข่งขันทำให้ปล่องไม้ไม่ลูกแคนไม่ได้ขนาดตามที่ต้องการ ฯลฯ ความเห็นคิดเห็นเหล่านี้ได้ถูกนำมาเขียนเป็นประเด็นย่อยแยกออกมาเชื่อมโยงกับความคิดเห็นอื่นๆ ที่สอดคล้องกัน ทำให้สามารถจัดการกับข้อมูลได้

อย่างเป็นระบบ อีกทั้งผู้เข้าร่วมเวทียังสามารถเห็นภาพโครงสร้างความคิดเห็นที่มีต่อประเด็นต่างๆอย่างชัดเจน ทำให้เกิดการตื่นตัวในการเรียนรู้และร่วมแสดงความเห็น การจัดเก็บข้อมูลจึงประสบผลสำเร็จ โดยทาง คณะวิจัยได้ทราบถึงสภาพปัญหาและวิธีการแก้ไข การจัดการทรัพยากรป่าไม้ไม่ให้เกิดความยั่งยืนและมีการใช้ประโยชน์เพื่อเป็นวัตถุดิบในการทำเครื่องดนตรีควบคู่ไปด้วย คือ การจัดป่าชุมชนให้เป็นแหล่งเรียนรู้เพื่อให้เห็นถึงความสำคัญของป่าที่มีต่อวิถีชีวิตชุมชน วิถีคนทำเครื่องดนตรี และการหาไม้ทดแทน ได้แก่ การหาวิธีการขยายพันธุ์ไม้ลูกแคน และการหาไม้อื่นทดแทน ซึ่งข้อเสนอเหล่านี้ทางหน่วยงานราชการที่เข้าร่วมเวที ด้วยก็ยินดีให้การสนับสนุน ดังจะเห็นได้จากคำกล่าวของนายสุธี รอบรู้ ครูศูนย์การศึกษาชนอกระบบและ การศึกษาตามอัธยาศัยอำเภอนาหว้า(กศน.)ที่ว่า ยินดีสนับสนุนงบประมาณเพื่อทำป่าชุมชนให้เป็นแหล่งเรียนรู้ เพราะเป็นหน้าที่โดยตรงของ กศน.ที่ต้องเข้ามาดูแลรับผิดชอบอยู่แล้ว ความว่า

“...สำหรับ กศน.นาหว้า ที่สนับสนุนเรื่องแหล่งเรียนรู้อยู่แล้ว เลยอยากสนับสนุน ให้ผู้ใหญ่บ้านทั้งสามหมู่ 1,2 และ8 ได้เขียนโครงการขึ้นมาเพื่อที่เราจะหาทุน งบประมาณมาทำให้ เขียนถึงผู้อำนวยการกศน.เพื่อบขอประมาณมาขยายพันธุ์ กล้วยไม้ลูกแคน...ในส่วนของการบริหารจัดการไม้ลูกแคนเมื่อเราปลูกแล้วอยากให้ แต่ละหมู่บ้าน แต่ละหลังคาเรือนแนะนำให้ลูกหลานตระหนักถึงอาชีพหลักของ บ้านท่าเรือก็คือ ปลูก กล้วย ไม้ หวาน ถ้าเราให้ความรู้กับเด็กนะครับ ตัวเล็กๆหรือให้เด็ก รับผิดชอบนำไปปลูกก็เตือนว่าอย่าให้มันตายเด้อ ในส่วนพื้นที่ปลูกให้เอาสถานที่ ที่เหมาะสมมีน้ำที่เพียงพอตรงป่าช้าบ้านเรา หรือตรงป่าปู่ดาก็ดีครับ เป็นที่เหมาะสม แต่ไม่เหมาะสม เอาตรงนั้นเป็น “แหล่งเรียนรู้” เป็นแหล่งสาธิตเลยนะครับ...”¹³

สิ่งที่น่าประทับใจสำหรับกิจกรรมในครั้งนี้ การเข้าร่วมของตัวแทนหน่วยงานราชการในท้องถิ่น ทำให้รับรู้ถึงสภาพปัญหาของพื้นที่จากเสียงสะท้อนของชาวบ้าน ซึ่งนำไปสู่ความร่วมมือในการแก้ไขปัญหาและพัฒนาท้องถิ่นร่วมกัน โดยในตอนท้ายของเวทีครั้งนี้ได้มีการกำหนดบทบาทและหน้าที่ของแต่ละองค์กรในการทำงานร่วมกับชุมชน เพื่อขับเคลื่อนให้เกิดผลอย่างเป็นรูปธรรมในพื้นที่ อันเป็นเป้าประสงค์หลักของโครงการวิจัยนี้

¹³ นายสุธี รอบรู้ ครูศูนย์การศึกษาชนอกระบบและการเรียนรู้ตามอัธยาศัย อ้างจาก คณะวิจัย ท้องถิ่นบ้านท่าเรือ,ข้อมูลจากการเปิดเวทีชาวบ้าน การศึกษาแนวทางการจัดการทรัพยากรป่าไม้ไม่ให้เกิดความ ยั่งยืนและเอื้อต่อการเป็นแหล่งวัตถุดิบในการผลิตเครื่องดนตรีพื้นบ้าน เมื่อวันที่ 15 สิงหาคม พ.ศ.2557,บ้าน ท่าเรือ อำเภอ นาหว้า จังหวัดนครพนม (เอกสารยังไม่ได้ตีพิมพ์)

ภาพที่ 35 กิจกรรมเวทีชาวบ้านเพื่อหาแนวทางการจัดการทรัพยากรป่าไม้

ภาพที่ 36 การจัดทำแผนที่ทางความคิด (mind map) ในการจัดเก็บข้อมูล

ภาพที่ 37 ตัวแทนจากหน่วยงานราชการในท้องถิ่นร่วมเสนอความคิดเห็น

12) การเขียนรายงานการวิจัย

ตลอดระยะเวลาการทำวิจัยตั้งแต่การกำหนดโจทย์วิจัยในช่วงเดือนพฤษภาคม พ.ศ. 2556 จนถึงขั้นตอนของการลงพื้นที่เก็บข้อมูลเรื่อยมา สิ้นสุดในราวเดือนสิงหาคม 2557 ทางคณะวิจัยได้เน้นกระบวนการมีส่วนร่วมในการจัดเก็บข้อมูลมาโดยตลอด รวมถึงได้มีการบันทึกเทปและภาพในการทำกิจกรรมในแต่ละครั้ง พร้อมทั้งได้มีถอดเทป/เรียบเรียงคำสัมภาษณ์จัดระบบข้อมูลรวบรวมเป็นบันทึกในการทำกิจกรรม

แต่ละครั้ง จากนั้นทีมวิชาการและทีมชาวบ้านได้ร่วมกันกำหนดโครงร่างรายงานการวิจัยว่าต้องประกอบด้วยเรื่องใดบ้าง แล้วให้ทีมวิชาการจากมหาวิทยาลัยนครพนมนำข้อมูลทั้งหมดมาวิเคราะห์ เรียบเรียงเป็นรายงานการวิจัยตามโครงร่างที่ร่วมกันทำขึ้นโดยการพิจารณาความ เมื่อได้ร่างรายงานฉบับสมบูรณ์ในช่วงเดือนกันยายน 2557 ทางทีมวิชาการได้นำไปให้ทีมวิจัยชาวบ้านในพื้นที่ตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูล การอ้างอิงบุคคลและเอกสาร และการให้ข้อเสนอแนะในการใส่รายละเอียดเพิ่มเติม จากนั้นได้นำร่างรายงานมาแก้ไขเพื่อให้สมบูรณ์มากยิ่งขึ้น

จากทั้งหมดจะเห็นได้ว่า ตลอดระยะเวลาการวิจัย ตั้งแต่วันที่ 20 กันยายน พ.ศ. 2556 ถึงวันที่ 20 กันยายน พ.ศ. 2557 โครงการวิจัย “การศึกษาแนวทางการจัดการทรัพยากรป่าไม้ของชุมชนอย่างยั่งยืน ในการเป็นแหล่งผลิตเครื่องดนตรีพื้นบ้านอีสาน กรณีศึกษาบ้านท่าเรือ ตำบลท่าเรือ อำเภอนาหว้า จังหวัดนครพนม” ได้มีพัฒนาการมาเป็นลำดับตั้งแต่การค้นหาโจทย์วิจัยในพื้นที่ การอบรมเชิงปฏิบัติการให้นักวิจัยชาวบ้านมีความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับงานวิจัยและสร้างเครื่องมือในการเก็บข้อมูล รวมถึงขั้นตอนในการเก็บข้อมูลผ่านการจัดกิจกรรมเวทีชาวบ้าน และการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก การหาแนวทางในการแก้ไขปัญหาการขาดแคลนวัตถุดิบและการจัดการทรัพยากรร่วมกับชาวบ้านและหน่วยงานราชการในพื้นที่ และการขับเคลื่อนให้เกิดผลอย่างเป็นรูปธรรมขึ้นในชุมชน วิธีการเหล่านี้เกิดขึ้นเพื่อตอบคำถามในโจทย์วิจัยหลักของงานวิจัยที่มีอยู่ว่า “แนวทางการจัดการทรัพยากรป่าไม้ของชุมชนบ้านท่าเรือให้เกิดความยั่งยืน ในการเป็นแหล่งวัตถุดิบเพื่อผลิตเครื่องดนตรีพื้นบ้านควรเป็นอย่างไร” โดยรายละเอียดในส่วนนี้ได้กล่าวถึงอย่างละเอียดในบทที่ 4 ผลการวิจัย

บทที่ 4 ผลการวิจัย

ในบทนี้แบ่งการนำเสนอออกเป็น 3 ตอน ได้แก่ 1) ตอนที่ 1 ภูมิโนเวศและพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ สภาพสังคมและวัฒนธรรม เป็นการนำเสนอข้อมูลสภาพแวดล้อม การตั้งถิ่นฐานและพัฒนาการของชุมชนบ้านท่าเรือในแต่ละยุคสมัย เพื่อชี้ให้เห็นถึงความสัมพันธ์ของฐานทรัพยากรธรรมชาติที่ส่งผลต่อวิถีชีวิตชุมชนบ้านท่าเรือ 2) ตอนที่ 2 พัฒนาการของการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้ชุมชนบ้านท่าเรือ เพื่อเป็นวัตถุดิบการผลิตเครื่องดนตรีพื้นบ้านอีสาน เป็นการมองย้อนเข้าไปในความทรงจำของผู้คนถึงการเปลี่ยนแปลงของทรัพยากรป่าไม้ที่ส่งผลต่อวิถีการผลิตเครื่องดนตรีในแต่ละยุค ทั้งนี้เพื่อเป็นการถอดบทเรียนความสำเร็จ ความล้มเหลวและข้อผิดพลาดในอดีต เพื่อสังเคราะห์เป็นองค์ความรู้เพื่อนำมาใช้ในการแก้ไขปัญหาและจัดการทรัพยากรป่าไม้ให้เกิดประโยชน์แก่คนในชุมชน 3) ตอนที่ 3 แนวทางการจัดการทรัพยากรป่าไม้ให้เกิดความยั่งยืน และเอื้อต่อการเป็นแหล่งวัตถุดิบในการผลิตเครื่องดนตรีพื้นบ้าน เป็นการนำเสนอถึงการขับเคลื่อนเพื่อให้เกิดผลในเชิงพื้นที่ของโครงการวิจัยและข้อเสนอแนะที่เกิดจากงานวิจัย ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

ตอนที่ 1 ภูมิโนเวศ พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ สภาพทางสังคม วัฒนธรรม และเศรษฐกิจของชุมชนบ้านท่าเรือ

1.1 ภูมิโนเวศ

นับตั้งแต่สังคมมนุษย์ได้ถือกำเนิดขึ้น ได้เรียนรู้ถึงการปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมธรรมชาติที่อยู่รอบกาย เพื่อสามารถดำรงเผ่าพันธุ์สืบวงศ์วานรุ่นครือของตน การเฝ้าสังเกตและการเรียนรู้เพื่อให้มีชีวิตอยู่ร่วมกับธรรมชาติ ก่อให้เกิด “องค์ความรู้” ในการจัดการทรัพยากร ในการใช้รู้จักเข้าใช้ประโยชน์ การเข้าถึงทรัพยากรธรรมชาติของผู้คนในสังคม ความสัมพันธ์ระหว่าง “คนกับธรรมชาติ” ดังกล่าว มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการดำรงอยู่ของสังคมและบ้านเมืองอดีต เนื่องจากแต่เดิมในสังคมเกษตรกรรมไม่มีมิติการพึ่งพาธรรมชาติเท่านั้น แต่ข้อจำกัดในเรื่องทรัพยากรในแต่ละพื้นที่ ทำให้ชุมชนแต่ละแห่งมีการพึ่งพาอาศัยกันและใช้ทรัพยากรธรรมชาติร่วมกัน ทำให้มีลักษณะการตั้งถิ่นฐานที่อยู่รวมในพื้นที่ หรือ “ภูมิโนเวศ” เดียวกัน มีความสัมพันธ์ทางสังคม หรือระหว่าง “คนกับคน” และมีกระบวนการในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติร่วมกัน ซึ่งกลไกดังกล่าวจำเป็นต้องอาศัยความสัมพันธ์ระหว่าง “คนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ” นั่นก็คือ คติความเชื่อ หรืออำนาจศักดิ์สิทธิ์มาเป็นเครื่องมือในการจัดระเบียบทางสังคม โดยในระยะแรกเป็นความเชื่อในเรื่องผีบรรพบุรุษ เช่น ผีแถนที่ตามความเชื่อบันดาลฟ้าฝนให้โลกมนุษย์ ผีเมตศักดิ์ดูแลปกป้องชุมชน ผีปู่ตาที่พิทักษ์รักษาป่าชุมชน เป็นต้น ต่อมาความเชื่อดังเดิมเหล่านี้ได้มีการผนวกรวมคติทางศาสนาพราหมณ์-ฮินดู และพระพุทธศาสนาเข้ามารวมไว้ สัมพันธภาพระหว่าง “คนกับคน” “คนกับธรรมชาติ” และ “คนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ” ของผู้คนใน “นิเวศวัฒนธรรม” เดียวกันนี้เอง ทำให้เกิดสิ่งที่เรียกว่า “ท้องถิ่น”¹⁴ จากความสำคัญดังกล่าว การศึกษาวิเคราะห์ในเรื่อง “ท้องถิ่น” ควรทำความเข้าใจถึง “ภูมิโนเวศ” ที่โอบล้อม และเกื้อหนุนให้เกิด

¹⁴ ศรีศักร วัลลิโภดม, “บทนำ” ใน นิเวศวัฒนธรรมในความเปลี่ยนแปลง, (กรุงเทพฯ:มูลนิธิเล็ก-ประไพ วิริยะพันธุ์, 2556); 12

พัฒนาการทางสังคมในแต่ละถิ่นที่ขึ้น โดยจะอธิบายผ่านประเด็นเหล่านี้ 1) ที่ตั้งและอาณาเขต 2) ทรัพยากรดิน 3) ทรัพยากรน้ำ 4) ทรัพยากรป่าไม้

1) ที่ตั้งและอาณาเขต

ในปัจจุบันพื้นที่โดยรวมของหมู่บ้านท่าเรือ มีประมาณ 4,434 ไร่ แบ่งเป็นพื้นที่ทำการเกษตรประมาณ 2,192 ไร่ ป่าไม้ประมาณ 587 ไร่ และพื้นที่อยู่อาศัยประมาณ 1,655 ไร่ ตัวหมู่บ้านตั้งอยู่ห่างจากตัวอำเภอนาหว้าประมาณ 6 กิโลเมตร และอยู่ห่างจากตัวจังหวัดนครพนมประมาณ 98 กิโลเมตร เป็นหมู่บ้านสุดเขตของจังหวัดนครพนม เพราะมีพื้นที่บางส่วนอยู่ติดกับบ้านด่าบละหว้า อำเภออากาศอำนวย จังหวัดสกลนคร

อาณาเขตของหมู่บ้าน

ทิศเหนือ จรดกับ บ้านเสี้ยว บ้านโคกสะอาด ตำบลบ้านเสี้ยว อำเภอ นาหว้า จังหวัดนครพนม

ทิศใต้ จรดกับ บ้านนาซ่ม ตำบลท่าเรือ อำเภอ นาหว้า จังหวัดนครพนม

ทิศตะวันออก จรดกับ บ้านบะหว้า ตำบลท่าเรือ อำเภอ นาหว้า จังหวัดนครพนม

ทิศตะวันตก จรดกับ บ้านเม่นใหญ่ ตำบลละหว้า อำเภออากาศอำนวย จังหวัดสกลนคร

ภาพที่ 38 แผนที่แสดงที่ตั้งตำบลท่าเรือ อำเภอ นาหว้า จังหวัดนครพนม
ที่มา: ชัยศักดิ์ ภูมูล, การผลิตแผนเชิงธุรกิจ กรณีศึกษาบ้านท่าเรือ อำเภอ นาหว้า
จังหวัดนครพนม.2543; หน้า 37

บ้านท่าเรือเป็นหมู่บ้านขนาดใหญ่ ประกอบด้วย 3 หมู่บ้าน คือ บ้านท่าเรือหมู่ที่ 1 หมู่ที่ 2 และหมู่ที่ 8 รวมครัวเรือน 3 หมู่บ้าน เท่ากับ 564 หลังคาเรือน รวมประชากร 3 หมู่บ้าน แยกออกเป็น ประชากรชาย 1,309 คน หญิง 1,406 คน รวมประชากรทั้งสิ้น 2,715 คน ตัวหมู่บ้านตั้งอยู่บนพื้นที่ดอน หรือ ภาษาอีสานเรียกว่า “โคก” ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ของลำห้วยบ่อกอกที่ไหลลงลำน้ำอูนทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ และเชื่อมโยงกับลำน้ำสงคราม สาขาสำคัญของแม่น้ำโขง บ้านท่าเรือมีพื้นที่ป่าขนาดใหญ่อยู่ทางทิศใต้ของหมู่บ้าน ซึ่งถูกกำหนดให้เป็นพื้นที่ “ป่าปู่ตา” และ “วัดป่าช้า”(วัดป่ามุกตารธรรม) เขตป่าศักดิ์สิทธิ์ของหมู่บ้าน สภาพโดยรอบเป็นที่ราบลุ่ม บางส่วนสลับกับพื้นที่ดอน เมื่อถึงฤดูฝนน้ำจะท่วมขังกลายทั่วทั้งบริเวณ กลายสภาพเป็น “บึง-ทาม” โดยเฉพาะในแนวร่องน้ำลำห้วยบ่อกอก¹⁵

ภาพที่ 39 แสดงแผนผังชุมชนบ้านท่าเรือ ตำบลท่าเรือ อำเภอนาหว้า จังหวัดนครพนม
ที่มา: ชัยศักดิ์ ภูมุล, การผลิตแคนเชิงธุรกิจ กรณีศึกษากันท่าเรือ อำเภอนาหว้า
จังหวัดนครพนม.2543; หน้า 47

¹⁵ ชัยศักดิ์ ภูมุล, การผลิตแคนเชิงธุรกิจ กรณีศึกษากันท่าเรือ อำเภอนาหว้า จังหวัดนครพนม (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาไทยศึกษา(กลุ่มมนุษยศาสตร์) มหาวิทยาลัยมหาสารคาม,2543);33,43

2) ทรัพยากรดิน

ในส่วนของดิน ลักษณะภูมิประเทศของหมู่บ้านท่าเรือเป็นที่ราบลุ่มสลับกับที่ดอน และ โพนสูง พื้นที่โดยส่วนใหญ่เป็นดินร่วนปนทรายใช้ในการเป็นแหล่งที่ตั้งชุมชนและการทำทำไร่ นา ยกเว้นพื้นที่ตรงลำห้วยบ่อกอกที่มีความเค็มจัด จัดว่าเป็นแหล่งดินเค็มแห่งหนึ่งของจังหวัดนครพนม ในปัจจุบันการแพร่กระจายของดินเค็มเป็นปัญหาสำคัญประการหนึ่งที่ส่งผลต่อการทำเกษตรกรรมของชาวบ้าน การที่ดินมีสภาพเค็มนั้นเป็นลักษณะโดยทั่วไปของภาคอีสาน เกิดจากการสะสมเกลือใต้ผิวดินเมื่อหลายร้อยล้านปีก่อนที่อีสานจมอยู่ใต้มหาสมุทร จากข้อมูลของกรมพัฒนาที่ดินพบว่าปัญหาที่เกี่ยวกับดินเค็มในภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีมากถึง 17.8 ล้านไร่ จากพื้นที่ภาคอีสาน 106.7 ล้านไร่ หรือคิดเป็นร้อยละ 16.7 ของพื้นที่ อย่างไรก็ตามในแง่หนึ่งนั้น การที่ภาคอีสานมีดินเค็มทำให้ดินแดนแห่งนี้เป็น “ฐานทรัพยากรเกลือ” ที่สำคัญ โดยเป็นแหล่งเกลือขนาดใหญ่ที่อยู่ใต้ผิวดิน เมื่อขุดลงไปประมาณ 40 เมตรจะพบกับแหล่งเกลือหิน ซึ่งมีลักษณะเป็นโดมเกลือ (Salt Dome) หรือ ภูเขาเกลือ สามารถนำมาผลิตเป็นเกลือสินเธาว์ได้ ดังนั้นภาคอีสานจึงจัดได้ว่า มีทรัพยากรเกลือ ที่มีความบริสุทธิ์ คือมีมากถึงประมาณ 4,700 ล้านตัน โดยแหล่งเกลือที่มีขนาดใหญ่ที่สุดในภาคอีสานคือ จังหวัดหนองคาย มีมากถึง 2,000 ล้านตัน รองลงมาคือ จังหวัดมหาสารคาม 700 ล้านตัน จังหวัดอุบลราชธานี 300 ล้านตัน และพบในบริเวณของทุ่งกุลารีกจำนวนมาก ซึ่งหากจะพิจารณาว่าพื้นที่บริเวณใดมีความเค็มจะสามารถสังเกตได้ว่า บริเวณนั้นมักเป็นพื้นที่ว่างเปล่า จะสามารถมองเห็นขุยเกลือขึ้นอยู่บริเวณดิน ความเข้มข้นของความเค็มของเกลือจะมีการสะสมความเค็มในชั้นดินต่างๆ ไม่เท่ากันตามฤดูกาล กล่าวคือ เมื่อถึงฤดูฝนเกลือจะถูกชะล้างไปสะสมที่ชั้นล่างของดิน และเมื่อถึงฤดูแล้งจะระเหยขึ้นมากับน้ำสะสมอยู่ที่ดินชั้นบน¹⁶

ในส่วนกรณีบ้านท่าเรือ นั้น การต้มเกลือจะเริ่มต้นขึ้นในฤดูแล้ง เริ่มจากเดือนธันวาคมถึงเดือนเมษายนน้ำในลำห้วยบ่อกอกจะลดลงและเกิดการตกผลึกของเกลือเกิดขึ้น ชาวบ้านก็จะนำเอา “ดินเอียด” หรือบางท้องถิ่นเรียก “ขี้ทา” ซึ่งมีลักษณะเป็นดินที่คราบเกลือติดอยู่มากผสมกับน้ำ กรองให้ได้น้ำเกลือ แล้วนำมาต้มเพื่อให้ น้ำระเหยกลายเป็นเกลือ

ในอดีตนั้นก่อนถึงจะทำการต้มเกลือชาวบ้านจะทำพิธีกรรมเลี้ยงผีบ่อเกลือในพื้นที่ที่ตนจับจองไว้ นอกจากนี้ยังจัดให้มี “พิธีเลี้ยงผีบ่อทา” ร่วมกันในเดือน 3 ขึ้น 3 ค่ำ หรือที่เรียกว่า “เดือน 3 ออกใหม่ 3 ค่ำ” (ช่วงเดือนกุมภาพันธ์) ของทุกปี “พิธีเลี้ยงบ่อผีบ่อทา” เป็นการเอาบุญบ่อเกลือ ในบางปีชาวบ้านจะจัดทำหมอลำมาแสดงด้วย ชาวบ้านท่าเรือเล่าว่า เมื่อประมาณ พ.ศ.2490 เกลือที่ผลิตได้ชาวบ้านจะขายในราคากระทอละ 6 สลึง (กระทอหรือกระทู 1 กระทอ เท่ากับ 1 หมั้น เท่ากับ 12 กิโลกรัม) ปัจจุบันชาวบ้านที่ต้มเกลือขายเป็นถุง ขนาดบรรจุถุงละ 6 – 7 กิโลกรัม ราคาประมาณ 25 บาท หรือหมั้นละ 45 บาท

¹⁶ ไพบุลย์ บุญไชยและคณะ, รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์โครงการ “รูปแบบการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนลุ่มน้ำชี” (สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัยชุดโครงการ “ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคอีสาน : การขยายตัวของชุมชนลุ่มน้ำชี”, 2546); 92

ปัจจุบันนี้ ชาวบ้านท่าเรือไม่ได้มีการต้มเกลือเป็นอุตสาหกรรมใหญ่ดังในอดีตและได้เริ่มหยุดการต้มเกลือเมื่อประมาณ ปี พ.ศ. 2505 เป็นต้นมา มีเพียงชาวบ้านบางส่วนจากบ้านเม่น อำเภออากาศอำนวย จังหวัดสกลนครเท่านั้นที่ยังใช้พื้นที่ริมห้วยบ่อกอกในการต้มเกลืออยู่ สาเหตุสำคัญที่ทำให้ชาวบ้านเลิกการต้มเกลือ คือ

1) การสร้างฝายกั้นแนวร่องน้ำ ผ่านที่สำคัญที่กั้นแนวร่องน้ำในบริเวณนี้ คือ การสร้างฝายบ้านดอนแดง ตำบลบ้านเสียว อำเภอนาหว้า การขุดสระลอกหนองเรือที่เป็นส่วนหนึ่งของห้วยบ่อกอก และการสร้างฝายในเขตบ้านเม่นใหญ่ ตำบลบะหว้า อำเภออากาศอำนวย จังหวัดสกลนคร การสร้างฝายและระแนงน้ำเหล่านี้ ทำให้ระบบน้ำไม่ไหลเวียนเช่นเดิมและทำให้เกิดการกักขังน้ำเอาไว้ตลอดทั้งปี และในพื้นที่ที่น้ำท่วมขังเป็นแหล่งผลิตเกลือที่สำคัญ

2) การขาดแคลนไม้มาทำฟืน ในกระบวนการผลิตเกลือจะมีขั้นตอนที่สำคัญขั้นตอนหนึ่ง คือ การต้มน้ำเกลือเพื่อให้เกิดการระเหยของไอน้ำ ฟืนเป็นเชื้อเพลิงที่สำคัญที่สุดที่ชาวบ้านได้นำมาใช้ แต่เนื่องด้วยการต้มเกลือในอดีตทำเป็นอุตสาหกรรมขนาดใหญ่ทำให้การต้องการใช้ฟืนมีปริมาณมากขึ้นตามไปด้วย ทำให้เกิดปัญหาการขาดแคลนไม้มาทำฟืน บางปีชาวบ้านในเขตอำเภอนาหว้าได้จัดหาฟืนมาแลกกับเกลือ ด้วยกรณีปัญหาดังกล่าวนี้อาจเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้ชาวบ้านท่าเรือและหมู่บ้านใกล้เคียงเลิกทำการต้มเกลือ

3) ความนิยมในการประกอบอาชีพเสริมอย่างอื่น เนื่องจากหมู่บ้านท่าเรือได้มีการประกอบอาชีพเสริมที่หลากหลาย การทำแคนเป็นอาชีพหนึ่งที่มีมานานและมีมาก่อนอาชีพเสริมสาขาอื่น เมื่อชาวบ้านประสบปัญหาในการต้มเกลือจึงได้หันมาทำแคนทดแทน ซึ่งมีความสบายกว่าการต้มเกลือและสามารถสร้างรายได้ที่ดีให้กับชาวบ้าน ดังนั้นความนิยมในการทำแคนจึงเพิ่มมากขึ้นและพัฒนาเป็นอาชีพที่หลากหลายในปัจจุบัน ด้วยการส่งเสริมของส่วนราชการ¹⁷

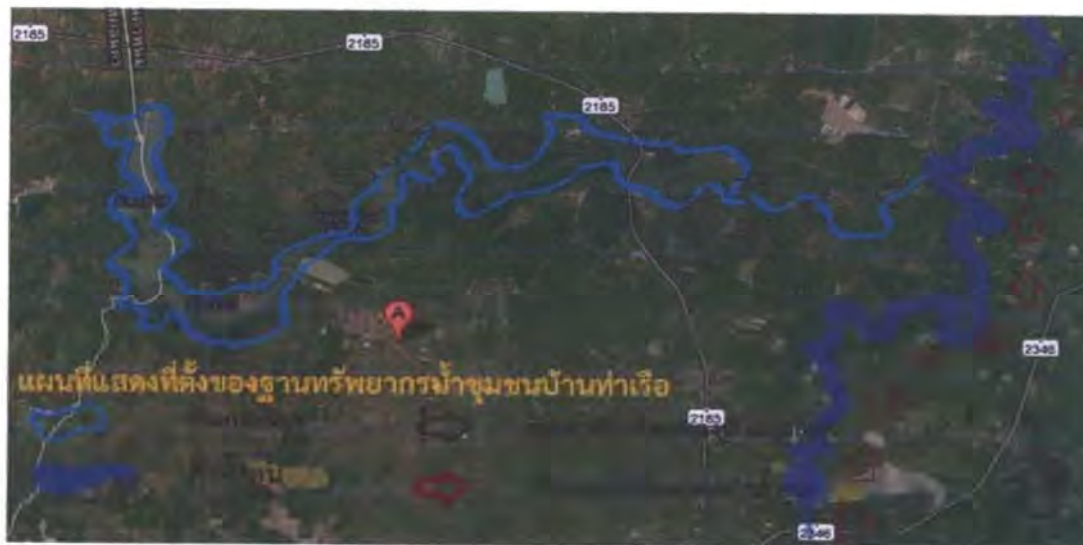
3) ทรัพยากรน้ำ

ในประเด็นนี้จะกล่าวถึง แหล่งน้ำผิวดินที่เป็นปัจจัยสำคัญต่อการตั้งถิ่นฐานของชุมชนเท่านั้น ดังที่กล่าวมาแล้วว่า บริเวณโดยรอบหมู่บ้านท่าเรือเป็นที่ราบลุ่มน้ำท่วมถึงหรือที่เรียกว่า “บุง-ทาม” โดยพื้นที่ “บุง-ทาม” ในช่วงฤดูฝน(พฤษภาคม-พฤศจิกายน)ครอบคลุมตลอดลำห้วยบ่อกอกที่ไหลจากทางทิศตะวันตก อ้อมวกหมู่บ้านขึ้นไปทางทิศเหนือและไหลลงสู่ลำน้ำอูนทางทิศตะวันออก บรรจบกันลำน้ำสงครามที่ตำบลศรีสงคราม บริเวณที่เรียกว่า “ปากน้ำอูน” และไหลลงสู่แม่น้ำโขงที่ปากน้ำไชยบุรี อำเภอน้ำอูน จังหวัดนครพนม ลำห้วยบ่อกอกสายนี้มีชื่อเรียกแตกต่างกันไปในแต่ละท้องถิ่นขึ้นอยู่กับเหตุการณ์ที่มาเกี่ยวข้องกัน ดังเช่น ที่มาของชื่อห้วยบ่อกอก ชาวบ้านท่าเรือเล่าว่าในอดีตมีชาวบ้านได้เอามะกอกมาแลกกับเกลือ จึงเป็น ที่มาของชื่อ “ห้วยบ่อกอก” และเมื่อลำห้วยบ่อกอกสายนี้ไหลไปถึงบ้านดอนแดง ตำบลบ้านเสียว ชาวบ้านเรียกว่า “ลำห้วยคอกช้าง” ในอดีตนั้นมีชาวบ้านมาคล้องช้างที่บริเวณลำห้วยนี้ จึงได้เรียกว่าห้วยคอกช้างมาจนถึงปัจจุบัน และยังมีหมู่บ้านบางแห่งที่อยู่ตามสายน้ำเหนือบ้านท่าเรือขึ้นไปเรียกลำห้วยสายนี้ว่า “ห้วยผี”¹⁸ การขนานนามลำห้วยสายนี้แตกต่างกันออกไปในแต่ละท้องที่ แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของลำห้วยบ่อกอกที่มีต่อสังคมของคนท้องถิ่นได้เป็นอย่างดี จึงได้ขนานนามสถานที่ตามตำนาน เรื่องเล่า หรือลักษณะทางกายภาพที่

¹⁷ ชัยศักดิ์ ภูมูล, เรื่องเดียวกัน; 53

¹⁸ จากการสัมภาษณ์นายพัก ชัยสินทร์ อายุ 86 ปีบ้านเลขที่ 20 หมู่ 2 บ้านท่าเรือ ตำบลท่าเรือ อำเภอนาหว้า จังหวัดนครพนม สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 10 เมษายน 2557 โดยนายอนุชิต สิงห์สุวรรณ

เด่นชัดของพื้นที่ ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงความสำคัญในเรื่องของการใช้ประโยชน์ และมิติทางวัฒนธรรมควบคู่ไปด้วย¹⁹

ภาพที่ 40 แผนที่แสดงที่ตั้งของฐานทรัพยากรน้ำชุมชนบ้านท่าเรือ

ในช่วงที่ไหลผ่านบ้านท่าเรือ ห้วยบ่อกอกอยู่ห่างหมู่บ้านออกไปทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือ ประมาณ 1 กิโลเมตร การที่เป็นลำน้ำไหลผ่านหลายชุมชนและเชื่อมโยงกับชุมชนในลุ่มน้ำอูน ลุ่มน้ำสงคราม ทำให้ห้วยบ่อกอกเป็นเส้นทางการเดินเรือของชาวบ้านในท้องถิ่น ก่อให้เกิดการปฏิสัมพันธ์กันทั้งในด้านสังคม วัฒนธรรม และเศรษฐกิจ โดยในอดีตตั้งแต่เดือนธันวาคมถึงเมษายน ตรงบริเวณห้วยบ่อกอกของหมู่บ้าน ท่าเรือจะเป็นแหล่งผลิตเกลือสินเธาว์ที่สำคัญ เกลือที่ผลิตได้ในแต่ละรอบปีมีปริมาณมาก ชาวบ้านจะเน้นการเก็บไว้บริโภคในชุมชน และบางส่วนจะเป็นเป็นสินค้าส่งออกให้กับชุมชนอื่น โดยเฉพาะอย่างยิ่งเขตลุ่มน้ำสงคราม ซึ่งเป็นแหล่งผลิตปลาร้าขนาดใหญ่ มีความต้องการใช้เกลือเพื่อใช้ในกระบวนการทำปลาร้าในปริมาณมาก เมื่อเริ่มเข้าสู่ฤดูฝนระหว่างเดือนพฤษภาคมถึงเดือนพฤศจิกายน จะมีพ่อค้าจากท่าบ่อศรีสงครามนำเรือ กระแสขนาดใหญ่บรรทุกเอาข้าวของเครื่องใช้ที่ผลิตไม่ได้ในท้องถิ่น จำพวกผ้าทอ เข็มเย็บผ้า ตะเกียง ผักตบถ เข้ามาค้าขายและแลกเปลี่ยนกับเกลือ เพื่อนำไปขายกับชุมชนภายนอก ท่าเทียบเรือของหมู่บ้านริมฝั่งห้วยบ่อกอก จึงมีชื่อว่า “หนองเรือ” ซึ่งนำไปสู่การขนานนามเป็นชื่อหมู่บ้านเมื่อมีการจัดตั้งหมู่บ้านอย่างเป็นทางการในปี พ.ศ.2493 ว่า “บ้านท่าเรือ”²⁰ สิ่งเหล่านี้แสดงให้เห็นถึง ความสำคัญของห้วยบ่อกอกที่เป็นเส้นทางการคมนาคมหลักของผู้คนจนนำไปสู่การกำหนดนามสถานที่ และชื่อหมู่บ้าน

ปัจจุบันการคมนาคมผ่านลำน้ำห้วยบ่อกอกหมดความสำคัญลง เนื่องจากมีการสร้างฝายขนาดเล็กปิดกั้นแนวร่องน้ำ โดยเฉพาะการสร้างฝายกั้นน้ำที่บ้านดอนแดง ตำบลบ้านเสียว การขุดลอกหนองเรือที่เป็นท่าจอดเรือในอดีต รวมถึงการสร้างฝายที่บ้านเม่น การสร้างสิ่งกีดขวางทางน้ำเหล่านี้ทำให้เมื่อถึงฤดู

¹⁹ คติการขนานนามสถานที่สำคัญของชุมชนอีสาน ดูรายละเอียดเพิ่มเติมได้ที่ ธัญญา สังขพันธานนท์ และคณะ, รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์โครงการ “การศึกษาสถานที่สำคัญของชุมชนลุ่มน้ำชี โดยกระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน” (สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัยชุดโครงการ “ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ภาคอีสาน : การขยายตัวของชุมชนลุ่มน้ำชี”, 2546)

²⁰ คณะวิจัยท้องถิ่นบ้านท่าเรือ, ข้อมูลจากการกิจกรรมเวทีชาวบ้าน “การศึกษาพัฒนาการของชุมชนผ่านเส้น Time Line”

น้ำหลากน้ำไม่สามารถไหลเชื่อมโยงถึงกันได้โดยสะดวก การสัญจรทางน้ำได้สิ้นสุดลงพร้อมกับการเข้ามาของถนนที่ทำให้การคมนาคมทางบกสะดวกมากยิ่งขึ้น ในช่วงปี พ.ศ.2508

ในปัจจุบัน ชาวบ้านท่าเรือใช้ประโยชน์จากลำห้วยบ่ออกอกในการเป็นแหล่งหาอาหารเป็นสำคัญ ปลาและสัตว์น้ำชนิดต่างๆ ซึ่งชาวบ้านสามารถทำการจับปลาด้วยอุปกรณ์ที่ทำขึ้นเอง เช่น แห มอง ยอ สวิง สอบ การจับปลาทำได้ในทุกฤดูกาลโดยชาวบ้านท่าเรือรู้จักใช้เครื่องมือให้เหมาะสมกับสภาพของน้ำ ยกตัวอย่าง เช่น ใช้เสียดึงหรือยอยกในบริเวณน้ำขนาดใหญ่ ใช้บังในการดักปลาไหลตามริมตลิ่ง หรือพื้นที่น้ำท่วมขัง ใช้สวิงในระดับน้ำที่ตื้นเพื่อหากุ้ง ปลาขนาดเล็ก หอย เป็นต้น โดยการหาอาหารจากห้วยบ่ออกอกนี้ ชาวบ้านจะใช้เวลาวางในช่วงเช้า หรือเย็นในแต่ละวัน สลับหมุนเวียนกับการหาอาหารจากป่า ดังนั้นหมู่บ้านท่าเรือจึงมีอาหารจากธรรมชาติตลอดทั้งปี ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญต่อการดำรงชีพชุมชน ดังคำกล่าวที่ว่า “คนแต่ก่อนตั้งบ้าน ต้องมีป่า มีเนิน มีเกลือ มีน้ำไว้หาปลา”²¹ ในปัจจุบันแม้ว่าแหล่งน้ำธรรมชาติห้วยบ่ออกอกจะแปรสภาพไปจากอดีต คนในชุมชนก็ยังต้องพึ่งพาในการหาอยู่หากินเช่นเดิม สิ่งเหล่านี้แสดงให้เห็นถึง ความสำคัญของห้วยบ่ออกอกที่มีต่อวิถีการดำรงชีวิตของผู้คนในชุมชนได้เป็นอย่างดี

4) ทรัพยากรป่าไม้

ในการศึกษาประเด็นนี้เป็นไปตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 3 ที่มีอยู่ว่า “เพื่อศึกษาองค์ความรู้ในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ของชุมชน ในการเป็นแหล่งผลิตวัตถุดิบในการผลิตเครื่องดนตรีพื้นบ้าน” ดังนั้น จะเริ่มจากการกล่าวถึงองค์ความรู้เกี่ยวกับการจำแนกประเภทป่า ไปสู่การขนานนามป่าไม้ของชุมชนซึ่งเป็นการจัดการป่าตามลักษณะภูมินิเวศและประวัติศาสตร์ ความทรงจำของผู้คนที่สัมผัสพื้นที่ การใช้คติความเชื่อเป็นกลไกสำคัญในการควบคุมดูแลการใช้ประโยชน์ของชาวบ้าน และการใช้ประโยชน์จากป่าในด้านต่างๆ ดังนี้

จากเอกสารคำสอนชุดวิชาประวัติศาสตร์อารยธรรมอีสานของ ดร.ไพฑูรย์ มีกุล กล่าวถึงสภาพโดยทั่วไปของป่าไม้ในเขตพื้นที่ภาคอีสานว่า สภาพป่าไม้ในภาคอีสานปรากฏมีหลายประเภทขึ้นอยู่กับภูมิประเทศในแต่ละพื้นที่ เช่น ป่าดิบชื้นอยู่ในเขตจังหวัดเลย ขอนแก่น สกลนคร นครพนม นครราชสีมา ส่วนบริเวณที่เป็นป่าดิบเขา เช่น ป่าภูหลวง ป่าภูกระดึง ป่าเขาใหญ่และป่าน้ำหนาว เป็นต้น ส่วนป่าแดงและป่าเบญจพรรณมีกระจายอยู่เป็นหย่อมๆ ในแทบทุกจังหวัด สภาพป่าไม้ในภาคอีสาน สรุปได้ดังนี้

1) ป่าแดง ป่าแพะ หรือป่าโคก (Dry dipterocap forest) มีอยู่ประมาณร้อยละ 70 ของพื้นที่ป่าทั้งหมดในภาคอีสาน โดยทั่วไปชาวบ้านจะนิยมเรียกว่า “ป่าเต็งรัง”

2) ป่าดงดิบ (Evergreen forest) มีอยู่ประมาณร้อยละ 3 ซึ่งเป็นป่าไม้ไม่ผลัดใบ บางแห่งถูกบุกรุกแผ้วถางจนกลายเป็นป่าดิบแล้ง

3) ป่าเบญจพรรณ (Mixed deciduous forest) มีอยู่ประมาณร้อยละ 5 สภาพป่าไม้เป็นหย่อมๆ ส่วนใหญ่จะอยู่ต่อเนื่องจากป่าดงดิบในภาคอีสานตอนบน

4) ป่าหญ้า (Savannah) มีอยู่ประมาณร้อยละ 22 ซึ่งเป็นป่าที่ถูกแผ้วถาง แล้วปล่อยให้รกร้างว่างเปล่าจนกลายเป็นป่าหญ้าคา หญ้าสาบเสือ อ้อ พงขึ้นมากจนไม้ใหญ่ขึ้นไม่ได้²²

²¹ จากการสัมภาษณ์นายทองคำ แสนสุริยวงศ์ อายุ 83 ปี บ้านเลขที่ 129/4 หมู่ 4 บ้านท่าเรือ ต.ท่าเรือ อ.นาหว้า จ.นครพนมสัมภาษณ์เมื่อวันที่ 10 เมษายน 2557 โดยนายอนุชิต สิงห์สุวรรณ

²² ไพฑูรย์ มีกุล, ดร. เอกสารคำสอนประวัติศาสตร์อารยธรรมอีสาน; 28

อย่างไรก็ตามในบริบทของสังคมท้องถิ่นนั้น คนอีสานมีคำนิยามเรียกประเภทของป่าตามสภาพภูมิโนที่เกิขึ้น เช่น

กุด	หมายถึง หนอง บึง ลำน้ำด่วน
ชำ	หมายถึง แหล่งน้ำพุตามธรรมชาติ
โสก	หมายถึง ร่องน้ำลึก
โหล่น	หมายถึง ตระพัก ฝายล่อยเหลี่ยม(Fault scarp)
โนน	หมายถึง ลานหินตะปุ่มตะป่ำ(Karst topography)
เหล่า	หมายถึง ชายป่าที่อยู่ติดกับหมู่บ้าน
เอียด ชั้ว หรือ ชั้วเกลือ	หมายถึง บริเวณที่มีเกลือสินเธาว์
ดาด	หมายถึง ลานหินกว้าง
ซับ	หมายถึง บริเวณที่มีน้ำผุดจากใต้ดิน

นอกจากนี้ยังมีศัพท์เรียกที่ราบลูกฟูก เช่น โคน โพน โนน ตอน มอ คำเรียกพื้นที่น้ำท่วมถึง เช่น บุ่ง ทาม เลิง คำเหล่านี้ความหมายแตกต่างกันออกไปตามสภาพภูมิประเทศของแต่ละพื้นที่ออกไป ในการเรียกชื่อป่าไม้ มักจะเป็นคำขึ้นต้นที่บอกถึงสภาพภูมิศาสตร์และตามด้วยชื่อเฉพาะ เช่น กุดรัง หมายถึง หนองน้ำที่มีต้นรังขึ้นอยู่เป็นจำนวนมาก, นาแก หมายถึง พื้นที่ราบที่มีป่าไม้ต้นแกขึ้นอยู่, วังยาง หมายถึง วังน้ำที่มีต้นยางขึ้นอยู่ริมฝั่ง เป็นต้น

ในส่วนของชุมชนบ้านท่าเรือผืนป่าที่สำคัญของหมู่บ้านคือ ป่าโคกที่ติดกับหมู่บ้านทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ เป็นป่าขนาดใหญ่ที่มีพื้นที่โดยรวมประมาณ 182 ไร่ แบ่งเป็น“ป่าปู้ตา” 22 ไร่ ป่าสาธารณะประโยชน์ 160 ไร่ ซึ่งรวมเขตอภัยทานหรือป่าช้าวัดป่ามิตาธรรมของหมู่บ้านไว้ด้วย และมีผืนป่าบางส่วนอยู่ในเขตการปกครองของตำบลบะหว้า อำเภออากาศอำนวย จังหวัดสกลนคร นอกจากนี้ยังมีพื้นที่สาธารณะรอบหนองเรือที่เป็นป่าหญ้า ไม้พุ่ม และต้นไม้ขนาดเล็กขึ้นอยู่ประมาณ 160 ไร่ ในอดีตพื้นที่ป่าโคกบ้านท่าเรือมี 2 แห่งติดกันเป็นแนวยาวคือ โคนหนองแต้ หรือโคกหนองเหล่า และโคกบากู

“โคกหนองแต้” ตั้งอยู่ทางทิศใต้เป็นโคกที่มีขนาดใหญ่หลายพันไร่ เนื่องจากตั้งชายป่าอยู่ติดกับหมู่บ้าน ชาวบ้านบางคนจึงเรียกว่า “โคกหนองเหล่า” ภายในโคกมีหนองน้ำธรรมชาติที่มีต้นแต้ขึ้นอยู่ทั่วบริเวณ ชาวบ้านจึงเรียกว่า“โคกหนองแต้” พื้นที่แห่งนี้เป็นจุดตั้งชุมชนในระยะเริ่มแรกในราวปี พ.ศ.2445 ต่อมาพื้นที่ชุมชนเกิดการขยายตัวมากขึ้นจากการสร้างถนนตัดผ่าน และการตั้งบ้านเรือนของชาวบ้าน ทำให้พื้นที่ป่าแห่งนี้หายไป

“โคกบากู” ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกของหมู่บ้านมีขนาดรองลงมาจากโคกหนองแต้ จากคำบอกเล่าของชาวบ้านทำให้ทราบได้ว่า สาเหตุที่เรียกว่า “โคกบากู” นั้น เนื่องจากในช่วงทศวรรษ 2480 มีชายคนหนึ่งหมู่บ้านชื่อ“นายบุญ”ไปตัดต้นไม้ แล้วเกิดไม้ล้มทับตาย นับตั้งแต่บัดนั้นป่าบริเวณนี้จึงถูกเรียกว่า “โคกบากู” การขนานนามชื่อสถานที่สำคัญของหมู่บ้านโดยอิงจากเหตุการณ์สำคัญที่เกิดขึ้นจริงในสถานที่แสดงให้เห็นว่า สถานที่แห่งนี้มีความสำคัญต่อการรับรู้ประวัติศาสตร์ชุมชนของหมู่บ้านเป็นความสัมพันธ์ทางจิตวิญญาณระหว่างผู้คนกับแหล่งทรัพยากรในท้องถิ่น²³

²³ จากการสัมภาษณ์นายสังวร บินศรี อายุ 67 ปี บ้านเลขที่ 104 หมู่ 2 บ้านท่าเรือ ตำบลท่าเรือ อำเภอนาหว้า จังหวัดนครพนม โดยนายอนุชิต สิงห์สุวรรณ

ในปัจจุบันป่าไม้ดังกล่าวได้เหลือพื้นที่เฉพาะป่าชุมชนบริเวณป่าปู่ตาและป่าช้าวัดป่ามูทิตาธรรมเท่านั้น สภาพป่าเป็นป่าเบญจพรรณมีพืชพรรณหลายชนิดขึ้นปะปนกันอย่างหนาแน่น ไม้ที่สำคัญคือ ต้นเต็ง ต้นรัง ต้นจิก ต้นกุง ต้นหว้า และไม้ประเภทป่าไผ่ ป่าเพ็ก หรือป่าโจด ขึ้นปะปนทั่วไปในพื้นที่ป่า ความอุดมสมบูรณ์ของป่าก่อให้เกิดความสมดุลในระบบนิเวศตามฤดูกาลกับวิถีชีวิตของชุมชนได้อย่างกลมกลืน กล่าวคือ ในแต่ละฤดูกาลผืนป่าแห่งนี้จะมีผลผลิตทั้งที่เป็นอาหารและประโยชน์ใช้สอยจากป่าด้านอื่นได้อย่างลงตัว โดยเป็นแหล่งไม้วัตถุดิบในการทำบ้านเรือน แหล่งพืชสมุนไพรที่ใช้ในการรักษาโรค และการเป็นพื้นที่เลี้ยงสัตว์

ผลผลิตจากป่าที่สามารถนำมาเป็นอาหารหรือนำมาเป็นส่วนประกอบของอาหารได้ในแต่ละฤดูกาล เช่น ฤดูฝน(พฤษภาคม-ธันวาคม)จะมีเห็ดป่า หน่อไม้ หน่อเพ็ก หรือหน่อโจด ดอกกระเจียว หวาย จักจั่น แมงแคง แมงจิ้งจก ฤดูแล้ง(มกราคม-เมษายน)จะมีไข่มดแดง ผักหวาน เป็นต้น อาหารจากป่าเหล่านี้ในแต่ละฤดูกาลมีผลผลิตที่มีอยู่ปริมาณมากสามารถที่จะเลี้ยงดูชาวบ้านจำนวนกว่า 400 ครัวเรือนได้อย่างเพียงพอ นอกจากนี้ผลผลิตจากป่าบางอย่างชาวบ้านนำมาใช้ในการดำเนินชีวิตในครัวเรือน เช่น ใบตองกงหรือใบตองตึงนำมาใช้ห่อของ เศษไม้แห้งสามารถนำมาใช้ทำเป็นฟืน และด้วยอิทธิพลของภาวะทางเศรษฐกิจในปัจจุบัน การขยายตัวของการผลิตเครื่องดนตรีพื้นเมืองส่งผลให้มีการนำเอาทรัพยากรจากป่าเป็นวัตถุดิบในการผลิต เช่น การทำแคนและโหวดพวงกุ่มงาที่เป็นของที่ระลึก ชาวบ้านได้นำเอาไม้เพ็ก หรือไม้โจดมาประยุกต์แทนไม้กุ่มแคนที่ใช้ทำแคนและโหวดทั่วไป สิ่งนี้ชี้ให้เห็นว่าทรัพยากรจากป่ามีประโยชน์ต่อการดำรงชีพของผู้นคนที่บ้านท่าเรือ และยังทำประโยชน์ในทางเศรษฐกิจอีกด้วย

ป่าไม้อีกประเภทหนึ่งที่เป็นภูมิโนะเทศที่เป็นลักษณะเด่นของบ้านท่าเรือคือ ป่าบุง ป่าทาม ซึ่งเป็นป่าไม้ที่ขึ้นบริเวณทางเดินของแม่น้ำ ประสิทธิ์ คุณรัตน์ ได้ให้ความหมายของป่าประเภทนี้ไว้ว่า “พื้นที่ทาม”เป็นภูมิโนะเทศของพื้นที่ชุ่มน้ำลักษณะหนึ่ง หมายถึง พื้นที่ราบลุ่มริมฝั่งแม่น้ำที่น้ำท่วมถึง (Flood Plain) ซึ่งมักท่วมทุกปีในช่วงน้ำหลาก ลักษณะพื้นที่ราบลุ่มมีแหล่งน้ำ หนองน้ำ ร่องน้ำ กุดอย่างมากมาย ในส่วนพื้นที่ทามที่มีน้ำขังตลอดปีเรียกว่า “บุง” โดยทั่วไปจะปกคลุมด้วยสังคมพืชพันธุ์หลากหลายชนิด ส่วนใหญ่เป็นไม้พุ่มที่ทนต่อสภาพน้ำท่วมหรือน้ำแช่ขังได้ดี ทำให้พื้นที่ทามและพื้นที่บุงถูกเรียกรวมกันว่า “ป่าบุง-ป่าทาม” และเรียกกันอย่างสั้นๆว่า “ป่าทาม” บริเวณทามมักจะได้รับดินตะกอนใหม่จากการทับถมของสาหร่าย ดินทามจึงเป็นดินที่มีศักยภาพและความอุดมสมบูรณ์สูง มีความหลากหลายของพืชพรรณที่มีคุณค่าต่อการใช้ประโยชน์ของมนุษย์²⁴

ป่าบุง ป่าทามของหมู่บ้านท่าเรือ ครอบคลุมพื้นที่ตามแนวห้วยบ่อกอก มีชื่อเรียกแตกต่างกันตามภูมิโนะเทศของพื้นที่ เช่น “ทามบ่อกอก”อยู่ทางทิศตะวันตก เป็นป่าทามขนาดใหญ่ เป็นบ่อกอที่ชาวบ้านมาต้มเกลือเป็นประจำทุกปีเมื่อน้ำลด “เลิงนาแต่”อยู่ทางทิศเหนือ เป็นพื้นที่ลุ่มมีน้ำท่วมขัง อยู่ใกล้กับโพ้นที่มีต้นแต้ขนาดใหญ่ตั้งอยู่ พรรณไม้ที่ขึ้นในป่าบุงป่าทามเป็นไม้ขนาดเล็กแตกต่างจากป่าโคกที่เป็นไม้ยืนต้นขนาดใหญ่ เช่น ไม้หูลิง ไม้เสียวที่ชาวบ้านนำมาใช้ทำฟืนและถ่าน ไม้เปลือย เป็นไม้ที่มีความเหนียวคงทนใช้นำมาล้อมรั้วบ้านเรือนและเรือกวสวไร่นา ไม้กระพุ่มน้ำใช้ทำแอกและคันไถ และมีไม้อีกหลายชนิดที่ใช้ทำเครื่องมือจับสัตว์น้ำ ในส่วนพืชผักตามธรรมชาติที่ใช้นำมาเป็นอาหาร ได้แก่ ผักแว่น ผักกระโดน รากบัวหลวง สายบัว มะกอกน้ำ มะดัน ผักปอด แพงพวย รวมถึงเห็ดผึ้ง เห็ดทามที่เป็นเห็ดเฉพาะป่าทามก็มีอยู่มากด้วย ในส่วนพืช

²⁴ ประสิทธิ์ คุณรัตน์ และคณะ, “การจัดทำแผนที่การจัดการพื้นที่ชุ่มน้ำมีความจำเป็นเร่งด่วน ป่าทามราศีไศล จังหวัดศรีสะเกษ”, คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์. 16(1),2541

ที่สามารถนำมาใช้ประโยชน์ในด้านอื่น เช่น หญ้าแฝกใช้มุงหลังคา เครื่องชุดใช้สานตระกร้า ผีเสื้อทอเสื่อ เป็นต้น

ป่าบุงป่าทาม เป็นป่าที่มีความสัมพันธ์กับระบบไหลเวียนน้ำตามธรรมชาติ กล่าวคือ ในช่วงฤดูน้ำหลาก(สิงหาคม-ตุลาคม)น้ำจากแม่น้ำใหญ่จะเอ่อล้นท่วมทั่วทั้งสองฝั่งน้ำ ทำให้เกิดน้ำขังตามลำห้วยสาขา และพื้นที่ป่าบุงป่าทาม เป็นช่วงที่ปลาตามแม่น้ำขึ้นมาวางไข่ในร่องน้ำ วังน้ำ หรือกุดที่มีอยู่มากมาย ปลาพื้นถิ่นที่พบ เช่น ปลาสุต ปลาแขยง ปลาปาก ปลาข้าว ปลาควาย ปลาหลด ปลาหลด ปลาทราย ปลาตอง นอกจากนั้น ยังมีปลาตก ปลาช่อน ปลาขาวอีกด้วย ในช่วงนี้จะพบมีปลาขนาดเล็ก หรือ “ปลาลูกครอก” อยู่เป็นจำนวนมาก ซึ่งชาวบ้านจะใช้อุปกรณ์ที่เป็นตาข่ายขนาดเล็กๆ เช่น สวิง ผ้ามุงเขียว มาจับปลาเหล่านี้มาทำเป็นปลาต้ม ปลาจ่อมไว้บริโภค แต่ไม่นิยมมากนัก เพราะต้องการให้ลูกปลาเจริญเติบโตมากกว่านี้จึงเหมาะนำมาเป็นอาหาร และการแพร่พันธุ์ต่อไป ในช่วงเดือนพฤศจิกายน-ธันวาคม น้ำในป่าบุงป่าทามเริ่มลดลง ปลาเริ่มโตเต็มวัยจึงว่ายน้ำออกสู่น้ำใหญ่ ชาวบ้านได้ใช้เครื่องมือจับปลาเป็นอาหารตามขนาดและพฤติกรรมของปลา เช่น บั้งลันหรืออู้สำหรับดักจับปลาไหล ต้มธงหรือต้มปลายยอนเป็นเครื่องมือสำหรับล่อปลายยอนหลังเขียว ต้มปลาหมูสำหรับดักจับปลาหมู นอกจากนี้ยังมีเครื่องมือที่สามารถจับปลาได้หลายชนิดพร้อมกัน เช่น ดาง(มองหรือตาข่าย) แห เบ็ด และลอบ ต่อมาในช่วงเดือนธันวาคม-มกราคมเมื่อน้ำในป่าบุงป่าทามเริ่มแห้งขอดจนปรากฏคราบเกลือติดตามผิวดิน หรือที่ชาวบ้านเรียกว่า “ดินเอียด” หรือ “ซี้ทา” ชาวบ้านจะเริ่มมาจับจองพื้นที่ในการต้มเกลือ โดยแผ้วถางพื้นที่ที่มีต้นไม้ล้มตาย นำเศษไม้มาทำเป็นพินใช้ในการต้มเกลือ จนมาถึงเดือนพฤษภาคม เมื่อฝนเริ่มลงจึงเป็นอันสิ้นสุดฤดูกาลต้มเกลือ จากนั้นพื้นที่ป่าบุงป่าทามก็จะกลับมาเขียวชะอุ่มชุ่มชื้นตามสภาพธรรมชาติอีกครั้ง ดังนั้นจะเห็นได้ว่า ในอดีตป่าบุงป่าทามที่บ้านท่าเรือมีความสำคัญกับระบบนิเวศท้องถิ่น โดยเป็นแหล่งน้ำที่มีความเชื่อมโยงกับระบบแม่น้ำใหญ่อย่างแม่น้ำฮูนและแม่น้ำสงคราม เป็นแหล่งเพาะพันธุ์ปลา และมีพันธุ์พืชหลากหลายชนิดขึ้นอยู่ โดยชาวบ้านได้รู้จักใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการใช้ประโยชน์จากป่าในแต่ละฤดูกาล ป่าบุงป่าทามจึงเปรียบเสมือน “ตู้กับข้าว” ที่ทำให้ผู้คนบ้านท่าเรือมีอยู่มีกินตลอดทั้งปี อย่างไรก็ตามในปัจจุบันสภาพธรรมชาติของป่าบุงป่าทามได้เปลี่ยนไปมากแล้ว อันเป็นผลมาจากการการตัดถนนขวางกั้นเส้นทางน้ำ ทำให้น้ำไม่ขึ้น-ลงตามธรรมชาติเช่นเดิม รวมถึงการขยายตัวของชุมชน ทั้งการแผ้วถางบุกรุกปรับเป็นพื้นที่ทำการเกษตร พื้นที่เลี้ยงสัตว์ และการสร้างบ้านเรือน การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวเกิดขึ้นในช่วง พ.ศ.2500 เป็นต้นมา ดังนั้นการพึ่งพิงในแง่ของการใช้ประโยชน์จากธรรมชาติแบบเดิมจึงมีน้อยลง โดยชาวบ้านหันไปใช้ประโยชน์ในในเรื่องของการทำการเกษตรเพื่อการค้ามากกว่า²⁵ ซึ่งแสดงให้เห็นถึง การปรับตัวของคนในชุมชนในบริบททางสังคมแบบใหม่

คติความเชื่อกับการจัดการทรัพยากรป่าไม้

คนอีสานมีความจำเป็นต้องพึ่งพาธรรมชาติในการเป็นปัจจัยสำคัญต่อการดำรงชีวิต ได้แก่ อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรค เพื่อให้แหล่งทรัพยากรธรรมชาติในชุมชนคงความอุดมสมบูรณ์ และเป็นการจัดสรรทรัพยากรให้ทุกคนในชุมชนสามารถเข้าถึงได้อย่างเท่าเทียมและเป็นธรรม ทำให้เกิดคติความเชื่อ และวัตรปฏิบัติที่เกี่ยวข้องกับการจัดการแหล่งทรัพยากรในชุมชน โดยคนอีสานมีความเชื่อว่ามีภูเขามเหศวร แม่น้ำ ป่าไม้ และพื้นที่ต่างๆในชุมชน ล้วนมีภูตผี วิญญาณบรรพบุรุษ และอำนาจเหนือธรรมชาติปกปักรักษาอยู่ ดังนั้นควรเคารพนอบน้อมต่อธรรมชาติ และใช้ประโยชน์อย่างระมัดระวัง มิทำการฝ่าฝืนกฎระเบียบ หรือจารีตประเพณีที่อาจสร้างความขุ่นเคืองให้กับอำนาจศักดิ์สิทธิ์ หรือที่ชาวบ้านอีสานเรียกว่า

²⁵จากการสัมภาษณ์พ่อสังวร บินศรี,เรื่องเดิม

เกิด“คะลำ”ซึ่งนำมาสู่การลงโทษในที่สุด คติความเชื่อดังกล่าวเป็นผลดีต่อการอนุรักษ์ความหลากหลายชีวภาพในชุมชนให้เกิดความยั่งยืนมาโดยตลอด พื้นที่ป่าไม้ดังกล่าวเรียกได้ว่าเป็น “ป่าวัฒนธรรม”²⁶ ในที่นี้จะกล่าวถึงเฉพาะ“ป่าปู่ตา”ที่เป็นแหล่งทรัพยากรป่าไม้ที่สำคัญของบ้านท่าเรือเท่านั้น

คติความเชื่อดั้งเดิมของคนอีสานก่อนการเข้ามาของพระพุทธศาสนา คือ การนับถือผีบรรพบุรุษ โดยมีความเชื่อว่า คนเราเมื่อตายไปแล้ววิญญาณจะไปสิงสถิตอยู่ตามต้นไม้ ป่าเขา แม่น้ำ หรือที่อื่นๆ เพื่อปกป้องดูแลลูกหลาน ดังนั้นเมื่อแรกตั้งหมู่บ้านต้องมีการกำหนดพื้นที่ป่าสร้างเรือนให้กับผีปู่ตา โดยบ้านนี้เป็นเขตหวงห้ามไม่สามารถใช้ประโยชน์ได้อย่างอิสระ ต้องทำพิธีขออนุญาตผีปู่ตาทุกครั้ง และอยู่ภายใต้การดูแลรักษาของ “เฒ่าจ้ำ” ซึ่งเป็นบุคคลที่ได้รับการคัดเลือกให้เป็นสื่อกลางในการติดต่อกับผี ป่าปู่ตาของบ้านท่าเรืออยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงใต้มีพื้นที่ตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบันประมาณ 22 ไร่ ในแต่ละปีก่อนถึงฤดูกาลเพาะปลูกช่วงเดือน 6 (เดือนพฤษภาคม) และช่วงหลังฤดูกาลเก็บเกี่ยวในเดือน 11 (เดือนธันวาคม) ชาวบ้านจะจัดให้มีพิธีกรรมเลี้ยงผีปู่ตา โดยพิธีกรรมเลี้ยงในเดือน 6 จะเริ่มขึ้นในช่วงเช้า ชาวบ้านจะนำขัน 5 ขัน 8 (เทียบับดอกไม้ 5 คู่, 8 คู่) อาหารและเหล้ามาเช่นสรวงบูชา และนำหมากคามามัดขดเป็นวงกลมแทนจำนวนวัว-ควายในแต่ละครัวเรือน โดยหมายให้เป็นบริวารของผีเจ้าปู่ ให้เจ้าปู่ปกป้องดูแลวัว-ควาย ซึ่งเป็นแรงงานสำคัญในการทำนา ต่อจากนั้นเฒ่าจ้ำจะทำพิธีกรรมร้องขอให้ปู่ตาบันดาลให้ฟ้าฝนตกตกต้องตามฤดูกาล มีผลผลิตเพียงพอต่อการบริโภคตลอดทั้งปี และให้เกิดสวัสดิภาพในชีวิตแก่สมาชิกของชุมชน²⁷ หลังจากพิธีเลี้ยงจะมีการเสี่ยงคางไก่ ซึ่งเป็นการทำนายสภาพความเป็นอยู่ของคนในหมู่บ้านในปีถัดไป ในพิธีนี้จะมีการฆ่าไก่เพื่อสังเวย หลังจากนั้นจะนำเอาส่วนของกระดูกขากรรไกรล่างมาพิจารณาดูลักษณะของเนื้อกระดูก ถ้ามีลักษณะเรียบตรงได้สัดส่วน ทำนายว่าปีนั้นคนในหมู่บ้านจะอยู่เย็นเป็นสุข แต่ถ้ากระดูกงอ หรือผิวกระดูกไม่เรียบ จะทำนายว่าจะเกิดสิ่งไม่ดีขึ้นในหมู่บ้าน²⁸ ศุภชัย สมบัติโต ได้อธิบายถึง พิธีกรรมเสี่ยงคางไก่ในมิติทางสิ่งแวดล้อมศึกษาว่า “...เป็นการติดตามตรวจสอบคุณภาพสิ่งแวดล้อม(Environmental monitoring)แบบหนึ่ง ไก่ที่ถูกนำมาฆ่าต้องเป็นไก่ที่เลี้ยงอยู่ในหมู่บ้าน ซึ่งพากันคุ้ยเขี่ยไปตามที่ต่างๆถ้าอาหารดี สิ่งแวดล้อมดี การเจริญของกระดูกขากรรไกรล่างก็ควรจะเจริญเติบโตได้เป็นปกติ แต่ถ้าสิ่งแวดล้อมไม่ดี อาหารไม่สมบูรณ์ กระดูกขากรรไกรล่างจะเล็ก จะได้รับผลกระทบทำให้มีการเจริญผิดปกติ หรือไม่สมบูรณ์ได้....”²⁹ สิ่งนี้แสดงให้เห็นว่า พิธีเสี่ยงคางไก่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เกิดจากการผสมผสานระหว่างประสบการณ์ของคนท้องถิ่นในการอยู่ร่วมกับธรรมชาติ กับความเชื่อเหนือธรรมชาติที่ถูกใช้มาเป็นกลไกในการควบคุมทางสังคม ให้คนท้องถิ่นรู้จักรักษาสภาพธรรมชาติให้คงความอุดมสมบูรณ์

ต่อจากนั้นเมื่อเสร็จสิ้นพิธีเสี่ยงคางไก่ก็มีการรับประทานอาหารร่วมกัน มีการเป่าแคนร้องกลอนลำกันอย่างสนุกสนาน นอกจากการเลี้ยงประจำปีแล้วยังมีการเลี้ยง “บ๋า” หรือแก้บนของผู้ที่มีมาบนบานศาลกล่าว โดยทำกันวันพุธที่ไม่ตรงกับวันพระ มีเฒ่าจ้ำเป็นผู้ประกอบพิธีกรรมให้ การบนบานผีเจ้าปู่ที่บ้านท่าเรือส่วนใหญ่เป็นเรื่องของหน้าที่การงาน การค้าขาย และโดยเฉพาะอย่างยิ่งในยามเดินทางไปขายเครื่องดนตรียังต่างถิ่น ชาวบ้านมักมาบอกกล่าวบนบานเจ้าปู่ให้เดินทางปลอดภัย ค่าขายร่ำรวย ดังปรากฏในคำบอก

²⁶ ศุภชัย สมบัติโต และคณะ, รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์โครงการ“ความหลากหลายทางชีวภาพของชุมชนลุ่มน้ำชี” (สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัยชุดโครงการ “ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคอีสาน : การขยายตัวของชุมชนลุ่มน้ำชี”, 2546), 28

²⁷ เรื่องเดียวกัน; 27

²⁸ จากการสัมภาษณ์นายมาต แมดมีวงศ์ อายุ 70 ปี บ้านเลขที่ 179 หมู่ 8 บ้านท่าเรือ ต.ท่าเรือ อ.นาหว้า จ.นครพนม สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 20 เมษายน 2557 โดยนายอนุชิต สิงห์สุวรรณ

²⁹ ศุภชัย สมบัติโต และคณะ, เรื่องเดิม, 28

เล่าของพ่อใหญ่ขุน บุญศรี ที่ย้อนความทรงจำเมื่อครั้งวัยเด็กราว 50 ปีก่อนที่รอดจากการถูกโจรปล้นในระหว่างการเดินทางไปขายแคน ด้วยอำนาจของเจ้าปู่บ้านท่าเรือ ความว่า

“...ประมาณปี 2510 ตอนออกจากโรงเรียนแล้ว ตอนนั้นไปขายแคนขึ้นไปแถวภูเวียง (อำเภอภูเวียง จังหวัดขอนแก่น) ก่อนที่จะเข้าทางเส้นหนึ่ง บังเอิญผมเห็นหมาดำใหญ่ มาขวางไว้ไม่ให้ไปเส้นนั้น เลยลัดไปทางใหม่ บาดนี้ผ่านมามีคนบอกว่าทางเส้นนั้นลี้ภัย การปล้น กะเลยเชื่อว่าปู่เฮามาบอกอยากให้เราปลอดภัย เลยเชื่อว่าปู่นี้ศักดิ์สิทธิ์อีหลี...”³⁰

นอกจากนี้ยังมีกรณีของบุคคลที่ฝ่าฝืนฮีดคองประเพณีลักลอบตัดไม้ในเขตป่าปู่ตา จนเกิด “คะลำ” ประสบเคราะห์กรรมถึงแก่ชีวิต ดังความว่า “แต่ก็หว่าง 50 ปีก่อน(ราวพ.ศ.2500) มีเผ่าอันหนึ่งอยู่ทางบ้านนาซ่อมทางใต้บ้านเฮา เพิ่นบ่เชื่อว่าปู่เฮาศักดิ์สิทธิ์มาลักตัดไม้ในป่า กลับไปบ้านหว่างคีนนั้นเลยไหลตาย(หัวใจวายเฉียบพลันขณะนอนหลับ)”³¹ จากกรณีนี้แสดงให้เห็นว่า ป่าปู่ตาเป็นป่าศักดิ์สิทธิ์เป็นเขตหวงห้ามของชาวบ้าน ความเชื่อในเรื่อง “คะลำ” และพลังอำนาจของผีปู่ตาจึงเป็นกุศโลบายในการจัดการทรัพยากรของชุมชน ให้เกิดการรักษาสมดุลระหว่างการใช้ประโยชน์และความอุดมสมบูรณ์ของสภาพธรรมชาติได้เป็นอย่างดี

ภาพที่ 41 ศาลปู่ตาบ้านท่าเรือ

ภาพที่ 42 สภาพทั่วไปของป่าปู่ตา

ในปี พ.ศ.2514 ได้มีการจัดพิธีกรรม “บุญแคน” ขึ้นร่วมกับพิธีกรรมเลี้ยงผีปู่ตาในช่วงเดือน พฤษภาคม โดยภายหลังจากเซ่นไหว้เจ้าปู่แล้วเสร็จ ในวันเดียวกันนั้นคนในชุมชนจะนำแคนมาเป่าแล้วร้องขับกลอนลำพื้นบ้าน ต่อจากนั้นจะมีการนำแคนไปร่วมบริจาคให้ชุมชนนำไปขาย เพื่อนำเงินมาทำกิจกรรมสาธารณะประโยชน์แก่ชุมชน เช่น ในปี พ.ศ.2535 มีการนำเงินที่ได้จากงานบุญแคนไปสร้างซุ้มประตูแคนใหญ่

³⁰ คณะวิจัยท้องถิ่นบ้านท่าเรือ, ข้อมูลจากเวทีชาวบ้านสกว.สัญจรครั้งที่ 2 เมื่อวันที่ 18 พฤษภาคม 2557 ณ โรงเรียนราษฎร์สามัคคี บ้านท่าเรือ ตำบลท่าเรือ อำเภอนาหว้า จังหวัดนครพนม

³¹ จากการสัมภาษณ์นายสมศรี แก้วอินธิ ณ ป่าดอนปู่ตาบ้านท่าเรือ ตำบลท่าเรือ อำเภอนาหว้า จังหวัดนครพนม เมื่อวันที่ 16 เมษายน 2557 โดยนายอนุชิต สิงห์สุวรรณ

ทางเข้าหมู่บ้าน ต่อมาในปี พ.ศ.2554 ได้มีการจัดงานบุญแคนร่วมกับงานบุญผะเหวด(บุญพระเวสสันดร) หรือ งานบุญเดือนสี่(ช่วงเดือนมีนาคม)ที่วัดโพธิ์ชัย โดยใช้ชื่องานว่า“งานวันเสียงแคนดัง” ซึ่งถูกจัดให้มีกิจกรรม แสดงศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้านที่ยิ่งใหญ่ตระการตามากขึ้นกว่าเดิม นับตั้งแต่นั้นเป็นต้นมาป่าปูตาจึงได้จัดเฉพาะ พิธีกรรมเลี้ยงผีปูตาในเดือน 6 (เดือนพฤษภาคม)ก่อนฤดูกาลเพาะปลูก และเดือน 11 (ธันวาคม)ภายหลังเสร็จสิ้นฤดูกาลเก็บเกี่ยว อย่างไรก็ตามความเชื่อเรื่องผีปูตาในความคิดและโลกทัศน์ของผู้คนในปัจจุบันยังคงมีพลัง อยู่ เป็นผลให้รักษาความอุดมสมบูรณ์ของป่าปูตาที่มีมาตั้งแต่ครั้งอดีตได้อย่างต่อเนื่อง ป่าปูตาบ้านท่าเรือจึง เป็นแหล่งทรัพยากรธรรมชาติสำคัญของชุมชน โดยเป็นแหล่งหาอยู่หากินของชาวบ้าน และเป็นแหล่งเรียนรู้ ของท้องถิ่นให้กับคนในชุมชนและคนภายนอกที่มาเยี่ยมชมอีกด้วย จากการสำรวจเบื้องต้นโดยคณะนักวิจัย พบว่ามีพันธุ์ไม้ 31 ชนิด ดังปรากฏตารางต่อไปนี้

ตารางที่ 1 แสดงชนิดและการใช้ประโยชน์จากพันธุ์ไม้ในป่าปูตาบ้านท่าเรือ

ลำดับ	ชื่อพันธุ์ไม้พื้นบ้าน	ชื่อพันธุ์ไม้สามัญ	ลักษณะ	ประโยชน์
1.	ต้นจิก	ต้นเต็ง	-ลำต้น สูง 10-20 ม. -ใบเดี่ยว เรียงสลับ รูป ขอบขนาน หรือรูปไข่กลับ มีเนื้อใบอ่อนสีน้ำตาลแดง ใบแก่ กลี้ยงเป็นมัน ก่อนหลุดร่วงเปลี่ยนสีเป็นสีเหลือง -ดอก เล็ก ออกรวมกันเป็นช่อตามปลายกิ่ง ก้าน ช่อดอกมีขนนุ่ม -ผล รูปไข่เล็ก ๆ ช่อน ตัวอยู่ในกระพุ้งโคนปีกผล -ขยายพันธุ์โดยใช้เมล็ดโดยวิธีธรรมชาติ	-ลำต้นใช้สร้างอาคารบ้านเรือน
2.	ต้นฮัง	ต้นรัง	-ลำต้นขนาดใหญ่ สูงถึง 20 เมตร เปลือกลำต้นสีเทา แตกเป็นร่องเป็นสะเก็ดหนาๆไปตามยาวลำต้น -ใบเป็นใบเดี่ยว ติดเรียงสลับ รูปไข่โคนใบหยักเว้าลึก ส่วนปลายใบค่อนข้างมน ใบอ่อนแตกใหม่เป็นสีแดง -ดอกเป็นช่อออกรวมกันเป็นพวง โด่เหนือรอยแผลใบตามกิ่งและปลายกิ่ง ดอกย่อยสีเหลืองกลิ่น	-เนื้อไม้แข็ง นิยมนำมาทำสิ่งปลูกสร้างที่ต้องการความแข็งแรง และรับน้ำหนักมาก เช่น ทำพื้น ราว ตง คาน ทำส่วนประกอบของยานพาหนะ และด้ามเครื่องมือการเกษตรต่างๆ -ยางรัก หรือน้ำเกลี้ยงใช้ในการลงรักปิดทองประดับโบสถ์ วิหาร -ไม้ใช้ทำเต้าแคน

			หอมอ่อน จะออกหลังจากใบได้หลุดร่วงไปหมดแล้ว กลีบดอกมี 5 กลีบ เรียงเวียนซ้อนกันเป็นรูปกังหัน ปลายกลีบมนชันเข้า ดอกจะหลุดร่วงง่ายมาก -ผล แข็ง รูปกระสวย หรือรูปไข่เล็ก ประกอบด้วยปีกสั้น 2 ปีก ปีกยาวรูปใบพาย 3 ปีก อาจยาวถึง 10 ซม. โคนปีกห่อหุ้มตัวผล มีเส้นตามยาวของปีก ตั้งแต่ 7 เส้นขึ้นไป -ขยายพันธุ์โดยการเพาะเมล็ดโดยวิธีธรรมชาติ	
3.	ต้นกุง	ต้นพลวง	-ต้น ไม้ยืนต้นขนาดกลาง-ใหญ่ สูง 10-30 เมตร เปลือกหนาสีน้ำตาลปนเทาอ่อน แตกเป็นร่องลึกไปตามยาวของลำต้น -ใบเดี่ยว เรียงเวียนสลับ ใบรูปไข่ กว้างขนาด 15-28 X 15-40 ซม. เนื้อใบหนาเกลี้ยงหรืออาจมีขน กระจายห่างๆบ้าง ขอบใบเรียบ หรือเป็นคลื่นบ้างเล็กน้อย ก้านใบยาว 3-30 ซม. -ดอก ออกเป็นช่อตามง่ามใบ ตอนปลายกิ่ง มีกาบหุ้มช่อดอก รูปขอบขนานแคบๆ หนึ่งกาบ กลีบเลี้ยงโคนเชื่อมติดกัน ปลายแยก 5 แฉก กลีบดอกมี 5 กลีบ ปลายกลีบบิดตามเข็มนาฬิกา เหมือนกังหัน ก่อนออกดอกจะทิ้งใบหมดหรือเกือบหมด ดอกมีสีชมพู-ชมพูเข้ม ขอบกลีบสีขาว ออกดอก เดือน ธ.ค.-เม.ย. -ผล เป็นรูปกรวย มีสันด้านข้าง ผล 5 สัน และพองโตเป็นติ่ง 5 ติ่งตรงที่ติดกับโคนปีก มีปีกยาว 2 ปีก ยาว 10-15 ซม. มีเส้นปีก	-เนื้อไม้ใช้ทำอาคารบ้านเรือน ,ทำเครื่องมือทางการเกษตร หูกทอผ้า - ยางไม้ใช้ยาเรื่อ หรือยาเครื่องจักสาน ทำได้ไฟ -ใบต้องใช้มุงหลังคา ฝากันห้อง ,ใช้ห่ออาหาร -เป็นแหล่งที่อยู่ของจักจั่น และ ไข่มดแดง ซึ่งใช้เป็นอาหารได้

			ตามยาว 3 เส้น ผลแก่ประมาณ ม.ค. - พ.ค. -การขยายพันธุ์ใช้เมล็ดโดยวิธี ธรรมชาติ	
4.	ต้นสมัด	ต้นสมัด	-ไม้ต้นขนาดเล็ก อาจสูงได้ถึง 10 เมตร กิ่งอ่อนมีขนสั้นๆสีเทา -ใบเป็นใบประกอบแบบขนนก เรียงสลับกัน มีใบย่อย 7-15 ใบ ใบย่อย รูปไข่ กว้าง 2-4 เซนติเมตร ยาว 3-7 เซนติเมตร ปลายใบแหลมสีเขียวอ่อน เนื้อใบ บาง มีต่อมน้ำมันเล็กๆ ผิวใบ ด้านบนเกือบเรียบหรือมีขนสั้นๆ ด้านล่างมีขนบางๆ ใบมีกลิ่นหอม เหมือนการบูร รสหอมร้อน -ดอกออกเป็นช่อที่ปลายกิ่ง มี ดอกย่อยจำนวนมาก ดอกย่อยมี กลีบดอกสีเขียวอ่อน หรือสีขาว แกมเหลือง -ผลเป็นแบบผลส้ม ผิวใส ฉ่ำน้ำ ออกเป็นพวงโต ผลกลมสีเขียว อ่อน มีขนปกคลุม รูปกระสวย หรือรูปไข่ มีขนาดเล็ก เมื่อสุกมีสี แดง -ขยายพันธุ์ด้วยเมล็ดโดยวิธี ธรรมชาติ	-ใช้กำจัดเชื้อรา,ไร และศัตรูพืช
5.	ต้นกอก เลื่อม	มะกอกเลื่อม	-ต้น เป็นพรรณไม้ยืนต้นโตเร็ว ลำ ต้นมีความสูงประมาณ 10-15 เมตร ผิวเปลือกลำต้นมีสีน้ำตาล บริเวณเปลือกมีรอยยางสีเขียว -ใบออกเป็นใบรวม มีย่อยออก เรียงกันแบบขนนก ใบย่อยมี 2-5 คู่ ลักษณะของใบย่อยเป็นรูปไข่ หรือรูปหอก ปลายใบเรียวแหลม โคนใบเบี้ยว ขนาดของใบกว้าง ประมาณ 1.5-4.5 นิ้ว ยาว ประมาณ 3.5-7 นิ้ว	-ลำต้นใช้ทำแฉกเกวียน

			-ดอกออกเป็นช่อ ซึ่งจะออกตามบริเวณง่ามใบ กลีบดอกและกลีบรองกลีบดอกเชื่อมติดกันเป็นรูปถ้วย -ผลออกเป็นช่อๆ หนึ่งมีประมาณ 1-4 ผล ลักษณะของผลเป็นรูปไข่หรือรูปกลม ขนาดของผลกว้างประมาณ 1.5-2 ซม. ยาวประมาณ 2.7-3.5 ซม. บริเวณขั้วผลมีสีกลีบรองกลีบดอกติดอยู่ - ขยายพันธุ์ด้วยการเพาะเมล็ดหรือการตอนกิ่ง	
6.	คัตเค้า	คัตเค้า	-ไม้รอเลื้อยเนื้อแข็ง หรือไม้พุ่ม ขนาดกลาง สูง 3-6 เมตร มีหนามแหลม ปลายโค้งแข็งเป็นคู่ตามข้อและโคนใบ เปลือกลำต้นเรียบสีน้ำตาล - ใบเป็นใบเดี่ยว ออกตรงข้าม เนื้อใบหนาแข็ง แผ่นใบเรียบ หลังใบผิวใบเรียบเป็นมัน สีเขียวสด ด้านท้องใบสีอ่อนกว่า เรียบและลื่น เนื้อใบเหนียว ใบรูปรีแกมขอบขนาน กว้าง 4-5 เซนติเมตร ยาว 6-12 เซนติเมตร -ดอกออกเป็นช่อกระจุกตามซอกใบและปลายกิ่ง ดอกเป็นช่อใหญ่ แต่ละช่อมีขนาดตั้งแต่ 4-10 เซนติเมตร ดอกย่อย 10-25 ดอก มีลักษณะคล้ายดอกเข็ม บานพร้อมกันทั้งช่อ เมื่อแรกบานสีขาวแล้วเปลี่ยนเป็นสีแกมเหลือง กลิ่นหอมแรงในตอนกลางคืน -ผลสดแบบผลกลุ่ม รูปกลมรี สีเขียวเข้ม เมื่อแก่สีดำ ขนาดเส้นผ่าศูนย์กลาง 1-1.5 เซนติเมตรออกดอกเดือนธันวาคมถึงมกราคม ติดผลราว	-ทั้งต้นใช้เป็นยาสมุนไพรแก้ไข้, แก้ไอ

			เดือนเมษายน ดอกส่งกลิ่นหอม แรงเวลาเย็นถึงกลางคืน -ขยายพันธุ์ตามธรรมชาติโดยใช้ เมล็ด	
7.	ตะไก่อ	กำแพงเจ็ดชั้น	-ไม้เถาเนื้อแข็ง หรือไม้พุ่มรอ เลื้อย สูง 2-6 เมตร -เปลือกลำต้นเรียบสีเทานวล เนื้อ ไม้มีวงปีสีน้ำตาลแดงเข้มจำนวน หลายชั้นเห็นชัดเจน เรียงซ้อนกัน เป็นชั้น 7-9 ชั้น -ใบเดี่ยวเรียงตรงข้าม สลับตั้ง ฉาก แผ่นใบค่อนข้างหนา แผ่นใบ รูปวงรี เนื้อใบกรอบ -ดอกเล็ก สีเขียวอมเหลืองหรือ เหลือง ออกเป็นช่อ แบบกระจุก หรือช่อแยกแขนงสั้นๆ ตามซอก ใบ มีกลีบดอก 5 กลีบ สีเหลือง ปนเขียว ออกเป็นกลุ่มหรือช่อ สั้นๆ ที่ซอกใบ หรือกิ่งก้าน -ผลสด รูปร่างค่อนข้างกลม ผิว ผลเกลี้ยง รูปกระสวยกว้าง หรือรี ขนาด ออกดอกช่วงเดือน มกราคมถึงมีนาคม -ขยายพันธุ์ตามธรรมชาติโดยใช้ เมล็ด	-ลำต้นเอาไปต้มเป็นยาระบาย ยาท้องผูก, แก้อาการคลื่นไส้, แก้อาการ โรคลมพิษ
8.	ต้นเหมือด	ต้นเหมือด	-ไม้ยืนต้น สูง 8-10 เมตร เปลือก แตกเป็นร่องลึกตามยาว -ใบเป็นใบเดี่ยว รูปขอบขนาน ป้อมแกมรี โคนใบมน ปลายใบหยาบ ขอบใบเรียบ เนื้อใบค่อนข้างหนา ด้านบนเกลี้ยง ด้านล่างมีขนสี น้ำตาลนํ้า -ดอกออกเป็นช่อตามซอกใบดอก แยกเพศและต่างต้น -ผลรูปไข่ปลายเป็นติ่งแหลม ผิวมี ขนสีน้ำตาลแกมเหลืองหนาแน่น ภายในมีเนื้อสีส้ม เมล็ดมี 1 เมล็ด	-เนื้อไม้ส่วนลำต้นใช้ทำด้าม จอบ, เสียม หรือภาชนะอื่นๆ เช่น ช้อน ททัพ กระบวยตักน้ำ -เนื้อไม้ใช้ทำด้ามดินสอเป็น ของที่ระลึกขาย -ลำต้น, ใบ นำมาต้มแก้อาการ ปวดเมื่อยและโรคเกาต์

			-ขยายพันธุ์ตามธรรมชาติโดยใช้เมล็ด	
9.	ต้นตัว	ตัวขาว,ตัวขน	-ไม้ยืนต้นสูง 10 – 35 ม. ผลัดใบ -โคนต้นมีหนาม เปลือกสีเทา มีรอยแตกเป็นเกล็ด -ใบเดี่ยว ออกตรงข้าม รูปรี รูปขอบขนาน รูปหอก หรือรูปไข่ ปลายใบแหลม มีติ่งสั้น ๆ หรือกลม โคนใบกลม หรือแหลมป้าน ๆ ขอบใบเรียบ -ดอกออกเป็นช่อตามง่ามใบ กิ่ง หรือตามลำต้น มีดอกช่อละ 1 – 6 ดอก กลีบเลี้ยงมี 5 กลีบ ด้านนอกมีขนหนาแน่น กลีบดอกมี 5 กลีบ สีขาว ชมพูอ่อนถึงชมพูแก่ -ผลรูปรีกว้าง 4 – 6 มม. ยาว 10 – 16 มม. กลีบเลี้ยงติดทนจนเป็นผล ภายในมี 3 ช่อง แก้วจะแตกเป็น 3 เสี่ยง เมล็ดรูปใบหอกกลับ มีปีก ช่องหนึ่งมี 12 – 17 เมล็ด -ขยายพันธุ์ตามธรรมชาติโดยใช้เมล็ด	-ไม้ตรงลำต้นใช้ทำรั้ว,ทำรั้วปลูกต้นแตง
10.	ไฟโจต	ไฟโจต	-ต้นไฟขนาดเล็กลำต้นมีสีเขียว เติบโตเป็นกอ สูง 3-4 เมตร -ปล้องยาวประมาณ 7-10 ซม. มีเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ 7-10 มิลลิเมตร ไม่มีหนามหน่อมีสีเทาแกมสีเหลืองอ่อน -ขยายพันธุ์ด้วยหน่อ	-หน่ออ่อนใช้เป็นอาหาร -ไม้ตรงลำต้นใช้ทำพวงกุญแจ แคน,โหวดเป็นที่ระลึก
11.	ต้นนมสาว	ต้นนมสาว,นมนาง	-	-ลำต้นใช้ต้มเป็นยาบำรุงสตรีเมื่ออยู่ไฟหลังคลอดบุตร
12.	ต้นแดง	ต้นแดง	-ไม้แดงจะเป็นไม้ผลัดใบเมื่อไม้แดงโตเต็มที่จะมีความสูงประมาณ 20-30 เมตร อาจพบว่าบางต้นสูงถึง 30-37 เมตร	-ลำต้นใช้ทำบ้าน,ทำเครื่องมือทางการเกษตร

			-ลำต้นของไม้แดงจะตรงเปลา คือ มีลักษณะตรงไม่มีตาไม้หรือกิ่งไม้แตกออกมา -เปลือกของไม้แดงจะมีสีเทาอมแดง ซึ่งแตกเป็นแผ่นกลมบางๆ รอบลำต้นซึ่งลักษณะนี้จะพบโดยทั่วไป เนื้อไม้ของไม้แดงจะมีสีน้ำตาลแดงหรือสีแดงเรื่อ -ดอกของไม้แดงจะเป็นดอกเล็กๆ สีเหลือง ออกเป็นลักษณะช่อกลมเดี่ยว ๆ ไม้แดงมีผลเป็นฝักแบบรูปขอบขนานเรียวและโค้งงอที่ส่วนปลาย -ฝักมีลักษณะแข็งมีความยาว 10-15 เซนติเมตร ผิวของฝักไม้แดงจะมีสีน้ำตาลแดง ผิวเรียบไม่มีขนปกคลุม เมื่อฝักแก่จะแตกออกเป็น 2 ซีก -การขยายพันธุ์ตามธรรมชาติโดยใช้เมล็ด	
13.	ต้นเต้าเหี้ยน	-	-	-
14.	ปอเต่าไห้	ปอเต่าไห้	-ไม้พุ่มรอเลื้อย กิ่งก้านมีขนละเอียดสีน้ำตาล สูง 2-5 เมตร -ใบเดี่ยวเรียงตรงข้าม รูปขอบขนานแกมใบหอก -มีดอกช่อออกที่ปลายกิ่ง กลีบดอก สีเหลืองหรือสีขาวอมเหลืองผลสดรูปร่างค่อนข้างกลมหรือรูปไข่	-เปลือกใช้ทำเชือก -รากใช้ต้มเป็นยาระบาย -ไม้ใช้ทำกันปิ่นก
15.	ปอช้าง	-	-ไม้พุ่ม กิ่งไม้ต้นขนาดเล็ก ผลัดใบ สูงถึง 20 เมตร -ใบเป็นใบประกอบแบบนิ้วมือ มี 7-9 ใบย่อย ใบอ่อนสีชมพูอมส้ม ใบแก่มีขนสั้นๆ สีขาว -ดอกย่อยออกที่ปลายยอด ดอกมีสีเหลืองหรือส้ม ผลแห้งแตก 1 ช่อ เมล็ดรูปทรงรีหรือรูปไข่ เมล็ดแก่สีดำ	-เปลือกใช้เชือกมัดแอกไถนา, แอกเกวียน

			-ขยายพันธุ์ตามธรรมชาติโดยใช้เมล็ด	
16.	หินตั้ง	-	-	-ผลกินได้
17.	ต้นหว่า	ต้นหว่า	-ไม้ยืนต้นสูง 10-35 เมตร เปลือกต้นค่อนข้างเรียบ สีน้ำตาล -ใบเดี่ยว ออกตรงข้ามรูปไข่หรือรูปรี มีจุดน้ำมันที่บริเวณขอบใบ -ดอกช่อ สีขาวหรือสีเหลืองอ่อน ออกที่ซอกใบหรือปลายยอด ฐานรองดอกเป็นรูปกรวย กลีบเลี้ยง 4 กลีบ กลีบดอก 4 กลีบ -ผลออกคราวเดือน ธันวาคม-มิถุนายน ผลเป็นผลสด รูปรีแกมรูปไข่ ฉ่ำน้ำ มีสีม่วงดำ ผิวเรียบมัน มีขนาด 1 เซนติเมตร ผลแก่ราวเดือนพฤษภาคม เมล็ด มี 1 เมล็ด รูปไข่ -ขยายพันธุ์ตามธรรมชาติโดยใช้เมล็ด	-ลำต้นใช้สร้างอาคารบ้านเรือน -ใช้ทำฟืน -ผลดินแก้ท้องเสีย, ผลสุกรับประทานเล่นได้
18.	ต้นปุนผง	-	-	-ผลกินได้
19.	หมากผ่าสาม	ต้นผ่าสาม	-ไม้พุ่มหรือไม้ต้นขนาดเล็กถึงขนาดกลาง ไม่ผลัดใบ สูงได้ ถึง 24 ม. รูปทรงโปร่ง ออกกิ่งตั้งฉากกับลำต้น ลำต้นเปลาตรง มีลายสีขาวย่นดำ คล้ายตัวแลนหรือตะกวด บางท้องที่จึงเรียก “คอแลน” -ใบเดี่ยว เรียงสลับ รูปขอบขนานหรือรูปไข่แกมรูปขอบขนาน กว้าง 4.5-10 ซม. ยาว 10-18 ซม. ปลายแหลมหรือเรียวแหลม โคนใบมนเบี้ยว บางครั้งตัดหรือรูปหัวใจ ขอบหยักเป็นคลื่นมนๆ - ดอกสีขาวหรือสีเหลืองอมเขียวจำนวนมาก ออกเป็นกระจุก เหนื่อร่อยผลใบที่ใบร่วงแล้ว ใบประดับจำนวนมาก มีขนสั้นนุ่ม	-ไม้ลำต้นใช้ทำโปงลาง

			กลีบเลี้ยงมี 4 กลีบ รูปงอแง แต่กลีบไม่ติดกัน -ผลมีเนื้อแห้งแตก รูปไข่ ผิวเรียบเป็นมัน ผนังหนา กว้าง 1-2.5 ซม. ยาว 1.5-3.5 ซม. เมื่อสุกสีส้มถึงเหลือง แตกเป็น 3 ซีก จึงเรียกว่า “ผ่าสาม” ข้างในมีเมล็ดจำนวนมาก ขนาด 1 เซนติเมตร สีขาวสวาท หัก รูปร่างคล้ายผีเสื้อ หัวท้ายมน ผิวแข็ง เรียบเป็นมัน ออกดอกระหว่างเดือน มีนาคม-พฤษภาคม เป็นผลระหว่างเดือน พฤษภาคม-กรกฎาคม -ขยายพันธุ์ตามธรรมชาติโดยใช้เมล็ด	
20.	ต้นหนาม แห้ง	เคด	-ไม้ยืนต้นขนาดเล็ก สูง 4-8 เมตร เปลือกสีน้ำตาล กิ่งก้านมีหนามแข็ง แหลมนยาว -ใบเดี่ยวเรียงตรงข้าม รูปไข่กว้างหรือรูปไข่แกมวงรี กว้าง 3-5 เซนติเมตร ยาว 5-7 เซนติเมตร ฐานใบสอบเรียว ปลายใบแหลม ขอบใบเรียบ แผ่นใบมีขนหนานุ่ม ด้านบนมีสีเข้มกว่าด้านล่าง ผิวใบด้านล่างมีขนสีเทานวล หูใบอยู่ระหว่างก้านใบ เป็นรูปสามเหลี่ยม กว้าง 3-5 เซนติเมตร ยาว 5-8 เซนติเมตร -ดอกเดี่ยวหรือออกที่กระจุก ออกที่ซอกใบมี 2-6 ดอก กลีบดอกสีขาว เมื่อแก่เปลี่ยนเป็นสีเหลือง มี 5 กลีบ กลิ่นหอม เรียงซ้อนเหลื่อมกัน ออกดอกราวเดือน เมษายนถึงกันยายน -ผลสดรูปไข่ ค่อนข้างกลม มีขน เหมือนกำมะหยี่สีน้ำตาลปกคลุมนุ่ม เมื่อแห้งแล้ว ไม่แตก	-ผลแก้ไข้ดีกับน้ำทำยาสระผม -ไม้ลำต้นใช้ทำลูกข่างไว้เล่น -ไม้ลำต้นนำมาเผาเป็นไม้เสียบธนู, สิ่งของในต้นกองบุญ

			-ขยายพันธุ์ตามธรรมชาติโดยใช้เมล็ด	
21.	หมากเบน	ตะขบป่า	-ไม้ต้นขนาดกลาง หรือไม้พุ่มสูง 2-5 เมตร กิ่งก้านมีขนและมีหนามแหลมแข็ง –ใบเดี่ยว เรียงสลับ รูปไข่กลับ หรือรูปรี ปลายใบมน โคนใบรูปลิ้นขอบใบหยักมนลึก กว้าง 1.5- ซม. ยาว 2-7 ซม. -ดอกช่อแบบช่อกระจุก ออกที่ซอกใบและปลายกิ่ง ดอกมีขนาดเล็ก ไม่มีกลีบดอก -ผลสดแบบผสมเมล็ดเดี่ยวแข็ง ผลแก่สีแดงอมม่วง ระยะเวลาการออกดอก-ผล เดือนตุลาคมถึงประมาณเดือนมกราคม -ขยายพันธุ์ตามธรรมชาติโดยใช้เมล็ด	-ผลรับประทานได้ -ลำต้นที่มีหนามนำมาทำรั้ว ป้องกันวัว-ควายได้
22.	หนามปลา ดุก	-	-	-ผลกินได้ -หมากใช้ทำบังยังเป็นเครื่องเล่นเด็ก
23.	ต้นยอ	ต้นยอ	-ไม้พุ่ม หรือไม้ยืนต้นขนาดกลาง สูงประมาณ 5 เมตร ผลัดใบ ทรงพุ่มมีกิ่งก้านไม่เป็นระเบียบ กิ่งอ่อนและยอดอ่อนมีขน ลำต้นสันคดงอ เปลือกต้นสีน้ำตาลหรือเทา เปลือกในสีเทาอ่อนปนเหลือง เนื้อไม้สีเหลือง -ใบเดี่ยวออกตรงข้ามสลับตั้งฉาก ใบรูปรีแคบ หรือรูปหอกกลับ กว้าง 5-9 ซม. ยาว 10-21 ซม. โคนใบสอบ ขอบใบเรียบ ปลายใบแหลม ใบสีเขียวเข้ม ด้านล่างสีอ่อนกว่า -ดอก เป็นดอกช่อสีขาวแบบช่อกระจุก มีกลิ่นหอมอ่อนๆ ดอกเล็ก ขนาด 2 ซม. ออกเป็นกลุ่มตามซอกใบและปลายยอด ช่อ	-ไม้ลำต้นใช้ทำเต้าแคน -เป็นไม้มงคลของอีสาน ในการนำข้าวขึ้นยุ้งจะตัดกิ่งยอป่ามาค้ายุ้งไว้ก่อนนำข้าวขึ้นยุ้ง เพื่อเป็นสิริมงคล

			รูปร่างค่อนข้างกลม ปลายกลีบหยักเป็น 5 แฉก กลีบดอกสีขาว กลีบดอกเรียวแหลม กลีบดอกบาง -ผลเป็นผลรวม รูปร่างบิดเบี้ยวหรือค่อนข้างกลม ยาวประมาณ 1.2 เซนติเมตร กว้าง 2-3 เซนติเมตร ผลอ่อนสีเขียว เนื้อในอ่อนนุ่ม ฉ่ำน้ำ สีขาว ผลแก่สีดำ มีเมล็ดมาก สีน้ำตาล เมล็ดแบน 1 เมล็ดต่อหนึ่งผลย่อย ออกดอกเดือนมีนาคมถึงเมษายน ติดผลราวเดือนพฤษภาคมถึงกรกฎาคม ความหมายว่าให้ข้าวเพิ่มพูน	
24.	ต้น ข้างน้ำ	ต้นข้างน้ำ	-ไม้พุ่มหรือไม้ยืนต้นขนาดเล็ก ผลัดใบสูงได้ถึง 12 เมตร กิ่งก้านแผ่ขยายออก ลำต้นมักคดงอ เปลือกสีน้ำตาลเข้ม ลำต้นแตกเป็นสะเก็ดเป็นร่องลึก ตามปลายกิ่งมีกาบหุ้มตาแข็งและแหลม -ใบเดี่ยวเรียงสลับ มักพบเรียงชิดกันเป็นกลุ่มที่ปลายกิ่ง ใบรูปขอบขนานแกมรูปไข่กลับ หรือรูปใบหอกแกมรูปไข่กลับ กว้าง 2.5-5.5 ซม. ยาว 12-17 ซม. ปลายแหลมหรือเรียวแหลม ใบแก่เขียวหม่น เหนียวเหมือนแผ่นหนัง มีหูใบเล็กๆ หลุดร่วงง่าย ทั้งร่องรอยไว้บนกิ่งก้าน -ช่อดอกแบบช่อกระจุกแยกแขนง ออกที่ซอกใบและใกล้ปลายกิ่งที่ไม่มีใบ มักออกดอกพร้อมแตกใบใหม่ แต่ละช่อมี 4-8 ดอก กลีบดอกสีเหลืองสด เวลารับน้ำมักมีสีเหลืองทั้งต้น ช่อยาว 3.5-6 ซม. ก้านช่อดอกยาว 2-5 มม. ดอกจำนวนมาก	-สามารถใช้ได้ทุกส่วนเป็นยารักษาโรคกระเพาะ

			-ผลสด แบบผลผนังชั้นในแข็ง ผลค่อนข้างกลม กว้าง 8-9 มม. ยาว 1-1.2 ซม. มีสีเขียว เมื่อแก่เปลี่ยนเป็นสีดำ ผิวมัน ผลมีเมล็ด 1 เมล็ด ออกดอก และเป็นผลระหว่างเดือนมกราคมถึงมิถุนายน -ขยายพันธุ์ตามธรรมชาติโดยใช้เมล็ด	
25.	ต้นห้าหอก	ขามคั่วะ	-เป็นไม้ยืนต้น ผลัดใบ สูง 5-15 เมตร เรือนยอดกลมรี ลำต้นเป็นร่องๆเล็กน้อย เปลือกนอกสีน้ำตาลเทา หลุดลอกออกเป็นแผ่น ๆ ได้ เปลือกในสีขาว -ใบเดี่ยวเรียงสลับ รูปหอก ปลายแหลม ใบมี 8-10 คู่ ขนาด 12-20x3-3.5 ซม. -ดอกออกเป็นดอกเดี่ยวหรือเป็นช่อเล็กๆออกตามซอกใบ ขนาด 6-8.5 ซม. มีกลุ่มของริ้วประดับแยกเป็นแฉก ๆ กลีบเลี้ยง 5 กลีบ สีเขียวอ่อน มีขนสีน้ำตาลรูปดาว ด้านนอก ด้านในคล้ายกำมะหยี่ กลีบดอกสีขาว 5 กลีบ -ผลทรงกระบอกไม่มีเหลี่ยม ปลายทั้งสองด้าน ปกคลุมด้วยขนสีสนิมออกน้ำตาลปกคลุม ขนาด 5-6 ซม.ระยะเวลาการออกดอกและเป็นผล ออกดอกช่วงเดือนมกราคมถึงพฤษภาคม ผลแก่ช่วงเดือนพฤษภาคมถึงเดือนกันยายน -ขยายพันธุ์ตามธรรมชาติโดยใช้เมล็ด	-ใช้ทำเต้าแคน
26.	ต้นกะเลา, กากะเลา	อินทนิลบก	-เป็นไม้ต้น ผลัดใบสูงประมาณ 5-12 เมตร เป็นไม้ทรงพุ่ม เปลือก ต้นสีน้ำตาล ผิวเปลือกต้น	-ไม่ใช่สร้างอาคารบ้านเรือน โดยมักใช้เป็นไม้วงกบประตู, หน้าต่าง

			แตกเป็นร่องตื้นให้ใบดก เป็นไม้ที่ให้ร่มเงา -ใบเดี่ยว รูปไข่กลับ ออกตรงข้ามกัน ขอบใบเรียบ ปลายแหลม โคนมน ผิวใบมัน และหนา สีเขียวเข้ม กว้าง 10 – 15 ซม. ยาว 20 – 27 ซม. -ออกดอกเป็นช่อที่ปลายกิ่ง ดอกตูมเป็นก้อนกลมขนาด 1 ซม. มีหลายสี เช่น ม่วงเข้ม ม่วงอ่อน ชมพูอมม่วง ชมพูอ่อนเกือบขาว มีกลีบดอก 6 กลีบ รูปทรงดอกค่อนข้างกลม กลีบรองปลายแฉก 6 แฉก สีน้ำตาลแดง เมื่อดอกบานเต็มทีเส้นผ่านศูนย์กลาง 5 – 10 ซม. มีดอกคล้ายกับตะแบกหรืออินทนิลน้ำ แต่มีขนาดใหญ่กว่า ฤดูกาลออกดอกช่วงเดือนมีนาคมถึงพฤษภาคม -ฝัก/ผลเป็นรูปกลม รี เปลือกแข็ง เมื่อผลแก่จะแตกออก มีเมล็ดดำในจำนวนมาก เมล็ดใน 1 ผล มีประมาณ 6 เมล็ด เมล็ด ขนาดเล็กสีน้ำตาล มีปีกบางโค้งทางด้านบนหนึ่งปีก -ขยายพันธุ์ตามธรรมชาติโดยใช้เมล็ด	
27.	ต้นก่อ	ก่อแดง, ก่อขาว	-ไม้ต้นสูง 10-15 เมตร ใบ เดี่ยว เรียงสลับ รูปรี กว้าง 3-6 ซม. ยาว 7-12 ซม. ขอบใบหยักห่างๆ แผ่นใบคล้ายแผ่นหนัง -ดอกขนาดเล็ก -เมล็ดเรียวแข็ง รูปทรงกระบอก กว้าง 1-1.3 ซม. ยาว 0.8-1.2 ซม. มีฐานรองดอกเจริญเป็นถ้วยหุ้มที่ฐาน ผนังด้านนอกเป็นเกล็ดรูปสามเหลี่ยม กะเถาะเมล็ดออกก็จะเห็นเม็ดในมันคล้ายถั่ว	-ใช้ทำอาคารบ้านเรือน -ผลใช้กินได้ เม็ดในมันคล้ายถั่ว

			-ขยายพันธุ์ตามธรรมชาติโดยใช้เมล็ด	
28.	ต้นน้ำเกลี้ยง	ต้นรักใหญ่	-เป็นไม้ยืนต้น สูง 5-15 เมตร เปลือกเรียบสีน้ำตาลเทา ใบเดี่ยว ปลายใบและโคนใบแหลม ผิวใบมีขนทั้งสองด้าน -ดอกช่อแบบช่อแยกแขนง ออกที่ปลายกิ่ง กลีบดอกสีขาว -ผลเป็นผลสด รูปทรงกลม สีแดง มีน้ำยางที่เป็นพิษรุนแรง คนที่แพ้หรือถูกไธจากต้นน้ำเกลี้ยงจะทำให้เกิดผื่นคัน ปวดแสบปวดร้อนมาก	-ไม่ใช่ทำเต้าแคน -น้ำยางของน้ำเกลี้ยงมีประโยชน์ในด้านอุตสาหกรรม การลงรักปิดทอง -เปลือกหรือใบผสมรากทางนก ก็ ใบหรือรากหูดฆ่า เปลือกต้นแดง แก่นฝาง และเครือเขาคำ ต้มนำดื่ม รักษาโรค น้ำเหลืองเสีย
29.	ไม้ลำไฟ	ไม้เลื้อย	-พืชร่มลูกอายุหลายปี เป็นไม้พุ่ม เป็นกอ ลำต้นตั้งตรง กลม เป็นทรงกระบอกไม่ทอดขนานไปทางระดับ -ใบเดี่ยว เรียงสลับ 2 แถว ปลายใบแหลม โคนใบสอบ ขอบใบเรียบคม แผ่นใบสีเขียว มีกาบหุ้มลำต้น หนาแข็งไม่แนบชิดลำต้น หลุดร่วงไปเมื่อแก่ ยอดกาบหนา แข็งมักมีขนคายทางด้านในมีติ่งกาบเห็น	-ลำต้นใช้ทำเครื่องจักสาน -หน่อใช้ประกอบอาหารนำมาแกง ผัด ต้มกินกับน้ำพริก
30.	ต้นคล้า	ต้นคล้า	-คล้าเป็นพืชร่มลูก มีหัวหรือเหง้าอยู่ใต้ดิน การเจริญเติบโตของลำต้นแตกเป็นกอ ลำต้นมีความสูงประมาณ 1-2 เมตร ลำต้นเป็นไม้อวบหนาในเป็นพืช -เป็นพืชใบเลี้ยงเดี่ยว ออกใบเป็นกาบหุ้มลำต้นสลับกัน และมีก้านใบต่อกับแผ่นใบใบมีลักษณะ	-นำลำต้นมาตากแห้งใช้ทำเครื่องจักสาน จำพวกกระบุง กระติบข้าว หวดนึ่งข้าว -ลำต้นตากแห้งมีความเหนียว ใช้มันแทนเชือก และมัดประคบลูกแคนเข้ารวมกับตัวแคน

			คล้ายรูปไข่ ปลายใบเว้าหรือแหลม ขนาดใบ สีและลักษณะใบจะแตกต่างกันตามชนิดพันธุ์ -ออกดอกปลายยอด หรือตามซอก กาบใบ ออกดอกเป็นคู่ ลักษณะดอกเล็กรวมกันเป็นช่อ ลักษณะดอกและมีสีแตกต่างกันตามชนิด	
31.	ไผ่ลูกแคน	ไผ่เฮียะ	-ต้น เป็นไม้ไผ่ขนาดย่อม ลำเรียวยาว ตรง สูง 6-12 เมตร -ใบ รูปแกมถึงรูปใบหอก สีจาง และมีขนอ่อนบางๆ เส้นกลางใบสีเขียว ครีบบนใบเล็ก มีหนามเล็กๆ กระจุกใบแคบ มีขนเป็นเส้นยาวๆ กาบใบด้านนอกไม่มีขน -กาบหุ้มลำ ข้างนอกจะมีขนสีทองคลุมหนาแน่น ครีบบนของกาบแคบ ตามขอบมีเส้นๆ ใบยอดกาบมักจะ งอเข้า โคนหยักเป็นใบโพธิ์กว้างๆ ปลายเรียวยาวแหลม ปลายไม่มีขน ข้างในมีขน	-ลำต้นขนาดเล็กใช้ทำแคน, โหวด, เปิงก -ลำต้นใช้ทำรั้วปลูกพืชผักสวนครัว, ร้านปลูกแต่ง

1.2 พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของชุมชนบ้านท่าเรือ

การตั้งถิ่นฐานของชุมชนที่บ้านท่าเรือปรากฏมานานแล้ว ตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ ในช่วงยุคโลหะตอนปลายร่วมสมัยกับวัฒนธรรมบ้านเชียงในราว 2,500 ปีมาแล้ว ที่เนินดินอันเป็นที่ตั้งของสำนักสงฆ์วัดโพธิ์สวรรค์ทางทิศตะวันตกของหมู่บ้านได้พบเศษภาชนะดินเผาตกแต่งด้วยลายเชือกทาบ กัดประทับ ลายขีดขีดกระจายอยู่ทั่วบริเวณ และยังพบโครงกระดูกมนุษย์ 2 โครงฝังแบบเหยียดยาว ที่บริเวณเอวมีวัตถุสี่เหลี่ยมคล้ายสำริดวางคาอยู่ เหนือศีรษะมีภาชนะดินเผา 2 ใบวางซ้อนกัน สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นโครงกระดูกผู้ชายและผู้หญิง จากหลักฐานที่พบสันนิษฐานได้ว่า เนินดินแห่งนี้น่าจะเป็นแหล่งผลิตการผลิตเกลือโบราณมาก่อน และคงเป็นการผลิตในระดับอุตสาหกรรมที่มีการแลกเปลี่ยนกับผลผลิตของกลุ่มบ้านเมืองอื่นโดยใช้ลำน้ำอูนเป็นเส้นทางการคมนาคม เพราะได้พบหลักฐานทางโบราณคดีแบบเดียวกันนี้แพร่กระจายอยู่ในเขตอำเภอสว่างแดนดิน อำเภอพรรณานิคม อำเภอวาริชภูมิ จังหวัดสกลนคร โดยเฉพาะบริเวณที่ราบระหว่างห้วยน้ำยามและห้วยปลาหางมีการตั้งถิ่นฐานอย่างหนาแน่น โดยการสำรวจพบแหล่งโบราณคดีถึง 37 ชุมชน³² ซึ่งแสดงถึงความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมของผู้คนในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ในแถบนี้ที่เกิดจากการพึ่งพาทรัพยากรระหว่างกันจึงเกิดเป็นเครือข่ายของสังคมท้องถิ่น จากการเก็บข้อมูลภาคสนามร่วมกับนักวิจัยชุมชนทำให้ทราบได้ว่า บ้านท่าเรือเป็นชุมชนเก่าแก่ที่มีประวัติศาสตร์ความเป็นมายาวนานร่วม 200 ปี ดังนั้นในที่นี้จึงแบ่งการนำเสนอออกเป็น 2 ยุคสมัย คือ 1) สมัยการตั้งถิ่นฐานของชุมชน พ.ศ.2350-2499 และ2) สมัยการขยายตัวของชุมชน พ.ศ.2500-2557

1) สมัยการตั้งถิ่นฐานของชุมชน พ.ศ.2350-2499

กลุ่มคนที่ตั้งถิ่นฐานที่บ้านท่าเรือในปัจจุบัน เป็นกลุ่มชนไท-ลาวที่โยกย้ายครัวมาจากจังหวัดอำนาจเจริญในราว พ.ศ. 2350 เพื่อหลีกเลี่ยงความอดอยากหิวโหยมาแสวงหาที่ดินทำกินที่อุดมสมบูรณ์ ปัจจุบันที่ตั้งดูแลกลุ่มคนเหล่านี้เข้ามาอยู่อาศัยที่บ้านท่าเรือ นอกจากปัจจัยทางด้านการเป็น“ชุมทาง”ในการติดต่อสัมพันธ์ของผู้คนในท้องถิ่นแล้ว ยังมีบ่อเกลือและแหล่งปลาชุกชุม จนมีคำกล่าวเปรียบเปรยของชาวบ้านในแถบนี้ว่า “เอาหัวปลาแข็งมาทำเป็นก้อนเส้า” ซึ่งสื่อถึงอันหนาฝาคั่งของฐานทรัพยากรธรรมชาติในเขตลุ่มน้ำสงครามได้เป็นอย่างดี

ชัยศักดิ์ ภูมุล กล่าวถึง การตั้งถิ่นฐานของชุมชนบ้านท่าเรือ เริ่มเมื่อ พ.ศ.2350 ภายใต้การนำของนายศรีวงศ์ บิดศรี ได้เป็นหัวหน้าคณะนำพาผู้คนเดินทางโดยใช้เกวียนเป็นพาหนะจากอำนาจเจริญ ผ่านเลิงนกทา คำชะอี นาแก และสกลนคร เข้าสู่เขตตำบลนาหว้า ซึ่งในขณะนั้นขึ้นกับอำเภอท่าอุเทน จังหวัดนครพนม ในครั้งแรกชาวบ้านท่าเรือได้ตั้งบ้านเรือนพักอาศัยอยู่ร่วมกับชาวญ้อที่บ้านนาซอมน ต่อมาได้ทำการบุกเบิกพื้นที่ป่าจับจองเป็นที่ดินทำกิน และได้ขยายครัวเรือนออกไปตั้งถิ่นฐานยังที่นาของตนเองในปี พ.ศ. 2356 เนื่องจากพื้นที่เดิมคับแคบ และเกิดไฟไหม้ขึ้นในหมู่บ้านทำให้บ้านเรือนได้รับความเสียหายจึงได้พิจารณาหาที่ตั้งหมู่บ้านใหม่ นอกจากนี้ยังมีสาเหตุมาจากความแตกต่างทางด้านวัฒนธรรมระหว่างไทลาวกับไทญ้อที่อยู่ร่วมกัน ไทลาวที่เป็นกลุ่มคนเข้ามาที่หลังจึงจำเป็นต้องแยกตัวออกมาจากพื้นที่เดิม เพื่อเป็นการรักษาสัมพันธ์ภาพระหว่างคนสองกลุ่มไว้

³² คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ, วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดนครพนม(กรุงเทพฯ:โรงพิมพ์คุรุสภา,2542);46

ในระยะแรกชาวบ้านที่เคลื่อนย้ายออกมานี้มีประมาณ 30-40 ครัวเรือน ได้ช่วยกันปลูกสร้างบ้านเรือนอยู่บริเวณใกล้กับหนองน้ำธรรมชาติ ซึ่งมีต้นแต้ขึ้นอยู่เป็นจำนวนมากชาวบ้านเรียกว่า “โคกหนองแต้” เมื่อชาวบ้านมาตั้งบ้านเรือนอาศัยจึงได้เรียกชื่อหมู่บ้านที่ตั้งขึ้นใหม่นี้ว่า “บ้านหนองแต้” หรือ “บ้านแต้” สภาพทั่วไปของบ้านหนองแต้ในขณะนั้นมีความอุดมสมบูรณ์เป็นอย่างมากเพราะมีผืนป่าขนาดใหญ่เป็นแหล่งอาหารให้ชาวบ้านได้พึ่งพาอาศัยเต็มที่ นอกจากนี้ยังใกล้กับลำห้วยบ่อกอก ซึ่งเป็นลำห้วยขนาดใหญ่สาขาสำคัญของลำน้ำอุบลที่ไหลเชื่อมต่อกับลำน้ำสงคราม และไหลลงสู่แม่น้ำโขงที่ “ปากน้ำไชยบุรี” ตำบลไชยบุรี อำเภอท่าอุเทน เมื่อถึงฤดูน้ำฝนจะมีน้ำท่วมขังในพื้นที่เป็นบริเวณกว้าง มีลักษณะเป็น “ป่าบุง ป่าทาม” ที่เป็นแหล่งอาศัยของปลาจำนวนมาก ดังนั้นปลาจึงเป็นฐานทรัพยากรสำคัญของชุมชนแถบนี้ โดยชาวบ้านจะจับปลาไว้บริโภค โดยแปรรูปเป็น “ปลาแดก” หรือ “ปลาร้า” เพื่อเก็บไว้กินตลอดปี ฐานทรัพยากรสำคัญอีกประการหนึ่งของชุมชนบ้านหนองแต้คือ เกลือ ซึ่งปรากฏร่องรอยการต้มเกลือมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ ชาวบ้านหนองแต้และหมู่บ้านใกล้เคียง เช่น บ้านเม่นใหญ่ บ้านเสียว ต่างต้มเกลือเป็นอาชีพเสริม นอกเหนือจากการทำนา ผลผลิตจากบ้านหนองแต้เหล่านี้ชาวบ้านจะเก็บไว้กินเองส่วนหนึ่ง อีกส่วนหนึ่งจะนำมาแลกเปลี่ยนกับสินค้าชนิดอื่นหรือนำมาขายให้กับพ่อค้าหรือที่เรียกว่า “นายฮ้อย” ต่างถิ่นที่เดินทางมารับซื้อปลา เกลือ และผลผลิตอื่นๆ ไปขายให้กับชุมชนภายนอก โดยใช้เส้นทางน้ำเป็นเส้นทางหลัก การติดต่อค้าขายก่อให้เกิดเครือข่ายระหว่างชุมชนในเขตลุ่มน้ำขึ้นมา อันมีผลต่อการเชื่อมโยงความสัมพันธ์ทางสังคม วัฒนธรรม และเศรษฐกิจเข้าเป็น “ท้องถิ่น” เดียวกัน จากการที่บ้านหนองแต้เป็นชุมทางน้ำในการติดต่อกับบ้านเมืองอื่น จึงทำให้ชุมชนแห่งนี้มี “ท่าจอดเรือ” ที่เป็นรู้จักกันดีในท้องถิ่น ต่อมา “บ้านหนองแต้” จึงได้รับการขนานนามว่า “บ้านท่าเรือ” โดยได้มีการเปลี่ยนชื่อหมู่บ้านอย่างเป็นทางการในปี พ.ศ.2499³³

ในส่วนของนายประหยัด ชัยบิน ผู้ใหญ่บ้านหมู่ 2 บ้านท่าเรือ ได้เล่าถึงการตั้งชุมชนที่ “หนองแต้” ของบรรพบุรุษชาวท่าเรือ และวิถีชีวิตของผู้คนในระยะเริ่มแรกที่ใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติในชุมชนเพื่อการดำรงชีพ ความว่า

“...ตอนแรกที่ย้ายออกมาจากบ้านนาซอมาอยู่ยัง “หนองแต้” มาตั้งอยู่ที่คุ้มวังแคน ชุมม่อนี้ จะมีผู้ใหญ่บ้านคนแรกคือ พ่อใหญ่ชัยราชย์เป็นผู้นำมา ต่อมา 2457 มีนายพัน บินศรี เป็นผู้ใหญ่บ้าน ในช่วงนั้นขึ้นการปกครองอยู่ที่ตำบลนาหว้า อำเภอท่าบ่อศรีสงคราม สมัยนั้นมีป่าไม้อุดมสมบูรณ์ไว้หาอยู่หากิน ไม่กะได้มาสร้างเรือนชาน ไม่เอ็ดเต้าแคบ เอ็ดพิน ไปลงกะได้มาจากอื่น ยุยกายกะหาได้จากป่า เติด หน่อไม้ ผักหวาน ผักหยังหาได้จากป่าเบ็ด ที่สำคัญมีปอน้ำเค็มใกล้ๆ วัดสุวรรณบรรพตทางทิศตะวันตกของหมู่บ้าน ไทบ้านเฮาแต่ก็เลยต้มเกลือควบคู่กับการทำนา การทำแคน ช่วงนั้นแคนเรายังไม่มีผู้สนับสนุน ยังไม่มีคนส่งเสริม แคนราคาบ่หลาย มีคนสนใจน้อย คนบ้านเฮาขายเกลือ หลายกว่า การค้าขายกะใส่กระท้อ(กระบุง)บรรทุกใส่เกวียนเลาะขายตามหมู่บ้านต่างๆนอกจากการทำนา ค่าเกลือ เฮากะเอ็ดสวนแดง ปลูกแดงไว้กินไว้ขาย พื้นที่เอ็ดสวนแดงอยู่เลาะๆหนองเรือ แต่ก็ เป็นของพ่อใหญ่เลื่อมบรรพบุรุษพันหละที่เพิ่นให้มา.... สมัยก่อนบ่คุ้มกันบ่มีเขื่อน เวลานั้นน้ำฝน น้ำจะไหลมาท่วมบ้านเบ็ด มีข้าวปลาอาหาร หน้าแล้งกะมีเกลือมีบักแดงหลายช่วงหน้าฝนทางท่าบ่อศรีสงครามนำเรือขนเครื่องอุปโภคบริโภคใส่เรือมาจอดท้ายบ้านหนองเรือ เอาเครื่องอุปโภคมาแลกข้าวแลกเกลือจากชาวบ้านท่าเรือเลย

³³ ชัยศักดิ์ ภูมูล, เรื่องเดียวกัน หน้า 38-40

เห็นว่า"บ้านหนองเรือ"จนฮอตสมัยนี้ เพี้ยนเปลี่ยนชื่อบ้านจากหนองแต่เป็นท่าเรือหว่างปี พ.ศ.2493..³⁴

จากข้างต้นจะเห็นได้ว่า ฐานทรัพยากรธรรมชาติมีความสำคัญกับชาวบ้านนับตั้งแต่แรกตั้งชุมชน กล่าวคือ การมีพื้นที่ป่าอันอุดมสมบูรณ์ทำให้ชาวบ้านสามารถใช้ผลิตผลต่างๆเป็นปัจจัย 4 เพื่อการดำรงชีวิต ได้แก่ อาหาร คือพืช ผัก เห็ด หน่อไม้ต่างๆ เครื่องนุ่งห่ม คือ พืชเส้นใยจำพวกฝ้าย พวกป่าน ยารักษาโรคที่ได้มาจากพืชสมุนไพร และที่อยู่อาศัย โดยใช้ไม้เนื้อแข็ง จำพวกไม้แดง ไม้จิก ไม้ชิงชันใช้ในการสร้างบ้านเรือน วัดวาอาราม และสถานที่ต่างๆในชุมชน นอกจากนี้ผลผลิตจากป่ายังใช้เป็นวัตถุดิบในการทำเครื่องดนตรีพื้นบ้าน ซึ่งเป็นอาชีพสำคัญในเวลาต่อมา โดยไม้เนื้อแข็ง จำพวกไม้แดง ไม้ขนุน ไม้ยอ สามารถนำมาทำเป็นเต้าแคน โปงลาง และพิณได้ และปัจจัยสำคัญประการหนึ่ง คือ การเป็นชุมชนขนานน้ำห้วยบ่อกอกลำน้ำในระบบลุ่มน้ำสงครามที่ได้นำพาความอุดมสมบูรณ์มาสู่ชุมชน โดยมีที่ราบในเขตลุ่มน้ำที่ใช้ในการทำนาข้าว ในฤดูน้ำหลากได้เป็นแหล่งปลาน้ำจืดที่ชาวบ้านจับมาเป็นอาหาร และในหน้าแล้งเมื่อระดับน้ำลดยังเป็นพื้นที่ต้มเกลือของชาวบ้าน เนื่องจากมี"บ่อเกลือ"อยู่บริเวณลำห้วย และที่สำคัญการคมนาคมขนส่งทางน้ำได้ทำให้บ้านท่าเรือติดต่อกับสังคมภายนอก

อนึ่งจากข้อมูลจากเอกสารของนายชัยมูล ภูมุลที่เข้าไปศึกษาชุมชนบ้านท่าเรือได้กล่าวว่า บ้านท่าเรือได้เปลี่ยนชื่อและจัดตั้งอย่างเป็นทางการในปี พ.ศ.2499 ซึ่งขัดแย้งกับคำบอกเล่าของนายประหยัด ชัยบิน ผู้ใหญ่บ้านท่าเรือที่ระบุว่าเป็นปี พ.ศ.2493 เนื่องจากข้อมูลทั้งสองแหล่งเป็น"ประวัติศาสตร์บอกเล่า"(Oral History)ที่เป็นความทรงจำของผู้คนที่ได้บอกเล่าต่อกันมาจากรุ่นสู่รุ่น ความคลาดเคลื่อนจากความเป็นจริงอาจมีอยู่บ้าง แต่ในอีกมุมหนึ่งข้อมูลเหล่านี้ได้สะท้อนให้เห็นว่า บ้านท่าเรือในช่วงทศวรรษ 2490 น่าจะเริ่มมีการขยายตัว โดยเกิดการเปลี่ยนแปลงพื้นที่ทางกายภาพที่เกิดจากการสร้างอาคารบ้านเรือน หรือสิ่งก่อสร้างต่างๆ และการค้าขายติดต่อสัมพันธ์กับสังคมภายนอกน่าจะมียิ่งขึ้น ดังปรากฏในกิจกรรมเวทีเรียนรู้ร่วมกันการทำ Time Line พัฒนาการของชุมชนที่ได้ข้อมูลว่า "...ในช่วงฤดูฝนจะมีเรือพ่อค้าจากท่าบ่อศรีสงครามนำเรือใหญ่(กระแชง)นำเครื่องอุปโภคบริโภคมาแลกเปลี่ยนข้าว โดยนำเรือมาจอดที่หนองเรือท้ายหมู่บ้านทางทิศตะวันตกของหมู่บ้านจนถึงปี 2492..."³⁵ ลักษณะการค้าของชุมชนบ้านท่าเรือ นอกจากคนท้องถิ่นจะทำหน้าที่ในการเป็นผู้ผลิตและผู้ค้าไปด้วยพร้อมๆกันแล้ว กลุ่มคนที่มีบทบาทสำคัญทางด้านการค้าคือ คนจีนและคนญวน ซึ่งได้นำเอาสินค้าจากภายนอกเข้ามาขาย และชาวกลับได้ซื้อผลผลิตจากชาวบ้านนำไปจำหน่ายภายนอก ดังคำบอกเล่าของชาวบ้านที่ว่า "...มีเจ๊กมีหย้งหอบของเข้ามาขาย มีหลายแนว เอาพวกผ้า เอาตะเกียงมาขาย เจ๊กมาจากทางมาจากทางสกล...แกวกะหลาย ขายสียืด ขายหมากให้พวกแม่ยิงเคี้ยว ตะเกียง เข็มเย็บผ้า บาดลิเมื่อเพิ่นกะซื้อข้าว ซื้อเกลือ ซื้อปลาน้ำไทบ้านไปขายหม่องอื่นต่อ..."³⁶

การขยายตัวทางการค้าของชุมชนบ้านท่าเรือ เป็นปรากฏการณ์ที่เชื่อมโยงกับการขยายตัวของระบบตลาดจากภายนอกในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 (พ.ศ.2484-2488) โดยในช่วงเวลานั้นมีปัจจัยที่กระตุ้นให้ภาวะเศรษฐกิจหมู่บ้านอีสานเฟื่องฟูคือ การขยายของจำนวนประชากร เนื่องจากนโยบายของรัฐบาลจอมพล ป.พิบูลสงครามที่สนับสนุนให้บุตรในแต่ละครอบครัวเพื่อเป็นกำลังสำคัญในการสร้างชาติ การส่งเสริม

³⁴ คณะวิจัยท้องถิ่นบ้านท่าเรือ, ข้อมูลจากเวทีชาวบ้านสกว.สัญจรครั้งที่ 2 เมื่อวันที่ 18 พฤษภาคม 2557 ณ โรงเรียนราษฎร์สามัคคี บ้านท่าเรือ ตำบลท่าเรือ อำเภอนาหว้า จังหวัดนครพนม

³⁵ คณะวิจัยท้องถิ่นบ้านท่าเรือ, ข้อมูลจากเวทีชาวบ้านการเรียนรู้ประวัติศาสตร์ชุมชนผ่านเส้น Time Line เมื่อวันที่วันที่ 7 กุมภาพันธ์ 2557 ณ วัดโพธิ์ชัย บ้านท่าเรือ ตำบลท่าเรือ อำเภอนาหว้า จังหวัดนครพนม

³⁶ จากการสัมภาษณ์พ่อสังวร บินศรี อายุ 67 ปี บ้านเลขที่ 104 หมู่ 2 บ้านท่าเรือ ตำบลท่าเรือ อำเภอนาหว้า จังหวัดนครพนม โดยอนุชิต สิงห์สุวรรณ เมื่อวันที่ 10 เมษายน 2557

เรื่องประกอบอาชีพ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการค้าขายและการทำเกษตรกรรมที่เป็นอาชีพที่ระบุตามกฎหมายว่า เฉพาะสำหรับ“คนไทย” รวมถึงการเข้ามาของคนจีนและคนญวนในภาคอีสาน ซึ่งเกิดจากนโยบายชาตินิยมที่ กีดกันคนต่างด้าวในเขตเมืองใหญ่ ทำให้แรงงานจีนและญวนหลบหลีกไปตั้งรกรากในชนบทที่ห่างไกลจาก อำนาจรัฐ³⁷ ซึ่งนอกจากบ้านท่าเรือดังที่ได้กล่าวไปแล้ว ในลแวกใกล้เคียงกัน เช่น ที่บ้านโพธิ์ศรี บ้านพิมาน อำเภอนาแก บ้านนาถ่อน และแถบตลาดอำเภอรอดุพนม จังหวัดนครพนม และในเขตอำเภอเมืองสกลนคร ได้ มีคนสองกลุ่มเข้ามาตั้งรกรากทำการค้าเช่นกัน การขยายตัวทางการค้าได้นำมาสู่การขยายตัวของชุมชน ดังนั้น ในช่วงเวลานี้ที่บ้านท่าเรือจึงมีบ้านเรือนที่อยู่อาศัยเพิ่มขึ้นและมีสิ่งก่อสร้างต่างๆ เช่น โบสถ์วัดโพธิ์ชัย บ้าน ท่าเรือที่ได้สร้างในปี 2495 แทนศาลาไม้ที่มีมาแต่เดิม โดยมีช่างชาวญวนที่ได้อพยพเข้ามาในหมู่บ้าน คือ องค์ ไผ่ ่องหาย และองบิ่น³⁸ การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมที่เกิดขึ้นในช่วงทศวรรษ 2490 ทั้งหมดนี้เป็น เค้าเงื่อนไขที่นำมาสู่การขยายตัวของชุมชนเมื่ออย่างก้าวเข้าสู่ทศวรรษ 2500

2) สมัยการขยายตัวของชุมชน พ.ศ.2500-2557

ในช่วงทศวรรษ 2500 การแพร่กระจายของลัทธิคอมมิวนิสต์ในภาคอีสานได้ผลักดันให้ จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์นายกรัฐมนตรีในเวลานั้นมุ่งเน้นการพัฒนาประเทศตามแบบทุนนิยมตะวันตก โดยมี เป้าหมายในการพัฒนาเศรษฐกิจ เพื่อมุ่งเน้นการแก้ไขปัญหาความยากจน ให้ประชาชนมีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น ซึ่งเป็นวิธีการป้องกันมิให้ลัทธิคอมมิวนิสต์แทรกซึมสู่ประชาชนได้โดยง่าย ในการนี้ได้มีการกำหนดแผนพัฒนา เศรษฐกิจแห่งชาติขึ้น โดยการช่วยเหลือทางด้านวิชาการและเงินทุนจากสหรัฐอเมริกา ซึ่งได้ประกาศใช้อย่าง เป็นทางการในปี พ.ศ.2504 ภายใต้แผนดังกล่าวได้มีการปรับโครงสร้างปัจจัยการผลิตขั้นพื้นฐาน เช่น การ คมนาคม การสาธารณสุข การพัฒนาทรัพยากรดิน น้ำ และการส่งเสริมการลงทุนในภาคอุตสาหกรรม ทำให้ เกิดการขยายตัวของเมืองในภาคอีสาน เช่น เมืองสกลนคร เมืองขอนแก่น เมืองอุดรธานีก็เติบโตขึ้นในเวลา³⁹ ในส่วนที่บ้านท่าเรือจากการที่อยู่ในจังหวัดนครพนมพื้นที่ชายแดนที่มีผลต่อความมั่นคงของประเทศ จึงถูก กำหนดไว้ใน“เขตพัฒนา” โดยในปี พ.ศ.2509 หน่วยงานพัฒนาชุมชนจังหวัดนครพนมได้จัดสร้างถนนภายใน หมู่บ้าน โดยได้รับความร่วมมือจากครู พระสงฆ์ กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน และข้าราชการที่ประจำอยู่ในชุมชน เป็นผล ให้ถนนทางเดินรถถูกตัดเข้าสู่หมู่บ้านแทนที่ทางเกวียน และมีการจัดวางผังแนวนอนเชื่อมโยงเข้าหากันคล้าย ตารางหมากรุก รวมถึงการสร้างโรงเรียนในหมู่บ้านเพื่อให้เป็นแหล่งเรียนรู้วิทยาการสมัยใหม่ของเด็กและ เยาวชนในพื้นที่ นายราวี แมดมิ่งเหง้า ผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 8 บ้านท่าเรือ ได้บอกเล่าเรื่องนี้ในความทรงจำว่า

“...ปี 2509 ผมกะเพิ่งอายุได้ 5 ปีครับ ยังจำความได้จาก 2509 มา กะมี การพัฒนา โดยการนำของครูใหญ่โรงเรียนบ้านแต่ อาจารย์วีรุฬ เพิ่มพูน เพิ่นมีวิสัยทัศน์กว้างไกลอีหลี แล้วก็มีพัฒนาการที่มาร่วมรับผิชอบหมู่บ้านคือ

³⁷ สุวิทย์ อิศาสวัสดิ์, “เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านอีสาน: ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจอีสานภายหลัง สงครามโลกครั้งที่ 2(พ.ศ.2488-2544) ใน วารสารมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น ปีที่ 20 ฉบับที่ 3(เม.ย.-มิ.ย.2546);30-39

³⁸ คณะวิจัยท้องถิ่นบ้านท่าเรือ,ข้อมูลจากเวทีชาวบ้านสกว.สัญจรครั้งที่ 2 เมื่อวันที่ 18 พฤษภาคม 2557 ณ โรงเรียนราษฎร์สามัคคี บ้านท่าเรือ ตำบลท่าเรือ อำเภอนาหว้า จังหวัดนครพนม สัมภาษณ์เมื่อ วันที่ 18 พฤษภาคม 2557 โดยคณะวิจัยชุมชนโครงการฯ

³⁹ ยุพาพิน ภาระศรี, การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมของภาคอีสาน พ.ศ.2505-2515 (วิทยานิพนธ์หลักสูตรปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มหาวิทยาลัยศิลปากร ,2533)หน้า 132

พลเยี่ยม พืราบ สองคนนี้เพื่อนทำงานร่วมกัน โดยรวมกะมาปรับถนนในหมู่บ้าน แต่การสัญจรเดินลัดไปหากัน เป็นเดินบ้าน เป็นทางเกวียน เพื่อนกะมา วางผังบ้าน ตัดถนน แต่ละแยกนี้เสมอกันเลย เอือนไผ่ ซานไผ่กะฮื้อออก ก่อนสิได้ผังได้มาตรฐาน สมือนี้กะย่อนอาจารย์วิรุฬห์ เพื่อน...ในปี พ.ศ.2512 อาจารย์วิรุฬห์เห็นว่า โรงเรียนบ้านแต้เป็นชื่อของโรงเรียนบ้านเดียว จึงมีการ ประชุมกันใน 3 บ้านคือ บ้านบะหว้าแสก บ้านนาซ่อม บ้านท่าเรือ มาคุยกัน เลยตั้งชื่อใหม่เป็น “โรงเรียนบ้านราษฎร์สามัคคี” กะหมายถึง ราษฎร์ทุกคนใน ชุมชนช่วยกันเอ็ดกันสร้างเลยเอิ้นว่าบ้านลาดสามัคคี กะเริ่มสร้างจากนั้นมา ผมงกะจบปอ 4 อยู่โรงเรียนนั้น...”⁴⁰

นโยบายของรัฐที่สำคัญประการหนึ่งคือ การส่งเสริมปลูกพืชเศรษฐกิจ เช่น ข้าว และพืชไร่ ต่างๆ เช่น ฝ้าย ยาสูบ ปอ อ้อย เป็นต้น ทั้งนี้เพื่อสนองต่อความขาดแคลนเสื้อผ้าสำเร็จรูปจากภายนอก ประเทศ นอกจากนี้ยังผลิตเพื่อเป็นวัตถุดิบกับอุตสาหกรรมแปรรูปในท้องถิ่น เช่น อุตสาหกรรมน้ำตาล โรงงาน หีบฝ้าย โรงงานทอกระสอบ เป็นต้น ในสภาวะการณ์เช่นนี้ได้กระตุ้นให้คนในชุมชนหันมาทำการเกษตรเพื่อ การค้า มีการปลูกพืชเศรษฐกิจ ทำให้เกิดเปลี่ยนแปลงด้านพันธุ์พืชในท้องถิ่น การใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ในการ ผลิต และการขยายพื้นที่ทำการเกษตร รุกกล้าพื้นที่ป่าไม้ตามธรรมชาติ ดังปรากฏในคำบอกเล่าของคุณลุงสังวร ชัยบิน ถึงการเปลี่ยนแปลงพันธุ์ข้าวในท้องถิ่น และการใช้รถไถในกระบวนการผลิต ซึ่งมีผลต่อการเปลี่ยนแปลง พื้นที่ทางกายภาพ ความว่า

“...ลุงเป็นคนบ้านนี้แต่กำเนิด บ้านเฮาเปลี่ยนหลาย บ้านคุ่มแรกอยู่ทางหมู่ 1 แต่เดิมมีหมู่เดียว มีประมาณ 60-70 หลังคาเรือน ตั้งบ้านติดๆกันไปตามญาติ ตามพี่ตามน้อง แต่ก็เอ็ดนาอยู่นาทุ่ง(นาบนที่ราบ) อยู่โคก(การทำไร่ข้าว)กะมี เอ็ดนาทุ่งกับนาโคกหลายเท่าๆกัน แต่ใช้พันธุ์ข้าวต่างกัน ข้าวพันธุ์หนักใช้นาทุ่ง มีข้าวอีหลุบ ข้าวบักยม ข้าวคอ(ข้าวเบา)ใช้กับนาโคกมีพันธุ์ข้าวนก ข้าวปีกนก การเอ็ดนาทุ่งกับนาโคกต่างกัน นาโคกเอ็ดหยาก มันเป็นพื้นที่สูง มีต้นไม้อหลาย มันเป็นป่าโคกเนอะ ก่อนเอ็ดต้องถางก่อนสิเอ็ดได้ บาดนี้มีรถไถ หมอ้งได้บนตอน เป็นโคกกะปรับให้เป็นนาทุ่งเปิด พันธุ์ข้าวกะเปลี่ยนแต่ก็ใช้หลายพันธุ์กะใช้พันธุ์ เดียวคือ กข.6 ทางเกษตรอำเภอเขามาส่งเสริม อยากให้ปลูกว่าเป็นเขามีราคา มีตลาดรับซื้อ เลยปลูกจนฮอดสมัยนี้...”⁴¹

นอกจากการขยายพื้นที่เพาะปลูกข้าว ชาวบ้านท่าเรือยังได้ปลูกกกไว้ทอเสื่อขาย ในบริเวณ พื้นที่หัวไร่ปลายนาของแต่ละคน และที่สำคัญคือ การปลูกปอวัตถุดิบในอุตสาหกรรมทอกระสอบ ซึ่งเป็นที่นิยม ของชาวบ้านมากในเวลานั้น เนื่องจากขายได้ราคาดีมีตลาดรับซื้อเป็นจำนวนมาก การปลูกปอจึงเป็นการยึดโยง วิถีเกษตรกรรมเข้าสู่ระบบตลาดอย่างเต็มรูปแบบ จากคำบอกเล่าคุณพ่อทองคำ แสนสุริยวงศ์ ทำให้ทราบได้ว่า

⁴⁰ คณะวิจัยท้องถิ่นบ้านท่าเรือ, ข้อมูลจากเวทีชาวบ้านการเรียนรู้ประวัติศาสตร์ชุมชนผ่านเส้น Time Line เมื่อวันที่ 7 กุมภาพันธ์ 2557 ณ วัดโพธิ์ชัย บ้านท่าเรือ ตำบลท่าเรือ อำเภอนาหว้า จังหวัด นครพนม

⁴¹ จากการสัมภาษณ์นายสังวร บินศรี พ่อสังวร บินศรี อายุ 67 ปี บ้านเลขที่ 104 หมู่ 2 บ้าน ท่าเรือ ตำบลท่าเรือ อำเภอนาหว้า จังหวัดนครพนม โดยนายอนุชิต สิงห์สุวรรณ

การขยายพื้นที่ปลูกปอมีผลต่อการลดลงของป่าธรรมชาติของชุมชน ตรงกับวลีที่ว่า“ปอมาป่าแตก”ที่เราจะได้ยินชาวบ้านอีสานที่พูดอยู่เสมอ ความว่า

“...ป่าไม้หลายๆเริ่มน้อยลงย้อนคนหลายขึ้น ระหว่าง 50-60 ปีมาที่ป่าเริ่มลดลง มีการทำนาหลายขึ้น มีการปลูกปอกันหลาย ผู้ละไรสองไร ราคาปอดี ได้เงินหลาย ช่วงปี 2500นี่แหละที่เริ่มปลูก การซื้อขายกะมีคนมารับซื้อขายตามบ้าน ตัดแล้วกะเอามาแช่น้ำเพิ่นกะมาเอา คนมาจากสกลนี้ละมาซื้อ ช่วงปลูกปอ ทำข้าวเห็ดให้ป่าลดลง....”⁴²

ลักษณะการค้าปอและพืชเศรษฐกิจอื่นๆ ชาวบ้านได้นำไปขายกับพ่อค้าในตลาดเอง และมีพ่อค้ามารับซื้อถึงในหมู่บ้าน ซึ่งเป็นการอาศัยความสัมพันธ์ทางการค้าและเครือข่ายทางการค้าที่เริ่มมีมาในช่วงทศวรรษที่ 2490 พัฒนาการทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นเมื่อผนวกกับโครงข่ายของถนนหนทางในหมู่บ้าน ระบบไฟฟ้า และโครงการพัฒนาของรัฐ เช่น การจัดตั้งกลุ่มอาชีพ การสร้างโรงเรียน สถานีนามัย เป็นปัจจัยที่ส่งผลต่อการขยายตัวของชุมชนบ้านท่าเรือเป็นอย่างยิ่ง จนทำให้ในปี พ.ศ. 2518 บ้านท่าเรือได้แบ่งแยกออกเป็น 2 หมู่บ้านคือ บ้านท่าเรือหมู่ที่ 1 บ้านท่าเรือหมู่ที่ 2 ต่อมาในปี พ.ศ.2530 ได้ยกฐานะจากหมู่บ้านในเขตการปกครองของตำบลนาหว้ามาจัดตั้งเป็นตำบลท่าเรือ โดยมีกำนันคนแรกคือ นายอุดร บินศรี และเป็นการขึ้นเรื่อยมาจนถึงปีพ.ศ. 2540 ต่อมาในปี พ.ศ.2541 ตำบลท่าเรือได้แบ่งการปกครองออกเป็น 7 หมู่บ้านคือ บ้านท่าเรือหมู่ที่ 1,2 บ้านนาซอหมู่ที่ 3,4, บ้านสามแยก หมู่ที่ 6 และบ้านบะหว้าหมู่ที่ 5,7 รวมถึงได้มีการจัดการบริหารจัดการท้องถิ่นในรูปแบบองค์การบริหารส่วนตำบล ทำให้งานพัฒนาท้องถิ่นรุดหน้าไปอย่างรวดเร็ว และในปี พ.ศ.2544 ได้แยกออกมาเป็นหมู่ที่ 8 เพิ่มขึ้นมากอีก แสดงให้เห็นถึงการขยายตัวของชุมชนที่มีมาอย่างต่อเนื่อง⁴³

นับตั้งแต่ทศวรรษ 2500 เป็นต้นมา การขยายตัวของชุมชนบ้านท่าเรือ ทั้งการขยายพื้นที่ทำเกษตรกรรม พื้นที่อยู่อาศัย และการตัดถนนเชื่อมโยงบ้านท่าเรือกับชุมชนที่รายรอบ มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงภูมินิเวศของป่าบุง-ทามห้วยบ่อกอกแหล่งทรัพยากรสำคัญของชุมชน กล่าวคือ ระบบน้ำของป่าทามในช่วงฤดูแล้ง (ธันวาคม-เมษายน) ไม่ลดลงเหมือนตามธรรมชาติ เกิดน้ำท่วมขังเนื่องจากการสร้างถนนและคันกั้นน้ำขวางทางเดินของลำห้วย เมื่อถึงฤดูแล้งชาวบ้านจึงไม่สามารถจับจองที่ดินในการต้มเกลือได้ นอกจากนี้ความอุดมสมบูรณ์ของป่าบุง-ทามทำให้ขาดแคลนไม้ฟืนที่ใช้ในการต้มเกลือ ชาวบ้านจึงเลิกผลิตเกลือ⁴⁴ การทำแคนที่เป็นภูมิปัญญาที่สืบทอดกันมานาน และเป็นที่รู้จักกันดีในแวดวงหมอลำพื้นถิ่น ศิลปินพื้นบ้านจึงเป็นอาชีพใหม่ที่ผู้คนบ้านท่าเรือให้ความสนใจมากขึ้น ต่อมาได้มีการผลิตเครื่องดนตรีพื้นบ้านชนิดอื่น จำพวกพิณ โหวด โปงลาง และปี่นกเพิ่มเติม โดยลักษณะการผลิตนั้นเป็นอุตสาหกรรมในครัวเรือนขนาดเล็ก-กลาง โดยชาวบ้านใช้เวลาว่างและหลังจากฤดูการเพาะปลูกเสร็จสิ้นในช่วงเดือนมกราคม-เมษายน ทำการผลิตเครื่องดนตรีภายในบ้านของตนเอง โดยใช้แรงงานในครอบครัวเป็นหลัก เมื่อผลิตได้ก็จะนำไปขายเองตามงานเทศกาลต่างๆ เช่น

⁴² จากการสัมภาษณ์นายทองคำ แสนสุริยวงศ์ อายุ 83 ปี บ้านเลขที่ 129/4 หมู่ 4 บ้านท่าเรือ ต.ท่าเรือ อ.นาหว้า จ.นครพนม โดยนายอนุชิต สิงห์สุวรรณ

⁴³ คณะวิจัยท้องถิ่นบ้านท่าเรือ, ข้อมูลจากเวทีชาวบ้านการเรียนรู้ประวัติศาสตร์ชุมชนผ่านเส้น Time Line เมื่อวันที่วันที่ 7 กุมภาพันธ์ 2557 ณ วัดโพธิ์ชัย บ้านท่าเรือ ตำบลท่าเรือ อำเภอโนนหว้า จังหวัดนครพนม

⁴⁴ ชัยศักดิ์ ภูมูล, เรื่องเดียวกัน; หน้า 52

งานนมัสการพระธาตุพนม งานแห่เทียนพรรษาที่อุบล งานแห่ปราสาทผึ้งเมืองสกลนคร และงานอื่นๆ ซึ่งจะนำไปจำหน่ายทั่วประเทศไม่เฉพาะในเขตภาคอีสาน บางครั้งร้านค้าเครื่องดนตรีจะมารับซื้อ รวมถึงตามเมืองท่องเที่ยวใหญ่ๆจะสั่งให้ทำแคนและเครื่องดนตรีพื้นบ้านเป็นจำนวนมาก เพื่อจำหน่ายเป็นของที่ระลึกให้นักท่องเที่ยว

ในปี พ.ศ.2534 สำนักงานพัฒนาชุมชนอำเภอนาหว้า จังหวัดนครพนมได้สนับสนุนให้มีการจัดตั้งกลุ่มดนตรีบ้านในรูปวิสาหกิจชุมชน เพื่อทำหน้าที่เป็นคณะกรรมการทำงานในการส่งเสริมและสนับสนุนการทำเครื่องดนตรีพื้นบ้านแก่สมาชิก ทั้งในเรื่องของการเป็นแหล่งทุนในการกู้ยืม การหาตลาดรับซื้อ รวมถึงการเผยแพร่ประชาสัมพันธ์ ผลสำเร็จของกลุ่มนี้คือ สร้างรายได้ให้กับสมาชิก จนนำไปสู่การขยายตัวของการผลิตเครื่องดนตรีพื้นบ้านในเกือบทุกครัวเรือน ความสำเร็จของเศรษฐกิจชุมชนที่เกิดจากการผลิตเครื่องดนตรีพื้นบ้าน เห็นได้จากรางวัลการันตีจากหน่วยงานต่างๆ เริ่มจากในปี พ.ศ.2549 หมู่บ้านท่าเรือได้รับรางวัลชนะเลิศในระดับประเทศในการประกวดหมู่บ้าน OVC.(OTOP Village Champion)ของกรมพัฒนาชุมชน ในปี พ.ศ.2552 ได้รับรางวัลหมู่บ้านเศรษฐกิจพอเพียงระดับจังหวัด ปีพ.ศ.2553 หมู่บ้านเศรษฐกิจพอเพียงภาคอีสาน ปีพ.ศ.2555 ได้หมู่บ้านประชาธิปไตยตัวอย่าง ความสำเร็จและความเข้มแข็งของชุมชนส่วนหนึ่งเกิดจากภาวะผู้นำของชุมชน ซึ่งได้รับการยอมรับเชิดชูไปพร้อมกับความสำเร็จของชุมชน ดังจะเห็นได้จากการได้รับรางวัลชนะเลิศหมู่บ้านดีเด่นคือ นายประหยัด ชัยบินในปีพ.ศ.2552 นายราวี แมตมิ่งเหง้าในปี พ.ศ. 2557 และรางวัลกำนันดีเด่นของนายจำนง แสนสุริยวงศ์ในปี พ.ศ.2556⁴⁵

ในปัจจุบันบ้านท่าเรือเป็นศูนย์กลางการปกครองของตำบลท่าเรือ อำเภอนาหว้า จังหวัดนครพนม อยู่ภายใต้การปกครองของเทศบาลตำบลท่าเรือ ภายในหมู่บ้านแบ่งเขตการปกครองออกเป็น 3 หมู่บ้านคือ บ้านท่าเรือหมู่ที่ 1 บ้านท่าเรือหมู่ที่ 2 และบ้านท่าเรือหมู่ที่ 8 มีจำนวนประชากรจำแนกตามหมู่บ้าน ดังปรากฏในตารางที่ 2

ตารางที่ 2 แสดงจำนวนประชากรของหมู่บ้านท่าเรือแยกตามรายหมู่บ้าน

หมู่บ้าน	ชาย(คน)	หญิง(คน)	รวม(คน)	หลังคาเรือน
บ้านท่าเรือหมู่ที่ 1	577	609	1,186	256
บ้านท่าเรือหมู่ที่ 2	392	438	830	163
บ้านท่าเรือ หมู่ที่ 8	340	359	719	145
รวม	1,309	1,406	2,715	564

ที่มา: องค์การบริหารส่วนตำบลท่าเรือ, แผนพัฒนาสามปี (พ.ศ.2557-2559)

จากทั้งหมดจะเห็นได้ว่า ปัจจัยที่มีผลต่อการตั้งถิ่นฐานของผู้คนที่บ้านเรือ วิถีชีวิต และพัฒนาการทางประวัติศาสตร์คือ ฐานทรัพยากรของชุมชน กล่าวคือ จากสภาพพื้นที่เป็นลุ่มน้ำอูน-สงคราม โดยมีลำห้วยบ่อกอกไหลผ่าน ซึ่งเป็นแหล่งอาหารที่ได้จากปลาและสัตว์น้ำ แหล่งผลิตเกลือที่ใช้ในบริโภคภายในชุมชนและเป็นสินค้าแลกเปลี่ยนกับชุมชนอื่น และการเป็นชุมทางการติดต่อสัมพันธ์กับชุมชนต่างๆโดยการคมนาคมทางน้ำ นอกจากนี้ยังมีป่าไม้ที่สามารถใช้พืชผักและสัตว์ป่าเป็นอาหาร ใช้ไม้ในการทำบ้านเรือน เป็นที่

⁴⁵ คณะวิจัยท้องถิ่นบ้านท่าเรือ, ข้อมูลจากเวทีชาวบ้านการเรียนรู้ประวัติศาสตร์ชุมชนผ่านเส้น Time Line เมื่อวันที่ 7 กุมภาพันธ์ 2557 ณ วัดโพธิ์ชัย บ้านท่าเรือ ตำบลท่าเรือ อำเภอนาหว้า จังหวัดนครพนม

หลอมรวมความเชื่อความศรัทธาของผู้คน ดังจะเห็นได้จากความเชื่อเรื่องผีปอบ และที่สำคัญผลผลิตจากป่ายังทำให้เกิดภูมิปัญญาในการทำเครื่องดนตรีพื้นบ้าน อาชีพหลักและอัตลักษณ์ของชุมชน อย่างไรก็ตามในปัจจุบันไม้และวัสดุที่ใช้เป็นวัตถุดิบในการผลิตเครื่องดนตรีพื้นบ้านอยู่ในภาวะขาดแคลน ทำให้ต้องนำเข้าจากภายนอก การแสวงหาแนวทางการบริหารจัดการทรัพยากรป่าไม้ตามโครงการนี้อาจเป็นทางเลือกและทางรอดให้กับชุมชนท้องถิ่นในการแก้ไขวิกฤตการณ์ดังกล่าว

1.3 สภาพสังคมและวัฒนธรรม

1) สภาพทางสังคม

ประชากรของหมู่บ้านท่าเรือเป็นกลุ่มคนเชื้อสายไทลาว อพยพมาจากจังหวัดอำนาจเจริญ เมื่อปี พ.ศ. 2356 รวมระยะเวลาได้ร่วม 200 ปี นอกจากนั้นมีชาวภูไท ชาวญ้อ ชาวแสก รวมอยู่ในสังคมของชุมชนเล็กน้อย แต่วิถีชีวิตโดยส่วนใหญ่ได้ปรับตัวและกลมกลืนไปกับวัฒนธรรมของคนกลุ่มไทลาว ในส่วนลักษณะการตั้งบ้านเรือนนั้นบรรพบุรุษชาวบ้านท่าเรือจะเลือกพื้นที่ “โนน” “โคก” หรือเนินดินที่น้ำท่วมไม่ถึง โดยในระยะแรกได้เลือกพื้นที่บริเวณ “โคกหนองแต้” ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ในการตั้งบ้านเรือน ในปัจจุบันบริเวณคือ คู่ม่วงแคนเขตบ้านท่าเรือหมู่ที่ 1 โดยอยู่อาศัยกันเป็นกลุ่มเครือญาติ มีประมาณ 10 ครอบครัว เป็นคนในตระกูลชาสงวน แมดมิ่งเหง้า และเปาวะนา ต่อมาผู้คนที่บ้านนาซอมที่อยู่ไม่ไกลกันก็ได้ย้ายครัว “ตามพี่ตามน้อง” มาอาศัยอยู่รวมกัน

ในปี พ.ศ.2509 ทางราชการได้ทำการตัดถนนทางเดินรถและจัดวางผังหมู่บ้านให้ถนนเชื่อมหากันเป็นตารางหมากรุก ทำให้คุ้มตามเครือญาติได้ถูกแบ่งแยก บางส่วนได้แยกครอบครัวไปตั้งบ้านเรือนขึ้นใหม่ไปตามแนวถนนที่ตัดผ่านเพื่อให้สะดวกในการเดินทาง และบางส่วนได้ไปตั้งบ้านเรือนยังไร่นาของตนเองเพื่อดูแลผลผลิตและสัตว์เลี้ยง ต่อมาทางในช่วงปีพ.ศ.2518 ได้จัดแบ่งออกเป็นหมู่คือ หมู่ 1 และหมู่ 2 และแบ่งแยกอีกครั้งในปี พ.ศ.2544 เป็นหมู่ที่ 8 และเพื่อให้การบริหารจัดการในการพัฒนาท้องถิ่นมีประสิทธิภาพในแต่ละหมู่ได้จัดแบ่งเป็นคุ้มแยกย่อยลงไปอีก ดังนี้ บ้านท่าเรือหมู่ที่ 1 มี 9 คุ้มประกอบด้วย 1) คุ้มโรงเรียน 2) คุ้มอยู่ดีมีสุข 3) คุ้มแสนสำราญ 4) คุ้มรุ่งนรินทร์ 5) คุ้มมูจรินทร์ 6) คุ้มเศรษฐกิจ 7) คุ้มมิตรสัมพันธ์ 8) คุ้มวังแคน 9) คุ้มหนองแต้สุดสยาม บ้านท่าเรือหมู่ที่ 2 ได้แก่ 1) คุ้มหลักเมือง 2) คุ้มโพธิ์แหงน 3) คุ้มเหมันต์ 4) คุ้มรินรมย์ 5) คุ้มมู่งเจริญ และบ้านท่าเรือหมู่ที่ 8 ได้แก่ 1) คุ้มรังสรรค์ 2) คุ้มหนาวหมอก 3) คุ้มสนธยา 4) คุ้มทรัพย์เจริญ 5) คุ้มเจ้าปู่ ดังนั้นในปัจจุบันลักษณะการตั้งบ้านเรือนของชาวบ้านท่าเรือจึงถูกจัดแบ่งตามพื้นที่ทางการปกครองของรัฐ มีผลทำให้การบริการของหน่วยงานท้องถิ่นในด้านต่างๆเป็นไปอย่างรวดเร็ว

อย่างไรก็ตาม การแบ่งแยกเขตการปกครองของหน่วยงานรัฐมีผลเฉพาะในเชิงกายภาพเท่านั้น เพราะความสัมพันธ์ของผู้คนในระบบเครือญาติยังคงดำรงอยู่เช่นเดิม ดังจะเห็นได้จาก แรงงานสำคัญในการผลิตเครื่องดนตรีพื้นบ้านส่วนใหญ่จะเป็นแรงงานในครอบครัวหรือเครือญาติที่มาทำร่วมกัน ในบางกรณีหากทำเครื่องดนตรีไม่ทันส่งครบตามจำนวนที่ลูกค้าต้องการ ก็จะใช้วิธีการ “วาน” ให้ทำช่วยกัน และต้องตอบแทนเมื่อมีโอกาส หรือในบางกรณีก็ยืมสินค้าส่งให้ลูกค้าก่อนแล้วจึงนำส่งคืนกันในภายหลัง ความสัมพันธ์เช่นนี้ได้ถักทอความสัมพันธ์ของกลุ่มคนในตระกูลเดียวกันให้มีความเหนียวแน่น ในแต่ละตระกูลจึงมีสมาชิกเป็นจำนวนมาก เช่น ตระกูลแสนสุริยวงศ์ แมดมิ่งเหง้า ชัยบิล บิณศรี ชาสงวน อ้อยรักษา เปาวะนา เป็นต้น มีข้อสังเกตอยู่ที่ว่าชื่อสกุลเหล่านี้มักมีที่มาจากถิ่นฐานบ้านเดิมของบรรพบุรุษ หรือชื่อของบรรพบุรุษที่เป็นต้นตระกูล สะท้อนให้เห็นถึง สำนักอันเข้มขันของผู้คนที่มีต่อระบบเครือญาติและชุมชน ดังคำบอกเล่าที่ว่า “...เมื่อครั้งที่เป็เด็กได้เห็นคนของราชการมาถามพ่อและแม่ว่า พ่อและแม่เจ้าชื่ออย่างไรมาจากไหน? พ่อตอบคน

ของหลวงไปว่า มาจากบ้านแมด พ่อมีชื่อมี แม่ชื่อเหง้า คนของหลวงจึงตั้งนามสกุลให้ชื่อว่า “แมดมีงเหง้า” ซึ่งสืบเชื้อสายมาจนถึงทุกวันนี้...⁴⁶

สภาพทางสังคมของบ้านท่าเรือ เป็นสังคมเกษตรกรรมในยุคพัฒนา วิถีชีวิตของชาวบ้านดำรงอยู่บนพื้นฐานของวัฒนธรรมเก่าที่สืบสานมาจากบรรพบุรุษ กับสังคมสมัยใหม่ที่รุกเข้ามาในชุมชนด้วยอิทธิพลของการสื่อสาร และเทคโนโลยี การดำเนินชีวิตของชาวบ้านจึงมีความผสมผสานระหว่างสิ่งเก่ากับสิ่งใหม่อยู่เสมอ ดังจะเห็นได้จากในเรื่องของการประกอบอาชีพ ในสังคมเกษตรกรรมของชาวบ้านท่าเรืออาชีพหลักซึ่งเป็นอาชีพพื้นฐานที่สำคัญที่สุดคือ การทำนาในอดีตนั้น ชาวบ้านทำนาโดยใช้แรงงานจากคนและสัตว์เป็นแรงงานสำคัญ แต่ในช่วงระยะสิบปีที่ผ่านมาจนถึงปัจจุบันนี้ ชาวบ้านท่าเรือเกือบจะทุกครัวเรือนนิยมใช้รถไถนาแบบเดินตามหรือที่ชาวบ้านเรียกกันว่า “ควายเหล็ก” แทนการใช้แรงงานจากคนและสัตว์ รวมถึงการนิยมใช้เครื่องมือที่เป็นเทคโนโลยีสมัยใหม่ชนิดอื่นๆ กันมากขึ้น

การเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของชาวบ้านท่าเรือดังกล่าวนี้ ไม่ได้เกิดขึ้นเฉพาะการประกอบอาชีพทำนาเท่านั้น แต่ได้สอดแทรกอยู่ในวิถีปฏิบัติของชาวบ้านในทุกๆ ด้าน ทั้งในด้านการอุปโภค บริโภค สุขภาพอนามัย การศึกษา ประเพณีและพิธีกรรมต่างๆ ล้วนแล้วแต่มีลักษณะของการเปลี่ยนแปลงอยู่แทบทั้งสิ้น การเปลี่ยนแปลงในสังคมเกษตรกรรมลักษณะดังกล่าวไม่ได้เกิดขึ้นเฉพาะชุมชนบ้านท่าเรือแห่งนี้เท่านั้น แต่ได้เกิดขึ้นทั่วไปทั้งในภาคอีสานและในภูมิภาคอื่นๆ

ในเบื้องต้นนี้สรุปได้ว่า สภาพสังคมโดยรวมของชุมชนบ้านท่าเรือเป็นสังคมเกษตรกรรมที่กำลังพัฒนาทั้งในทางสังคมและเศรษฐกิจ วิถีชีวิตของชาวบ้านมีความกลมกลืนระหว่างวัฒนธรรมเก่ากับสังคมสมัยใหม่ แต่อย่างไรก็ตามสิ่งดั้งเดิมอันเป็นพื้นฐานและเป็นเอกลักษณ์ของชุมชนก็ยังคงอยู่ทั้งในเรื่องของน้ำใจของชาวบ้าน การยึดมั่นในพระพุทธศาสนา ความผูกพันในสถาบันครอบครัวและเครือญาติ การให้ความเคารพในผู้อาวุโสและผู้นำชุมชน การมีวิถีชีวิตที่เรียบง่าย รวมทั้งการรักษาชื่อเสียงในเกียรติภูมิของชุมชน สิ่งดั้งเดิมเหล่านี้ยังคงดำรงอยู่ในสังคมของชาวบ้านท่าเรือ⁴⁷

2) วัฒนธรรมและประเพณี

วัฒนธรรมเป็นแบบแผนปฏิบัติในการดำเนินชีวิตที่เกิดจากกระบวนการปรับตัวของมนุษย์ในการอยู่ร่วมกัน และการปรับตัวของมนุษย์กับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ ดังนั้นวัฒนธรรมจึงมีความหมายในเชิงความสัมพันธ์ของผู้คนที่มีต่อธรรมชาติ เป็นแบบแผนให้คนในสังคมประพฤติปฏิบัติ โดยมีเป้าหมายในการอยู่รอดร่วมกันในแต่ละบริบททาง โดยในนี้วัฒนธรรมจึงมีความหมายครอบคลุมตำนาน คติความเชื่อที่เป็นสำนักทางประวัติศาสตร์ที่ทำให้คนตระหนักถึงการมีที่มาที่ไปร่วมกัน หมายถึงประเพณีพิธีกรรมอันเป็นวัตรปฏิบัติที่สร้างความกลมเกลียวให้คนสำนึกถึงการเป็นคนกลุ่มเดียวกัน หรืออาจหมายถึง กฎหมาย จารีต และบรรทัดฐานทางสังคมต่างๆ ที่สร้างให้คนอยู่ภายใต้ระเบียบกฎเกณฑ์โดยไม่ขัดแย้งกัน ด้วยความหมายและขอบเขตของวัฒนธรรมที่มีอยู่กว้าง ในที่นี้จะกล่าวถึงเฉพาะ “ฮีต 12” หรือประเพณี 12 เดือนของชาวบ้านท่าเรือ กับคติความเชื่อเรื่องปู่แคน ทั้งนี้เพราะ “ฮีต 12” เพราะเป็นประเพณีที่ปฏิบัติมาอย่างต่อเนื่องยาวนาน และมีความหมายต่อการดำรงอยู่ของชุมชนบ้านท่าเรือ และคติความเชื่อเรื่องปู่แคน เป็นความเชื่อในเรื่องผีบรรพบุรุษที่สัมพันธ์กับอาชีพการทำเครื่องดนตรีพื้นบ้าน อัตลักษณ์สำคัญของชุมชน

⁴⁶ จากคำบอกเล่าของนายไข แมดมีงเหง้า อ่างในชัยศักดิ์ ภูมูล, เรื่องเดียวกัน; หน้า 54

⁴⁷ ชัยศักดิ์ ภูมูล, เรื่องเดียวกัน; หน้า 57

ฮัต 12:ประเพณี 12 เดือนของชาวชุมชนท่าเรือ

เดือนที่ 1

บุญเข้ากรรม เมื่อถึงเดือนอ้าย (เดือน 1) ตามประเพณีพระสงฆ์จะมาชุมนุมเพื่อเข้ากรรมหรือการปฏิบัติกิจปริวาสกรรมประมาณ 15 วัน เป็นการชำระอาบัติ (โทษทางพระวินัย) ที่เป็นโทษเบา เช่น การที่พระสงฆ์แสดงกิริยาอาการคึกคะนอง ร้องรำทำเพลง เคี้ยวอาหารเสียงดังหรือการไม่สำรวมกิริยาอาการสมกับที่ตนดำรงเพศสมณศักดิ์ เหล่านี้ ส่วนชาวบ้านญาติโยมก็มาปรนนิบัติพระสงฆ์มีการทำบุญถวายทาน ร่วมรักษาศีลภาวนา ฟังพระธรรมเทศนาตลอดกาล

เดือนที่ 2

ตามโบราณประเพณี ฮัตสิบสองครองสิบสี่ของชาวอีสานนั้น เมื่อถึงเดือนนี้จะมีการทำบุญคุณลาน หรือบุญคุณข้าว เพื่อเป็นสิริมงคลแก่ข้าวเปลือกและวัดศรีโพธิ์ชัยก็ได้จัดงานบุญกองข้าวหรือบุญคุณลานนี้เป็นประจำทุกปี มีกิจกรรมดังนี้

- รวมข้าวเปลือกจากชาวบ้าน
- ตั้งกองบุญอุทิศส่วนกุศลถึงอดีตเจ้าอาวาสวัดศรีโพธิ์ชัยทุกรูป
- พระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์
- พิธีสูขวัญข้าว
- ทำบุญตักบาตร ถวายกองบุญ ถวายภัตตาหาร ถวายข้าวเปลือก

เดือนที่ 3

เมื่อถึงเดือนสามจะมีการจัดงานบุญข้าวจี ดังมีคำกล่าวที่ว่า “เดือนสามค้อย เจ้าหัวค้อย ปั้นข้าวจี ข้าวจีมีน้ำอ้อย จัวน้อยเช็ดน้ำตา” มูลเหตุของการจัดงานบุญข้าวจีคือ การหาอุบายให้พุทธศาสนิกชนชาวอีสานได้ถวายทานเพื่อสั่งสมบุญบารมีของตนเองให้สูงขึ้น เนื่องจากเดือนนี้เป็นช่วงฤดูหนาวและเสร็จจากฤดูกาลเก็บเกี่ยวข้าวแล้ว นิยมเอาข้าวเหนียวมาทำเป็นปั้นข้าวจีรับประทานกัน ด้วยความเป็นพุทธศาสนิกชนที่มีจิตใจเป็นกุศลก็จะนำข้าวจีมาถวายพระสงฆ์ก่อน นับเป็นประเพณีที่ตังามควรสืบทอดต่อไปชั่วลูกหลาน และวัดศรีโพธิ์ชัยก็จัดงานบุญข้าวจีมาเป็นประจำทุกปี มีกิจกรรมดังต่อไปนี้

- ตั้งกองบุญ
- ชาวบ้านท่าเรือทุกหมู่จำข้าวจีใหญ่ หมูละ 1 ก้อน เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา
- ขบวนแห่ปั้นข้าวจีใหญ่รอบหมู่บ้าน
- ทำบุญตักบาตรข้าวจี
- ถวายภัตตาหาร กองบุญ

เดือน 4 บุญผะเหวด

งานบุญผะเหวด หรืองานบุญมหาชาติเป็นบุญใหญ่ของชาวอีสาน สำหรับชาวบ้านท่าเรือบุญนี้ถือเป็นบุญประจำปีของหมู่บ้านที่สืบทอดมาชั่วหลายอายุคน จัดขึ้นในวันแรม 14-15 ค่ำ เดือน 4 ตรงกับเดือนมีนาคมในแต่ละปี ขั้นตอนปฏิบัติของประเพณีนี้เริ่มจากการที่ชาวบ้านมา “โฮม” กัน หรือนัดหมายพูดคุยกันถึงเรื่องการเตรียมงาน เมื่อกำหนดวันได้แน่นอนแล้ว จะบอกบุญแก่ญาติพี่น้องให้มาร่วมงาน งานแบ่งออกเป็น 3 วัน ดังนี้

-วันแรกจะเรียกว่า “วันบิບข้าวปั้น” หรือ “วันห่อข้าวต้ม” ชาวบ้านจะเตรียมจัดอาหารคาวหวานไว้ต้อนรับญาติมิตรที่มาร่วมทำบุญ ในตอนบ่ายจะมีการแห่พระอุปคุต ซึ่งตามคติทางพระพุทธศาสนาเชื่อว่า เป็นพระเถระผู้มีฤทธิ์ที่อยู่ประจำยังสะดือทะเล สามารถจัดเภทภัย ป้องกันภัย

อันตรายทั้งปวง และให้โชค लाभ ในช่วงก่อนพิธีกรรมแห่พระเวสสันดรเข้าเมือง ชาวบ้านทำเรือจะนำดินเหนียวที่หนองเรือมาปั้นเป็นองค์พระอุปัคตแล้วอัญเชิญไปประดิษฐานไว้ในหอพระอุปัคตที่วัด เพื่อให้ขจัดปัดเป่าสิ่งชั่วร้ายที่จะเกิดขึ้นในระหว่างประกอบพิธีกรรม

-วันที่สอง จะเป็น “วันโสม” รวมญาติพี่น้องที่มาร่วมทำบุญ มีการรับประทานอาหารร่วมกันตลอดทั้งวัน และในวันนี้ถูกกำหนดเป็นวันแห่พระเวสสันดรเข้าเมือง จะมีการจัดขบวนแห่ผ้าผะเหวดที่เขียนขึ้นเล่าเรื่องพระเวสสันดรชาดกทั้ง 13 กัณฑ์ จากนั้นจะนำผ้าผะเหวดไปติดไว้ที่ศาลาโรงธรรมภายในวัด ในช่วงเย็นจะจัดให้มีมหรสพสมโภช มีหมอลำเล่นตลอดทั้งคืน

-วันที่สาม เริ่มประมาณตั้งแต่เช้ามีตตอนตี่สี่ ชาวบ้านจะนำเอาข้าวเหนียวมาปั้นจำนวนพันก้อนเท่ากับหนึ่งพันพระคาถาในพระเวสสันดรชาดก ใส่ถาดจากบ้านเรือนของตนออกแห่จากหมู่บ้านเข้ามายังศาลาโรงธรรม ต่อจากนั้นจะมีการเทศน์สังกาศ คือการเทศน์บอกปีศักราช เมื่อจบสังกาศก็จะหยุดพักให้ญาติโยมกลับไปบ้านของตน นำข้าวปลาอาหารมาใส่บาตรจังหัน หลังจากพระฉันจังหันเสร็จแล้วจึงเริ่มเทศน์ผะเหวด โดยเริ่มจากกัณฑ์ทศพร ไปจนถึงนครกัณฑ์รวมสิบสามกัณฑ์ ซึ่งจะใช้เวลาตลอดทั้งวันจนถึงค่ำ และมีความเชื่อกันว่าหากใครฟังเทศน์เรื่องพระเวสสันดรจบ ผู้นั้นจะได้รับอานิสงส์มาก

นอกจากนั้นจะมีการ “แห่กัณฑ์หลอน” เป็นกัณฑ์เทศน์พิเศษนอกเหนือจากการเทศน์ใน 13 กัณฑ์ “หลอน” ในภาษาถิ่นอีสานแปลว่า “แอบบมาหา หรือลักลอบไปหา โดยไม่บอกกล่าวล่วงหน้า การเทศน์กัณฑ์หลอนเป็นกัณฑ์เทศน์ที่ชาวบ้านมิได้จองล่วงหน้า เริ่มจากจะตั้งกองกัณฑ์หลอนในคุ้มของตน โดยนำกระบุงไม้ไผ่ ขึ้น หรือถึงน้ำพลาสติกใส่ข้าวสารลงไปประมาณครึ่งถัง แล้วหาต้นกล้วยปักลงให้ยอดตั้งขึ้น จากนั้นนำเงินธนบัตรคืบด้วยไม้ไผ่แล้วปักลงที่ลำต้นของต้นกล้วย ส่วนที่โคนต้นกล้วยจะนำปัจจัยอื่นๆ เช่น ฐูปเทียน ผงซักฟอก มะพร้าวอ่อน ไข่ไก่เป็นเครื่องไทยทาน เมื่อได้เวลานัดหมายก็จะแห่ไปที่วัด แล้วนำกัณฑ์หลอนขึ้นบนศาลาถวายพระที่กำลังเทศน์อยู่ในขณะนั้น กัณฑ์หลอนสามารถทำได้ทั้งวันที่มีการเทศน์ ทำให้ชาวบ้านจากที่ต่างๆ มาร่วมสวดเป็นจำนวนมาก ถือเป็นการสร้างความสามัคคีให้กับคนในชุมชน

ประเพณีบุญเดือนสี่ หรือบุญผะเหวดของชาวบ้านทำเรือเป็นบุญใหญ่ที่ทุกคนทั้งในและนอกหมู่บ้านให้ความสำคัญ โดยได้เข้าร่วมในพิธีกรรมและการเข้าชมมหรสพคบงันในงาน ดังปรากฏในคำบอกเล่าของชาวบ้านที่ว่า “

“...บุญผะเหวดเป็นบุญใหญ่ของบ้าน ช่วงเดือน 4 แห่พระอุปัคตมาจากหนองเรือทางใต้บ้าน พระอุปัคตขึ้นดินเอา แล้วเรียกเข้ามา ผ้าผะเหวดกะเขียนเอา แต่เดี๋ยวนี้อ้อเอา ผ้าผะเหวดยาวรอบโรงธรรม มีหมอลำกลอนมาจัน หมอลำไชย หนูน้อย อยู่อำเภอพันนา หมอลำทองใบ เป็นหมอลำแม่ยิง นอกนั้นกะมีหมอลำหมู่เล็กๆน้อยๆไป จันคืนเดียวแต่ก็ มีไต่บ้านผู้บ่าวผู้สาวเลาะๆบ้านมาเบ็ด มีการเขียนสลากใส่ยกญาครู บอกแม่ออกมาเอาบุญ ญาครูบ้านใดได้กะมาสวด เฮ็ดสลากใส่ให้พระบ้านอื่นมาสวด บุญบ้านเฮา สุ่มื้อนี้จัดใหญ่ขึ้น...”⁴⁸

⁴⁸ จากการสัมภาษณ์นายทองคำ แสนสุริยวงศ์ อายุ 83 ปี บ้านเลขที่ 129/4 หมู่ 4 บ้านท่าเรือ ต.ท่าเรือ อ.นาหว้า จ.นครพนม โดยนายอนุชิต สิงห์สุวรรณ เมื่อวันที่ 10 เมษายน พ.ศ.2557

เดือน 5

สมัยก่อนการเริ่มต้นของปีได้ถือเดือน 5 เป็นต้นไป เมื่อถึงเดือน 5 พระอาทิตย์โคจรเข้าสู่ราศี “เมษ” ทางโหราศาสตร์เดือนนี้เป็นช่วงเวลาของการจัดงานประเพณีสงกรานต์ ตามแบบโบราณงานสงกรานต์ของวัดมีกิจกรรมดังนี้

- ทำบุญตักบาตร ถวายทาน อุทิศส่วนกุศลให้พ่อแม่ ปู่ย่าตายาย
- พิธีบูชาพระพุทธรูปโบราณ
- สรงน้ำพระพุทธรูป, สรงน้ำพระสงฆ์
- พิธีการระฆังผู้สูงอายุ (โดยลูกหลานเป็นผู้นำการระฆัง/บายศรีสู่ขวัญให้ผู้สูงอายุ)
- ขนทรายเข้าวัดและก่อพระเจดีย์ทรายของชาวบ้าน
- แห่ดอกไม้รอบหมู่บ้าน

เดือน 6

บุญบังไฟ เรียกอีกอย่างหนึ่งว่าบุญเดือน 6 เมื่อถึงเดือน 6 ประชาชน กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน พระสงฆ์ จะประชุมกันหาวันเวลาที่จะทำบุญเดือนหก เมื่อได้วันเวลาแล้วก็จัดพิมพ์ใบฎีกาบอกบุญกับหมู่บ้านใกล้เคียงมาร่วมทำบุญ นอกจากการคบงันด้วยหมอลำแล้วในวันงานจะมีการเสี่ยงกลอง เรียกว่าเสี่ยงกลองกิ่งหรือจิ้ง และมีขบวนแห่บังไฟอย่างสนุกสนานในเวลาภาคบ่ายจะแห่บังไฟรอบอุโบสถหรือศาลาการเปรียญ 3 รอบ แล้วแห่เข้าไปในหมู่บ้านด้วยขบวนกลองยาว พร้อมทั้งเซิ้งบังไฟด้วยคำพูดสนุกสนาน 3 พวก คือ พวกชั้นสูง บทเซิ้งจะใช้คำสูง พวกชั้นกลางเป็นแบบเรียบง่ายพวกชั้นต่ำจะแต่งกายแบบตลกค่อนองใช้วาจาหยาบโลน बातหุ มีการนุ่งร่างแหแทนกางเกง เขียนตัว ทาปาก การเซิ้งบางบทก็เป็นการเกี่ยวพาราสีสุภาพสตรี ซึ่งในการเซิ้งนั้นจะมีหัวหน้าพากกล่าวคำเซิ้งคนในขบวนก็ว่าตามเมื่อไปรอบๆหมู่บ้านแล้วก็แห่กลับเข้าวัด นำบังไฟไปไว้ร ที่จัดตั้งไว้ พอกลางคืนก็มีการคบงัน ไหว้พระสวดมนต์ ฟังเทศน์จนจบลงก็จะมีการเสี่ยงกลองกิ่งหรือกลองจิ้ง รุ่งขึ้นทำบุญเลี้ยงพระ แล้วก็เอาบังไฟขึ้นร้านที่วัดสุวรรณบรรพตริมห้วยบ่อกอกเพื่อทำการจุด ไฟในการจุดบังไฟนั้นจะมีการเสี่ยงบังไฟด้วยว่า หากบังไฟขึ้นดีไม่แตกกลางอากาศหรือแตกอยู่กับร้าน เชื่อกันว่าในปีนั้นฟ้าฝนดี ข้าวปลาอาหารจะอุดมสมบูรณ์ แต่ถ้าบังไฟไม่ขึ้น แตกอยู่กับร้านหรือขึ้นไปแตกกลางอากาศเชื่อกันว่าปีนั้นข้าวปลาอาหารไม่ดี ฟ้าฝนแห้งแล้ง

เดือน 7

บุญข้าชะ หรือบุญข้าระ เป็นการทำบุญเพื่อเป็นการบัตรงควานและขับไล่สิ่งไม่ดีไม่งามหรือสิ่งอัปมงคลออกไปจากหมู่บ้าน เรียกอีกอย่างหนึ่งว่าบุญเบิกฟ้า หรือบุญข้าชะปะเบิก พอถึงวันทำบุญชาวบ้านทุกครัวเรือนจะนำดอกไม้ ธูปเทียน ชันน้ำมันต์ และขันใส่กรวดทรายและฝ้ายผูกแขนมารวมกันที่ศาลากลางบ้าน ตกตอนเย็นจะนิมนต์พระสงฆ์มาสวดชัยมงคลคาถา (ชาวอีสาน เรียก ตั้งมงคล) ตอนเช้าวันรุ่งขึ้นจะพากันทำข้าวปลาอาหารมาทำบุญตักบาตรเลี้ยงพระถวายจังหัน

เดือน 8

บุญเข้าพรรษา เป็นประเพณีของบ้านเรือนมาแต่โบราณกาล และทำบุญในวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 8 เป็นวันรวมเตรียมการหล่อเทียนพรรษา ตกแต่งประดับเทียนให้สวยงาม เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา นำไปถวายพระภิกษุสงฆ์ตามวัดต่างๆและทุกๆหลังคาเรือนก็จะมีรูปเทียน นำลงไปรวมกันที่วัดถวายเป็นพุทธบูชา ตลอดพรรษา ตกกลางคืนก็มีการคบงันต้นเทียน ผู้เฒ่าผู้แก่ หนุ่มสาว มีมหรสพคบงัน เช่น หมอลำ แคนวง พอรุ่งขึ้นก็เป็นวันแรม 1 ค่ำ เป็นวันเข้าพรรษาก็ทำบุญใส่บาตร ถวายภัตตาหารเช้า ถวายกองบุญ แห่เทียนพรรษา ผ้าอาบน้ำฝน และต้นผ้าป่าสามัคคีของชาวบ้าน ฟังพระธรรมเทศนา รักษาศีล สำหรับในส่วนของผู้ภิกษุ สามเณรก็เตรียมการจัดทำไม้เจีย (ไม้สีฟัน) เพื่อนำไปคารวะแด่พระผู้ใหญ่ และขอขมาแด่พระภิกษุสงฆ์ด้วยกัน

อันเป็นวัฒนธรรมของชุมชนที่ดำรงมา นอกจากขอขมาพระภิกษุสงฆ์ที่มีอาวโสกว่าในวันเดียวกันแล้วก็นำไม้เจียไปขอขมาพระที่อื่นๆต่อไป ระดับชาวบ้านก็จะมิน้ำข้าวตอกดอกไม้พร้อมรูปเทียนไปขอขมาพ่อแม่ และปู่ตายาย นอกจากนั้นในช่วงเช้าพรรษาในวันพระใหญ่ เช่น 14 ค่ำ หรือ 15 ค่ำ ชาวบ้านจะมีการจุดเทียนบูชาไว้ตามหัวกะไดบ้านเพื่อบูชาผู้มีพระคุณ

เดือน 9

บุญเดือน 9 “บุญข้าวประดับดิน” เมื่อถึงเดือน 9 แต่โบราณสืบมาเชื่อกันว่ากลางคืนของเดือน 9 ดับ (วันแรม 14 ค่ำ เดือน 9) เป็นวันที่ประตูนรกเปิดให้ภูตผีวิญญาณได้ออกมาเยี่ยมญาติในโลกมนุษย์ในคืนนี้คืนเดียวเท่านั้นในรอบปี ดังนั้นจึงพากันห่อข้าวทำบุญไปให้ญาติพี่น้องที่ล่วงลับไปแล้ว ที่วัดศรีโพธิ์ชัย ได้จัดกิจกรรมสำคัญ ดังนี้

- ตั้งกองบุญ
- พระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์/ฟังเทศน์
- ถวายภัตตาหาร/ถวายกองบุญ/ข้าวสาร
- แห่ต้นรอบหมู่บ้าน/ถวายต้น

เดือน 10

บุญข้าวสาก ทางพระพุทธศาสนาเรียกเดือนนี้ว่า “สารทกาล” แปลว่า กาลฤดูดอกบวบขม พิธีทำบุญข้าวสาก ชาวบ้านเรียกว่า บุญข้าวแจก ซึ่งมีความประสงค์อยู่ 2 อย่างคือ พิธีส่งข้าวพวกเปรต กับพิธีอุทิศส่วนกุศลแก่ปู่ตายาย ญาติมิตรผู้ล่วงลับไปแล้ว การทำบุญข้าวสากนี้ชาวบ้านจะเตรียมอาหารทั้งคาวหวาน บางแห่งมีการห่อด้วยใบกล้วย บางแห่งก็ใส่ถาด ในห่อหรือในถาดนั้นจะมามีอาหารหลายประเภท เช่น ผัก ผลไม้ บึงปลา มะละกอสุก มะเขือ แตง กล้วยสุก แตงโมสุก นึ่งผักทอง หมาก พลู บุหรี่ และเงิน 2 บาท ใส่ห่อหรือถาดพาข้าวนั้น เมื่อรุ่งเช้ามีดส่วนหนึ่งไปส่งให้เปรตโดยนำห่อข้าวหรือถาดพาข้าวไปวางเรียงรายตามไร่นา อีกห่อหนึ่งก็นำไปถวายพระภิกษุสงฆ์ ก่อนถวายก็มีการจับสลากว่าถูกพระเถระรูปใดแล้วก็ถวายพระเถระรูปนั้น พระสงฆ์อนุโมทนา กรวดน้ำรับพรฟังเทศนา

เดือน 11

บุญออกพรรษา เป็นประเพณีที่สำคัญทางพระพุทธศาสนา ชาวบ้านทำเรือได้ร่วมกัน สืบสานประเพณีของชาวอีสานในการ จัดสร้างปราสาทผึ้งโดยชาวบ้านเอากากกล้วยมาแทงเป็นลาย เรียกว่าแทงหยวก แล้วปิดและมุงด้วยกากกล้วยให้เป็นรูปปราสาท เอาขี้ผึ้งไปต้มให้เปื่อยแล้วมาทำเป็นดอกผึ้งหรือดอกผึ้ง มาเสียบกับไม้ปลายแหลมแทงติดไปกับกากกล้วย ประดับด้วยผ้าแพร ไม้ขีด กระดาษ ดินสอ ฝ้าย ไหม แล้วแห่ไปถวายที่วัดพร้อมๆกันเพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

มูลเหตุของการทำมีเรื่องเล่าในธรรมบทว่า ครั้งหนึ่งพระภิกษุชาวโกสัมพีเกิดทะเลาะวิวาทกัน พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตกเดือนแล้วไม่ฟัง พระพุทธองค์จึงเสด็จไปจำพรรษาที่ป่ารักขิตวัน มีช้าง ลิง เป็นอุปัฏฐาก ช้างทำหน้าที่ตม่น้ำถวาย ลิงหาผลไม้ รังผึ้งและน้ำผึ้งมาถวาย รังผึ้งที่พระพุทธองค์ค้นเอามาฉันแล้วมีผู้เป็นประโยชน์จึงนำไปทำเทียนมาถวาย ครั้นจะเอาขี้ผึ้งและเทียนไปถวายก็ดูจะไม่สำคัญ จึงทำเป็นต้นประดับตกแต่งให้สวยงามแห่ไปถวายถือเป็นประเพณีสืบมา

เดือน 12

ชาวอีสานถือสืบเนื่องมาจากเหตุเดียวกันกับทางภาคกลาง ตั้งแต่แรม 1 ค่ำ เดือน 11 ถึง วันเพ็ญเดือน 12 บุญกฐินทางภาคอีสานจะมีพิธีการเหมือนกับการทอดกฐินในภาคกลางทุกประการ คือ จุลกฐิน ชาวอีสานเรียกว่า กฐินแล่น (กฐินที่ทอดวันสุดท้าย เขตกฐิน คือ วันเพ็ญเดือน 12 เป็นกฐินที่เร่งรีบต้องทำให้เสร็จภายในวันนั้น)

คติความเชื่อเรื่องปู่แคน

การทำแคนเป็นภูมิปัญญาในการผลิตเครื่องดนตรีพื้นบ้านอีสานที่ชาวบ้านทำเรือปฏิบัติสืบทอดกันช้านาน ประวัติของการทำแคนบ้านท่าเรือเริ่มต้นเมื่อปี พ.ศ. 2470 นายโลน แสนสุริยวงศ์ ชาวบ้านยอดชาด อำเภอนาแก จังหวัดนครพนม ได้เรียนการทำแคนมาจากนายเสน แสนสุริยวงศ์ ผู้เป็นพี่ชาย ซึ่งได้ไปเรียนการทำแคนมาจากกลุ่มชนในลาวอีกต่อหนึ่ง นายโลน แสนสุริยวงศ์ ได้ย้ายตามญาติพี่น้องเข้ามาอยู่ที่บ้านท่าเรือ โดยได้ภรรยาที่หมู่บ้านแห่งนี้คือ นางแดง มีบุตรด้วยกัน 1 คนคือ นายทองคำ แสนสุริยวงศ์ ต่อมานางแดงเสียชีวิตลงนายโลนจึงได้แต่งงานใหม่กับนางอ่อน คนในหมู่บ้าน มีบุตรด้วยกัน 7 คน

นายโลน ได้ประกอบอาชีพทำนาและทำแคนควบคู่กันไป มีชาวบ้านหลายคนให้ความสนใจการทำแคนเป็นอย่างมาก มีคนมาขอเป็นศิษย์เรียนรู้วิธีการทำแคนหลายคน ซึ่งนายโลนก็ยินดีถ่ายทอดวิชาความรู้ให้ ศิษย์กลุ่มแรกของนายโลนคือ นายพอ อ้อยรักษาผู้เป็นหลาน นายไกร นายไคร้ และนายลอง แมตมิ่งเหง้า อาชีพทำแคนสร้างรายได้ให้กับคนบ้านท่าเรือเป็นอย่างมาก จึงมีผู้สนใจเรียนรู้วิธีการทำแคนและประกอบอาชีพกันอย่างแพร่หลาย ต่อมาในปี พ.ศ.2529 นายโลน แสนสุริยวงศ์ ได้ถึงแก่กรรมด้วยโรคชรา รวมอายุได้ 78 ปี โดยก่อนที่นายโลนถึงแก่กรรมนั้นได้ประกอบแคนเอาไว้หนึ่งเต้าและสั่งเสียแก่ลูกหลานว่า “แคนดวงนี้เป่าให้กู แล้วกะเอาให้กูบาดตาย” เมื่อนายโลนถึงแก่กรรมแล้ว ลูกศิษย์คนแรกของนายโลนคือ นายพอ อ้อยรักษา ได้นำแคนไปแต่งเสียงแล้วใช้เป่าในงานศพและเผาแคนไปด้วยพร้อมกับนายโลน⁴⁹ คุณูปการของนายโลน แสนสุริยวงศ์ ในฐานะผู้นำเอาวิชาความรู้การผลิตแคนมาเผยแพร่ให้ชาวบ้าน อยู่ในความทรงจำของผู้คนบ้านท่าเรือเสมอมา จึงได้รับการยกย่องและให้เกียรติเป็น“ปู่แคน”

ตามความเชื่อของชาวบ้านอีสาน มักยกย่องบุคคลที่ทำประโยชน์ให้กับชุมชน เช่น ผู้นำการตั้งบ้าน อดีตผู้นำชุมชน พระภิกษุที่เคารพนับถือ หรือแม้แต่ปราชญ์ชุมชนผู้สร้างสรรค์องค์ความรู้และภูมิปัญญาในบางกรณีเชื่อกันว่าเมื่อบุคคลเสียชีวิตลงจะมีสถานะเป็น“ผีบรรพบุรุษ”ที่ปกป้องคุ้มครองคนในหมู่บ้าน ดังนั้นในหลายหมู่บ้านในภาคอีสานจึงพบว่า“ผีปู่ตา”ผีบรรพบุรุษประจำชุมชนคือ บุคคลที่มีชีวิตอยู่จริงในทางประวัติศาสตร์ เช่น ความเชื่อเรื่องพระวอพระตาผู้นำกลุ่มชนลาวมาสร้างเมืองหนองบัวลำภู จึงมีการตั้งศาลไว้ที่บนภูพานน้อยริมถนนหนองบัวลำภู-อุดรธานี ความเชื่อเรื่องปู่ตาแสงบ้านนาถ่อน อ.ธาตุพนม จ.นครพนม อดีตผู้นำไทกวนที่มานำพาผู้คนเข้ามาสร้างบ้านแปงเมืองริมห้วยบังฮวก จนมีการสร้างศาลไว้ภายในหมู่บ้าน เป็นต้น ในส่วนของบ้านท่าเรือนั้นชาวบ้านก็เชื่อมั่นและศรัทธาในพลังอำนาจของ“ปู่แคน”นายโลน แสนสุริยวงศ์ และครูทำแคนคนอื่นๆเช่นเดียวกัน โดยในอดีตก่อนจะไปค้าขายแคนและในช่วงบุญแคนจะมีการบอกกล่าวผีปู่ตาและปู่แคนให้เกิดสวัสดิภาพในการเดินทางและค้าขายร่ำรวย

ในปี พ.ศ.2555 ชาวบ้านท่าเรือได้รื้อฟื้นความสำคัญ“ปู่แคน”ช่วงทำแคนในสมัยแรกขึ้นมา โดยจัดตั้งศาลที่ตั้งของช่างแคน 4 ท่านที่มีบทบาทในการริเริ่มและเผยแพร่การทำแคนบ้านท่าเรือให้รู้จักกันอย่างแพร่หลาย คือ 1)นายโลน แสนสุริยวงศ์ ผู้นำวิชาการทำแคนเข้าสู่หมู่บ้าน 2)นายไคร้ แมตมิ่งเหง้า 3)นายไกร แมตมิ่งเหง้า และ4)นายลอง แมตมิ่งเหง้า ทั้ง 3 ท่านเป็นช่างทำแคนรุ่นแรกที่สืบทอดมาจากนายโลน แสนสุริยวงศ์ “ปู่แคน”ทั้งสี่เป็นที่เคารพบูชาของชาวบ้านเป็นอย่างมาก ซึ่งนิยมกราบไหว้ขอพรให้ประสบผลสำเร็จในการประกอบอาชีพและการดำเนินชีวิตประจำวัน เป็นธรรมเนียมปฏิบัติทุกปีเมื่อถึงเทศกาลงานวันเสียงแคนดังที่จัดขึ้นในช่วงบุญเดือน 4 หรือบุญผะเหวด ชาวบ้านจะทำการแต่งขัน 5 (ดอกไม้ 5 คู่ เทียน 5 คู่) และตั้งต้นดอกไม้เป็นเครื่องเซ่นสรวงบูชาปู่แคน⁵⁰ สิ่งเหล่านี้สะท้อนให้เห็นถึง ความเชื่อและโลกทัศน์ของ

⁴⁹ ชัยศักดิ์ ภูมูล, เรื่องเดียวกัน; หน้า 82

⁵⁰ จากการสัมภาษณ์นายเกษชัย มิ่งวงศ์ธรรม อายุ 55 ปี โรงเรียนราษฎร์สามัคคี บ้านท่าเรือ

ชาวบ้านที่มีต่อ“ปู่แคน”ในฐานะ“วีระบุรุษทางประวัติศาสตร์”ผู้สร้างสรรค์องค์ความรู้และภูมิปัญญาในการผลิตแคนให้กับชาวบ้าน ซึ่งเป็นสิ่งแสดงถึงอัตลักษณ์ของชุมชน“หมู่บ้านแห่งเสียงดนตรี”ได้เป็นอย่างดี

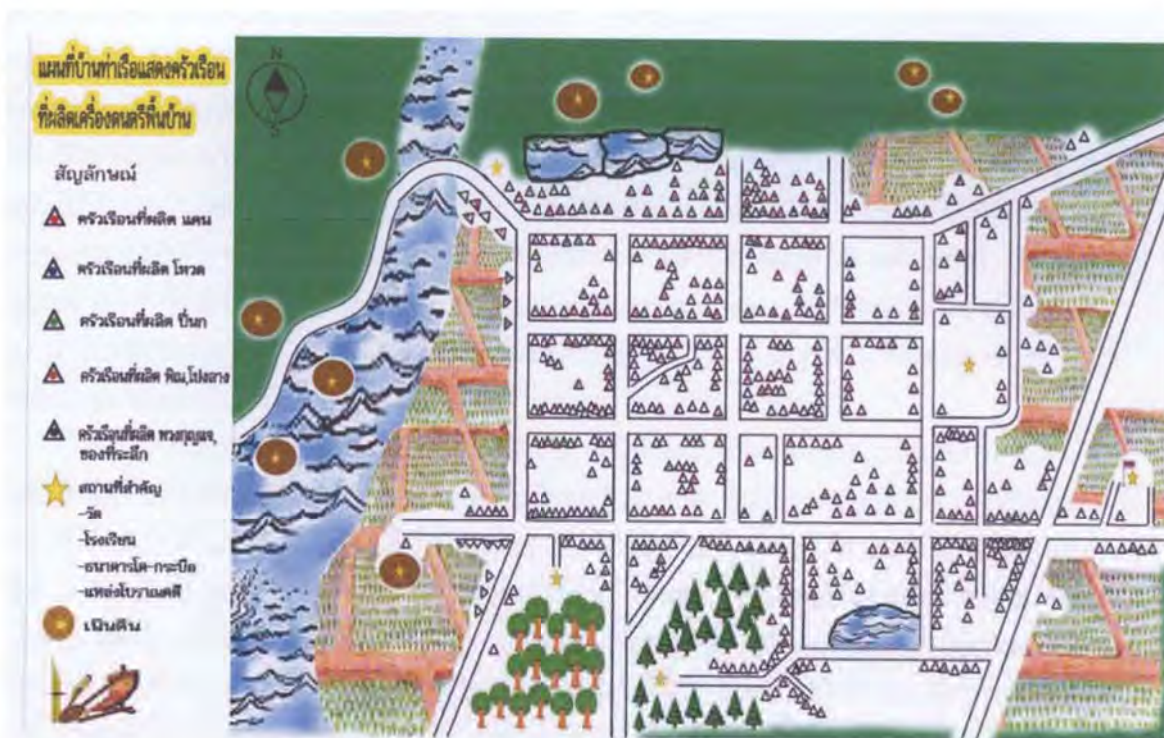
1.4 สภาพทางเศรษฐกิจ

ประชากรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม ได้แก่ การทำนา ทำไร่ ประมาณร้อยละ 98 นอกจากนี้บางครัวเรือนยังประกอบอาชีพเสริม โดยใช้เวลารว่างจากทำนาที่สำคัญคือ อาชีพการทำเครื่องดนตรีพื้นบ้าน และอาชีพการทำผ้าไหม ซึ่งทั้งสองอาชีพได้มีการจัดตั้งกลุ่มอาชีพขึ้นอย่างเป็นทางการเพื่อส่งเสริมและสนับสนุนสมาชิกภายในกลุ่ม เช่น การจัดหาวัตถุดิบ การสนับสนุนด้านเทคโนโลยีการผลิต การหาตลาดในการจำหน่าย และการพัฒนาผลิตภัณฑ์ ดังนั้นในที่นี้จะกล่าวถึงอาชีพเสริมทั้งสองอาชีพคือ อาชีพผลิตเครื่องดนตรีพื้นบ้าน และการทอผ้าไหมเท่านั้น

1) อาชีพการผลิตเครื่องดนตรีพื้นบ้าน

เป็นอาชีพที่มีมานานนับตั้งแต่แรกตั้งชุมชน และเป็นอาชีพที่สะท้อนอัตลักษณ์ทางสังคมในการเป็น“หมู่บ้านแห่งเสียงดนตรี”ของชาวบ้านท่าเรือ ในอดีตการผลิตแคนบ้านท่าเรือจะทำแคนขายเฉพาะมีผู้มาสั่งทำเป็นรายบุคคลเท่านั้น แต่การผลิตแคนเพื่อขายที่หมู่บ้านท่าเรือเริ่มขยายตัวในราวทศวรรษ 2500 และมีการรวมเป็นกลุ่มอาชีพในปี พ.ศ.2534 ในนามกลุ่มทำแคน-โหวด โดยการสนับสนุนของเจ้าหน้าที่สำนักงานพัฒนาชุมชนอำเภอและได้รับทุนสนับสนุนเป็นวัสดุอุปกรณ์ คิดเป็นเงิน จำนวน 24,000 บาท มีสมาชิกร่วมก่อตั้ง จำนวน 159 คน ได้รับการเป็นทุนหมุนเวียนภายในกลุ่มและในปี พ.ศ.2536 มีกลุ่มที่จัดตั้งจากการสนับสนุนด้านวัสดุอุปกรณ์จากสมาคมวายเอ็มซีเอ(YMCA) จังหวัดเชียงใหม่ มีสมาชิกจำนวน 22 คน (ปัจจุบันได้รวมกันเป็นสมาชิกร่วมเดียวกัน เพราะสมาชิกส่วนมากเป็นบุคคลเดียวกัน) ต่อมาในปี พ.ศ.2546 มีมติจากที่ประชุมให้แบ่งแยกสมาชิกร่วมแคน-โหวดออกเป็นกลุ่มย่อยตามหมู่การปกครองในตำบลท่าเรือ คือ หมู่ 1 หมู่ 2 และหมู่ 8 และ มีการเลือกตั้งคณะ บริหารกลุ่มประจำหมู่ เพื่อทำหน้าที่บริหารจัดการกลุ่มเป็นเครือข่ายกลุ่มแคน-โหวดเดิมให้มีความคล่องตัวและสะดวกมากขึ้น สมาชิกแยกออกจากกลุ่มแคน-โหวดเดิม เพื่อแบ่งให้แต่ละหมู่บริหารจัดการกันเอง และแต่ละหมู่ยังเปิดโอกาสให้ผู้สนใจสมัครเข้าเป็นสมาชิกได้ตลอดเวลาได้รับการส่งเสริมและสนับสนุนจากเจ้าหน้าที่ของหน่วยงานราชการ และองค์กรเอกชนอย่างต่อเนื่อง

ในปัจจุบันอาชีพการผลิตเครื่องดนตรีพื้นบ้านอีสานที่บ้านท่าเรือเป็นที่นิยมเป็นอย่างมาก และได้มีการผลิตประเภทของเครื่องดนตรีเพิ่มเติมจากแคน โหวด มาเป็นพิณ โปงลาง ปี่นก และของที่ระลึก โดยในการผลิตใช้แรงงานในครัวเรือนเป็นหลัก มีการใช้อุปกรณ์และเทคโนโลยีสมัยใหม่มาเพิ่มกำลังการผลิต แต่ยังคงเน้นวิธีการตามแบบภูมิปัญญาท้องถิ่นดั้งเดิม ในปัจจุบันการกระจายตัวของครัวเรือนที่ผลิตเครื่องดนตรีพื้นบ้านอีสานเห็นได้จากภาพที่ 3 ดังนี้

ภาพที่ 43 แผนที่แสดงครัวเรือนที่ผลิตเครื่องดนตรีพื้นบ้านอีสาน

จากภาพแสดงที่ตั้งของชุมชนบ้านท่าเรือ โดยให้รายละเอียดเกี่ยวกับจำนวนครัวเรือนทั้งหมด 564 หลังคาเรือน สัตว์ต่าง ๆ แทนครัวเรือนที่ผลิตเครื่องดนตรีมีจำนวนทั้งสิ้น 289 หลังคาเรือน แบ่งเป็นครัวเรือนที่ผลิตแคน(สีแสด) 147 หลังคาเรือน ผลิตโหวด(สีน้ำเงิน)จำนวน 35 หลังคาเรือน ผลิตป็นก(สีเขียว)จำนวน 65 หลังคาเรือน ผลิตพิณ,โปงลาง(สีน้ำตาล)จำนวน 30 หลังคาเรือน ผลิตเครื่องดนตรีขนาดเล็กเป็นพวงกุญแจและของที่ระลึก(สีดำ)จำนวน 12 ครัวเรือน โดยในจำนวนนี้มีรวมโรงงานผลิตขนาดย่อมจำนวนกว่า 20 แห่ง เช่น โรงงานสฤกษ์ โรงงานอัมพร โรงงานเจ้าแก้ววัน บ้านช่างแคนของนายสืบศักดิ์ ชาญสงวน เป็นต้น รายได้เฉลี่ยของครัวเรือนที่ทำเครื่องดนตรีทั้งหมดครอบครัวละ 5,000 บาทต่อเดือน หรือ 60,000 บาทต่อปี⁵¹ นอกจากนี้ครัวเรือนที่ผลิตเครื่องดนตรีแล้ว ยังมีบางส่วนประกอบอาชีพการขายเครื่องดนตรี เช่น ร้านมิวสิคอีสาน ดังนั้นการประกอบอาชีพการทำเครื่องดนตรีในเชิงธุรกิจจึงทำกันทั้งหมู่บ้าน ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความสำคัญที่มีต่อเศรษฐกิจชุมชนได้เป็นอย่างดี

2) อาชีพการทอผ้าไหม

การทอผ้าไหมเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นของหญิงสาวชาวท่าเรือที่มีมานานแล้วนับตั้งแต่แรกตั้งชุมชน เนื่องจากมีค่านิยมที่ว่า “ผู้ชายจะต้องผลิตแคนได้ ผู้หญิงจะต้องทอผ้าได้” การทอผ้าจึงได้รับการสืบทอดเรื่อยมาจนมาถึงปีพ.ศ.2520 ได้มีการจัดตั้งสมาชิกกลุ่มทอผ้าไหมศิลปาชีพที่บ้านท่าเรือ มีสมาชิกเริ่มแรกจำนวน 41 คน โดยมีนางชาน แมดมิ่งเหง้าเป็นประธาน ทางกลุ่มได้มีการปลูกหม่อนและเลี้ยงไหมพันธุ์ดี

⁵¹ จากการสัมภาษณ์นายราวี แมดมิ่งเหง้า, คณะวิจัยท้องถิ่นบ้านท่าเรือ, ข้อมูลจากการเวที

ชาวบ้าน การศึกษาพันธุ์ไม้ที่ใช้ในการผลิตเครื่องดนตรีพื้นบ้านอีสาน เมื่อวันที่ 12 พฤษภาคม 2557 ณ บ้านท่าเรือ ต.ท่าเรือ อ.นาหว้า จ.นครพนม

ซึ่งได้รับการสนับสนุนโรงเลื่อยใหม่จากกรมส่งเสริมการเกษตร ทำให้มีผลผลิตเพิ่มขึ้นและมีคุณภาพดีขึ้นด้วย นอกจากนี้ยังส่งเสริมสมาชิกในกลุ่มให้ทำการศึกษา เรียนรู้ พัฒนาการเลื่อยใหม่ การทอผ้าไหม จากการศึกษา ดูงาน และอบรมเพิ่มพูนความรู้ ประสบการณ์และทักษะใหม่ ๆ ในด้านการปลูกหม่อนพันธุ์ดี เลี้ยงไหมพันธุ์ดี(ลูกผสม) การย้อมสี การฟอกสี การเตรียมเส้นยืนเส้นฟุ้งและการใช้วัสดุอุปกรณ์ในท้องถิ่นมาประยุกต์ใช้กับเทคโนโลยีสมัยใหม่ ทำให้ประหยัดทรัพยากรทั้งเวลา คน เงิน พลังงาน ทำให้ผลผลิตมีคุณภาพและประสิทธิภาพมากขึ้น ในปัจจุบันสมาชิกมีเวลาทำงานด้านการผลิต หรือการทอผ้า เฉลี่ยไม่น้อยกว่าวันละ 6 - 7 ชั่วโมงต่อคน สามารถทอผ้าได้โดยเฉลี่ยคนละประมาณ 1 เมตรต่อวัน มีรายได้เฉลี่ยประมาณ วันละ 200 - 300 บาทต่อคน หรือเฉลี่ยเดือนละ 24,000 - 36,000 บาทต่อคน นับได้ว่าเป็นอาชีพที่สร้างรายได้ให้กับคนในชุมชนได้เป็นอย่างดี

ภายใต้การดำเนินงานของกลุ่มทอผ้าไหม ทำให้ได้ผลิตภัณฑ์ที่มีคุณภาพและสวยงาม ผ้าไหมบ้านท่าเรือจึงเป็นที่รู้จักกันอย่างแพร่หลาย และเป็นที่ยอมรับจากสถาบันหรือองค์กรต่างๆ ทำให้ได้รับรางวัลหลายรางวัล เช่น ได้รับรางวัลประกวดผ้าไหมระดับภาคฯ ที่พระตำหนักภูพานราชนิเวศน์ จังหวัดสกลนคร ตั้งแต่ปี 2533 เป็นต้นมาโดยลำดับ และ ในปี 2545 ได้รางวัลชนะเลิศ รองชนะเลิศ และรางวัลชมเชย รวม 30 รางวัล นอกจากนี้ในปี พ.ศ. 2542 ในวโรกาสที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระชนมายุ 6 รอบ สมาชิกยังมีโอกาสได้ร่วมกันทอผ้าไหมเฉลิมพระเกียรติทูลเกล้าฯ 73 เมตร ในปี พ.ศ. 2543 - 2544 ทอผ้าไหมเฉลิมพระเกียรติฯพระราชกรณียกิจ(ลายประยุกต์) ยาว 9 เมตร และในปี พ.ศ. 2545 ทอผ้าไหมเฉลิมพระเกียรติฯ (ลายน้ำไหล) ยาว 19 เมตรทูลเกล้าฯ ซึ่งถือเป็นความสำเร็จและความภาคภูมิใจอย่างยิ่งที่สุดของกลุ่มอาชีพทอผ้าไหมบ้านท่าเรือ

ภาพที่ 44 ดร.อดิศร เพียงเกษ รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงเกษตรและสหกรณ์
ศึกษาดูงานศูนย์ทอผ้าไหมในปี พ.ศ.2548

ในปัจจุบันบ้านท่าเรือมีกลุ่มอาชีพที่ได้รับการส่งเสริมและสนับสนุนจากหน่วยงานรัฐหลายกลุ่ม เช่น กรมพัฒนาชุมชน กรมส่งเสริมการเกษตร กรมปศุสัตว์ โดยหน่วยงานเหล่านี้ได้ทำงานร่วมกับเจ้าหน้าที่ ครูอาจารย์ ผู้นำชุมชนและปราชญ์ท้องถิ่นในการขับเคลื่อนกิจกรรมให้เกิดขึ้นในชุมชน โดยเข้ามาช่วยเหลือทางด้านเงินทุน ด้านวิชาการและเทคโนโลยีในการผลิต การหาตลาดในการส่งออกสินค้า ทำให้กลุ่มอาชีพในบ้านท่าเรือประสบผลสำเร็จในการดำเนินงาน ถือเป็นศักยภาพสำคัญของชุมชนบ้านท่าเรือ โดยใน

ปัจจุบันมีอยู่ 3 กลุ่มอาชีพคือ กลุ่มอาชีพการทอผ้าไหมของกลุ่มแม่บ้าน หมู่ 1,2,8 กลุ่มอาชีพการทำแคน พิณ โห่หวด หมู่ที่ 1,2,8 กลุ่มทอผ้าฝ้าย หมู่ที่ 1,2,8 และกลุ่มอาชีพการเลี้ยงโค-กระบือ หมู่ที่ 1,2,8

นอกจากนี้การประกอบอาชีพภายในชุมชนแล้ว บางส่วนยังไปทำงานต่างถิ่นในเขตเมือง อุตสาหกรรมโดยเฉพาะในเขตเมืองอุตสาหกรรม เช่น กรุงเทพฯ และพนักงานโรงแรมในแถบภาคตะวันออก โดยส่วนใหญ่จะเป็นวัยรุ่นและหนุ่มสาวหลังจากจบการศึกษาภาคบังคับหรือหลังจากจบในระดับชั้นมัธยมศึกษา ก็จะเดินทางไปทำงานตามการชักชวนของเพื่อนหรือญาติพี่น้องที่ไปทำงานอยู่ก่อน การไปใช้แรงงานของชาวบ้านมีทั้งการไปทำงานแบบชั่วคราวและแบบถาวร แบบชั่วคราวคือ เมื่อเสร็จสิ้นจากการทำนา ก็จะเดินทางไปทำงานตามสถานที่ต่างๆ และเมื่อถึงฤดูฝนชาวบ้านในส่วนนี้จะเดินหีบมาทำนา ส่วนแบบถาวรนั้นชาวบ้านจะไปทำงานอยู่เป็นแรมปี จะเดินทางกลับบ้านเป็นครั้งคราวตามโอกาสเทศกาลและการจัดงานบุญประจำปีของหมู่บ้าน คือ บุญเดือนสี่

เป็นที่น่าสังเกตว่า ถึงแม้ชาวบ้านทำเรื่องจะสามารถทำงานจากการประกอบอาชีพเสริมภายในชุมชน มีรายได้โดยเฉลี่ยต่อเดือนไม่ต่ำกว่าครัวเรือนละ 3,000-5,000 เป็นอย่างน้อย แต่การไปใช้แรงงานต่างถิ่นยังคงดำเนินอยู่เป็นปกติ ดังนั้นการที่ชุมชนมีเศรษฐกิจที่ดีไม่ได้เป็นตัวแปรสำคัญที่จะทำให้ปัญหาการเคลื่อนย้ายแรงงานจากชนบทเข้าสู่เมืองให้ลดน้อยลงไป เพราะผู้ใช้แรงงานส่วนใหญ่เป็นวัยรุ่นและหนุ่มสาวที่ต้องการเปิดโลกทัศน์ของตนเองกับสังคมภายนอก ต้องการเรียนรู้อยากมีประสบการณ์ชีวิต และต้องการแสวงหาโอกาสของตนเองในทางเลือกใหม่นอกเหนือจากวิถีชีวิตในสังคมเกษตรกรรม วิถีชีวิตอย่างนี้อาจเรียกว่าเป็น “ค่านิยม” หรือแพชชั่นตามการเปลี่ยนแปลงของสังคมและเศรษฐกิจ ตลอดจนวุฒิการศึกษาที่มีเพิ่มมากขึ้น เป็นการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นตามหมู่บ้านในชนบททั่วไป

อย่างไรก็ตาม แรงงานวัยรุ่นและหนุ่มสาวของชาวบ้านทำเรื่องเหล่านี้ เมื่อได้ออกไปทำงานตามสถานที่ต่างๆ แล้ว หากมีรายได้ที่ไม่พอสอดคล้องชีพชาวบ้านบางคนจะเดินทางกลับมาทำงานภายในหมู่บ้าน และบางคนเมื่อไปทำงานก็จะมีโอกาสพบกับเพื่อนหนุ่มสาวที่มาทำงานเหมือนกัน เกิดเป็นความรักระหว่างหนุ่มสาวต่างถิ่น เมื่ออยู่กินหรือแต่งงานกันแล้วหลายคู่จะเดินทางกลับมาสร้างฐานะสร้างครอบครัวกับญาติพี่น้องในชุมชนทำเรื่อง ชาวบ้านที่มีประสบการณ์ในการไปทำงานให้เหตุผลว่า รายได้จากการทำงานตามโรงงานหรือตามที่ต่างๆ เมื่อหักค่าใช้จ่ายแล้วก็มีรายได้พอๆ กับการทำงานในชุมชนหรือบางครั้งอาจจะรู้รายได้จากการทำงานภายในชุมชนไม่ได้ ประกอบกับการทำงานในชุมชนมีความเป็นอิสระมากกว่ากันไม่ต้องเป็นลูกจ้างแต่เราเป็นเจ้าของงานภายในตัว และยังได้อยู่ใกล้กับครอบครัวและญาติพี่น้อง สิ่งเหล่านี้แสดงถึงความสัมพันธ์ในระบบครอบครัว-เครือญาติที่เหนียวแน่น และได้กลายมาเป็นแรงงานการผลิตที่สำคัญในการประกอบอาชีพ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการผลิตเครื่องดนตรีพื้นเมือง ซึ่งทำให้ลดต้นทุนในการจ้างแรงงานเพิ่ม อีกทั้งยังทำให้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการทำเครื่องดนตรีได้สืบทอดกันในระบบครอบครัว-เครือญาติ ถือได้ว่าเป็นศักยภาพที่เข้มแข็งประการหนึ่งของชุมชนทำเรื่อง

จากทั้งหมดจะเห็นได้ว่า ในตอนที่ 2 ได้นำเสนอถึงฐานทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนบ้านทำเรื่องมีผลต่อการตั้งถิ่นฐาน วิถีชีวิตและวิถีวัฒนธรรมของชุมชนบ้านทำเรื่อง โดยเฉพาะอย่างยิ่งป่าไม้ชุมชนที่เป็นแหล่งอาหาร ยาสมุนไพร เป็นแหล่งวัสดุ-อุปกรณ์ในการทำบ้านเรือนและเครื่องมือเครื่องใช้รวมถึงเครื่องดนตรี โดยใช้ชาวบ้านมีองค์ความรู้ในการจัดการผ่านเรื่องเล่าตำนานที่เกี่ยวข้องกับสถานที่ และการใช้คติความเชื่อเรื่องผีปอบตา ในส่วนพัฒนาทางประวัติศาสตร์ของชุมชนนั้นแบ่งออกเป็น 2 ช่วงเวลา คือ ช่วงแรกสมัยการตั้งถิ่นฐานของชุมชน พ.ศ.2350-2499 เป็นช่วงที่ชาวบ้านพึ่งพาทรัพยากรธรรมชาติในการดำรงชีพ และช่วงที่สองสมัยการขยายตัวของชุมชน พ.ศ.2500-2557 เป็นช่วงที่เกิดการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพ ซึ่งส่งผลต่อสภาพสังคมและเศรษฐกิจ มีการเปลี่ยนแปลงด้านการประกอบอาชีพจากการทำนา ทำเกลือสู่การผลิตเครื่องดนตรี

ตอนที่ 2 พัฒนาการของการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้ชุมชนบ้านท่าเรือ เพื่อเป็นวัตถุดิบการผลิตเครื่องดนตรีพื้นบ้านอีสาน

ในวัตถุประสงค์ของการศึกษาข้อที่ 1 ที่มีอยู่ว่า “เพื่อศึกษาประวัติศาสตร์และพัฒนาการของการใช้ประโยชน์และการจัดการทรัพยากรป่าไม้ของชุมชนบ้านท่าเรือ ในการเป็นแหล่งวัตถุดิบผลิตเครื่องดนตรีพื้นบ้าน” ดังนั้นรายงานวิจัยในส่วนนี้จะนำเสนอถึงประวัติศาสตร์การจัดการทรัพยากรไม้ที่เป็นวัตถุดิบในการทำเครื่องดนตรีพื้นบ้าน โดยแบ่งการนำเสนอออกเป็น 2 ช่วงเวลา ช่วงแรก สมัยการผลิตแคนในระยะเริ่มแรก พ.ศ.2470 ถึงพ.ศ.2499 เป็นช่วงที่ชาวบ้านท่าเรือเริ่มผลิตแคน โดยใช้วัตถุดิบส่วนใหญ่ที่มีอยู่ในชุมชน ทำแคนเพื่อเป็นเครื่องดนตรีสร้างสุนทรียะในครอบครัวและเป็นสินค้าส่งออกบ้าง ช่วงที่สองสมัยการขยายตัวของการผลิตแคนและเครื่องดนตรีชนิดอื่น พ.ศ.2500 ถึง พ.ศ.2557 การผลิตเครื่องดนตรีพื้นบ้านเป็นที่นิยมของคนในชุมชน มีการนำเข้าไม้ที่เป็นวัตถุดิบจากภายนอก มีการรวมกลุ่มอาชีพเพื่อต่อรองผลประโยชน์

2.1 สมัยการผลิตแคนในระยะเริ่มแรก พ.ศ.2470-2499

2.1.1 การเข้ามาของภูมิปัญญาในการผลิตแคน

ความเป็นมาในการผลิตแคนของชุมชนท่าเรือ เริ่มต้นเมื่อประมาณปี พ.ศ. 2439 นายชินและนางมัน แสนสุริยวงศ์ สองพี่น้องได้อพยพมาจากบ้านแมต บ้านไร่ อำเภอนานาจเจริญ (ปัจจุบันเป็นจังหวัดอำนาจเจริญ) จังหวัดอุบลราชธานี มาอยู่ที่บ้านแต้ หรือบ้านหนองแต้หรือบ้านท่าเรือในปัจจุบัน ซึ่งมีญาติพี่น้องอพยพมาอยู่ก่อนแล้ว นายชินและนางมันพักอาศัยอยู่ได้ประมาณ 2 ปี เห็นว่าไม่เหมาะสมจึงเดินทางกลับไปตั้งบ้านเรือนอยู่ที่บ้านยอดขาด ตำบลหนองสังข์ อำเภอนาแก จังหวัดนครพนม ซึ่งเป็นบ้านเกิดของนางหลอศกรรยาของนายชิน และมีบุตรด้วยกัน 7 คน คือ นายแสง นายทอง นายเสน นางทุม นางด้อย นายเคน และนายโสนหรือนายคำโสน

ในเวลาต่อมาลูกชายของนายชินคนหนึ่งคือนายเสนขณะนั้นอายุประมาณ 20 ปี ได้เดินทางไปท่องเที่ยวฝั่งลาวและได้พบเห็นการทำแคนกับกลุ่มชนดังกล่าว นายเสนเกิดความสนใจจึงได้ขอเรียนรู้ถึงวิธีการทำแคนของกลุ่มชนดังกล่าว ในระยะแรกกลุ่มชนดังกล่าวซึ่งชาวบ้านท่าเรือสันนิษฐานว่าน่าจะเป็นชาวม้งไม่เต็มใจให้นายเสนได้เรียนรู้ด้วยเท่าใดนัก แต่นายเสนได้อ้อนวอนขอเรียนด้วยชาวม้งตกลงใจให้เรียนและนายเสนได้ใช้ความอดสาหะในการเดินทางไปเรียนรู้การทำแคนเป็นเวลาถึง 2 ปี จึงได้เรียนรู้สำเร็จด้วยความยากลำบากและได้ถ่ายทอดความรู้ให้กับน้องชาย คือ นายโสน แสนสุริยวงศ์

ปี พ.ศ. 2470 นายโสน ลูกชายคนสุดท้ายของนายชิน ขณะนั้นอายุประมาณ 21 ปี บิดาได้พากลับมาเยี่ยมญาติพี่น้องที่บ้านท่าเรือ นายโสนได้รู้จักกับญาติมิตรและเพื่อนฝูงหลายคนและเมื่อนายโสนจะเดินทางกลับบ้านยอดขาดได้มีสองพี่น้อง คือ นายไกรและนายไคร้ แมดมิ่งเหง้า ขอเดินทางไปเรียนรู้วิธีการทำแคนกับนายโสนที่บ้านยอดขาดด้วย และได้ใช้เวลาเรียนประมาณ 1 ปี จึงได้เดินทางกลับมายังบ้านท่าเรือ ในส่วนของนายโสนก็ได้เดินทางกลับมาเยี่ยมญาติที่บ้านท่าเรืออยู่เป็นประจำและได้ร่วมทำแคนกับกลุ่มเพื่อนที่ได้ไปฝึกฝนมา แคนที่กลุ่มของนายโสนทำขึ้นมาได้นำมาใช้เป่าในงานประเพณีของหมู่บ้านจนเป็นที่รู้จัก และเป็นที่สนใจของชาวบ้าน ต่อมานายโสนได้ภรรยาที่บ้านท่าเรือแห่งนี้ คือ นางแดง มีบุตรด้วยกัน 1 คน คือนายทองคำ แสนสุริยวงศ์ อยู่กินด้วยกันประมาณ 5 ปี นางแดงได้เสียชีวิตนายโสนจึงได้แต่งงานใหม่กับนางอ่อนซึ่งเป็นคนในหมู่บ้านท่าเรือและมีบุตรด้วยกัน 7 คน

ในระยะนี้ชาวบ้านท่าเรือให้ความสนใจแคนเป็นอย่างมาก บางคนได้ขอสมัครเป็นลูกศิษย์เพื่อเรียนรู้ถึงวิธีการทำแคนกับกลุ่มของนายโสน และนายโสนได้ถ่ายทอดวิชาความรู้ให้กับนายพอ อ้อยรักษา เป็นคนแรกเพราะเป็นลูกหลานใกล้ชิดที่มีความตั้งใจที่จะเรียนรู้ ส่วนนายไกรและนายไคร้ซึ่งเป็นเพื่อน

ของนายโลนได้ถ่ายทอดความรู้ให้กับชาวบ้านทำเรือที่สนใจทั่วไปเช่นกัน⁵² องค์ความรู้เรื่องการทำแคนได้แพร่หลายไปสู่คนทั่วทั้งหมู่บ้าน จนกลายเป็นอาชีพหลักอย่างหนึ่งของผู้คนที่นี่ ดังคำกล่าวของ นายจ่านง แสนสุริยวงศ์ กำนันตำบลท่าเรือผู้เป็นทายาทของนายโลน แสนสุริยวงศ์ผู้ให้กำเนิดแคนบ้านท่าเรือ ความว่า

“...บ้านท่าเรือ อาชีพหลักคือการทำนา อาชีพเสริมคือการทำเครื่องดนตรีพื้นเมือง ทอผ้าไหม อาชีพเครื่องดนตรีตลอดทั้งปี เดิมนี่เป็นอาชีพหลักไปแล้ว มีรายได้หล่อเลี้ยงชุมชนฮอดสมัยนี้ ผมเป็นหลานแคนปู่โลน กำเนิดอยู่บ้านฮอดชาด แถบอำเภอยางนาแก ตั้งแต่ปีพ.ศ. 2400 กว่าๆพื้นหละครับ มีอาชีพมาฮอดสมัยนี้ การทำนาสมัยนี้บางครัวเรือนเริ่มตกกล้าแล้ว บางคนก็ทวนเอา บางคนกะดำส่วนหนึ่งช่วงเดือนธันวาคมมีฝักสวนครัว ภูมิภาพพื้นที่มีงานสวนแตก มีการจัดสรรปันส่วนให้ปลูกพืชผักสวนครัวกัน มีรายได้รองๆจากการทำเครื่องดนตรี แล้วก็ทอผ้าไหม มีการตั้งศูนย์ผ้าไหมขึ้น...”⁵³

การทำแคนในช่วงแรก มีจุดประสงค์ในการเป็นเครื่องดนตรีใช้เป่าในการสร้างความรื่นเริงตามงานบุญประเพณี และโอกาสเฉลิมฉลองต่างๆ เช่น ในช่วงเย็นบางครัวเรือนก็มีการเป่าแคนร้องรำทำเพลงเพื่อผ่อนคลายจากการทำงานตลอดทั้งวัน การเป่าเช่นสรวงผิปลาเพื่อร้องขอฟ้าฝนให้บริบูรณ์ การเป่าในพิธีเหยาเพื่อให้ผีฟ้าผีหมอมารักษาอาการเจ็บป่วยของผู้คนในชุมชน หรือทำพิธีปิดเป่าภัยพิบัติที่เกิดขึ้นในบ้านเมือง การเฉลิมฉลองก่อนการทำนาหรือเมื่อการเก็บเกี่ยวแล้วเสร็จ หรือแม้กระทั่งการ“เกี่ยวสาว”ของผู้ชายในหมู่บ้านต่างได้ใช้“เสียงแคน”เป็นสารสื่อรักเช่นกัน ดังจะเห็นได้จากคำกล่าวของนายประหยัด ชัยบินที่ว่า “...สมัยแต่ก่อน แคนทำขึ้นเพื่อเป็นความบันเทิง เป่าในช่วงเทศกาล ในพิธีกรรม เป่าเรียกผีฟ้าผีหมอ เป่าไล่หมอลำในหมู่บ้าน สมัยก่อนแคนเป็นการสื่อสารกันระหว่าง“ผู้บ่าว”กับ“ผู้สาว” ยามเมื่อแลงมาผู้บ่าวเป่าแคนลงช่วงเข็นฝ้ายหาผู้สาว จนกล่าวได้ว่า แคนเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิต...”⁵⁴ นอกจากนี้ในบางโอกาสหากมีผู้ติดต่อขอให้ทำแคนให้หรือมาขอซื้อก็สามารถติดต่อโดยตรงกับช่างแคน ซึ่งสัมพันธ์ภาพระหว่างผู้มาซื้อหรือผู้บริโภคกับช่างแคนหรือผู้ผลิตต้องสนิทชิดเชื้อมีความไว้วางใจกันพอควรจึงทำการซื้อขายแลกเปลี่ยนกัน ดังนั้นการเล่นเพลงแคนจึงเป็นวัฒนธรรมที่อยู่คู่ชุมชนบ้านท่าเรือมาช้านาน โดยผู้ชายในหมู่บ้านมักจะเป็นช่างทำแคนและหมอแคน คู่กับการทอผ้าของสตรีบ้านท่าเรือที่มีฝีมือลงดงามเป็นเอกลักษณ์เฉพาะถิ่น จนมีคำกล่าวที่ว่า คนบ้านท่าเรือ “...ผู้ชายต้องเล่นแคน ผู้หญิงต้องทอผ้า คันชายใดทำแคนเล่นแคนไม่ได้ บ่ได้เมีย...” สิ่งนี้ทำให้ภูมิปัญญาการทำแคนของบ้านท่าเรือถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่น

2.1.2 ภูมิปัญญาในการผลิตแคน

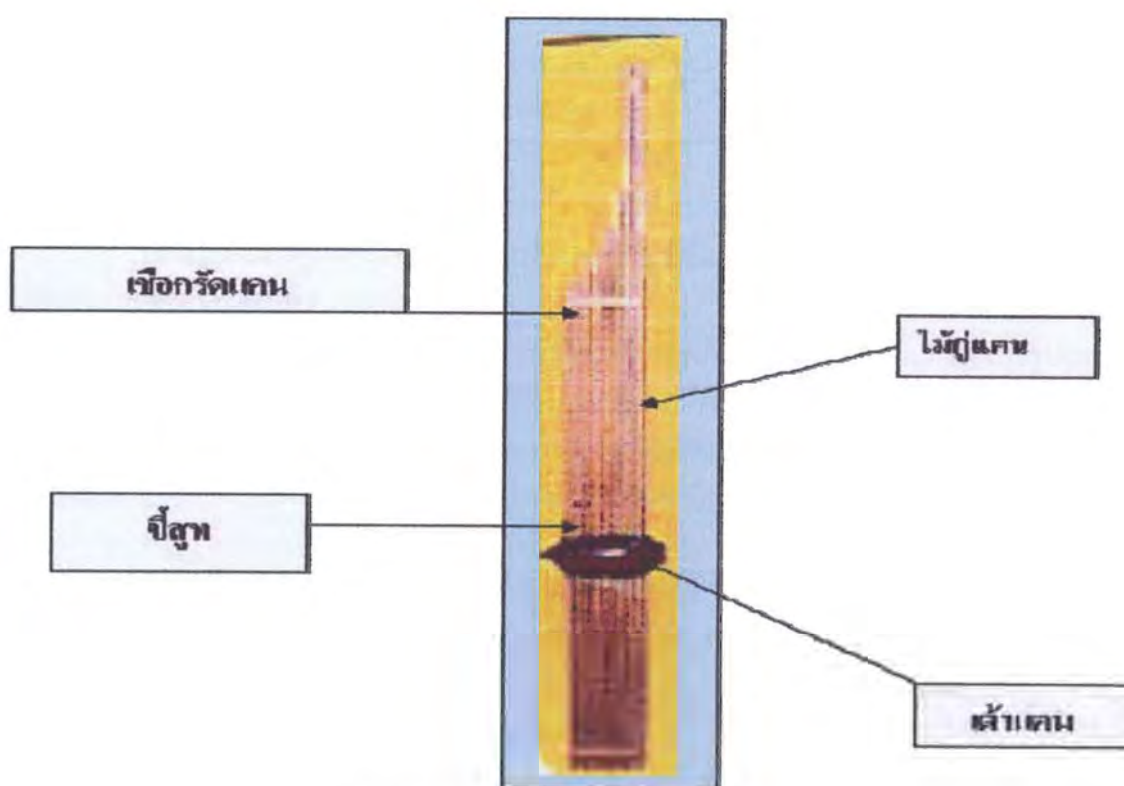
การผลิต“แคน”เป็นหัตถกรรมในครัวเรือนของบ้านท่าเรือ ใช้แรงงานในครอบครัวเป็นฐานการผลิตที่สำคัญ ทั้งการจัดหาวัสดุ-อุปกรณ์ การเตรียมชิ้นส่วนประกอบแคน และการประกอบแคน โดยในการใช้วัสดุ-อุปกรณ์นั้นนิยมหาสิ่งของที่หาได้ง่ายตามท้องถิ่น แคนทุกเต้ามีส่วนประกอบและวัสดุที่นำมาใช้ทำดังต่อไปนี้

⁵² ชัยศักดิ์ ภูมิล, เรื่องเดียวกัน; หน้า 81-82

⁵³ นายจ่านง แสนสุริยวงศ์ กำนันตำบลท่าเรือ อ้างจาก คณะวิจัยท้องถิ่นบ้านท่าเรือ, ข้อมูลจากเวทีชาวบ้านเวทีสกว.สัญจรครั้งที่ 2 เมื่อวันที่ 18 พฤษภาคม พ.ศ.2557 ณ โรงเรียนราษฎร์สามัคคี บ้าท่าเรือ ตำบลท่าเรือ อำเภอนาหว้า จังหวัดนครพนม(เอกสารยังไม่ได้ตีพิมพ์)

⁵⁴ นายประหยัด ชัยบิน อ้างจาก เรื่องเดียวกัน

- 1) ไม้กู่แคน หมายถึง ไม้ที่ใช้ทอขยายเสียงของแคน ประกอบด้วยไม้ไผ่ลูกแคนที่เหลาและตัดให้ได้ขนาดตามที่ต้องการประกบมัดรวมกันไว้
- 2) ไม้เต้าแคน เป็นปล้องตรงกลางตัวแคนมีลักษณะกระเปาะเจาะรูตรงกลางเพื่อรวบกู่แคนไว้
- 3) ขี้สูด หรือขี้ผึ้งชันโรงเป็นยาที่ใช้อุดประสานส่วนประกอบในตัวแคนเข้าด้วยกัน
- 4) หลาบโลหะ หรือแผ่นโลหะบางๆ ที่สกัดออกมาเป็นลิ้นแคน เป็นชิ้นส่วนที่ทำให้เกิดเสียงจากเป่าลมผ่านลิ้นโลหะไปตามลำไม้ที่เป็นลูกแคน
- 5) ไม้คั่นเต้า เป็นไม้คั่นกลางระหว่าง 2 แพของกู่แคน ภาษาอังกฤษแคน ในแคนเต้าหนึ่งๆจะใช้ไม้คั่นกลางถึง 4 จุด คือที่ปลายแคนที่บริเวณเต้าแคน และแกนกลางกับที่บริเวณกนกแคน ความสั้นยาวของไม้คั่นขึ้นอยู่กับขนาดของแคน ไม้คั่นเต้าใช้ไม้ไผ่ส้างผิในการทำ
- 6) คันคล้า ใช้เป็นเชือกมัดรวบกู่แคนเข้าประกอบเป็นตัวแคน

ภาพที่ 45 แสดงส่วนประกอบของแคน

ส่วนอุปกรณ์ที่ใช้ในการผลิตเป็นเครื่องมือช่างทั่วไป ได้แก่ 1) สว่านเล็กใช้สับลิ้นแคนโดยการสกัดแผ่นโลหะจากแผ่นใหญ่ให้ออกเป็นเส้นพอเหมาะกับการทำลิ้นแคน 2) สว่านใหญ่ สำหรับเจาะไม้เต้าแคนที่ได้กลึงหรือเหลาให้กลมได้รูปดีแล้ว ให้มีรูปร่างตรงกลาง หัวท้ายสั้ และเจาะเต้าแคนไว้สำหรับเสียบลูกแคนที่ได้เตรียมไว้เรียบร้อยแล้ว รวมถึงเจาะรูทางด้านหัวเต้าเป็นรูกลมให้ทะลุร่วมกับรูใหญ่ เพื่อใช้ปากพ่นลมเข้าไปเมื่อเป่าแคน 3) มีดตอก ต้องให้คมและปลายต้องแหลมและคมด้วย สำหรับใช้เหลาและเจาะรูเต้าแคน และใช้ตัดไม้กู่แคน 4) ค้อนเล็ก ใช้ตีแผ่นโลหะที่สับออกมาแล้วจากแผ่นใหญ่ เพื่อรีดออกให้บางพอดีและให้เรียบ และจึงสกัดแผ่นเล็กนี้ให้เป็นลิ้น 5) ทัง อย่างเดียวกันกับทั้งที่รองตีเหล็กทั่วไป แต่เป็นทั้งขนาดเล็กสำหรับรองตีแผ่นโลหะ หรือชิ้นโลหะที่สกัดออกมาทำลิ้นแคน 6) กระตุกข้าง โดยมากใช้กระตุกขา ใช้รองสับหรือ

สกัดแผ่นโลหะออกเป็นชิ้นเพื่อทำลั่นแคน การใช้กระดูกข้างเนื่องจากไม่ให้เสียคมส่ว คือเมื่อตอกสกัดแคนทะเลลงไปกับกระดูกข้างคมส่วจะไม่เสีย แต่ถ้าหากกระดูกข้างไม่ได้ อาจใช้เขาควายแทนก็ได้ 7) ไม้แฉ้น (ออกเสียงเป็นไม้แชน หรือไม้แฉ้น) มีรูปสัณฐานแบนๆ เล็กๆ คล้ายไม้ควักปูน ทำด้วยทองเหลือง สำหรับใช้จัดให้ลั่นแคนกระดกขึ้นลงรอนลั่นแคนไว้ เพื่อชุดแต่งเสียงและทำให้เรียบร้อย 8) เหล็กซี่ ใช้สำหรับเจาะรูนับ คือรูลูกแคนที่อยู่เหนือเต้า เวลาเป่าให้ใช้นิ้วมือทั้งสีกดปิดที่รู เพื่อให้เกิดเสียงเป็นเพลง เรียกว่า “นับ” และใช้ซี่ทะลุข้อไม้กู่แคน กล่าวคือ ไม้ที่เอามาทำลูกแคน ต้องนำมาซี่ทะลุข้อด้านในก่อนที่จะนำไปลงไฟเพื่อตัดให้ตรง ถ้าไม่ทำเช่นนั้นหากนำไปลงไฟโดยไม่ซี่ ทะลุข้อเสียก่อนไม้กู่แคนจะระเบิดและเสียใช้ทำลูกแคนไม่ได้ 9) ไม้มือลิง ทำด้วยไม้จริง ที่รูปแอ่งงอนสำหรับใช้ตัดลูกแคน เมื่อลงไฟร้อนแล้วก็ลดลงบนไม้ลูกแคนตัดแต่งให้ตรง 10) เปลือกหอย ใช้ฝนกับหินขณะที่ฝนก็หยอดน้ำผสมจนได้ปูนสีขาวข้น ใช้ทาลั่นแคนเพื่อถ่วงให้เสียงสดใสกับทั้งช่วยอุดรูรั่วระหว่างลั่นแคนอีกด้วย ในสมัยโบราณใช้เปลือกหอยกับกี้ซึ่งเป็นหอยน้ำจืดที่มีอยู่ในท้องถิ่นทั่วไป แต่ปัจจุบันช่างแคนนิยมใช้เปลือกหอยทะเลเพราะเนื้อหอยจะมีความเหนียวแน่นมากกว่า “หอยกับกี้” ที่มีอยู่ตามท้องถิ่น 12) ไม้ชา หรือภาษาอีสานเรียกว่า “ไม้ไผ่เหี้ย” ช่างทำแคนเขาเอาลำไม้ไผ่ขางมาผ่าออกเป็นแผ่น ใช้ผิวไม้ขางขัดถูลั่นแคนให้เรียบร้อยเกลี้ยงเกลา และใช้คมตัดเฉือนด้านข้าง หรือริมลั่นแคนที่สับออกมาจากหลายส่วนใหญ่ซึ่งยังขรุขระหรือยังมีคมอยู่ขึ้นให้หายคม

ขั้นตอนการผลิต

1) จัดเตรียมไม้ไผ่ลูกแคนโดยการคัดสรรขนาดของไม้ที่จะใช้ผลิตแคนจากขนาดลำใหญ่เรียงตามลำดับไปหาลำเล็กให้ได้ขนาดและความสวยงาม

2) นำลำไม้ไผ่ลูกแคนที่คัดเลือกแล้วนั้นมาตัดให้มีขนาดความยาวลดหลั่นกันลงไปเป็นรูปแคน ช่างทำแคนเรียกการตัดลำลูกแคนให้ได้ขนาดความสั้น-ยาวนี้ว่า “การเจียนกู่แคน” หรือ “การหยุดลูกแคน” เมื่อเจียนเสร็จแล้วนำลูกแคนมาเรียงลำดับจากขนาดยาวที่สุดไปหาสั้นที่สุด โดยขนาดความยาวของแคนแปด ซึ่งเป็นแคนมาตรฐานที่ได้รับความนิยมมากในหมู่ผู้เป่าแคน มีขนาดความยาว-สั้นของลูกแคนแต่ละคู่ดังนี้

คู่ที่ 1 และคู่ที่ 2	ขนาดความยาวประมาณ	98 เซนติเมตร
คู่ที่ 3	ขนาดความยาวประมาณ	82 เซนติเมตร
คู่ที่ 4	ขนาดความยาวประมาณ	76 เซนติเมตร
คู่ที่ 5	ขนาดความยาวประมาณ	72 เซนติเมตร
คู่ที่ 6	ขนาดความยาวประมาณ	70 เซนติเมตร
คู่ที่ 7	ขนาดความยาวประมาณ	67 เซนติเมตร
คู่ที่ 8	ขนาดความยาวประมาณ	66 เซนติเมตร

3) นำเหล็กสีมาเผาไฟให้เกิดความร้อนจนปลายของเหล็กสีที่เผาไฟนั้นร้อนแดง แล้วนำมาเจาะทะลุปล้องของลูกแคนทุกลูก

4) นำลูกแคนทุกลูกไปลงไฟให้เกิดความร้อน แล้วใช้มือลิง (ไม้สำหรับตัดลูกแคน) มาตัดลูกแคนให้ตรงไม่คดงอ ลูกแคนเมื่อถูกความร้อนจากการลงไฟ จะทำให้ลูกแคนมีความเหนียว แข็งแรง และสามารถกันมอดกินไม้ได้อีกด้วย

5) นำไม้ไผ่มาเกลี้ยง ซึ่งเป็นไม้เนื้ออ่อนมาตกแต่งรูปทรงเป็นเต้าแคน ช่างทำแคนจะตกแต่งเต้า

แคนด้วยคมมีดตอก แล้วจึงใช้ส่วเจาะทะลวงเป็นสี่เหลี่ยมผืนผ้าตามแนวความกว้างยาว ของตัวเต้า ช่องทะลุ นั้นต้องกว้างและหน้าตัดของแพทั้งสองที่จะสอดเข้าไปสลักไว้ในช่องเต้านั้นเรียกช่องทะลุนั้นว่า “ช่องเสียบลูก แคน” ตอนที่กะความกว้างของช่อง ข้างทำแคนจะวัดความกว้างของลูกแคน 2 ลูก ได้ความยาวเท่าใด ก็ จะขยายออกราวๆ 3-4 เซนติเมตร เผื่อไว้สำหรับ “ไม้กั้น” หรือ “ไม้คั่น” ระหว่างแพลูกแคนก็จะคว้านผืนด้าน ในให้เว้าโค้งเข้าไปในเนื้อผืนทั้งสองด้าน เผื่อไว้ให้เป็นที่ยาวให้ลั่นแคนกระดกเข้าออกได้ จะได้ไม่ต้องปะทะกับ ผืนช่อง เสร็จแล้วข้างก็จะแบ่งช่องทะลุนั้นออกเป็น 2 ส่วน เท่าๆกันความยาวของช่องด้วยการพาดซี่ไม้ไผ่ซี่ เล็กๆลงไปเหนือหัวท้ายไว้ในร่องเหนือบากเอาเนื้อเต้าที่อยู่ริมสุดทั้งสองข้าง ของช่องสี่เหลี่ยมทั้งด้านบนและ ด้านตรงข้าม เรียกซี่ไม้ไผ่แบ่งช่องนี้ว่า “ไม้กั้น” หรือ “ไม้คั่น” แพลูกแคนซึ่งจะมี 2 อัน อันหนึ่งอยู่ด้านบน อีก อันหนึ่งอยู่ด้านล่าง

6) นำหลาบโลหะ หรือหลาบเงิน มาสับออกด้วยส่วให้เป็นเส้นเล็กๆ ขนาดยาวพอประมาณ

7) นำหลาบโลหะมาตีรีดออกเป็นเส้นยาวๆ และบางโดยใช้ค้อนเหล็ก ขนาดเล็กตีจนหลาบ โลหะที่รองกับทั้งจนหลาบโลหะเป็นเส้นยาว เรียบบางได้ขนาดที่ต้องการ

8) นำส่วสับลั่นแคนโดยใช้กระดุกข้างเป็นที่ยรองสับหรือสกัดโลหะเพื่อไม่ให้ส่วทะลุลงไปลึก เกินไป เพราะจะทำให้รูของลั่นแคนนั้นกว้าง เป็นเหตุที่ทำให้แคนกินลมในเวลาเป่า

9) นำมีดตอกมาชุบลิ้นให้มีความบาง ตามลักษณะเสียงต่ำ เสียงสูง หรือความหนาความบางของ ลั่นแคน จากนั้นนำไม้ซา หรือตัวไม้ไผ่ ที่มีผิวไม้คล้ายกระดาษทรายละเอียดมาขัดลั่นแคนให้เรียบ เกลี้ยงเกลา และใช้คมตอกตักเจียนข้างหรือริมลั่นแคน ที่สับออกมาจากหลาบใหญ่ ซึ่งยังขรุขระหรือคมอยู่นั้นให้เรียบร้อย หายคม

10) นำลั่นแคนมาวางทาบกับลูกแคนที่บริเวณที่กำหนดให้บนตำแหน่งลั่นหันด้านปลายลั่นไปด้าน ปลายลำ ลูกแคน เมื่อทาบได้ที่ตามต้องการแล้วให้ใช้มีดตอกกดเป็นช่องที่จะตัดลั่นที่บริเวณดังกล่าว โดยให้ ช่องมีความความยาวน้อยกว่าความยาวของลั่นประมาณครึ่งมิลลิเมตร เพื่อจะได้ทำร่องเสียบลั่นเข้าไปในเนื้อ ไม้ลูกแคนทั้งด้านบนและด้านล่างของลั่นนั้นๆ ส่วนความกว้างนั้นให้ปลายแหลมของมีดตอกกรีดเปิดช่องให้ กว้างกว่าขนาดของลั่นแคน ไม่รวมกรอบเล็กน้อย เพื่อให้ลั่นแคนกระดกขึ้นลงภายในช่องนั้นๆ ได้เมื่อถูกลมเป่า บริเวณช่องลั่นซึ่งจะใช้เป็นฐานรองรับลั่นนั้น ต้องชุบแต่งให้ราบเรียบเสมอกันตลอดแนว

11) นำลูกแคนแต่ละลูกมาเจาะรูแพรวหนึ่งอยู่บริเวณที่ติดลูกแคนเรียกว่า “รูแพรวบน” และอีกรู หนึ่งอยู่ใต้บริเวณที่ติดลั่นเรียกว่า “รูแพรวล่าง” การเจาะรูแพรวนั้นทั้งสองรูนี้จะต้องเจาะที่ด้านตรงข้ามกับ ตำแหน่งลั่นแคน ในการเจาะรูแพรวนั้นจะทำไปพร้อมๆกันกับการเทียบเสียง ข้างผู้ผลิตแคนจะใช้เครื่องตั้งเสียง (Tuner) เป็นหลักเทียบเสียงแรก ต่อจากนั้นก็จะมีวิธีการวัดระยะห่างรูแพรว แต่ละเสียงให้เข้าคู่กันโดยวัดหา ตำแหน่งตามไม้แบบที่กำหนดระยะไว้ เมื่อติดลั่นแคนใส่ลงลูกแคนติดตอกแต่งรูแพรวและเทียบเสียงจนเสร็จ เรียบร้อยแล้วนำปูนขาวที่ได้จากการฝนเปลือกหอยผสมน้ำให้ข้นทาอุดรูที่รั่ว ระหว่างลั่นแคนกับฐานรองรับลั่น แคนให้สนิท ถ้ามีรอยรั่วเสียงแคนจะฟาว คือเสียงจะไม่แน่น และกินลมในเวลาเป่า

12) นำลูกแคนทีละลูกสอดเข้าไปในเต้าแคน และนำซี่สุดที่ผ่านการนวดแล้วมาเคียนผลึก กรอบลำแคนทั้งด้านบนและด้านล่างเต้าแคนเหมือนกันทุกๆลูก

13) เอานิ้วแม่มือข้างใดข้างหนึ่งจุ่มในขันน้ำ แล้วบีบซี่สุดที่เคียนอยู่รอบๆลูกแคนทุกลูกให้แผ่ ออกเชื่อมเข้าหากันจนกลายเป็นมวลสืดเนื้อเดียวกันตลอดแผ่นทั้งด้านแพซ้ายและแพขวา แผ่นซี่สุดนั้นก็จะมี ปิด รอยร้าวระหว่างเต้าแคนกับลูกแคน และยึดลูกแคนให้ติดกันแน่นกับเต้าแคนด้วย

14) ใช้ซี่กไม้ไผ่แผ่นเท่านี้มือ เหลาปลายให้เป็นแบบคล้ายใบมีด เรียกว่า “ไม้ยัดสุด” ยัดปลายเข้าไป

ระหว่างแพลูกแคน กอดอัดให้ขี้นสุดที่อยู่ระหว่างแพลูกแคนแบนเป็นเนื้อเดียวกัน แล้งจึงเอาขี้นสุดออกมาสอดเข้าระหว่างลูกแคนแต่ละลูกๆ กอดขี้นสุดลงในลักษณะเดียวกันกับที่กอดระหว่างแพ ก็จะทำให้ขี้นสุดปิดรอยร้าวระหว่างลูกแคนต่อลูกแคนได้อย่างสนิทน่าเหลือชี (เหลือไข) ขนาดเล็กมาเผาไฟให้ร้อนจัดจนแดง และนำไปเจาะรูนับ (รูนับคือรูที่ใช้นิ้วมือทั้งสิบนิ้วกดปิดและเปิด เมื่อเป่าลมเข้าไปในเต้าแคนเพื่อให้เกิดเสียงเป็นเพลง มีอาการเหมือนคนใช้นิ้วนับสิ่งสิ่ง จึงเรียกว่ารูนับ) ที่ลูกแคนให้ทะลุเป็นรูทุกลูก

รูนับของลูกแคนคู่แรกอยู่ทางปากเต้าที่ใช้ปากเป่านั้นให้อยู่สูงจากระยะปากเต้าขึ้นไปประมาณ 2 ½ เซนติเมตร รูคู่นี้สำหรับนิ้วโป้ (หัวแม่มือ) ทั้งสองนับรูนับของลูกแคน คู่สุดท้ายที่อยู่ปลายเต้าเจาะรูให้มีระยะสูงจากปลายเต้าขึ้นไปประมาณ 2 ½ เซนติเมตรเหมือนกัน รูคู่นี้สำหรับนิ้วก้อยทั้งสองนับส่วนรูนับของลูกแคนที่อยู่ระหว่างกลางทั้งหมด เจาะรูทางด้านข้างสูงจากเต้าประมาณ 5 เซนติเมตร เสมอกันทุกลูก สำหรับนิ้วชี้ นิ้วกลาง และนิ้วนาง ทั้งสองข้างนับ

15) นำแคนมาเป่าทดสอบระดับเสียงอีกครั้ง หากแคนมีเสียงเพี้ยน ข่างแคนก็จะมีกรรมวิธี การแก้เสียงเพี้ยนหลายวิธี เช่น ในกรณีเสียงใหญ่ (ต่ำ) เกินไปให้เจาะรูแพลงมา ถ้าเสียงน้อย (สูง) เกินไป ให้ปิดรูแพวโดยนำไม้กู่แคนที่ได้ปาดออกไปแล้วมาติดคืนและใช้กาวยลาเท็กซ์มาทาปิดติด หรือใช้ขี้นสุดอุดหากเสียงยังเพี้ยนอยู่ข่างแคนก็จะไปตกแต่งที่ลิ้นแคนต่อไป

16) ทดสอบเป่าแคนให้ไ้ระดับเสียงที่ถูกต้องได้มาตรฐานแล้ว จึงนำต้นคำมามัดแคน ข่างทำแคนมักจะมัดแคน 3 จุด คือตรงปลายสุดจะมัดลูกแคน 4 ลูกยาวเท่ากัน จุดที่ 2 จะมัดตรงปลายสุดของลูกเสฟ รวมเป็นมัดเดียวกันทั้ง 2 แพซ้ายขวาอยู่ภายในลูกแคน จุดที่ 3 มัดที่ปลายสุดของกกแคนในทุกๆจุดที่มัดจะมีซี่ไม้ไผ่สอดคั่นแบ่งซ้ายขวาอยู่ภายใน

17) ทดสอบเป่าแคนให้ไ้ระดับเสียงที่ถูกต้องได้มาตรฐานแล้ว จึงนำต้นคำมามัดแคน ข่างทำแคนมักจะมัดแคน 3 จุด คือตรงปลายสุดจะมัดลูกแคน 4 ลูกยาวเท่ากัน จุดที่ 2 จะมัดตรงปลายสุดของลูกเสฟ รวมเป็นมัดเดียวกันทั้ง 2 แพซ้ายขวาอยู่ภายในลูกแคน จุดที่ 3 มัดที่ปลายสุดของกกแคนในทุกๆจุดที่มัดจะมีซี่ไม้ไผ่สอดคั่นแบ่งซ้ายขวาอยู่ภายใน⁵⁵

จะเห็นได้ว่าการทำแคนต้องอาศัยความชำนาญที่ฝึกฝนมาช้านาน ข่างแคนเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในกระบวนการผลิตแคนทุกขั้นตอน นับตั้งแต่การคัดเลือกวัสดุ-อุปกรณ์ การเตรียมชิ้นส่วนประกอบแคน การประกอบเป็นตัวแคน จนถึงการผลิตเสียง กระบวนการเหล่านี้ต้องใช้เทคนิคเฉพาะด้านและความละเอียดละไมในการทำเป็นอย่างยิ่ง การทำแคนจึงเป็นความสามารถทั้ง“ศาสตร์”และ“ศิลป์”ของข่างแคน หากข่างแคนผู้ใดมีฝีมือก็มีคนในหมู่บ้านมาฝากตัวเป็นลูกศิษย์ลูกหา ชาวบ้านจะให้การยกย่องให้เกียรติมีสถานะภาพทางสังคมในฐานะ“เจ้าโคตร”ผู้หลักผู้ใหญ่ในชุมชน ข่างแคนอาวุโสที่เป็นที่นับหน้าถือตา แม้บางคนได้วัยชราไปแล้วแต่ยังมีผู้กล่าวขานถึงคุณความดีที่ได้ก่อร่างสร้างวิชาชีพการทำแคนและการทำสาธารณะประโยชน์ ส่วนใหญ่เป็นข่างแคนในรุ่นหนึ่งและรุ่นสอง ได้แก่ นายโลน แสนสุริยวงศ์ นายไกรและนายไคร้ แมดมิ่งเหง้า ข่างทำแคนในรุ่นหนึ่งที่ได้เสียชีวิตไปแล้ว และรับการยกย่องเป็น“ปู่แคน” มีศาลไว้สักการะอยู่ที่วัดโพธิ์ชัย ในส่วนรุ่นที่สอง อาทิเช่น นายพับ ชัยบิน นายมอ เปาะนะนา นายก้อน แก้วอินธิ นายทองคำ แสนสุริยวงศ์(ลูกชาย) ข่างแคนรุ่นนี้มีบทบาทสำคัญต่อการถ่ายทอดวิชาการความรู้ให้กับลูกหลานและมีการสืบทอดจนถึงปัจจุบัน

⁵⁵ คุรยละเอียดเพิ่มเติมได้ใน สัญญา สมประสงค์, การศึกษาการทำเครื่องดนตรีพื้นบ้านอีสาน : กรณีศึกษาบ้านท่าเรือ ตำบลท่าเรือ อำเภอนาหว้า จังหวัดนครพนม, (วิทยานิพนธ์หลักสูตรศิลปกรรมศาสตรมหาบัณฑิต สาขามานุษยวิทยารัชมิตวิทยา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ,255)หน้า 55-63

2.1.3 การจัดการทรัพยากรป่าไม้ในการเป็นแหล่งวัตถุดิบที่ใช้ผลิตแคน

การทำแคนเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นที่คนบ้านท่าเรือได้เรียนรู้ สืบสมมาช้านาน มีการปรับเปลี่ยนวิธีการผลิตและใช้ประโยชน์จากแคนให้สอดคล้องกับบริบทของชุมชน โดยในระยะแรกการผลิตแคนไม่ได้เน้นความต้องการของตลาดภายนอกมากนัก หากผู้ใดสนใจก็สามารถติดต่อสั่งซื้อกับช่างทำแคนได้โดยตรง การไม่ต้องพึ่งพาระบบตลาดทำให้การทำแคนไม่เคร่งครัดเรื่องระบบคุณภาพที่เป็นมาตรฐานมาก การใช้วัสดุ/อุปกรณ์จึงมักเป็นสิ่งที่หาได้ง่ายในท้องถิ่นหรือชุมชนใกล้เคียงที่ไม่อยู่ไกลกันมาก ส่วนใหญ่ไม้ที่เป็นวัตถุดิบได้มาจากป่าไม้ทางทิศตะวันตกของหมู่บ้านและป่าตามหัวไร่ปลายนา ไม้หรือวัตถุดิบที่เป็นผลผลิตจากป่ามีดังนี้

1) ไม้ไผ่ลูกแคน

ที่ใช้ประกอบเข้าเป็น“กู่แคน”เป็นท่อนยาวเสียงเล็กๆหลายๆท่อนร่วมกันมีลักษณะเป็นข้อปล้อง ยาว เปลือกบาง “ไม้ไผ่ลูกแคน”มีลักษณะคล้ายไม้ซางแต่เปลือกแข็งแน่น ผิวละเอียดกว่า ซางแคนจะเจาะทะลุปล้องและนำมาประกอบแคน ภาษาถิ่นบางท้องถิ่นเรียกว่า“ไม้เฮี้ย” ไม้ลูกแคนเป็นไม้ไผ่ชนิดหนึ่งชอบขึ้นตามภูเขาและที่ชุ่มชื้น เป็นไม้โตเร็ว อายุ 1 ปีจะสามารถใช้ประโยชน์ได้ ชาวบ้านทั่วไปเรียกว่า “ไม้เฮี้ย” ทางภาคกลางเรียกว่า “ไม้ซาง” การเลือกไม้ไผ่เฮี้ยทำลูกแคน ต้องเลือกลำไม้ไผ่ที่มีลักษณะดังนี้

- มีอายุระหว่าง 8 เดือน ถึง 1 ปี โคนสัปดาห์ที่ตาไม้จะมีสีน้ำตาลเข้ม หรืออาจจะแตกแขนงออกมาจากตาบ้างแล้ว
- มีปล้องยาว โดยปกติไม้ไผ่ลูกแคนจะมีลำปล้องยาวประมาณ 1-2 ฟุต ซึ่งปล้องยาวเท่าใดยิ่งจะให้คุณภาพเสียงที่ดีเท่านั้น
- ตาและข้อไม้โปน
- ลำปล้องตรงหรือถ้ามีงอก็ให้งอเล็กน้อยเพื่อให้ตัดง่าย

ไม้ลูกแคนที่นำมาใช้เป็นไม้กู่แคนของชาวบ้านท่าเรือนั้น ในอดีตน่าจะมีอยู่ในชุมชนบ้านท่าเรืออยู่บ้าง แต่จากการสอบถามคนในพื้นที่พบว่า ถ้าอยากให้แคนมีคุณภาพดีนั้นต้องเป็นไม้ที่นำเข้ามาจากประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว (สปป.ลาว) หรือไม้ที่แถบอำเภอเขาวง จังหวัดกาฬสินธุ์ และอำเภอบึงกาฬ จังหวัดบึงกาฬ แต่เนื่องจากระยะเริ่มแรกการผลิตแคนยังไม่เป็นที่แพร่หลายมากนัก ชาวบ้านจึงพอหาไม้ลูกแคนได้จากป่าบริเวณรอบๆหมู่บ้าน และชุมชนใกล้เคียงแถบลุ่มน้ำสงครามในอำเภอสว่างนคร ริมฝั่งแม่น้ำโขงที่อำเภอบ้านแพง อำเภอท่าอุเทน จังหวัดนครพนม และจังหวัดบึงกาฬ เมื่อการทำแคนเริ่มต้นขึ้น ช่างแคนเป็นผู้ที่ต้องเดินทางไปหาไม้ไผ่ลูกแคนเอง โดยชักชวนคนในหมู่บ้านไปตัดตามป่าในหมู่บ้าน หรือหากเดินทางไปหาในเส้นทางไปตัดไม้หรือซื้อไม้ต่อจากชุมชนในฝั่งลาวหรือชุมชนในแถบอำเภอท่าอุเทน บ้านแพง จังหวัดนครพนม จะต้องเดินทางไปเป็นหมู่คณะเพื่อป้องกันภัยอันตรายที่เกิดขึ้นได้ทุกเมื่อตลอดระยะทาง เนื่องจากในเวลานั้นมีโจรและสัตว์ป่าชุกชุม อีกทั้งการไปหลายคนยังได้ช่วยกันตัดและชักลากไม้ การเดินทางใช้เกวียนประมาณ 7-8 เล่ม ขากลับระหว่างทางจะแวะค้างคืนกับญาติพี่น้อง คนรู้จักหรือ“เสี่ยว”ที่อำเภอสว่างนคร ทั้งนี้เพื่อที่จะนำเกวียนลงแพข้ามแม่น้ำสงคราม การเดินทางในแต่ละเที่ยวใช้เวลาไปกลับประมาณ 7-8 วัน ในช่วงพ.ศ. 2470 ราคาไม้ลูกแคนมัดละ 5-6 บาท มัดละ 100 ลำ แต่ละลำยาว 3 เมตร แคนหนึ่งเต้าจะใช้ไม้ประมาณ 10 ลำ ดังนั้นในแต่ละครั้งการไปหาไม้ลูกแคนจึงต้องคุ้มค่ากับการเดินทางที่ยาวนาน

ภาพที่ 46 ไม้ไผ่ลูกแคน

ภาพที่ 47 ไม้ น้ำเกลี้ยงที่ใช้ทำแคน

ภาพที่ 48 การเตรียมไม้ไผ่ลูกแคนไว้ทำแคน

2) ไม้ น้ำเกลี้ยง หรือไม้รักใหญ่

ใช้ทำ“เต้าแคน”ที่เป็นปล้องตรงกลางแคน มีลักษณะกระเปาะทำขึ้นเพื่อประกบเป็นลูกแคนทุกลำเข้าด้วยกันและหุ้มล้นลูกแคนไว้ เต้าแคนถูกเจาะรูกลม เพื่อใช้ปากเป่าให้ลมผ่านล้นแคนทุกล้น โดยทั่วไปไม้ที่นิยมนำมาทำเต้าแคน คือ ไม้ประดู่ ไม้พยุง ไม้แคน ไม้ตะเคียน ไม้หนามแท่ง แต่สำหรับบ้านท่าเรือไม้ที่นิยมนำมาใช้คือ“ไม้ต้นน้ำเกลี้ยง”หรือ“ไม้รักใหญ่”เพราะมีผิวของเนื้อไม้ที่สวยงาม มีความมันและหาง่ายในท้องถิ่น เป็นไม้เนื้ออ่อนที่สะดวกต่อการนำมาตัด ถาก เจาะ และดัดแบ่งรูปทรง คุณสมบัติพิเศษของไม้ น้ำเกลี้ยงอีกอย่างหนึ่งคือสามารถกลัดกลืนปาก กลืนน้ำลายได้ด้วยจึงนิยมใช้มาเต้าแคน

ที่บ้านท่าเรือไม้ น้ำเกลี้ยงมักขึ้นตามธรรมชาติในเขตป่าปู้ตา ป่าชุมชนทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ของหมู่บ้านและกระจายอยู่ตามหัวไร่ปลายนา ซึ่งชาวบ้านใช้เป็นแหล่งวัตถุดิบที่สำคัญของมาจนถึงปัจจุบัน ลักษณะโดยทั่วไปเป็นไม้ยืนต้น สูง 5-15 เมตร เปลือกเรียบสีน้ำตาลเทา ใบเดี่ยว ปลายใบและโคนใบแหลม ผิวใบมีขนทั้งสองด้าน ดอกช่อแบบช่อแยกแขนง ออกที่ปลายกิ่ง กลีบดอกสีขาว ผลเป็นผลสด รูปทรงกลม สีแดง มีน้ำยางที่เป็นพิษรุนแรง คนที่แพ้หรือถูกไธจากต้นน้ำเกลี้ยงจะทำให้เกิดผื่นคัน ปวดแสบปวดร้อนมาก ไม้ น้ำเกลี้ยงเป็นไม้โตช้า ต้องอายุถึง 50 ปีถึงจะสามารถใช้ประโยชน์ได้ หนึ่งเต้าแคนใช้ไม้ น้ำเกลี้ยงขนาดกว้าง 0.08 เมตร x ยาว 0.05 เมตร x หนา 0.15 เมตร หรือประมาณ 0.0006 คิวบิกเมตร(CMB) นอกจากชาวบ้านท่าเรือจะ

ใช้ไม้กล้วยในการเป็นไม้เต้าแคนเพื่อประกอบลูกแคนเข้าด้วยกันแล้ว ยังรู้จักใช้เป็นสมุนไพรโดยนำเปลือกหรือใบมาต้มน้ำดื่ม รักษาโรคน้ำเหลืองเสียและแผลเปื่อยทั้งตัว

3) ขี้สูด ชันระรง หรือชันโรง

ใช้เป็นวัสดุผนึกเกาะยึดกับแคนกับเต้าแคน และปิดช่องว่างอุดรูรั่วเพื่อกักลมที่เป่าไม่ให้รั่วออกมา ได้จากรังผึ้งป่าชนิดหนึ่งที่ชาวบ้านเรียกกันว่า“ตัวแมงสูด”หรือ แมงน้อย ตัวแมงสูดมีสีดำและมีขนาดเล็กกว่าผึ้งทั่วไป ประมาณ 2-3 เท่า มักทำรังอยู่ตามโพรงดิน เปรียง หรือโพรงจอมปลวก ขี้สูดหรือรังของตัวแมงสูดนี้ มีสีดำปนน้ำตาล เมื่อขุดขึ้นมาจากโพรงจะมีน้ำหวานไหลเยิ้มปนอยู่ สามารถบีบออกมารับประทานได้ เมื่อบีบเอาน้ำหวานออกแล้ว นำขี้สูดไปหุงต้มจนขี้สูดให้เป็นเนื้อเดียวกัน แล้วนำมาเทใส่กาบตันกล้วยสด เมื่อแห้งแล้วนำขี้สูดไปทุบตี ด้วยสากหรือค้อนไม้ที่ชุบน้ำให้ชื้นหลายๆเที่ยวพลิกจนเนื้อขี้สูดนุ่มเหนียวและไม่ติดมือ การทำเช่นนี้เรียกว่า การฆ่าขี้สูด ขี้สูดที่ดีต้องมีสีดำเข้มมากกว่าสีน้ำตาล เหนียวหนึบแน่นและไม่ติดมือ ป่าที่เป็นแหล่งขี้สูดที่สำคัญของบ้านท่าเรือคือ ป่าปู้ตาและป่าชุมชนทางด้านทิศตะวันตกของหมู่บ้าน นอกจากนี้บางครั้งเรณอยังหาได้จากหัวไร่ปลายนา หรือหาจากป่าชุมชนใกล้เคียงในแถบบ้านเม่น อำเภออากาศอำนวย จังหวัดสกลนคร บ้านนาซอมที่อยู่เขตตำบลเดียวกัน เป็นต้น

ภาพที่ 49 แมงขี้สูดหรือผึ้งชันโรง

ภาพที่ 50 ขี้สูด ขี้ผึ้งที่ใช้ประกอบตัวแคน

4) ไม้ไผ่ลำไฟ หรือไม้เลียง

ใช้ทำไม้คั่นเต้าหรือกันเต้า “ไม้ไผ่ลำไฟ”หรือ“ไม้เลียง”เป็นพืชล้มลุกอายุหลายปี มีลักษณะเป็นไม้พุ่มเป็นกอ ลำต้นตั้งตรง กลม เป็นทรงกระบอกไม่ทอดขนานไปทางระดับ ลักษณะใบเป็นใบเดี่ยว เรียงสลับ 2 แถว ปลายใบแหลม โคนใบสอบ ขอบใบเรียบคม แผ่นใบสีเขียว มีกาบหุ้มลำต้น หนาแข็ง ไม้แบบชนิดลำต้น กาบหุ้มลำต้นจะหลุดร่วงไปเมื่อแก่ ยอดกาบหนาแข็งมักมีขนคายทางด้านในมีดิ่งกาบเห็น ไม้ไผ่ลำไฟที่เหมาะสมจะนำมาทำเป็นไม้คั่นเต้าต้องมีอายุประมาณ 1 ปีถึงจะสามารถใช้ประโยชน์ได้ แคนหนึ่งเต้าใช้ไม้ลำไฟในการคั่นเต้าประมาณ 4 เซนติเมตร นอกจากนี้ไม้ไผ่ลำไฟยังสามารถนำมาทำเครื่องจักสานเป็นเครื่องมือเครื่องใช้ในครัวเรือน เช่น กระบุง กระติบข้าว หวดนึ่งข้าว และหน่อไม้ยังเป็นที่ยิมนำมาประกอบอาหารประเภทแกง ผัด ต้มกินกับน้ำพริกได้อีกด้วย ชาวบ้านท่าเรื่อนำไม้ลำไฟมาจากป่าชุมชน ป่าหัวไร่ปลายนาในหมู่บ้านและบริเวณใกล้เคียง

ภาพที่ 51 ต้นไผ่ส้างไผ่หรือไผ่

ภาพที่ 52 ต้นคล้า

5) ต้นคล้า

ช่างแคนบ้านท่าเรือนิยมใช้“ต้นคล้า”เป็นเชือกสำหรับมัดแพขายข้าวของลูกแคนให้ยึดติดกันเป็นเต้าเดียวกันแทนเครือหญ้านาง ลักษณะของต้นคล้าจะมีความเหนียวความทนทานไม่ขาดง่าย เป็นพันธุ์ไม้ที่มีหัวหรือเหง้าอยู่ใต้ดิน การเจริญเติบโตของลำต้นแตกเป็นกอ ลำต้นมีความสูงประมาณ 1-2 เมตร ลำต้นเป็นไม้อวบ น้ำในเป็นพืชใบเลี้ยงเดี่ยว ออกใบเป็นกาบหุ้มลำต้นสลับกัน และมีก้านใบต่อกับแผ่นใบเป็นรูปไข่ ปลายใบเว้าหรือแหลม ขนาดใบ สีสัน และลักษณะใบจะแตกต่างกันตามชนิดพันธุ์ ออกดอกปลายยอด หรือตามซอก กาบใบ ออกดอกเป็นคู่ ลักษณะดอกเล็กรวมกันเป็นช่อ ลักษณะดอกและสีสันแตกต่างกันตามชนิดพันธุ์ ต้นคล้านั้นหาง่ายในท้องถิ่นบ้านท่าเรือ และในเขตอำเภอนาหว้า จังหวัดนครพนม

จะเห็นได้ว่าวัตถุดิบส่วนใหญ่ที่ใช้ในการทำเครื่องดนตรีแคนนั้น เป็นไม้และวัตถุดิบที่ได้จากป่าธรรมชาติในหมู่บ้านท่าเรือ โดยเฉพาะอย่างยิ่งป่าชุมชนและป่าปู้ตาทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ของหมู่บ้าน มีบางส่วนของป่าที่หาได้ป่าหัวไร่ปลายนาและชุมชนใกล้เคียง และมีเฉพาะไม้ลูกแคนเท่านั้นที่มีแหล่งที่มาจากพื้นที่ไกลออกไป การเข้าใช้ประโยชน์จากป่าในบริเวณหมู่บ้าน ยกเว้นป่าปู้ตาสามารถเข้าไปใช้ประโยชน์ได้อย่างสะดวก แต่การเข้าไปใช้นั้นต้องเช่นสรวงบูชาขออนุญาตต่อเจ้าป่าเจ้าเขาหรือผู้บรรพชนผู้เป็นเจ้าของพื้นที่เสียก่อน ทำให้การเข้าใช้ประโยชน์ถูกควบคุมด้วยความเชื่อ มิให้สมาชิกในสังคมล่วงละเมิดจนเกินพอดี อีกทั้งการใช้ประโยชน์ต้องดูให้แน่ใจก่อนว่าเป็นป่าสาธารณะที่ไม่มีเจ้าของครอบครอง หรือใช้เฉพาะในเขตที่ดินของตนเองเท่านั้น มิฉะนั้นจะนำไปสู่การเกิดความขัดแย้งขึ้นกับผู้ที่เป็นเจ้าของ อย่างไรก็ตามถึงแม้การเข้าไปใช้ประโยชน์จากป่าสาธารณะจะทำได้ แต่ไม่ใช่สิทธิผูกขาดของบุคคลในการใช้ทรัพยากรในพื้นที่แห่งนั้นแต่เพียงผู้เดียว ผู้เข้าใช้ประโยชน์จะมีสิทธิชั่วคราวในช่วงที่เข้าไปใช้ประโยชน์เท่านั้น นอกจากนี้หากมีความประสงค์จะจับจองต้นไม้ก็อาจทำเครื่องหมายไว้ที่โคนต้น เช่น ใช้มีดบากไว้ หรือทำหลักหมายให้ชัดเจน แล้วจึงมาตัดเอาในภายหลัง ในขณะที่เดียวกันหากพบเห็นต้นไม้ที่มีผู้จับจองไว้ก็ไม่ควรตัดเอาไปใช้ประโยชน์เช่นกัน กฎกติกาดังกล่าวเป็นธรรมเนียมที่ปฏิบัติมาช้านาน หากมีผู้ฝ่าฝืนก็จะนำไปสู่ความขัดแย้งเกิดขึ้นในชุมชน ซึ่งในบริบทสังคมบ้านท่าเรือในเวลานั้น ความสัมพันธ์ในระบบเครือญาติของผู้คนต่างเหนียวแน่นและเกาะเกี่ยวกันไปมา ทุกคนต่างรู้จักหน้าคราตากันเป็นอย่างดีจึงเป็นการยากที่เกิดเหตุการณ์ความขัดแย้งเรื่องการแย่งชิงทรัพยากรกันเกิดขึ้น และหากเกิดขึ้นจริงก็就会被ไกล่เกลี่ยโดยผู้นำชุมชน และผู้เฒ่าผู้แก่ที่ทุกคนเคารพนับถือ ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่า การ

จัดการทรัพยากรป่าไม้ของชุมชนบ้านท่าเรือในเวลานี้อยู่ภายใต้กลไกในเรื่องระบบความเชื่อเรื่องผี และระบบความสัมพันธ์ของผู้คนในสังคม

2.2 สมัยการขยายตัวของการผลิตแคนและเครื่องดนตรีชนิดอื่น พ.ศ.2500-2557

2.2.1 การขยายตัวของการผลิตแคนและเครื่องดนตรีชนิดอื่น

ในช่วงที่ภูมิภาคอีสานกำลังได้รับความสนใจจากหน่วยงานภาครัฐเพื่อพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานและส่งเสริมสภาพทางเศรษฐกิจ ภายใต้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติที่เริ่มประกาศเมื่อปี พ.ศ.2504 ทางภาครัฐได้เริ่มให้ความสนใจต่อความเป็นมาทางด้านประวัติศาสตร์ และวัฒนธรรมในแต่ละถิ่นที่ด้วยเช่นเดียวกัน โดยมีเป้าหมายเพื่อส่งเสริมอุตสาหกรรมด้านการท่องเที่ยวและสร้างความตระหนักรู้ถึงความสำคัญของวัฒนธรรมท้องถิ่นในฐานะ “มรดกของชาติ” ดังนั้นในช่วงเวลานับตั้งแต่ทศวรรษ 2500 เป็นต้นมา หน่วยงานรัฐได้เข้ามาส่งเสริมให้เกิดงานประเพณีประจําจังหวัดต่างๆรวมถึงได้รณรงค์แหล่งท่องเที่ยวในแต่ละจังหวัด เช่น งานแสดงช้างของจังหวัดสุรินทร์จัดขึ้นครั้งแรกในปี พ.ศ.2503 การจัดตั้งพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติบ้านเชียงในปี พ.ศ.2518 จัดตั้งพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพิมายในปี พ.ศ.2518 รวมถึงประเพณีไหลเรือไฟของจังหวัดนครพนม และงานแห่ปราสาทผึ้งของชาวสกลนครก็ได้ถูกจัดขึ้นอย่างยิ่งใหญ่ในช่วงเวลานี้ด้วยเช่นกัน⁵⁶ ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นส่งผลต่อความสนใจของผู้คนให้หันมาสนใจศิลปวัฒนธรรมอีสานเพิ่มมากขึ้น นอกจากนี้ยังเกิดการขยายตัวของวงดนตรีพื้นบ้านหมอลำตามสถาบันการศึกษา และตามหมู่บ้านต่างๆ ทำให้ “แคน” บ้านท่าเรือเป็นที่ต้องการของตลาด และได้เริ่มผลิตเครื่องดนตรีชนิดอื่น ได้แก่ แคน พิณ โหวด ด้วยเช่นกัน การขยายตัวทางการค้าเครื่องดนตรีพื้นบ้านปรากฏในคำบอกเล่าของนายสมศรี แก้วอินธิ ที่กล่าวว่า ไม่เพียงแต่ช่างทำเครื่องดนตรีเดินทางไปขายเองเท่านั้น แต่มีพ่อค้าคนกลางมารับซื้อ แล้วเอาไปส่งขายตามที่ต่างๆ ก่อให้เกิดความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างผู้ผลิตกับผู้ซื้อที่มีความซับซ้อนมากยิ่งขึ้น ความว่า

“....การค้าขายแบ่งออกเป็น 2 ส่วน คือ บางครั้งคนเอ็ดแคนไปขายเองกะมี หรือบางครั้งมีผู้รับจากช่างแคนไปขายต่อ แต่ปัจจุบันผู้รับไปขายมีหลายชั้น ยกตัวอย่าง นาย ก.เป็นพ่อค้ามาได้เอ็ดแคน มีแต่ไปหาซื้อนำไ้บ้าน อย่างวันนี้มีงานธาตุพนมก็เอาไปขาย 10 เต้า 20 เต้าก็เว้ากันไป

....บัดนี้มีขายทั่วไป ขายทั่วประเทศ ขายนอกประเทศก็มี มีผู้รับไปขายฮอดเกาะสมุยให้ฝรั่ง การทำแคนก่อให้เกิดความเอื้ออาทรต่อกัน ยกตัวอย่างนาย ก.จะไปขายแคน มาสั่งให้เอ็ดแคน 20 เต้าจะเอาไปขายเมื่ออื่น ผมเอ็ดผู้เดียวบได้จะต้องวานหมู่มาช้อยเต้าบัดนี้ อันนี้ทำให้เกิดความเอื้ออาทรต่อกัน ช้อยกันแล้วเลี้ยงกินดื่มไ้ร่วมกันกะมี เป็นความสามัคคีกัน เพื่อให้ได้ความสามัคคีต่อกัน บางครั้งก็มีคนมาซื้อนำบ้าน รายได้เฉลี่ยตกคนละ 30,000 บาท/คน/ปี โดยเฉลี่ยทั้งหมด...”⁵⁷

⁵⁶ คุรยละเอียดเพิ่มเติมเกี่ยวกับการความสนใจของรัฐไทยที่มีต่อศิลปวัฒนธรรมอีสาน ในช่วงทศวรรษ 2500 ได้ใน อนุชิต สิงห์สุวรรณ, ประวัติศาสตร์นิพนธ์อีสาน พ.ศ.2475 ถึงสิ้นทศวรรษ 2520 (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ศึกษา มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2554)หน้า 119

⁵⁷ นายสมศรี แก้วอินธิ อ้างจาก คณะนักวิจัยบ้านท่าเรือ, ข้อมูลจากเวทีชาวบ้านเวทีสกว.สัญจรครั้งที่ 2 เมื่อวันที่ 18 พฤษภาคม พ.ศ.2557 ณ โรงเรียนราษฎร์สามัคคี บ้านท่าเรือ ตำบลท่าเรือ อำเภอนาหว้า จังหวัดนครพนม(เอกสารยังไม่ได้ตีพิมพ์)

โครงการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนที่ดำเนินการโดยภาครัฐเป็นอีกหนึ่งปัจจัยสำคัญที่ก่อให้เกิดการขยายตัวของการผลิตเครื่องดนตรีพื้นบ้านของชาวท่าเรือ โดยเริ่มจากในปีพ.ศ.2534 มีการรวมเป็นกลุ่มกลุ่มท่าแคน-โหวด โดยการสนับสนุนของเจ้าหน้าที่สำนักงานพัฒนาชุมชนอำเภอ ซึ่งให้ความช่วยเหลือด้านเทคนิคและกระบวนการผลิตให้มีความก้าวหน้ามากยิ่งขึ้น การพัฒนาคุณภาพของเสียง และการจัดหาตลาดรับซื้อภายนอก ต่อมาได้มีการจัดตั้งกลุ่มผลิตและโป่งกลางขึ้นตามลำดับ นอกจากนี้ยังมีนโยบายหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์(OTOP)ที่ได้เริ่มดำเนินการในชุมชนเมื่อปี พ.ศ.2544 มีการพัฒนาเครื่องดนตรีพื้นบ้านให้ได้มาตรฐานและมีคุณภาพมากยิ่งขึ้นและมีการประชาสัมพันธ์ให้เป็นที่รู้จักกันอย่างแพร่หลาย จนในที่สุดเมื่อปี พ.ศ.2549 บ้านท่าเรือได้รับชนะเลิศในระดับประเทศในการประกวดหมู่บ้านOVC(OTOP Village Champion) นายราวี แมตมิ่งเหง้า ได้กล่าวเกี่ยวกับ การขยายตัวทางการค้าเครื่องดนตรีที่เกิดจากโครงการ OTOP นี้ว่า

“....ปัจจุบันนี้มีขายปลีก ขายส่ง ขายตามร้านตามงานโอท็อปทั่วไปครับ ส่วนตัวของผมและทีมงานมีร้านขายส่งเกือบทุกจังหวัดอย่างภูเก็ต ราชบุรี เชียงใหม่ แกวบ่อสร้าง เขาสั่งเป็นออร์เดอร์ส่งออกต่างประเทศด้วย ตอนนี้ทำดินสอที่เป็นของที่ระลึกด้วย ดินสอทำจาก “ไม้เหมียดทาม”บ้านเขาส่งออกต่างประเทศแล้วเด้อ การที่ทางภาครัฐสนับสนุนเป็นโอท็อป ใครได้ 3 ดาว 5 ดาว ทำให้เกิดการเร่งพัฒนาคุณภาพสินค้าของหมู่บ้านตัวเองให้ได้มาตรฐาน สามารถนำไปขายที่ไหนได้...”⁵⁸

ความต้องการของตลาดภายนอกที่มีมากขึ้น เป็นแรงจูงใจที่นำไปสู่การที่มีผู้ผลิตเครื่องดนตรีพื้นบ้านที่บ้านท่าเรือมากขึ้นเช่นกัน เพราะเป็นอาชีพเสริมที่สร้างรายได้เป็นอย่างดี โดยที่คนในหมู่บ้านไม่จำเป็นต้องออกไปเป็นแรงงานนอกชุมชน จากการสำรวจของทีมนักวิจัยชาวบ้านพบว่า ในปัจจุบันทั้งหมู่บ้านมีครอบครัวที่ผลิตเครื่องดนตรีทั้งหมด 289 หลังคาเรือนจาก 564 หลังคาเรือน คิดเป็นร้อยละ 50.70 ของครัวเรือนทั้งหมด ในจำนวนนี้แบ่งเป็นครัวเรือนที่ผลิตแคน 147 หลังคาเรือน ผลิตโหวดจำนวน 35 หลังคาเรือน ผลิตปี่นงจำนวน 65 หลังคาเรือน ผลิตพิณโป่งกลางจำนวน 30 หลังคาเรือน และผลิตเครื่องดนตรีขนาดเล็กเป็นพวกภูญแจและของที่ระลึกจำนวน 12 ครัวเรือน โดยในจำนวนนี้รวมโรงงานผลิตขนาดเล็กจำนวนกว่า 20 แห่ง เช่น โรงงานสฤชดี โรงงานอัมพร โรงงานแก้วแก้ววัน บ้านช่างแคนของนายสืบศักดิ์ ขาสงวน เป็นต้น รายได้เฉลี่ยของครัวเรือนที่ทำเครื่องดนตรีทั้งหมดครอบครัวละ 5,000 บาทต่อเดือน หรือ 60,000 บาทต่อปี สิ่งนี้ทำให้ภูมิปัญญาในการทำเครื่องดนตรีและการดำรงชีวิตในด้านอื่นๆ รวมถึงค่านิยม วัฒนธรรมประเพณีของชุมชนได้ถูกถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่นมาอย่างต่อเนื่อง ชุมชนบ้านท่าเรือจึงที่ผู้คนต่างมีความสัมพันธ์กลมเกลียวเป็นชุมชนเข้มแข็งที่สามารถปรับตัวได้ให้สอดคล้องกับบริบทของสังคมภายนอกในทุกสถานการณ์ นับว่าศักยภาพสำคัญประการหนึ่งของชุมชนแห่งนี้ ซึ่งนำมาสู่ความร่วมมือร่วมใจในการดำเนินงานวิจัยนี้ และขับเคลื่อนให้เกิดการพัฒนาเชิงพื้นที่

2.2.2 ภูมิปัญญาในการผลิตพิณ โป่งกลาง โหวด และปี่นง

ความสนใจของสังคมภายนอกที่มีมากขึ้น และการเติบโตของวงดนตรีพื้นบ้านตามที่แตกต่างกัน มีผลให้ชาวบ้านท่าเรือจำเป็นต้องพัฒนาคุณภาพของเครื่องดนตรีให้ได้มาตรฐานมากยิ่งขึ้น อีกทั้งยังต้องขยายจากท่าแคนไปสู่การทำเครื่องดนตรีประเภทพิณ โหวด โป่งกลาง รวมถึงปี่นง นอกจากสนองความต้องการของภายนอกแล้ว ยังเป็นการสร้างรายได้ให้เพิ่มขึ้นมากขึ้นด้วย เพื่อให้เพียงพอกับค่าใช้จ่ายที่เพิ่มสูงขึ้น ภูมิปัญญาในการทำ

⁵⁸ นายราวี แมตมิ่งเหง้า อ้างจาก เรื่องเดียวกัน

เครื่องดนตรีของบ้านท่าเรือได้เกิดจากการสังเกตและเรียนรู้จากผู้รู้ และทดลองฝึกฝนเรื่อยมา จนได้ผลงานที่มีคุณภาพเป็นที่ประจักษ์ ในวันนี้ได้นำเสนอถึงวิธีการทำเครื่องดนตรีพิณ โหวด โป่งกลาง และปี่นก เนื่องจากการทำแคนได้กล่าวถึงก่อนหน้านั้นแล้ว โดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

การผลิตพิณ

“พิณ” เป็นเครื่องดนตรีอีสานประเภทเครื่องสายแบบหนึ่ง มีรูปร่างคล้ายกีตาร์แต่มีขนาดเล็กกว่า โดยทั่วไปมี 3 สาย ในบางท้องถิ่นอาจมี 2 หรือ 4 สาย บรรเลงโดยการดีดด้วยวัสดุที่เป็นแผ่นบาง เช่น ไม้ไผ่เหลา หรืออาจใช้ปิ๊กกีตาร์ดีดก็ได้ สมัยก่อนจะเล่นเครื่องเดียวเพื่อเกี่ยวสาว ปัจจุบันมักใช้บรรเลงในวงดนตรีโป่งกลาง วงดนตรีลำซิ่ง หรือวงดนตรีลูกทุ่ง บ้านท่าเรือทำพิณ 2 ประเภทคือ พิณโปร่งหรือพิณธรรมดา และพิณไฟฟ้าที่สามารถต่อกับระบบเครื่องเสียงได้ อุปกรณ์ที่สำคัญที่ใช้ทำพิณประกอบไปด้วย

1) ตัวพิณ เป็นส่วนที่ทำด้วยไม้เดียวกันตลอดทั้งตัว ชาวบ้านท่าเรือนิยมทำตัวพิณด้วยไม้อะราหะหรือไม้สะฝางและไม้ขนุน ซึ่งเป็นไม้เนื้ออ่อน ดัดแปลงรูปร่างและแกะสลักได้ง่าย โดยช่วงคอพิณกับหัวพิณแกะสลักรูปพญานาคหรือเรือสุพรรณหงส์

ภาพที่ 53 ตัวพิณที่ยังไม่ได้ประกอบ

ภาพที่ 54 ตัวพิณที่ประกอบแล้ว

2) ลูกบิด การทำพิณจะใช้ลูกบิด 2 อย่าง คือ ลูกบิดไม้ ลักษณะปลายกลมเกลียวสอดเข้าไปในรูบนปลายคันทวน ส่วนท้ายที่มีมือจับเป็นรูปเหลี่ยม เพื่อให้กระชับมือ และหมุนได้ง่าย ส่วนลูกบิดกีตาร์ จะขึงตึงสายให้มันคง มีประสิทธิภาพในการใช้งานสูงและมีขายทั่วไป ถ้าใช้พิณเพื่อบรรเลงในการแสดงทางวัฒนธรรม มักจะใช้พิณที่เป็นลูกบิดไม้แบบเดิม ส่วนพิณที่เล่นเป็นอาชีพมักจะใช้พิณที่เป็นลูกบิดกีตาร์ เนื่องจากมีคุณสมบัติที่สามารถตึงสายพิณได้ดีกว่า

3) สายพิณ ปัจจุบันใช้สายกีตาร์แทนสายเบรกรถจักรยาน เพราะหาซื้อง่ายและมีคุณภาพดี ให้เสียงไพเราะ ดังกังวานและเวลาดีดจะไม่เจ็บมือเหมือนสายเบรกรถจักรยาน

4) ห้อยรองสายหรือหมอนรองสาย สมัยก่อนใช้หย่องหรือหมอนไม้มักมีปัญหาเสียงไม่ดังเต็มที่หรือเสียงอาจจะดังแต่ไม่สดใสกังวาน ปัจจุบันจึงใช้ หย่องหรือหมอนที่ทำด้วยอลูมิเนียม ทำให้แก้ปัญหาดังกล่าวได้

5) ขันเสียง ในสมัยก่อนช่างผู้ผลิตพิณใช้ตัวไม้ไผ่ (ส่วนผิวด้านนอกของลำไม้ไผ่) ขนาด

ประมาณ 1 นิ้ว ถึง 1 นิ้วครึ่ง ตัดบนคานพินด้วยขี้สูด สามารถเคลื่อนย้ายหาตำแหน่งเสียงที่ต้องการได้ จุดอ่อนคือเมื่อเสียงไม่ถูกต้องในกรณีที่ติดขึ้นผิด และขึ้นเสียงจะหลุดร่วงง่าย ปัจจุบันขึ้นเสียงพินจะติดอย่างถาวร โดยใช้ทองเหลืองเส้นเล็กๆ แทนตัวไม้ไผ่แบบเก่า เพราะมีความทนทานไม่สึกกร่อนง่ายและไม่เป็นสนิม

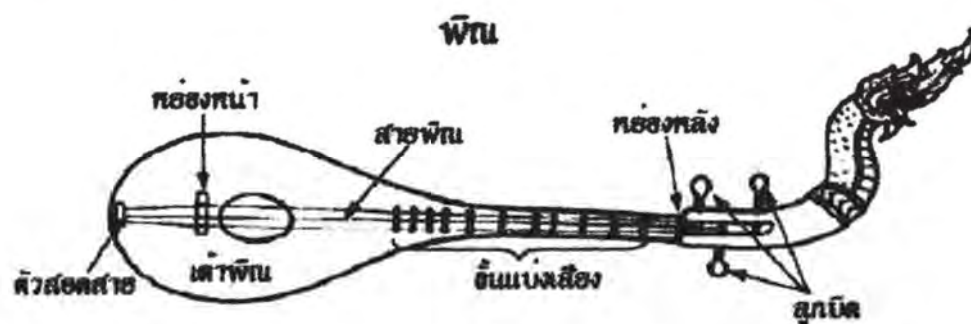
6) หัวพญานาค สัญลักษณ์ของเครื่องดนตรีพื้นบ้านอีสาน นิยมใช้ไม้ขนุนซึ่งเป็นไม้เนื้ออ่อนนำมาแกะสลักเป็นหัวพญานาคแล้วนำหัวพญานาคนั้นมาสวมประดับบนส่วนหัวของคอพิน ซึ่งชาวอีสานมีความเชื่อว่าพญานาคเป็นสื่อเทพศักดิ์สิทธิ์ผู้ประทานความความอุดมสมบูรณ์ ความร่มเย็นเป็นสุขให้กับชุมชนและสังคม

ภาพที่ 55 หัวพญานาคประดับบนคอพิน

ภาพที่ 56 ช่างพินกับพินที่ประกอบแล้วเสร็จ

ภาพที่ 57 ส่วนประกอบต่างๆของพิน

ในส่วนเครื่องมือที่ใช้ในการทำพินก็คล้ายๆกับเครื่องมือที่ใช้ทำเครื่องดนตรีประเภทอื่นๆ ซึ่งเครื่องมือหลักๆ ที่ใช้ทำพินมีดังต่อไปนี้ 1) เลื่อยฉลุไฟฟ้า ใช้สำหรับเลื่อยฉลอรูปร่างของพินที่ได้วาดเค้าโครงไว้ 2) สว่านไฟฟ้า ใช้สำหรับเจาะรูเพื่อใส่ลูกบิดพินและเจาะรูอื่นๆ 3) เครื่องขัดกระดาษทรายไฟฟ้า ใช้สำหรับขัดชิ้นงานให้เรียบและสวยงาม 4) เราท์เตอร์ ใช้สำหรับเจาะเงื่อนไขไม้ด้านหลังของพินเพื่อให้เป็นกลองเสียงของพิน 5) เลื่อยวงเดือน ใช้สำหรับตัดรูปแบบไม้ให้ได้ตามรูปทรง และ 6) เครื่องมืออื่นๆ เช่น ดินสอ, ยางลบ, ไม้บรรทัด, ตลับเมตร, ภาวลาเท็กซ์, กระดาษทราย, สีสำหรับทาพิน

ขั้นตอนการผลิตพิน

- 1) นำไม้ท่อนที่ได้ตัดเตรียมไว้มาแปรรูปให้เป็นแผ่นกระดานขนาดความหนา 2 ½ นิ้ว-3 นิ้วขึ้นไป
- 2) นำแบบพิมพ์รูปพินมาประกบกับไม้แผ่นแล้วจึงวาดรูปพินตามแบบพิมพ์
- 3) นำไม้แผ่นไปเลื่อยฉลุตามแบบที่วาดไว้ให้ออกมาเป็นตัวพิน
- 4) ใช้เลื่อยเลื่อยส่วนด้านหน้าของตัวพินออกเป็นแผ่นๆบางๆ ประมาณ ½ เซนติเมตร เพื่อที่จะนำมาฉลุรูแพ (รูเสียง) เป็นหน้าพิน
- 5) นำส่วนตัวพินมาเจาะกล่องเสียง โดยเจาะเอาเนื้อไม้ออกเพื่อให้ตัวพินเป็นโพรง
- 6) ขัดและตกแต่งพินทั้งตัวให้กลมกลิ้งด้วยตะไบหรือเครื่องขัดกระดาษทรายไฟฟ้า
- 7) นำแผ่นไม้ที่เลื่อยมาฉลุเป็นลายดอกจิกหรือลายอื่นๆ แล้วนำแผ่นหน้าพินไปประกบกับตัวพินและยึดติดด้วยกาวลาเท็กซ์ หรือกาวร้อน
- 8) นำไม้เนื้ออ่อน เช่น ไม้โมกหรือไม้ขนุนมาไสแปรรูป นำแบบพิมพ์หัวพินขนาดมาทาบบนแผ่นไม้ที่เตรียมไว้ ใช้ดินสอวาดลวดลายให้ออกเป็นรูปทรง แล้วจึงนำไม้แผ่นที่เป็นรูปหัวพินขนาดไปฉลุ โดยใช้วัสดุอุปกรณ์แกะสลัก เช่น สว่าน แกะตามรูปแบบที่เขียนแบบไว้เมื่อแกะสลักแล้วนำหัวพินขนาดมาตกแต่งกับส่วนคอของพินใช้เครื่องขัดตกแต่งให้ได้รูปทรงและสวยงาม ปัจจุบันช่างผู้ผลิตนิยมทำหัวพินขนาดแบบถอดออกจากคอพินได้ เพื่อสะดวกแก่การเก็บรักษา
- 9) นำไม้แบบระดับชั้นเสียง (ห้องเสียง) มาวางทาบบนตัวพิน ใช้ดินสอขีดตำแหน่งบริเวณที่ติดชั้นเสียงตามไม้แบบ
- 10) นำใบเลื่อยมาเลื่อยตรงบริเวณที่ได้ขีดจุดตำแหน่งไว้ให้เป็นร่องเล็กๆ แล้วจึงนำชั้นเสียง (เฟรตเสียง) มาติดฝังตรงรอยร่อง และใช้กาวแห้งทาติดให้แน่นสนิท ในปัจจุบันเฟรตเสียงของพินจะติดอย่างถาวรโดยช่างผู้ผลิตพิณได้ใช้ทองเหลืองเส้นเล็กๆ หรือใช้เฟรตเสียงของกีตาร์ที่มีขายสำเร็จรูป มาติดขนาดให้พอดีเพื่อความสะดวกรวดเร็วและสวยงามของพิน
- 11) นำเครื่องขัดหรือหินเจียรมาขัดตกแต่งที่ชั้นพิน เพื่อให้ชั้นของพินมีความเรียบไม่สะดุดมือในเวลาดีด
- 12) รูปร่างทรงสี่เหลี่ยมผืนผ้าเข้าที่ด้านหน้าของส่วนที่จะติดลูกบิด นำสว่านเจาะรูให้พูนแต่ไม่ให้ทะลุออกไปด้านหลังแล้วเอาสิ่งแขวนรูดอกสว่านให้ทะลุถึงกันจนเกิดรูสี่เหลี่ยมผืนผ้า ลึกลงไปในเนื้อไม้ เจาะลูกบิดจากด้านข้าง 3 รู ให้ 2 รูอยู่ข้างหนึ่ง อีก 1 รู อยู่อีกข้างหนึ่ง แล้วติดลูกบิดเข้าที่รูนั้นๆ
- 13) นำตัวพินพร้อมหัวพินพินขนาดไปเคลือบสียูริเทน เพื่อความสวยงามและความคงทน
- 14) ติดที่ยึดสายเข้าที่บริเวณส่วนท้ายของตัวพิน ซึ่งจะต้องห่างจากของของตัวพินจากด้านท้ายเข้ามาประมาณ 3 เซนติเมตร ในแนวขวางกับแนวคอพิน วัสดุที่ใช้ทำอาจจะเป็นโลหะ หรือไม้เจาะรูร้อนสายไว้ 3 รู
- 15) นำไม้เนื้อแข็งมาตัดให้ได้ขนาดเพื่อทำเป็นหย่องหรือสะพานสอดสาย โดยยึดเข้าบริเวณกึ่งกลางระหว่างที่ยึดสายกับรูแพ (รูเสียง) ระยะห่างระหว่างหย่องหน้ากับหย่องหลังประมาณ 48 เซนติเมตร ความสูงของหย่องนั้นยังทำให้สายอยู่ชิดกับรูแพมากเท่าใด ยิ่งจะทำให้เสียงกังวานมากขึ้นเท่านั้น แนวของหย่องจะต้องขนานกับเฟรตบนคอพิน หรือขนานกับที่ยึดสาย
- 16) ร้อยสายทั้งสามสายเข้าทางนอกของที่ยึดสาย โผล่ปลายสายพาดเลยไปร้อยเข้าที่รูร้อยสายของลูกบิด หมุนลูกบิดขึ้นสายให้เครื่องจนได้ระดับเสียงที่ต้องการ คือให้สายที่ 1 ซึ่งอยู่ริมขวาสุดของที่ยึดสายให้เป็นเสียง “มี” ให้สายที่ 2 ซึ่งอยู่กลางให้เป็นเสียง “ลา” และสายที่ 3 ให้เป็นเสียง “มีดำ” ด้วยวิธีเทียบเสียงกับเสียงดนตรีแม่บท เช่น แคน โปงลาง หรือเครื่องเทียบเสียง (Tuner)

17)นำหัวพญานาคมาสวมประกอบเข้าบนคอพิณ และทำการทดสอบระดับเสียงของพิณโดยการบรรเลงลายเพลงต่างๆ เพื่อเช็คมาตรฐานระดับเสียงที่ถูกต้องของพิณอีสาน

การผลิตโปงลาง

โปงลางเป็นเครื่องดนตรีประเภทเครื่องเคาะหรือเครื่องตี มีลักษณะคล้ายระนาดแต่แขวนในแนวตั้ง เป็นที่นิยมในภาคอีสาน บางท้องถิ่นอาจเรียกว่า “หมากกลิ้งกล่อม” “หมากขอลอ” หรือ “เกราะลอ” การบรรเลงโปงลางมีทั้งการบรรเลงเดี่ยว และยังมีใช้บรรเลงเป็นวงร่วมกับเครื่องดนตรีอื่น ๆ เช่น พิณ แคน กลอง เพื่อการฟังและใช้บรรเลงประกอบการฟ้อนพื้นบ้านอีสานได้เป็นอย่างดี ที่โรงเรียนราษฎร์สามัคคีของบ้านท่าเรือได้มีการสอนโปงลาง และแคน พิณ โหวดให้กับนักเรียน และมี “วงโปงลาง” ประจำโรงเรียน ซึ่งเป็นที่รู้จักกันดีในแถบอำเภอนาหว้า อำเภอศรีสงคราม จังหวัดนครพนม

วัสดุหลักในการทำโปงลางคือ ไม้เนื้อแข็ง ได้แก่ ไม้มะหาด ไม้ประดู่ ไม้แดง ไม้ชิงชัน ไม้พยุง ไม้มะเลื่อม ไม้ตะเคียน เนื่องจากมีความแข็งแรงคงทน เมื่อตีไปนานๆเนื้อไม้จะไม่บวม ไม่เปื่อยยุ่ย และไม่หลุดออกเป็นริ้ว ทำให้เสียงของลูกโปงลางดูคงกังวานอยู่เสมอ ไม้ที่ชาวท่าเรื่อนิยมนำมาโปงลางคือ ไม้มะหาด เหลือ/ทอง ซึ่งหาตัดได้จากป่าชุมชน ตามหัวไร่ปลายนา ลังซ้อจากภายนอก ในส่วนเครื่องมือที่ใช้ทำก็เป็นเครื่องมือช่างทั่วไป เครื่องมือบางชนิดก็นำมาดัดแปลง เพื่อให้สะดวกและเหมาะสมกับการใช้งานโดยเป็นเครื่องมือที่มีวิธีการและลักษณะการใช้งานที่ซับซ้อน ได้แก่ 1) เลื่อยเครื่อง หรือเลื่อยวงเดือน เป็นเครื่องมือที่ดัดแปลงขึ้นใช้เองเพื่อให้เกิดความสะดวกและเหมาะสมกับการใช้งาน โดยเลื่อยเครื่องหรือเลื่อยวงเดือนนี้ จะมีกระดาดทราย ซึ่งจะอยู่บนแท่นเครื่องเดียวกันติดตั้งไว้ที่ปลายของเพลเหล็ก คนละด้านใช้มอเตอร์ไฟฟ้าปั่นให้หมุน ใช้สำหรับเลื่อยหรือตัดไม้ให้มีขนาดและความยาวตามต้องการ 2) ส่วนไฟฟ้า เป็นเครื่องมือเดียวกันที่ใช้เจาะลูกโปงลางแต่ละลูกจากด้านหนึ่งให้ทะลุไปอีกด้านหนึ่ง เพื่อจะได้ใช้เชือกไนลอนสอดผ่านและร้อยลูกโปงลางให้รวมกันเป็นผืน 3) เครื่องกลึงไม้ เป็นเครื่องมือที่มีขนาดค่อนข้างใหญ่ ใช้สำหรับกลึงลูกโปงลางให้เป็นแท่งกลมให้ได้ขนาดสัดส่วนที่ต้องการก่อนจะนำไปตากเพื่อปรับแต่งเสียงต่อไป 4) มิดและขวาน เป็นเครื่องมือในการถากลูกโปงลางให้เว้าบางเข้า เพื่อปรับตกแต่งและเทียบเสียงของลูกโปงลางให้ได้ระดับเสียงตามที่ต้องการ มิดที่ใช้สำหรับการถากลูกโปงลางนั้นคือ มิดพร้าวหรือมิดโอ้ได้ที่พบเห็นและใช้งานอยู่ทั่วไปตามบ้านเรือนของชาวอีสาน 5) เครื่องขัดกระดาษทรายไฟฟ้า ใช้ขัดผิวของลูกโปงลางให้เรียบ ไม้ให้มีปุมปม หรือเสี้ยนไม้ รวมถึงขัดและขัดผิวของลูกโปงลางให้เว้าบางจนกว่าจะได้ระดับเสียงที่ต้องการ 6) เชือก ใช้ร้อยลูกโปงลางเรียงกันให้เป็นผืน เชือกที่ใช้ส่วนใหญ่จะเป็นเชือกไนลอน เพราะหาง่าย สะดวก และทนทาน

ภาพที่ 58 ส่วนประกอบต่างๆของโปงลาง

ขั้นตอนการผลิต

1) การขึ้นรูป เป็นการนำไม้ตากแห้งมาคัดเลือก ทำการผ่าออกได้ขนาด 8×8 เซนติเมตร ต่อจากนั้นให้ใช้มีดถากเหลี่ยมและมุมออกให้กลมกลิ้งเป็นรูปทรงกระบอก ซึ่งช่างโป่งยางจะค่อยๆ ถากออกทีละน้อย เพื่อลบเหลี่ยมและมุมออกให้ลูกโป่งยางมีผิวเรียบและกลมกลิ้งมากที่สุดที่จะสามารถทำได้ หลังจากนั้นช่างโป่งยางจะนำท่อนไม้ที่ถากไว้ไปเข้าเครื่องกลิ้งให้ได้รูปทรงที่กลมกลิ้งมากยิ่งขึ้น จนกระทั่งทุกส่วนของท่อนไม้นั้นกลมกลิ้งแล้ว ใช้กระดาษทรายขัดให้ราบเรียบสวยงาม ต่อจากนั้นจึงนำเอาท่อนไม้ท่อนอื่นๆ ที่เหลือมากลิ้งในลักษณะและวิธีการเดียวกันจนครบหมดทุกท่อน ก็จะได้ลูกโป่งยางที่กลมกลิ้งสวยงามพร้อมที่จะนำไปสู่การทำในขั้นตอนต่อไป

2) การวัดขนาดและตัดลูกโป่งยาง ช่างโป่งยางจะนำเอาไม้ที่ได้มาเรียงกัน 13 ลูก เพื่อที่จะทำการวัดและตัดให้ได้ขนาดตามที่ต้องการโดยมีหลักการง่ายๆ คือ วัดขนาดความยาวของลูกแรกและลูกสุดท้ายเสียก่อน ลูกแรกซึ่งเป็นลูกที่มีขนาดใหญ่ที่สุดจะมีความยาว 60 เซนติเมตร ลูกสุดท้ายซึ่งเป็นลูกที่เล็กที่สุด จะมีความยาวประมาณ 27 เซนติเมตร เพื่อวัดขนาดความยาวของลูกแรกและลูกสุดท้ายเสร็จเรียบร้อยแล้ว ต่อจากนั้นช่างโป่งยางจะใช้ไม้หรือเหล็กยาวๆ วางทาบลูกต่างๆ ไปยังลูกสุดท้าย และทำเช่นนั้นทั้งสองด้าน หลังจากนั้นจึงใช้เลื่อยตัดลูกโป่งยางตามรอยที่ขีดเอาไว้จะได้ขนาดและสัดส่วนโดยประมาณ ดังนี้

ลูกที่	1	ความยาว	60	เซนติเมตร
ลูกที่	2	ความยาว	56	เซนติเมตร
ลูกที่	3	ความยาว	54	เซนติเมตร
ลูกที่	4	ความยาว	51	เซนติเมตร
ลูกที่	5	ความยาว	48	เซนติเมตร
ลูกที่	6	ความยาว	45	เซนติเมตร
ลูกที่	7	ความยาว	43	เซนติเมตร
ลูกที่	8	ความยาว	40	เซนติเมตร
ลูกที่	9	ความยาว	37	เซนติเมตร
ลูกที่	10	ความยาว	35	เซนติเมตร
ลูกที่	11	ความยาว	33	เซนติเมตร
ลูกที่	12	ความยาว	30	เซนติเมตร
ลูกที่	13	ความยาว	27	เซนติเมตร

การตัดลูกโป่งยาง จะใช้เลื่อยวงเดือนในการตัดนั้น ช่างโป่งยางจะค่อยๆ หมุนลูกโป่งยางในขณะที่ตัดไปด้วย

3) การถากและเทียบเสียง ความหนาบางของส่วนที่ถูกถากนั้นยึดหลักทฤษฎีที่ว่า

- ถ้าลูกโป่งยางยาวเท่ากันแล้วถากให้มีความหนาเท่ากันย่อมให้ระดับเสียงเท่ากัน
- ถ้าลูกโป่งยางยาวเท่ากันแล้วให้มีความหนาไม่เท่ากัน ลูกบางกว่าให้ระดับเสียงต่ำกว่า
- ถ้าลูกโป่งยางยาวไม่เท่ากันแล้วถากให้มีความหนาเท่ากันลูกที่ยาวกว่าย่อมระดับเสียงต่ำกว่า
- ถ้าลูกโป่งยางยาวไม่เท่ากันแล้วถากให้มีความหนาไม่เท่ากันลูกที่ยาวกว่าและบางกว่าย่อมให้ระดับเสียงต่ำกว่ามาก

- ขนาดเส้นผ่าศูนย์กลางของส่วนกลมของท่อนไม้ที่เหลือไว้ เจาะรูร้อยเชือกนั้นไม่มีผลต่อระดับเสียง แต่มักใช้ท่อนขนาดใหญ่กว่าทำลูกโป่งยางที่ยาวกว่าและให้ระดับเสียงต่ำกว่า เพื่อให้ทำโป่งยางทั้งผืนมีรูปลักษณะเป็นผืนลดหลั่นกันสวยงาม

เมื่อช่างทำโป่งยางนำทฤษฎีทั้ง 5 ข้อนี้ไปใช้ทำลูกโป่งยางจึงให้ลูกโป่งยางมีความยาว ความหนาบาง และขนาดเส้นผ่านศูนย์กลางของท่อนลดหลั่นกันลงไปจากลูกที่ใช้ระดับเสียงต่ำที่สุดไปหาลูกที่ใช้ระดับเสียงสูงสุด

ส่วนการเทียบเสียงโป่งยางนั้นใช้วิธีการเทียบกับแคน โดยจะเทียบเสียงกับแคนที่จะใช้บรรเลงร่วมกัน เพื่อให้มีระดับเสียงที่ถูกต้องตรงกัน หรือเทียบกับเครื่องเทียบเสียง (Tuner) การเทียบเสียงช่วงโป่งยางจะเป่าแคนเสียง พร้อมกับเคาะลูกโป่งยางไปพร้อมๆกัน ในระหว่างนั้นจะใช้หูฟังเสียงของลูกโป่งยางและเสียงแคนว่ามีระดับเสียงสูง-ต่ำ หรือแตกต่างกันอย่างไร หากลูกโป่งยางมีระดับเสียงสูงกว่าเสียงแคน ช่วงโป่งยางจะใช้มีดถากส่วนตรงกลางลูกโป่งยางให้เว้าบางเข้าไปซึ่งจะทำให้ระดับเสียงของลูกโป่งยางต่ำลง และทำเช่นนั้นไปเรื่อยๆ จนกระทั่งได้เสียงที่ต้องการหรือในกรณีที่ลูกโป่งยางมีระดับเสียงต่ำกว่าเสียงแคนช่วงโป่งยางจะทำการตัดลูกโป่งยางให้มีขนาดความยาวลดลงซึ่งจะทำให้ระดับเสียงของลูกโป่งยางสูงขึ้น

เมื่อถากและเทียบเสียงของลูกโป่งยางถูกต้องตามระดับเสียงที่ต้องการเรียบร้อยแล้ว ช่วงโป่งยางจะนำลูกโป่งยางที่ถากไว้แล้วนั้นนำมาขัดบริเวณที่ใช้มีดขัดซึ่งยังมีร่องรอยการถากเอาไว้เรียบ โดยใช้เครื่องเจียรขัดในบริเวณดังกล่าวเพื่อลบร่องรอยการใช้มีดถาก เมื่อขัดเรียบร้อยแล้วจึงใช้มีดขัดซ้ำอีกครั้งหนึ่ง

4) การเจาะรูร้อยเชือกและผูกลูกโป่งยาง จะใช้เหล็กซี่หรือเหล็กปลายแหลมเผาไฟหรือส่วนมือ ส่วนไฟฟ้า แต่ปัจจุบันมักนิยมเจาะโดยใช้ส่วนไฟฟ้าขนาด 2 หุนครึ่ง โดยเจาะให้ห่างจากส่วนปลายของลูกโป่งยางทั้งสองข้าง สำหรับลูกใหญ่ให้ห่างข้างละ 10 เซนติเมตร ส่วนลูกเล็กสุดห่างข้างละ 5 เซนติเมตร แล้วร้อยเชือกในล่อนขนาดเส้นเล็กกว่ารูที่เจาะสักเล็กน้อย การร้อยเชือกจะเริ่มจากลูกโป่งยางลูกใหญ่ที่สุดโดยจะมัดปมเชือกเสียก่อนแล้วจึงสอดเชือกเข้าไปในรูที่เจาะทั้งสองด้าน เมื่อร้อยเชือกและผูกลูกโป่งยางครบทุกลูกแล้ว จึงทำการมัดปลายเชือกทั้งสองและตัดส่วนที่เหลือทิ้งไปเป็นอันเสร็จขั้นตอนนี้

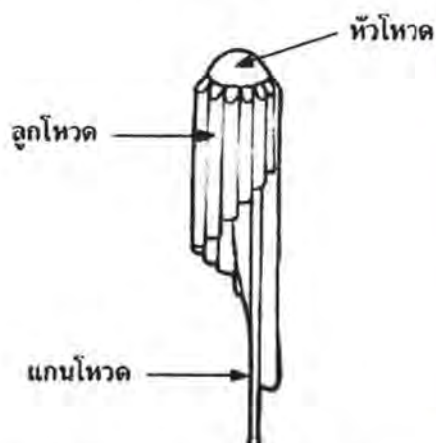
6) การปรับคู่เสียงเมื่อทำการเจาะรูพร้อมทั้งร้อยเชือกและผูกลูกโป่งยางเป็นที่เรียบร้อยแล้ว ขั้นตอนต่อไปคือ การตีเพื่อทดสอบเสียงว่าถูกต้องหรือไม่มีลูกใดมีเสียงผิดเพี้ยนไปเพื่อที่จะได้ตกแต่งและปรับเสียงให้ถูกต้อง ทั้งนี้เพื่อจะได้โป่งยางที่มีคุณภาพทั้งรูปและเสียง หลังจากนั้นช่วงโป่งยางจะตกแต่งผืนโป่งยางให้สวยงามด้วยกระดาษทรายหรือขัดด้วยเครื่องขัดกระดาษทรายไฟฟ้าให้เกลี้ยงเกลา แต่ต้องระวังอาจเพี้ยนได้ ตรวจสอบอีกครั้งต่อจากนั้นจึงนำผืนโป่งยางมาทาแลคเกอร์ หรือน้ำมันเคลือบเงาบางๆ ตามความต้องการเพื่อความสวยงามละเป็นการรักษาเนื้อไม้ให้ทนทาน ก่อนจะนำไปบรรเลงต่อไปเป็นอันเสร็จขั้นตอนการทำโป่งยาง

7) ขาดังและไม้ตี ขาดังโป่งยางในปัจจุบันมีหลายแบบทั้งแบบสูงและแบบเตี้ยสำหรับนั่งตีตามใจชอบ และมีการพัฒนาขึ้นอีกโดยเปลี่ยนจากขาดังไม้มาเป็นขาดังเหล็กพับได้และถอดได้ และประกอบได้เพื่อความสะดวกในการเดินทาง สำหรับไม้ตีโป่งยางเวลาตีโป่งยางจะได้เสียงที่ดังกังวานเป็นไม้คู่ที่มีความยาวประมาณ 20-30 เซนติเมตร ช่วงผู้ทำโป่งยางจะทำ 2 ลักษณะ คือ ไม้ตีรูปช้อนและไม้ตีรูปค้อน ไม้ตีรูปช้อนทำด้วยไม้เนื้อแข็ง ได้แก่ ไม้ประดู่ ไม้พยุงหรือไม้แดง ขนาดค่อนข้างเล็กมีน้ำหนักเบามีความคล่องตัวในการตี ไม้รูปช้อนนิยมใช้บรรเลงทำนอง ส่วนไม้ตีรูปค้อนจะมีลักษณะคล้ายค้อน ประกอบด้วยส่วนหัวค้อนทำด้วยไม้เนื้ออ่อน ได้แก่ ไม้มะขาม ส่วนด้ามค้อนทำด้วยไม้เนื้อแข็งเพื่อความแข็งแรงทนทาน การที่ส่วนหัวค้อนทำจากไม้เนื้ออ่อนเพราะ มีคุณสมบัติทำให้เสียงนุ่ม และยังรักษาไม่ให้ลูกโป่งยางแตกหรือฉีกและบวมง่ายอีกด้วย

การผลิตโหวด

โหวดเป็นเครื่องดนตรีไทยภาคอีสานประเภทเครื่องเป่า มีรูปร่างเป็นทรงกระบอก ทำจากไม้ไผ่ลูกแคนเช่นเดียวกับแคน คนบ้านท่าเรือเริ่มรู้จักโหวดเมื่อปี พ.ศ.2529 เมื่อมีอาจารย์ท่านหนึ่งมาจากจังหวัดขอนแก่นเข้ามาที่บ้านท่าเรือเพื่อมาลงพื้นที่ศึกษาเรื่องเครื่องดนตรีพื้นบ้าน ในคำคืนหนึ่งระหว่างที่พักค้างคืนที่บ้านอาจารย์เกษชัย มิ่งวงศ์ธรรมนั้น อาจารย์ท่านนี้ได้นำโหวดมาเป่าทำให้ชาวบ้านที่ได้ยินเกิดสนใจในเครื่องดนตรีชนิดนี้ ต่อมาในปีพ.ศ.2531 ได้มีอาจารย์ท่านหนึ่งชื่อว่าบุญจวนได้ย้ายมาอยู่ที่โรงเรียนราษฎร์สามัคคี แล้วนำโหวดมาให้นักเรียนในวงดนตรีพื้นบ้านได้ลองเป่าเล่นกันดู หลังจากนั้นเป็นต้นมาคนบ้านท่าเรือจึงได้รู้จักโหวด ได้หัดเป่าโหวด และเรียนรู้วิธีการทำโหวด จนสามารถทำแคนได้ทั้งโหวดใหญ่ โหวดเล็ก จนถึงโหวดพวงกุญแจที่เป็นสินค้าที่ระลึก⁵⁹

โหวดที่ใช้เป่าโดยทั่วไปมีวัสดุในการทำ ได้แก่ 1) ลูกโหวด ทำไม้ไผ่ลูกแคนหรือไม้ไผ่เหี้ยใช้สำหรับประกอบกันเป็นท่อขยายเสียง 2) แกนโหวด ทำจากไม้ไผ่ส่างไฟหรือไม้เลียงหรือไม้ไผ่ชนิดอื่นๆ ที่มีความเหมาะสมมีขนาดความยาวประมาณ 2 ปล้อง ไม้ที่ใช้ทำนิยมใช้ไม้ที่สด เพราะเนื้อไม้จะไม่เหนียวสามารถตบแต่งได้ง่ายกว่าไม้ที่แห้งแล้ว 3) ขี้สูดหรือขี้ชนะรง ใช้เป็นวัสดุในการยึดไม้ลูกโหวดให้ติดกับแกนกลาง ทำจมูกโหวดและใช้อุดรูลูกโหวด 4) ไม้สำหรับปรับระดับเสียง ทำจากไม้ไผ่ส่างไฟใช้สำหรับสอดเข้าไปในท่อของลูกโหวด ที่ตัดเอาไว้ประมาณ 1 ฟุต (ให้ยาวกว่าลูกโหวด) เพื่อใช้ปรับระดับเสียง

ภาพที่ 59 ส่วนประกอบต่างๆของโหวด

ภาพที่ 60 โหวดเมื่อเสร็จสมบูรณ์แล้ว

ขั้นตอนในการทำโหวด

- 1) นำไม้ไผ่ลูกแคน ตามขนาดที่ต้องการมาตัดไว้ทำลูกโหวดโดยตัดเป็นท่อน จำนวน 13 ท่อนหรือจำนวนท่อนความต้องการ (9-10-11-12) ลูกที่ยาวที่สุดมีความยาวประมาณ 22 เซนติเมตร ส่วนลูกอื่นๆมีความยาวลดหลั่นกันลงไปลูกละประมาณ 1 เซนติเมตร
- 2) เหลาไม้ไผ่ส่างไฟที่เตรียมไว้เพื่อใช้ทำเป็นแกนกลางของโหวดหรือภาษาถิ่นบางที่เรียกว่า

⁵⁹ อาจารย์เกษชัย มิ่งวงศ์ธรรม อ้างจาก คณะวิจัยท้องถิ่นบ้านท่าเรือ, ข้อมูลจากการเปิดเวทีชาวบ้าน การศึกษาแนวทางการจัดการทรัพยากรป่าไม้ให้เกิดความยั่งยืนและเอื้อต่อการเป็นแหล่งวัตถุดิบในการผลิตเครื่องดนตรีพื้นบ้าน เมื่อวันที่ 15 สิงหาคม พ.ศ.2557

“ตั้งโหวด” ซึ่งนำมาจากส่วนปลายของไม้ไผ่โดยเหลาในลักษณะให้ลูกโหวดบังส่วนของไม้แกนกลางไม้ให้มองเห็นเป็นรูปกระบอกกลมของไม้ไผ่ แต่จะเห็นไม้แกนกลางในส่วนที่เหลาเอียง และส่วนล่างเป็นหางของโหวดเพื่อความสวยงามและเหมาะสมมือในการบรรเลง

3) นำลูกโหวดมาทากาวลาเท็กซ์ติดเข้ากับไม้แกนกลางโดยเริ่มจากลูกที่ 1 โดยเรียงจากลูกโหวดที่มีขนาดใหญ่ไปหาลูกโหวดที่มีลำขนาดเล็ก เรียงลำดับไปจนครบทุกลูก

4) นำลูกโหวดที่ติดยึดกับไม้แกนกลางแล้วมารัดด้วยหนังยางให้แน่น ผึงแดดให้แห้งเพื่อความอยู่ตัวของลูกโหวด

5) เจียปากลูกโหวด ในส่วนที่จะใช้เป่าโดยตัดเฉียงเอียงประมาณ 45 องศา ตัดให้ครบทุกลูก ดูให้เหมาะสมกลมกลืน ลาดเอียงให้พอดีกัน

6) นำขี้สุดอุดเข้าไปในท่อพอประมาณในส่วนล่างของลูกโหวด ถ้าต้องการเสียงสูงให้ใช้ไม้ปรับระดับเสียงดันขี้สุดสูงขึ้นด้านบนของลูกโหวดตรงกันข้ามถ้าต้องการให้เสียงต่ำให้ดันขี้สุดต่ำลงในส่วนล่างของลูกโหวดเทียบระดับเสียงของลูกโหวดแต่ละลูกให้ได้ตรงตามระดับเสียง

7) นำขี้สุดมาติดส่วนหัว ให้ได้ขนาดที่เหมาะสมสำหรับการเป่าโดยติดขี้สุดให้เต็มหน้าตัดของไม้แกนกลาง และแต่งให้เนียนคล้ายหมวก เรียกว่า “จุมูกโหวด” เพื่อให้เกิดความลาดในการส่งลมที่เป่าผ่านเข้าไปในท่อลูกโหวดได้สะดวกจนทำให้เกิดเสียงดังดี การตกแต่งหัวโหวดข้างโหวดจะใช้ไม้ไผ่หัวคมแบนขนาดประมาณ 1 เซนติเมตร ยาวประมาณ 15 เซนติเมตร ขี้สุดที่จะนำมาติดหัวของโหวดนั้นในปัจจุบันจะนิยมนำขี้ชั้นมาผสมเพื่อให้ขี้สุดมีความแข็งแรงกว่าธรรมดา เพื่อป้องกันการกระแทกและความร้อนโดยจะนำขี้สุดที่ผสมชั้นมาตกแต่งหัวลูกโหวด ถ้าขี้สุดมีความแข็งเกินไปข้างโหวดจะนำเอาโหวดไปลนไฟอ่อนๆ เพื่อให้ขี้สุดมีความอ่อนตัวปรับรูปลักษณะได้ง่ายขึ้น

8) ตกแต่งส่วนหัวที่พอกด้วยขี้สุดให้ลมผ่านเข้าไปในท่อโหวดสะดวกและใช้พลาสติกกรองทบบนขี้สุดเพื่อให้เกิดความลื่นป้องกันขี้สุดติดค้างเวลาเป่า

9) ทดลองระดับเสียงของลูกโหวด จำนวน 13 ลูก ให้มีระดับเสียงตามความต้องการจนครบทุกลูกอีกครั้ง

10) ใช้ผ้าชุบน้ำสะอาด เช็ดล้างชำระคราบขี้สุดที่ติดกับลูกโหวดและตัวโหวด ทั้งภายในและภายนอกให้สะอาด เมื่อล้างทำความสะอาดเรียบร้อยแล้ว นำไปผึ่งลมให้แห้งสนิทจึงนำไปใช้บรรเลงได้

การผลิตปี่นก หรือปี่ภูไท

ปี่นก หรือปี่ภูไทเป็นเครื่องดนตรีขนาดเล็ก หรือเครื่องเล่นที่ใช้เป่าเลียนเสียงนกได้หลายเสียงตามแต่ความสามารถของผู้เป่า วิธีเล่นใช้ปากเป่าลมเข้าด้านหัวไม้ คือด้านเฉียง อีกมือหนึ่งตั้งไม้ก้านชักเข้าออกไปมาก็จะเกิดเสียงสูง-ต่ำ สลับกันไปมาคล้ายเสียงนก

วัสดุที่ใช้ทำปี่นกประกอบไปด้วย 1) ไม้ไผ่ลูกแคน ขนาดเส้นผ่าศูนย์กลาง 1.5 เซนติเมตร ยาว 20 เซนติเมตร 1 ท่อน ใช้สำหรับทำเลาปี 2) ไม้ไผ่เหลากลม ยาว 25 เซนติเมตร 1 ท่อน ใช้เป็นก้านชักเพื่อให้เกิดเสียงสูงต่ำ 3) เศษไม้เนื้ออ่อน มาใช้อุดปิดหัวปี่เพื่อให้เกิดลมดันเกิดเป็นเสียงดังจากภายในเลาปี 4) มีดคัทเตอร์ ใช้ในการเหลาไม้ไผ่ให้ได้รูปตามที่ต้องการ 5) เลื่อยรอก ใช้สำหรับตัดไม้ลูกแคน 6) กาวลาเท็กซ์ใช้ในการยึดประสานวัสดุต่างๆ เข้าด้วยกัน และ 7) กระดาษทรายเบอร์ 1 ใช้ในการขัดเลาปีให้เกลี้ยงเกลา

ขั้นตอนการผลิตปี่นก

1) ตัดไม้ไผ่ลูกแคนขนาดเล็ก ให้มีเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ 1-1.5 เซนติเมตร ยาว 20

เซนติเมตร เพื่อทำเสาปี

2) ตัดด้านหน้าของเสาปีปลายให้ตัดเฉียง 45 องศา

3) วัดจากปลายเว้นเข้ามาประมาณ 3 เซนติเมตร ตัดเป็นลักษณะสามเหลี่ยมขนาด 0.5

เซนติเมตร เพื่อให้ลมออก

4) เตรียมจุกไม้เพื่ออุดปิดหัวปี โดยเลือกไม้เนื้ออ่อนมาตัดแล้วเหลาให้ได้ขนาดพอดีกับตัวนกหวีดที่เตรียมไว้ ตัดปลายให้เฉียง 45 องศา เหมือนตัวนกหวีด

5) เตรียมจุกไม้เพื่ออุดปิดท้ายตัวเสาปี โดยเลือกไม้เนื้ออ่อนมาตัดแล้วเหลาให้ได้ขนาดพอดีกับตัวนกหวีดที่เตรียมไว้ แล้วเจาะรูตรงกลางเพื่อให้ก้านซักรอดออกมาได้

6) เหลาไม้ไผ่อีกท่อนความยาวประมาณ 25 เซนติเมตร ให้กลม เพื่อติด กับจุกด้านท้ายเป็นก้านสำหรับซักเพื่อให้เกิดเสียงสูง-ต่ำ

7) ประกอบจุกไม้หัวเสาปีโดยสอดก้านซักเข้าไปในรูที่ท้ายนกหวีด แล้วอุดด้วยหัวนกหวีดติดกันด้วยกาว

ภาพที่ 61 ปีนกหรือปีภูไท

สถานการณ์การผลิตเครื่องดนตรีพื้นบ้านอีสาน ในช่วง พ.ศ.2500 ถึง พ.ศ.2557 เป็นต้นมา สรุปได้ดังนี้ ประการแรก มีการเปลี่ยนแปลงการผลิตเครื่องดนตรีของบ้านท่าเรือที่มีหลากหลายมากยิ่งขึ้น จากแต่เดิมที่ทำแต่แคนก็ได้ขยายไปสู่การทำพิณ โปงลาง โหวด และปี่นก โดยในแต่ละขั้นตอนการผลิตนี้ได้มีการนำเอาอุปกรณ์และเทคโนโลยีมาใช้ เพื่อให้เกิดความสะดวกรวดเร็ว ผลิตได้ในปริมาณที่สูงขึ้นตามความต้องการของตลาด นอกจากนี้ยังลดการใช้แรงงานในครอบครัว ทำให้สมาชิกในครอบครัวใช้เวลาว่างไปทำงานอย่างอื่นได้อีกด้วย เช่น ไปทำนาหรือไปประกอบอาชีพอื่น ประการที่สอง มีการปรับรูปแบบของสินค้าตามความต้องการของตลาด เช่น จากแต่เดิมทำเพียงพิณโป่งหรือพิณธรรมดาก็เปลี่ยนมาเป็นการทำพิณไฟฟ้า ซึ่งมีเทคโนโลยีและคุณภาพที่สูงขึ้น เหมาะสำหรับการเล่นในวงดนตรีขนาดใหญ่ที่มีระบบเครื่องเสียงและประยุกต์เล่นกับดนตรีชนิดอื่น การรู้จักทำปี่นกและสินค้าที่ระลึกจำพวกพวงกุญแจรูปแคนและโหวด แคนและโหวดขนาดเล็กสำหรับผู้ฝึกหัดเล่น ผลผลิตที่มีหลากหลายขึ้นเช่นนี้สามารถสร้างรายได้ให้กับครัวเรือนที่ทำเครื่องดนตรี เป็นการกระตุ้นความสนใจของคนภายนอกให้มีต่อชุมชนมากขึ้น ในขณะเดียวกันก็นำมาสู่การใช้ “ไม้” ที่เป็นวัตถุดิบมากขึ้นด้วยเช่นกัน ดังจะกล่าวในหัวข้อถัดไป

2.2.3 การจัดการทรัพยากรป่าไม้ในการเป็นแหล่งวัตถุดิบผลิตเครื่องดนตรี

ในช่วงทศวรรษ 2500 เป็นต้นมาชุมชนบ้านท่าเรือเกิดการเปลี่ยนแปลงสำคัญของภูมิเวทท้องถิ่น คือ การลดลงของทรัพยากรป่าไม้ทั้งในเรื่องของความอุดมสมบูรณ์และการทดแทนของพื้นที่ป่า อันเป็นผลมาจากการขยายตัวของบ้านเรือนและสิ่งปลูกสร้าง การเพิ่มขึ้นของพื้นที่ทางการเกษตร และการตัดถนนหนทางที่ทำให้การบุกรุกแผ้วถางพงเป็นไปได้อย่างสะดวก จากพื้นที่ป่าหลายร้อยไร่ที่อยู่รายล้อมหมู่บ้านเหลือเพียงพื้นที่ประมาณ 182 ไร่ โดยแบ่งเป็นพื้นที่ป่าปูด้า 22 ไร่และพื้นที่ป่าสาธารณะอีก 160 ไร่ พื้นที่บริเวณนี้และป่าที่อยู่ตามหัวไร่ปลายนาในการครอบครองของเอกชนล้วนเป็นที่หาอยู่หากิน ทั้งการเก็บของป่าเป็นอาหาร ยารักษาโรค การหาไม้ในป่าไว้ทำเครื่องมือเครื่องใช้ สร้างบ้านเรือน และการทำเครื่องดนตรีพื้นบ้าน ในส่วนนี้จะเป็นการนำเสนอถึง สถานการณ์ของการใช้ไม้ในการทำเครื่องดนตรีพื้นบ้านว่าเป็นอย่างไร และที่ผ่านมามีชาวบ้านได้มีวิธีการบริหารจัดการอย่างไร โดยมีรายละเอียด ดังนี้

การใช้ไม้เป็นวัตถุดิบในการผลิตเครื่องดนตรี

1) ไม้ไผ่ลูกแคน

ในอดีตก่อนพ.ศ.2500 การนำเข้าไม้ลูกแคนจะไปเป็นกองคาราวานใหญ่และนานๆครั้งจะไปที เนื่องจากการผลิตแคนยังไม่แพร่หลาย แต่ภายหลังปี พ.ศ.2500 ไม้ไผ่ลูกแคนกลายเป็นวัตถุดิบสำคัญในการผลิตลูกแคน รวมถึงลูกโหวดและเลาปิ่นก ทำให้ชาวบ้านผู้ผลิตมีความต้องการไม้ลูกแคนสูงมากขึ้น อีกทั้งการค้าขายเครื่องดนตรีที่ผูกพันกับระบบตลาดภายนอกอย่างลึกซึ้ง ส่งผลให้ชาวบ้านต้องเน้นผลิตเครื่องดนตรีที่มีคุณภาพของเสียงดีและรูปลักษณ์ภายนอกที่ดูงดงามได้มาตรฐานมากยิ่งขึ้น การคัดเลือกไม้ไผ่ลูกแคนเพื่อใช้ทำเครื่องดนตรีจึงต้องมีความพิถีพิถัน โดยไม้ที่ต้องการนั้นต้องอายุประมาณ 1 ปี มีลักษณะที่อบาง ผิวสวย ด้านในต้องไม่เป็นซุย ไม่มีเชื้อรา จะทำให้คุณภาพเสียงของดี ไม้ไม่อ่อนไม่แก่เกินไป ถ้าไม้อ่อนเมื่อนำมาตากแดดให้แห้งจะมีลักษณะเหี่ยวยุบ ไม่คงรูป แต่ถ้าแก่เกินไปจะมีลักษณะผิวหยาบไม่สวยงาม ดังนั้นเพื่อให้ได้วัตถุดิบไม้ไผ่ลูกแคนที่ดีมีคุณภาพจึงต้องนำเข้าจากประเทศลาวเท่านั้น โดยในสมัยนี้ช่างแคนได้สั่งไม้ผ่านนายหน้าค้าไม้คนไทยที่บ้านพนอม ตำบลพนอม อำเภอท่าอุเทน ซึ่งเป็นชุมชนที่อยู่ติดลำน้ำโขง ต่อจากนั้นพ่อค้าไม้ก็จะเดินทางข้ามน้ำโขงไปสั่งไม้กับนายหน้าคนลาวที่บ้านเหล่าคา เมืองหนองสองห้อง แขวงท่าแขกถัดจากแม่น้ำโขงเข้าไปทางฝั่งซ้ายประมาณ 20-30 กิโลเมตร

มีรายงานกล่าวว่า ในช่วงปี พ.ศ.2543 บ้านท่าเรือมีการนำเข้าไม้ไผ่ลูกแคนเพื่อใช้ทำแคนมีจำนวน 4,000 มัดๆละ 100 ลำคิดเป็น 400,000 ลำ⁶⁰ และจากการสำรวจของคณะวิจัยพบว่า ในปีพ.ศ.2557 มีการนำเข้าไม้เป็นจำนวน 2,940 มัด คิดเป็น 294,000 ลำ ส่วนชาวบ้านผลิตโหวดนำเข้าไม้ลูกแคนเป็นจำนวน 665 มัด คิดเป็น 66,500 ลำ รวมทั้งการผลิตแคนและโหวดนำเข้าไม้ไผ่ลูกแคน 3,605 มัด คิดเป็น 360,500 ลำ ในจำนวนนี้ไม่รวมไม้ที่ทำปิ่นก และคิดจากไม้ไผ่ลูกแคนที่ใช้ทำแคนทก ไม่นับรวมถึงแคนประเภทอื่นที่มีขนาดใหญ่กว่าเช่น แคนเจ็ด แคนแปด⁶¹ ดังนั้นปริมาณการใช้ไม้อาจมีสูงกวานี้ อย่างไรก็ตามปริมาณการใช้ไม้ที่ได้รับในปีพ.ศ.2557 แม้จะน้อยกว่าปีพ.ศ.2543 ซึ่งอาจมีสาเหตุมาจากการผู้ผลิตน้อยลงเนื่องจากไปทำเครื่อง

⁶⁰ ชัยศักดิ์ ภูมุล. การผลิตแคนเชิงธุรกิจ กรณีศึกษาบ้านท่าเรือ อำเภอนาหว้า จังหวัดนครพนม. หน้า 100

⁶¹ คณะวิจัยท้องถิ่นบ้านท่าเรือ, ข้อมูลจากการเปิดเวทีชาวบ้าน การระดมความคิดเห็น แลกเปลี่ยนเรียนรู้เรื่องพัฒนาการจัดการทรัพยากรป่าไม้ในการผลิตเครื่องดนตรีพื้นบ้านอีสาน และการวางแผนงานกิจกรรมเวทีชาวบ้าน สกว.ท้องถิ่นสัญจรครั้งที่ 2 ณ บ้านพักนายเกษชัย มิ่งวงศ์ธรรม บ้านท่าเรือ ตำบลท่าเรือ อำเภอนาหว้า จังหวัดนครพนม

ดนตรีพนิง ไปกลาง หรือทำงานอย่างอื่น แต่ก็สะท้อนให้เห็นว่า มีการนำเข้าในปริมาณที่สูงขึ้นจากสมัยก่อนพ.ศ. 2500 และหากเทียบราคาที่ซื้อไม้ลูกแคนจะเห็นได้ว่า ในช่วงปี พ.ศ.2517 ราคาไม้อยู่ที่มัดละ 40 บาท แต่ในปี พ.ศ.2557 ราคาไม้อยู่ที่มัดละ 250 บาท ดังนั้นในแต่ละปีชาวบ้านทำเรือต้องซื้อไม้ลูกแคนสูงถึง 900,000 บาท ซึ่งเป็นราคาต้นทุนการผลิตที่สูงมากเลยทีเดียว จากสภาพปัญหาเช่นนี้ทำให้ชาวบ้านผู้ผลิตแคนต้องหาไม้จากแหล่งอื่นที่อยู่ใกล้กว่าเพื่อลดค่าใช้จ่ายในการเดินทางและเพื่อความสะดวกในการขนส่ง เช่น ในแถบริมโขง จังหวัดบึงกาฬ แถบภูพานในเขตจังหวัดสกลนครและกาฬสินธุ์

2) ไม้กล้วยหรือไม้รักใหญ่

เมื่อการขยายตัวของการทำงานแคนเพิ่มขึ้น นอกจากมีการใช้ไม้ลูกแคนที่ใช้ทำกู่แคนหรือตัวแคนเพิ่มขึ้นแล้ว ไม้กล้วยหรือไม้รักใหญ่ที่ใช้ทำเต้าแคนได้มีการใช้เพิ่มขึ้นด้วย จากการสำรวจของคณะวิจัยพบว่า ในปีพ.ศ.2557 มีครัวเรือนที่ผลิตแคนทั้งสิ้น 147 ครัวเรือน แต่ละครัวเรือนผลิตแคนได้ 200 ชิ้นต่อปี ดังนั้นตลอดทั้งปีหมู่บ้านทำเรือจึงมีการทำเต้าแคนจำนวน 29,400 ชิ้น คิดเป็นปริมาณไม้ที่ใช้ไปทั้งหมด 17.64 คิวบิกเมตร(CMB.) โดยคิดตามขนาดของแคนหูก 1 เต้าที่ใช้ไม้ขนาด กว้าง0.08Mxยาว0.05Mxหนา0.15 M =0.0006 CMB แต่ถ้าหากเป็นแคนเจ็ด แคนแปด แคนเก้า ปริมาณการใช้ไม้ต้องเพิ่มสูงขึ้นไปอีก สภาพการณ์เช่นนี้ทำให้เกิดการขาดแคลนไม้กล้วยที่เคยหาได้ในชุมชน ต้องออกไปหาซื้อจากชุมชนภายนอก แถบอำเภอนาหว้า อำเภอศรีสงคราม จังหวัดนครพนม ปัญหาเกี่ยวกับเรื่องนี้สะท้อนในคำบอกเล่าของชาวบ้านที่ว่า “...ตอนนี้นำเข้า ส่งผลให้ปัจจัยการผลิตนี้สูง ที่นี้พื้นที่ป่านอกเหนือจากไม้ลูกแคน ไม้ที่ทำเต้าแคนที่นำมาจากไม้รักใหญ่หรือบ้านเฮาเรียกว่าไม้กล้วย แต่ก่อนหาได้อยู่ตามหัวไร่ปลายนาใช้มัย แต่เดี๋ยวนี้เกลื่อนครึบ ต้องไปหาต่างอำเภอ ต่างหมู่บ้านบางที่อาจจะต่างจังหวัด สภาพป่าของเราลดลงนะครึบ ความสมดุลลดลง ผลก็คือ มนุษย์มากขึ้น ใช้ประโยชน์ตากป่ามากขึ้น เราต้องช่วยกันหาวิธีการแก้ไขปัญหาดังนี้...”⁶²

3) ไม้ไผ่สร้างไฟ

ไม้ไผ่สร้างไฟหรือไม้เลื้อยเป็นไม้พื้นบ้านที่พบได้ทั่วไปบ้านท่าเรือ เป็นไม้สารพัดประโยชน์ใช้ทำเครื่องจักสาน พวงหัตถ์หนึ่งข้าว กระบุง ตระกล้า หม้อสามารถใช้รับประทานได้ นอกจากนี้ยังใช้เป็นอุปกรณ์ในการทำไม้คั่นเต้าแคน ทำแกนโหวด และทำไม้คั่นชักปึงก ในปัจจุบันมีการใช้ไม้ไผ่สร้างไฟในการทำไม้คั่นเต้าแคนเฉพาะแคนหูก จำนวน 392 ลำ ทำแกนโหวด 1,108 ลำ รวมทั้งสิ้น 1,500 ลำแต่ละยาว 3 เมตร หากรวมไม้ที่ใช้แคนประเภทอื่น และคั่นชักปึงกด้วย ปริมาณการใช้ไม้ต้องสูงกวานี้ อย่างไรก็ตามเนื่องจากไม้สร้างไฟเป็นพืชพรรณธรรมชาติที่ขึ้นอยู่ทั่วไปในท้องถิ่น และเป็นพืชที่ขยายพันธุ์ตามธรรมชาติได้ง่ายและโตเร็ว จึงไม่ประสบกับภาวะขาดแคลนเท่าใดนักเมื่อเทียบกับไม้ลูกแคนและไม้กล้วยที่ใช้ทำแคนเหมือนกัน

จะเห็นได้ว่า ไม้วัสดุหลักที่ใช้ทำแคนทั้ง 3 ชนิด ได้แก่ ไม้ลูกแคนที่ใช้ทำกู่แคน ลูกโหวด และเลาปึงก, ไม้กล้วยที่ใช้ทำเต้าแคน, และไม้ไผ่สร้างไฟที่ใช้ทำไม้คั่นเต้าแคน แกนโหวดและคั่นชักปึงกมีปริมาณการใช้ในระดับที่สูง โดยเฉพาะไม้ลูกแคนและไม้กล้วยนั้นประสบกับปัญหาขาดแคลนต้องนำเข้า

⁶² คณะวิจัยท้องถิ่นบ้านท่าเรือ, ข้อมูลจากการเปิดเวทีชาวบ้าน การศึกษาแนวทางการจัดการทรัพยากรป่าไม้ให้เกิดความยั่งยืนและเอื้อต่อการเป็นแหล่งวัตถุดิบในการผลิตเครื่องดนตรีพื้นบ้าน เมื่อวันที่ 15 สิงหาคม พ.ศ.2557

จากภายนอกในปริมาณที่มากอยู่เสมอ ในส่วนเชือกต้นคล้าและขี้สูดหรือชันโรงที่เป็นวัสดุในการทำแคนเช่นกัน นั้น มีสภาพการใช้ที่แตกต่างกัน กล่าวคือ ต้นคล้าแม้จะมีการทำแคนมากขึ้นแต่เป็นวัตถุดิบที่พอหาได้จากในหมู่บ้านทำเรือและชุมชนใกล้เคียงยังไม่อยู่ภาวะวิกฤตเท่าใดนัก ส่วนขี้สูดนั้นมีการนำเข้าจากภายนอกในราคาที่สูงขึ้นจากแต่เดิมเมื่อ 40 ปีก่อนราวทศวรรษ 2510 “...กิโลกรัมละ 50 บาท เดียวนี่ 350 ก็แย่งกันซื้อ...” ทำให้ต้นทุนการผลิตแคนสูงขึ้น ซึ่งปัญหาในข้อนี้ชุมชนได้ร่วมกันหาวิธีการแก้ไขต่อไป

4) ไม้สะฝาง

ไม้สะฝางหรือไม้ะรางเป็นวัสดุที่ใช้ทำตัวพิมพ์โปร่ง เป็นไม้ยืนต้น โตเร็ว ต้องมีอายุ 10 ปี เป็นอย่างน้อยถึงนำมาใช้ประโยชน์ได้ ลักษณะโดยทั่วไปสูง 10-30 เมตร ใบประกอบแบบขนนกสองชั้น ช่อรวมมีใบย่อย ออกดอกเป็นตามปลายกิ่งเป็นช่อห้อยสีเหลือง ลักษณะคล้ายนนทรีแต่ต่างกันที่ช่อดอกของสะฝางห้อยลงแต่นนทรีชี้ขึ้น ผลเป็นฝักแบน ปลายและโคนฝักเรียวแหลม เมล็ดแบนสีน้ำตาล ชาวบ้านทำเรือใช้ไม้สะฝางในการทำพื้นและเครื่องมือทางการเกษตร พวกค้ำเสียม คราด เป็นต้น ในการทำพิมพ์หนึ่งตัวใช้ไม้ขนาดกว้าง 0.13 เมตร x ยาว 0.63 เมตร x หนา 0.05 เมตร หรือเท่ากับ 0.004095 คิวบิกเมตร (CMB) ในปีพ.ศ. 2557 บ้านทำเรือทำพิมพ์ได้ทั้งหมดราว 2,010 ตัว ใช้ไม้ทั้งหมด 8.23095 คิวบิกเมตร (CMB) เนื่องจากไม้สะฝางไม่ใช่ไม้พื้นถิ่นบ้านทำเรือ จึงต้องนำเข้าจากอำเภอบ้านแพ้ว อำเภอนาทม อำเภอศรีสงคราม จังหวัดนครพนม โดยราคาไม้แผ่นหนึ่งประมาณ 200 บาท ในหนึ่งปีจึงมีมูลค่านำเข้าราว 402,000 บาท⁶³ ซึ่งเป็นราคาต้นทุนที่ขึ้นอยู่กับตลาดภายนอกอันเป็นแหล่งของไม้วัตถุดิบ ดังนั้นแม้ราคาไม้เปลี่ยนแปลงเท่าใดก็ตาม ชาวบ้านทำเรือจำเป็นต้องนำเข้าเพราะผลิตพิมพ์มากขึ้นทุกปี

ภาพที่ 62 ไม้สะฝางหรือไม้ะราง

⁶³ คณะวิจัยท้องถิ่นบ้านทำเรือ, ข้อมูลจากการเปิดเวทีชาวบ้าน การศึกษาแนวทางการจัดการทรัพยากรป่าไม้ให้เกิดความยั่งยืนและเอื้อต่อการเป็นแหล่งวัตถุดิบในการผลิตเครื่องดนตรีพื้นบ้าน เมื่อวันที่ 15 สิงหาคม พ.ศ.2557

5) ไม้ขนุน

ไม้ขนุนเป็นวัตถุดิบสำคัญที่ชาวบ้านนิยมนำมาทำฟิล์มโปร่งไฟฟ้า ซึ่งเป็นเครื่องดนตรีประยุกต์ให้เข้ากับวงดนตรีสมัยใหม่ สามารถต่อเข้ากับเครื่องขยายเสียงและเล่นกับเครื่องดนตรีสากลได้ เหตุผลที่ใช้ไม้ขนุนในการทำเนื่องจากไม้ขนุนเป็นไม้ที่ขุดเจาะบากได้ง่ายตกแต่งแล้วสีสวยงาม สมัยก่อนไม้ขนุนมีมากจะใช้ทั้งท่อนทำตัวพิน ชาวอีสานจึงเรียกพินว่า“ซุง” ปัจจุบันมักจะทำเป็นชิ้นส่วนไม้มาประกอบกันระหว่างตัวพินกับคอพินและช่วงคอพินกับหัวพิน ซึ่งทำเป็นรูปไม้แกะสลักรูปพญานาคหรือเรือสุพรรณหงส์ ไม้ขนุนเป็นพืชพื้นถิ่นบ้านท่าเรือที่มีมาแต่เดิม เป็นไม้ยืนต้นโตช้า ต้องมีอายุ 20 ปีขึ้นไปถึงใช้ประโยชน์ได้ พบขึ้นอยู่ที่ป่าหัวไร่ปลายนารายรอบหมู่บ้าน ชาวบ้านท่าเรือใช้ไม้ในการทำพิน ทำเครื่องมือทางการเกษตร ส่วนผลสุกเป็นผลไม้กินเล่น หากดิบนำมาทำซูปักหมี่ อาหารพื้นบ้านของชาวลาวอีสาน ในการทำฟิล์มโปร่งหนึ่งตัวใช้ไม้ขนุนขนาดกว้าง 0.41 เมตรxยาว0.08 เมตรxหนา0.05เมตร หรือเท่ากับ 0.00164 คิวบิกเมตร(CMB.) ปัจจุบันมีผู้ที่ทำฟิล์มโปร่งอยู่ 30 ครัวเรือน มียอดรวมทำพินประมาณ 2,010 ตัวต่อปี ใช้ไม้รวมทั้งสิ้น 3.2964 คิวบิกเมตร (CMB.) โดยนำเข้าจากนำเข้าจากอำเภอศรีสงคราม จังหวัดนครพนมและอำเภอเซกา จังหวัดบึงกาฬ และชุมชนอื่นตามแนวริมฝั่งโขง⁶⁴

ในการทำฟิล์มโปร่งและพินไฟฟ้า ไม่ได้มีค่าใช้จ่ายเฉพาะไม้เท่านั้น ยังมีอุปกรณ์อื่น เช่น พินโปร่งต้องเสียค่าติดตั้งสายพินราว 200 บาท หากรวมค่าวัสดุอุปกรณ์ทั้งหมดแล้วมีราคาต้นทุนการผลิต 350 บาท จำหน่ายในราคา 500-800 บาท(ราคาแตกต่างกันตามคุณภาพของไม้/ฝีมือ) ผู้ผลิตจึงได้กำไรประมาณ 150-450 บาท ในส่วนพินไฟฟ้าต้องเสียค่าติดตั้งอุปกรณ์ต่อกับระบบไฟฟ้าราว 1,500 บาท จำหน่ายในราคา 1,800-2,500 บาท ผู้ผลิตได้กำไรราว 300-1,000 บาท จะเห็นได้ว่าการผลิตพินเป็นอาชีพที่สร้างรายได้ให้กับชาวบ้านท่าเรืออย่างมาก แต่ทั้งนี้ความต้องการของตลาดไม่ได้มีอย่างสม่ำเสมอ บางช่วงก็สร้างรายได้ให้เป็นอย่างดี เช่น เทศกาลงานบุญประเพณีต่างๆอย่างงานไหลเรือไฟนครพนม งานแห่ปราสาทผึ้งสกลนคร หรือหากมีพ่อค้าคนกลางรับไปขายต่อที่อื่น นอกจากนี้กำไรที่ได้ยังต้องแบ่งให้เป็นค่าแรงให้กับแรงงานในครอบครัว หรือในบางกรณีต้องจ่ายให้กับแรงงานที่จ้างมาช่วยด้วย ดังนั้นหากมีวิธีการลดต้นทุนการนำเข้าไม้วัตถุดิบและหาตลาดรองรับอย่างต่อเนื่องอาจช่วยในการแก้ไขปัญหาดังกล่าวได้

ภาพที่ 63 ต้นขนุน

⁶⁴ คณะวิจัยท้องถิ่นบ้านท่าเรือ, ข้อมูลจากการเปิดเวทีชาวบ้าน การศึกษาแนวทางการจัดการทรัพยากรป่าไม้ให้เกิดความยั่งยืนและเอื้อต่อการเป็นแหล่งวัตถุดิบในการผลิตเครื่องดนตรีพื้นบ้าน เมื่อวันที่ 15 สิงหาคม พ.ศ.2557

6) ไม้มะหาด

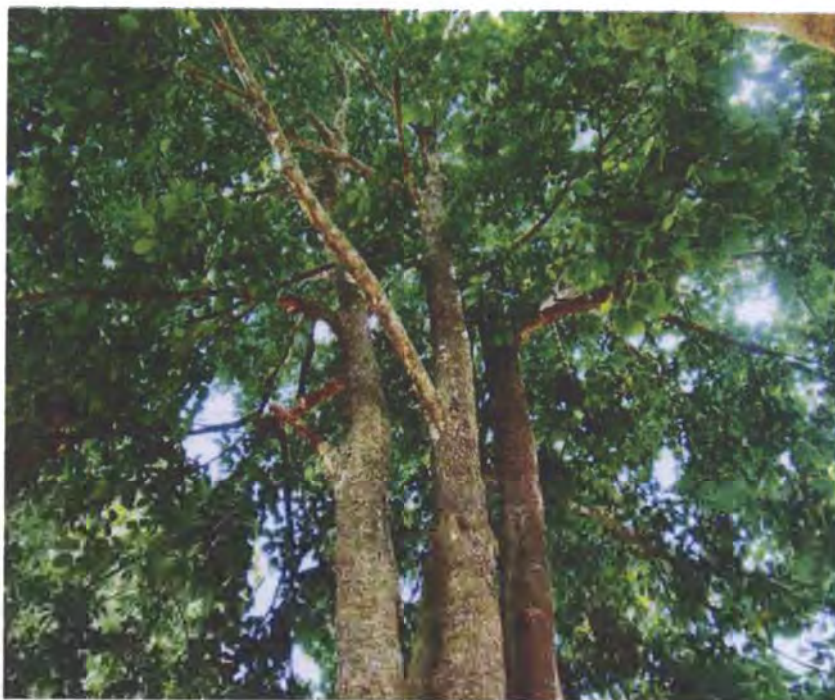
ในการทำลูกโป่งกลางหรือขึ้นส่วนหลักของโป่งกลางที่ใช้ดีให้เกิดเสียง ทำจากไม้มะหาด พืชยืนต้นขนาดกลางถึงใหญ่ ลำต้นตั้งตรง มีความสูง 15-20 เมตร เปลือกสีน้ำตาลไหม้เป็นลายแตกละเอียด มีส่วนยอดเป็นพุ่มหนาและทึบ ใบเป็นใบเดี่ยวมีขนาดวงรีจนถึงรูปไข่ ที่ขอบใบมีริ้วขึ้นโดยรอบ มีขนขึ้นทั้ง 2 ด้านของใบ ดอกจะออกในช่วงเดือนกุมภาพันธ์ถึงเดือนเมษายน และกลายเป็นผลในเดือนมีนาคมถึงเดือนพฤษภาคม ลักษณะดอกจะมีสีขาวอมเหลืองมีขนาดเล็ก ผลเป็นผลรวมมีสีเขียวเมื่อสุกจะมี รูปร่างกลมแบนใหญ่ มีทรงบิดเบี้ยวเป็นบางลูก เปลือกนอกผิวขรุขระ เนื้อผลค่อนข้างนุ่ม มีรสเปรี้ยวๆหวานๆนำมารับประทานเป็นผลไม้ได้ รากและเปลือกนำไปเป็นยาสมุนไพรรักษาไข้ ส่วนเปลือกแก้ท้องอืด ท้องเฟ้อ

ไม้มะหาดมีด้วยกัน 3 ชนิด คือ 1) ไม้มะหาดดำ เป็นไม้ที่มีคุณสมบัติ เนื้อไม้จะแน่น แข็ง แกร่ง มีความละเอียด มีน้ำหนักมาก เสียงดัง กังวาน สีของไม้จะออกเป็นสีดำ พบทั่วไปในแถบอำเภออุดบาก จังหวัดสกลนคร 2) ไม้มะหาดทอง เป็นไม้ที่มีคุณสมบัติ เนื้อไม้ แน่น แข็ง มีน้ำหนักเบาว่าไม้มะหาดดำ มีเสียงนุ่มนวล ความคงทนของเนื้อไม้เท่าไม้มะหาดดำ สีของเนื้อไม้จะเป็นสีทองเข้ม พบอยู่ทั่วไปในแถบอำเภอศรีสงคราม อำเภอบ้านแพง จังหวัดนครพนม 3) ไม้มะหาดเหลือง มีคุณสมบัติเป็นเนื้อไม้ที่แข็งแรง มีเสียงดัง กังวาน สีของเนื้อไม้จะออกสีเหลือง หาพบง่ายพบเห็นอยู่ทั่วไปบนแถบอำเภอศรีสงคราม อำเภอบ้านแพง จังหวัดนครพนม ชาวบ้านทำเรือนิยมใช้ไม้มะหาดเหลืองและมะหาดทองมาใช้ในการทำลูกโป่งกลาง โดยแต่เดิมหาได้จากอำเภอศรีสงครามที่ไม่อยู่ไกลกันมากนัก ต่อมานำเข้าจากเขตอำเภอนาทม จังหวัดนครพนม เขตจังหวัดมุกดาหารและเขตอำเภอบึงโขงหลง จังหวัดบึงกาฬ

เหตุผลในการใช้ไม้มะหาดในการทำลูกโป่งกลาง เพราะไม้ชนิดนี้มีเนื้อเหนียวแข็งไม่ปริแตก เป็นเสี้ยน เวลาแห้งแล้วเคาะมีเสียงดังกังวานดีมาก โดยเฉพาะหากเป็นต้นมะหาดที่ตายยืนต้นยืนนานยิ่งดี เพราะเนื้อไม้จะแห้งสนิทและไม่อมน้ำไว้ในลำต้น ไม้มะหาดที่ใช้ทำลูกโป่งกลางนั้นไม่นิยมตัดต้นเป็นๆมาผลิตโป่งกลาง เพราะเสียงจะไม่กังวาน ในการทำโป่งกลางสิ่งสำคัญอีกก็คือ คุณสมบัติของไม้ โดยต้องเลือกไม้ที่แก่จัดมีอายุประมาณ 50 ปีขึ้นไป มีลำต้นใหญ่ เป็นไม้ที่ตายมานานแล้วไม้น้อยกว่า 3 ปี เนื้อไม้แห้งสนิท ลำต้นไม่เป็นโพรงหรือถูกตัวแมลงเจาะไชเนื้อไม้ มีน้ำหนักมากปราศจากปมปมต่างๆ ไม่มีกิ่งก้านไม่มีตาไม้ เนื้อไม้ ต้องตรง เสี้ยนไม้ต้องไม่คดงอ ถากหรือตัดดูจะมีผิวเป็นมัน และไม้ผลิตโป่งกลางนั้นถ้าควรเป็นต้นเดียวกัน ไม่ควรใช้ไม้หลายต้นมาผืนในผืนเดียวกัน เพราะจะทำให้เสียงมีความกังวานไม่เท่ากัน⁶⁵

โดยทั่วไปไม้ขึ้นหนึ่งขนาดกว้าง 0.08 เมตร x ยาว 1.20 เมตร x หนา 0.08 เมตร หรือคิดเป็น 0.00768 คิวบิกเมตร (CMB.) ทำลูกโป่งกลางได้ไม้ 7 ชิ้นหรืออย่างน้อยโป่งกลางผืนหนึ่ง ในปี พ.ศ. 2557 มี 30 ครอบครัวที่ทำโป่งกลาง รวมทั้งหมู่บ้านได้ผลิตกันต่อปีราว 150 ชิ้น นำเข้าไม้ทั้งหมดราว 1.152 คิวบิกเมตร (CMB.) รวมค่าต้นทุนการผลิตชิ้นละ 2,000 บาท จำหน่ายในราคา 4,000-9,000 (ราคาแตกต่างกันตามคุณภาพของไม้) ดังนั้นโป่งกลาง 1 ชิ้นจะได้กำไรราว 2,000-7,000 บาท แต่อย่างไรก็ตามความต้องการของตลาดไม่เป็นที่แน่นอน และการผลิตโป่งกลางก็มีอยู่น้อยเมื่อเทียบกับเครื่องดนตรีชนิดอื่น รายได้ที่เกิดจากการจำหน่ายโป่งกลางถึงแม้จะได้รับมากเมื่อมีการผลิตเครื่องดนตรีชิ้นหนึ่งๆแต่ไม่ได้หมายความว่า จะได้รับอย่างสม่ำเสมอ

⁶⁵ สัณญา สมประสงค์, การศึกษาการทำเครื่องดนตรีพื้นบ้านอีสาน : กรณีศึกษาบ้านท่าเรือ ตำบลท่าเรือ อำเภอนาหว้า จังหวัดนครพนม, หน้า

ภาพที่ 62 ต้นมะหาด

จะเห็นได้ว่าตั้งแต่พ.ศ.2500 เป็นต้นมาจนถึงพ.ศ.2557 อันเป็นช่วงระยะเวลาที่งานวิจัยได้ดำเนินอยู่ ณ ขณะนี้ การผลิตเครื่องดนตรีพื้นบ้านในเชิงธุรกิจของบ้านท่าเรือมีการขยายตัวเพิ่มขึ้นทั้งการผลิต แคน และพิณ โหวด โปงลาง ปีนกที่เพิ่มขึ้นมาในภายหลัง ทำให้การใช้ไม้ที่เป็นวัตถุดิบในการผลิตสูงขึ้นตามไปด้วย ไม้และวัสดุบางชนิดสามารถหาได้ในชุมชน แต่ส่วนใหญ่ขาดแคลนต้องนำเข้าจากภายนอก ดังจะเห็นได้จากตารางที่ 2 ที่อยู่หน้าถัดไป ได้ให้รายละเอียดเกี่ยวกับไม้วัตถุดิบที่ใช้ทำเครื่องดนตรี โดยเรียงลำดับจากปริมาณการใช้ต่อปีมากที่สุดไปสู่น้อยสุด ดังนี้ 1) ไม้ลูกแคนใช้ทำแคน, โหวด ใช้ทั้งหมด 3,605 มัด คิดเป็น 360,500 ลำๆละ 3 เมตร ในจำนวนนี้ยังไม่รวมปีนก ซึ่งมีการผลิตเป็นจำนวนมาก 2) ไม้หน้าเกลี้ยง(ไม้รักใหญ่) ทำเต้าแคน ใช้ไม้ไป 17.64 คิวบิกเมตร 3) ไม้สะฟาง(ไม้เระราง) ทำพิณโปรง ใช้ไม้ไป 8.23095 คิวบิกเมตร 4) ไม้ขนุนทำพิณไฟฟ้าใช้ไป 3.2964 คิวบิกเมตร 5) ไม้มะหาดเหลือ/ทองใช้ทำลูกโปงลาง ใช้ไป 1.152 คิวบิกเมตร และ 6) ไม้ไผ่สามผืนใช้ทำไม้คั่นเต้าแคน แกนโหวด ใช้ไปทั้งสิ้นรวม 1,500 ลำๆละ 3 เมตร เพื่อเป็นการทดแทนการนำเข้าไม้วัตถุดิบเหล่านี้ ชุมชนบ้านท่าเรือได้เพียรพยายามการแก้ไขปัญหาบ้างแล้ว โดยจะนำเสนอในประเด็นต่อไปเพื่อชี้ให้เห็นถึงประสบการณ์การปรับตัวของชาวบ้านต่อสภาพปัญหาและวิธีการผลิตที่เปลี่ยนไป

ตารางที่ 3 แสดงรายละเอียดไม้วัสดุที่ใช้ทำเครื่องดนตรีของบ้านท่าเรือ

ลำดับ	ไม้ที่ใช้ทำ	ส่วนประกอบ	อายุที่ใช้ประโยชน์ได้	ประเภทของไม้	แหล่งที่พบ	จำนวนที่ครัวเรือนที่ผลิต	ขนาดของไม้/ชิ้น (CM,M,CMB)	จำนวนที่ผลิตต่อครัวเรือน/ปี(ชิ้น)	ปริมาณการใช้ไม้/ปี (CMB)
1.	ไม้ฝั่ลูกแคน	-กุ่มแคน -โหวด -ปี่นก	1 ปี	โตเร็ว	-นำเข้าจากแขวงคำม่วน สปป.ลาว, อำเภอเขาวง จังหวัดกาฬสินธุ์, อำเภอเมือง จังหวัดบึงกาฬ	-ผลิตแคน 147 ครัวเรือน -ผลิตโหวด 35ครัวเรือน -ไม่รวมปี่นก	-ทำกุ่มแคนใช้10 ลำยาว ลำละ3M -โหวดใช้ 5ลำยาวลำละ 3 M -ไม่รวมปี่นก	-แคน200 ชิ้น -โหวด380 ชิ้น -ไม่รวมปี่นก	รวม 3,605 มัด คิดเป็น 360,500 ลำๆละ3M - ไม่รวมปี่นก
2.	ไม้หน้าเกลี้ยง (ไม้รักใหญ่)	เต้าแคน	50 ปี	โตช้า	-พบในชุมชนตามหัวไร่ปลายนาร,ป่าชุมชน,ป่าดอมนุ่นตา-นำเข้าจากชุมชนใกล้เคียง	147	กว้าง0.08Mxยาว 0.05Mxหนา0.15 M =0.0006 CMB	200	17.64 CMB
3.	ไม้สะพาน (ไม้อะราง)	ตัวพิณ	10ปี	โตเร็ว	-นำเข้าจากอำเภอบ้านแพง อำเภอนาทม อำเภอศรี	30	กว้าง0.13Mx ยาว 0.63Mxหนา	67	8.23095CMB

					สงคราม จังหวัดนครพนม และอำเภอเซกา จังหวัดบึงกาฬ และชุมชนอื่นๆตามริมฝั่งโขง		0.05M=0.004095CMB		
4.	ไม้ชนุน	ตัวพิน	20ปี	โตช้า	-พบตามหัวไร่ปลายนารอบหมู่บ้าน -นำเข้าจากอำเภอศรีสงคราม จังหวัดนครพนม	30	กว้าง0.41Mxยาว0.08Mxหนา0.05M=0.00164CMB	67	3.2964CMB
5.	ไม้มะหาด เหล็กลอง/ ทอง	ลูกโป่งกลาง	50 ปี	โตช้า	-นำเข้าจากชุมชนภายนอกในเขตอำเภอนาทม จังหวัดนครพนม, เขตจังหวัดมุกดาหารและเขตอำเภอบึงโขงหลง จังหวัดบึงกาฬ	30	ไม้ชิ้นหนึ่งมีขนาดกว้าง0.08Mxยาว1.20Mxหนา0.08M=0.00768CMB, ทำลูกโป่งกลางได้ประมาณ 7 ชิ้น(อย่างน้อย 1 ชิ้น)	5	1.152

6.	ไม่ใส่สาร ไฟ	-แถบโหวด -ไม้คั่นเต้า แคคน -ไม้คั่นชักปืนก	1 ปี	โตเร็ว	-พบในชุมชนตามหัว ไร่ปลายนาง ป่าปูด้า ป่าชุมชน -น้ำเข้าจากอำเภอบ้าน แพ และอำเภอสรี สงคราม จังหวัด นครพนม	-ทำแคคน 147 ครอบครัว -ทำโหวด 35 ครอบครัว -ไม่รวมไม้ คั่นชักปืนก	-ใช้ทำไม้คั่นเต้าแคคน ยาว 4 CM -ใช้ทำแถบโหวดยาว 25 CM -ไม่รวมไม้คั่นชักปืนก	-ทำแคคน 200 ชิ้น -ทำโหวด 380 ชิ้น -ไม่รวมไม้ คั่นชักป่ นก	รวม 1,500 ลำๆละ 3 M -ไม่รวมไม้คั่น ชักปืนก
----	-----------------	---	------	--------	---	--	---	---	---

การจัดการทรัพยากรป่าไม้

ความร่อยหรอของทรัพยากรป่าไม้ เนื่องจากการขยายตัวของชุมชน และการเพิ่มปริมาณการผลิตเครื่องดนตรีพื้นบ้านเพื่อตอบสนองความต้องการของระบบตลาด ทำให้เกิดการขาดแคลนวัสดุธรรมชาติที่ใช้ในการทำดนตรีพื้นบ้าน เพื่อเป็นการแก้ไขปัญหาดังกล่าว ผู้ผลิตเครื่องดนตรีจึงได้นำเข้าไม้และวัสดุอื่นๆจากภายนอกและมีการจัดการทรัพยากรในรูปแบบต่างๆ เพื่อสานต่อวิถีการผลิตเครื่องดนตรี อาชีพสำคัญของหมู่บ้าน ในที่นี้ได้นำเสนอถึงประสบการณ์การแก้ไขปัญหาของชาวบ้าน เพื่อนำไปสู่การวิเคราะห์ถึงความสำเร็จ ความล้มเหลว และการแสวงหาวิธีการแก้ไขปัญหาได้อย่างตรงจุด โดยนำเสนอใน 2 ประเด็น ได้แก่ 1) การจัดการในระดับชุมชน และ2)การจัดการในระดับบุคคล

1) การจัดการในระดับชุมชน

นับตั้งแต่ พ.ศ.2500 เป็นต้นมา การขยายตัวของการผลิตแคนเชิงธุรกิจทำให้ชาวบ้านท่าเรือต้องนำเข้าไม้ลูกแคนจากประเทศลาวอย่างยากจะหลีกเลี่ยงได้ ดังนั้นความสัมพันธ์ทางด้านเศรษฐกิจระหว่างชาวบ้านท่าเรือกับพ่อค้าไม้ในฝั่งลาวต้องขึ้นอยู่กับบริบททางการเมืองระหว่างประเทศ ทำให้การค้าขายไม้เป็นไปอย่างไม่ราบรื่นสม่ำเสมอ นำมาสู่ปัญหาการขาดแคลนไม้วัสดุในการทำแคนของบ้านท่าเรือ จากการเก็บข้อมูลของนักวิจัยชาวบ้านมีเหตุการณ์อย่างน้อย 2 เหตุการณ์ที่นำไปสู่การกลับมาคิดทบทวน และแก้ไขปัญหาร่วมกันของคนในชุมชน

เหตุการณ์แรก เกิดขึ้นในราวปีพ.ศ.2518 ในช่วงนั้นลาวเกิดปัญหาการเมืองภายในเกิดการปฏิวัติสู่ระบบสังคมนิยม กองกำลังฝ่ายสังคมนิยมคอมมิวนิสต์รุกคืบและเกิดการปะทะกับฝ่ายตรงข้ามในหลายพื้นที่ในลาว เพื่อป้องกันและรักษาความมั่นคงตามแนวชายแดนรัฐบาลไทยจึงสั่งปิดด่านข้ามแดนทุกแห่ง ทำให้ชาวบ้านท่าเรือไม่สามารถที่จะข้ามไปซื้อไม้ลูกแคนจากฝั่งลาวได้ จึงได้ไปจัดหาไม้ลูกแคนจากบ้านม่น อำเภอเขาวง จังหวัดกาฬสินธุ์ โดยซื้อขายกันเป็นมัดๆละ 5 บาทมีไม้ลูกแคน 16 ลำ แต่ไม้ลูกแคนจากจังหวัดกาฬสินธุ์ไม่มีคุณภาพดี ไม่เหมาะสมที่จะนำมาทำแคน เพราะมีปล้องสั้น ดังนั้นเมื่อสถานการณ์ผ่อนคลายลง ในราวปีพ.ศ.2520-2521 จึงได้กลับไปใช้ไม้จากฝั่งลาวอีกครั้ง

เหตุการณ์ที่สอง เกิดขึ้นในราวปีต้นปี พ.ศ. 2549 เกิดกรณีพิพาทเกี่ยวกับการขนส่งไม้ไผ่ลูกแคน คือมีเจ้าหน้าที่เข้ามาจับกุมผู้ขนส่งชาวลาวที่ฝั่งประเทศไทยบริเวณอำเภอท่าอุเทน จังหวัดนครพนม มีการดำเนินคดีในชั้นศาลถูกจับกุมดำเนินคดี ผู้ต้องหาและผู้เกี่ยวข้องทั้งสองฝ่ายคือ ผู้รับซื้อและผู้ขนส่ง ได้เสียค่าปรับเป็นเงินจำนวนมาก ซึ่งใช้เวลาหลายเดือนและสร้างความไม่พอใจ ความเสียใจ ความบาดหมางใจกัน และทำลายความสัมพันธ์อันดีในฐานะบ้านที่เมื่อน้องน้อยลงเป็นอย่างมาก ซึ่งตั้งแต่บ้านท่าเรือรับไม้จากฝั่งลาวมาไม่เคยมีการจับกุมผู้ขนส่งไม้ลูกแคนมาก่อน ปัญหาที่เกิดจากมาตรการทางด้านการค้าระหว่างประเทศที่ไม่เอื้อต่อการค้าขายแลกเปลี่ยนในระดับชุมชนเช่นนี้ เป็นปัญญาใหญ่ข้อหนึ่งที่ไม่เคยได้รับการแก้ไขจากทางภาครัฐ

ภาวะวิกฤตอันเกิดจากความผันผวนทางการเมืองระหว่างประเทศดังกล่าว ส่งผลให้การซื้อขายไม้ลูกแคนเกิดการหยุดชะงัก นอกจากนี้สภาพป่าทางฝั่งลาวก็ไม่อุดมสมบูรณ์อีกต่อไป ชาวบ้านท่าเรือจึงต้องตระเวนหาซื้อจากแหล่งอื่น มีค่าใช้จ่ายจากการเดินทางขนส่งเพิ่มสูงขึ้น จากสถานการณ์ดังกล่าวผู้นำชุมชน ได้แก่ กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน นายกองค้การบริหารส่วนตำบล ตัวแทนกลุ่มอาชีพ รวมถึงหัวหน้าหน่วยราชการนำโดยนายอำเภอนาหว้า จึงได้พูดคุยปรึกษาหารือกันและเห็นพ้องต้องกันว่า ควรมีการทดลองปลูกไผ่ไม้ลูกแคนในชุมชน เพื่อทดแทนการนำเข้าจากภายนอก ดังนั้นในปี พ.ศ.2551 จึงจัดกิจกรรมปลูกไผ่ลูกแคน โดยได้รับทุนสนับสนุนจากโครงการชุมชนอยู่ดีมีสุขเมื่อปี พ.ศ.2551 จากทางภาครัฐเป็นงบประมาณ 780,000

บาท ซื่อพันธุ์กล้วยจากประเทศลาวมาปลูกในหมู่บ้าน โดยกำหนดพื้นที่ปลูกเป็น 2 ส่วน ส่วนแรกปลูกในพื้นที่ป่าสาธารณะประมาณ 20 กว่าไร่ มีเป้าหมายในการฟื้นฟูสภาพป่าสร้างความอุดมสมบูรณ์ และใช้ประโยชน์ในระยะยาว ส่วนที่สองปลูกใส่ท่อคอนกรีตเป็นแนวตามริมถนนในหมู่บ้าน เพื่อสร้างความร่มรื่นสวยงาม สร้างความตระหนักรู้ให้กับคนในชุมชนและคนทั่วไปให้ทราบถึงความสำคัญของไม้ลูกแคนไม้วัดอุทิศในการทำแคนของบ้านท่าเรือ “หมู่บ้านแห่งเสียงดนตรี” ทั้งสองพื้นที่ได้มีการจัดวางระบบน้ำ โดยต่อท่อน้ำประปาหมู่บ้านเข้าไปรดน้ำให้ความชุ่มชื้นแก่กล้วยอยู่เป็นประจำ

เมื่อดำเนินโครงการไปได้สักระยะทางชุมชนได้พบว่า ไม้ไผ่ลูกแคนที่นำมาปลูกไม่สามารถนำไปใช้ประโยชน์ได้เนื่องจาก 1) ไม้ที่ปลูกในป่าชุมชน แม้ขึ้นอยู่บ้างแต่บางลำต้นมีขนาดเล็กเกินไป บางต้นปล้องยาวเกินไป ไม่ได้ขนาดตามที่ต้องการ 2) ไม้ที่ปลูกในป่าชุมชนและในหมู่บ้าน เกิดการชะงักการเจริญเติบโต บางต้นก็ตาย บางต้นก็ไม่สามารถแตกกอ เกิดเมล็ดขยายพันธุ์ได้เพียง 10 เปอร์เซ็นต์ ปัญหาเหล่านี้ทางคณะวิจัย นักวิชาการด้านพืชศาสตร์ได้ร่วมระดมความคิดเห็นร่วมกับชาวบ้าน เพื่อวิเคราะห์ถึงสาเหตุของปัญหาที่เกิดขึ้น จนสรุปได้ว่า 1) สภาพพื้นที่ปลูก มีลักษณะเป็นดินร่วนปนทรายและมีชั้นดินที่ตื้นมากชุดในทางลึกลงไปประมาณ 10 เซนติเมตรเป็นดินลูกรัง ทำให้พืชหลายชนิดรวมถึงไม้ลูกแคนไม่สามารถยังรากเสียบอาหารและยึดลำต้นได้ 2) สภาพพื้นที่มีน้ำไม่เพียงพอ โดยเฉพาะหน้าแล้งในช่วงเดือนพฤศจิกายน-เมษายน ไม้ลูกแคนและพืชหลายชนิดขาดความชุ่มชื้นจนทำให้ตาย มีปลวก มอดและแมลงอื่นๆ มากัดกิน

ทั้งนี้สภาพพื้นที่ที่มีความเหมาะสมในดำรงอยู่ของไม้ลูกแคนนั้น จากประสบการณ์ที่ชาวบ้านเคยเข้าไปดูพื้นที่ในลาวเล่าว่า “...ไปงานแต่งงานลาว ไปอยู่ประมาณ 3 มื้อ มีพี่น้องอยู่บ้านอากาศอ่าว พายไปแต่งพี่น้องอยู่ฝั่งนั้น ตามที่ไปเห็นไม้แก่นที่ฝั่งลาวนะค่ะ มันจะมีน้ำค่าน้ำซับไหลอยู่ตลอด มันจะเป็นป่าหนาค่อยกับป่าเห่า(ป่าสาธารณะบ้านท่าเรือ)นี้แหละค่ะ เขาเดินไปมีน้ำค่าน้ำซับ ยามเขาเหยียบมันลึบมๆอยู่ตลอด ต้องมีน้ำมันถึงขึ้นได้ แต่ว่าอีกด้านหนึ่งพวกคนญี่ปุ่นเขาสัมปทานปลูกต้นยางพารา เขาจ้างคนประเทศลาวเป็นคนปลูกให้ เขาเผาป่าแคนเบ็ด เลยกันว่าบ้านแต่(ชื่อบ้านท่าเรือเดิม)คือสิบได้เฮ็ดแคนน้อบาดนิ แต่บางที่มันกะยังเหลืออยู่ อยู่ในพื้นที่หุบเขามันจะเป็นพื้นที่ลุ่มๆมันลึมน้ำค่าน้ำซับตลอด มีโชดหินขึ้นไปตามจิ้งจันบ้านเขาบ่มีจิ้งจันย่านปลูกบ่ได้อยู่...”⁶⁶ ดังนั้นเพื่อเป็นการแก้ไขปัญหาดังกล่าว ทางคณะวิจัยและชาวบ้านจึงได้หารือกันถึงวิธีการจัดการไม้ลูกแคนใหม่ โดยหาวิธีในการขยายพันธุ์และทดลองปลูกในพื้นที่ที่มีความเหมาะสมซึ่งในรายละเอียดจะกล่าวในตอนต่อไป

2) การจัดการในระดับบุคคล

เป็นการแก้ไขปัญหาในระดับปัจเจกบุคคลของชาวบ้าน โดยใช้วิธีการสังเกต เรียนรู้สภาพธรรมชาติของไม้ของวัดอุทิศและวัสดุทางธรรมชาติอย่างอื่น แล้วหาวิธีการจัดการเพื่อแก้ไขปัญหาการขาดแคลนวัตถุดิบและรักษาวิธีการผลิตเครื่องดนตรีพื้นบ้านให้ต่อเนื่องชุมชนไว้ได้ โดยมีกรณี que ควรศึกษาอยู่ 2 กรณี กรณีแรก การทดลองเพาะปลูกไม้ไผ่ลูกแคนและการเลี้ยงชันโรงของนายเกษชัย มิ่งวงศ์ธรรม และกรณีที่สอง การหาไม้วัสดุทดแทนในการทำเครื่องดนตรีของช่างทำเครื่องดนตรี

⁶⁶ คณะวิจัยท้องถิ่นบ้านท่าเรือ, ข้อมูลจากการเปิดเวทีชาวบ้าน การศึกษาแนวทางการจัดการทรัพยากรป่าไม้ให้เกิดความยั่งยืนและเอื้อต่อการเป็นแหล่งวัตถุดิบในการผลิตเครื่องดนตรีพื้นบ้าน เมื่อวันที่ 15 สิงหาคม พ.ศ.2557

กรณีแรก นายเกษชัย มิ่งวงศ์ธรรมเป็นครูสังกัดโรงเรียนราษฎร์สามัคคี และเป็นปราชญ์ท้องถิ่นผู้รู้ประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมบ้านท่าเรือ มีประสบการณ์ในการทำงานพัฒนาหมู่บ้านร่วมกับกำนันผู้ใหญ่บ้าน และทางหน่วยงานราชการมานาน อีกทั้งยังเคยทำงานร่วมกับนักวิจัย นักวิชาการจากภายนอก รวมถึงในโครงการวิจัยนี้ นายเกษชัยเป็นนักวิจัยที่มีบทบาทในการขับเคลื่อนการทำงานในพื้นที่อีกด้วย การตระหนักในปัญหาการขาดแคลนไม้ลูกแคน ทำให้นายเกษชัยได้ทดลองปลูกไม้ลูกแคนในบริเวณบ้านเมื่อราว 14 ปีก่อนหรือช่วงปีพ.ศ.2543 เริ่มจากการพูดคุยกับนายสุกร ชัยบิน กำนันตำบลท่าเรือในเวลานั้น แล้วได้ชวนกันไปดูพื้นที่ที่คาดว่าจะมีไม้ลูกแคนขึ้นอยู่โดยเลาะไปตามเส้นทางอำเภอปากคาด-อำเภอเมือง จังหวัดบึงกาฬ จนได้ไปพบไม้ลูกแคนในเขตบ้านเหล่าถาวร ตำบลวิศิษฐ์ อำเภอเมือง จังหวัดบึงกาฬ จากนั้นได้ตัดไม้ส่วนหนึ่งกลับมาที่บ้านท่าเรือพร้อมทั้งนำต้นไม้เล็กๆกลับมาด้วย ไม้ที่นำกลับมาที่ชายนายเกษชัยได้นำไปทำแคน ทำโหวดก็สามารถทำได้ ส่วนกล้าไม้ได้ทดลองปลูกดูปรากฏว่าไม่ขึ้น เนื่องจากปลูกในช่วงเป็นปลายฤดูฝน ต่อจากนั้นในปี พ.ศ.2549 นายเกษชัยได้ไปซื้อกล้าไม้ลูกแคนมาจากลาว นำมาปลูกไว้ที่บ้านบนเนินดินที่ถมขึ้นมาประมาณ 1 เมตร ปลูกร่วมกับต้นขี้เหล็ก ต้นสักทองเพื่อให้ต้นไม้แข่งขันกันเติบโตใหญ่ มีการรดน้ำทุกวัน เพื่อให้ความชุ่มชื้นเพียงพอ ผลของการเพาะปลูกประสบผลสำเร็จ ไม่มีการเจริญเติบโตและสามารถนำมาขยายพันธุ์ด้วยวิธีปักชำกิ่งได้ แต่มีปัญหาคือปล้องยังมีขนาดยาวเกินไป ไม่ได้ขนาดที่ไม่เหมาะสมพอที่จะนำมาทำแคนและโหวดได้ อย่างไรก็ตามการทดลองของนายเกษชัยได้ชี้ให้เห็นว่า บ้านท่าเรือสามารถปลูกไม้ลูกแคนได้เพียงแต่ต้องบริหารจัดการพื้นที่ให้มีความเหมาะสม คือ ต้องมีหน้าดินลึกเพื่อให้รากไม้หยั่งดินได้ดี ปลูกร่วมกับพืชอื่นเพื่อให้พืชเกิดการแข่งขัน ได้ลำต้นที่มีขนาดคุณภาพดี และต้องดูแลเรื่องน้ำให้เพียงพอ

ในส่วนของการทดลองเลี้ยงแมงขี้สูดหรือผึ้งชันโรง เพื่อให้ได้ขี้ผึ้งวัสดุสำคัญในการประกอบต่อแคนและโหวด นายเกษชัยได้ทดลองเลี้ยงในปีพ.ศ.2551 ร่วมกับนายศักดิ์ชัย แก้วอินธิ ประธานสภาเทศบาลตำบลท่าเรือ เริ่มจากการไปศึกษาดูงานศูนย์เลี้ยงผึ้งที่จังหวัดขอนแก่น ต่อมาได้สั่งซื้อผึ้งชันโรงจากจังหวัดจันทบุรี นำมาเลี้ยงไว้ที่สวนหลังบ้านที่ทำเรื่องที่มีต้นไม้ มีสวนดอกไม้ขึ้นอยู่ทั่วบริเวณ โดยทดลองเลี้ยงใส่กล่องร้องเท้า ลังกระดาษ A 4 และลังไม้ ทำรูเล็กๆไว้ให้ผึ้งเข้า-ออกไปหากิน จนในที่สุดสามารถผึ้งชันโรงก็สามารถแพร่พันธุ์ขยายรังได้ ความสำเร็จในครั้งนี้ นายเกษชัย มิ่งวงศ์ธรรม กล่าวว่า ต้องจัดการสภาพแวดล้อมเหมาะสม มีดอกไม้ มีต้นไม้เป็นแหล่งอาหารและที่อยู่อาศัยของผึ้งชันโรง ดังความว่า “...อาหารของมันก็คือเกสรดอกไม้ พวกหญ้าดอกข้าว หญ้าไยราบ ต้นข้าว ดอกมะกอกน้ำ น้ำข้าวโพด ดอกสามสา ดอกม่วง ดอกขี้เหล็ก ผมปลูกดอกไม้พวกนี้ไว้ครับมันก็เลยมาอยู่ ยามแล้งมันก็บินไปทางต้นกระถินณรงค์ ต้นสามสาอยู่ทางโรงเรียน...สภาพของบ้านเรามีอาหารของชันโรงได้ตลอดปีเพราะเรามียอดของละอองเกสรของพืชชนิดต่างๆ ดังนั้นถ้าเรามีป่าเราก็มีขี้สูด มีชันโรง มีไม้ไว้ทำเครื่องดนตรี...”⁶⁷

กรณีที่สอง การหาไม้วัสดุทดแทนในการทำเครื่องดนตรีของช่างทำเครื่องดนตรี เป็นการแก้ไข ปัญหาที่เกิดจากการขาดแคลนไม้วัสดุ วิธีการนี้ชาวบ้านต้องเรียนรู้และสังเกตลักษณะโดยทั่วไปของไม้แต่ละประเภทว่ามีคุณสมบัติเหมาะสมต่อการทำเครื่องดนตรี เป็นพืชพรรณที่สามารถพบหาได้ง่ายในท้องถิ่น มีราคา ที่ในการซื้อขายที่ไม่แพงมากนัก จากการศึกษาของคณะวิจัยพบว่า ไม้ที่ช่างทำเครื่องดนตรีนำมาใช้ในแต่ละประเภทมีลักษณะดังนี้

⁶⁷ นายเกษชัย มิ่งวงศ์ธรรม อ้างจาก คณะวิจัยท้องถิ่นบ้านท่าเรือ, ข้อมูลจากการเปิดเวทีชาวบ้าน การศึกษาแนวทางการจัดการทรัพยากรป่าไม้ให้เกิดความยั่งยืนและเอื้อต่อการเป็นแหล่งวัตถุดิบในการผลิตเครื่องดนตรีพื้นบ้าน เมื่อวันที่ 15 สิงหาคม พ.ศ.2557

1) ไม้ที่ใช้ทำเต้าแคน ต้องเป็นไม้เนื้ออ่อน เนื่องจากสะดวกต่อการนำมาตัด ถาก เเจาะและตบแต่งรูปทรง อีกทั้งต้องเมื่อนำมาขัดต้องมีผิวเรียบเนียน สวยงามเป็นเงา เนื่องจากเต้าแคนเป็นส่วนประกอบสำคัญบนตัวแคนที่มีลักษณะเด่นชัดไม้ที่ต้องนำมาตัดแต่งจึงต้องมีความงดงามโดดเด่น อีกทั้งยังต้องมีน้ำหนักเบา สะดวกต่อการใช้ฝ่ามือทั้งสองข้างจับประคบเพื่อเป่าในยามใช้ด้วย โดยปกติทั่วไปมักใช้ไม้รักใหญ่ แต่ภายหลังมาชาวบ้านได้ใช้ไม้อื่นแทน ได้แก่ ไม้โมก ไม้ยอป่า ไม้กระถินบ้าน ไม้กระถินยักษ์ ไม้มะยม ไม้กระท้อน ไม้พุทราป่า และไม้แคนา

2) ไม้ที่ใช้ทำตัวผิงโปรงและผิงไฟฟ้า แต่เดิมนิยมทำจากไม้สะฟางหรืออะราง และขนุน เนื่องจากเป็นไม้เนื้ออ่อน มีน้ำหนักเบาสะดวกต่อการถือตอนเล่น ใช้มีด ใช้สิ่วเจาะทำผิงได้ง่าย เพราะต้องแกะสลักตรงหัวผิงให้เป็นรูปร่างสวยงาม โดยนิยมแกะเป็นหัวนาคและเรือสุพรรณหงส์ และต้องเลือกไม้ที่ให้เสียงกังวานใสดี นำมาขัดแล้วเกิดความเงางาม และต้องคำนึงถึงขั้นตอนของการซึ่งสายผิงแล้วไม่หักด้วย ไม้ที่ใช้ทดแทน คือ ไม้ซี่เหล็ก ไม้สะเดา ไม้กระถิน และล่าสุดได้มีการใช้ไม้ยางพาราในการผิงด้วย ซึ่งเป็นการปรับใช้วัตถุดิบให้สอดคล้องกับสภาพปัจจุบันที่มีการปลูกยางพารากันอย่างแพร่หลาย

3) ไม้ที่ใช้ทำลูกโปงลาง ไม้ที่ใช้ทำโปงลางนั้นส่วนมากจะไม้เนื้อแข็ง เพราะทนทาน เมื่อใช้ตีไปนานๆ จะไม่บวม เปื่อยยุ่ย และหลุดออกเป็นริ้ว อีกทั้งยังให้เสียงที่ไพเราะและกังวาน และต้องเป็นไม้ที่ตายยืนต้นมานาน ไม่กลวงเป็นรู มีปลวกหรือแมลงอยู่ เพราะจะทำให้เสียงไม่ชัดเพี้ยน ในอดีตบ้านช่างทำโปงลางบ้านเรือใช้เฉพาะไม้มะหาดทองกับมะหาดเหลืองเท่านั้น ต่อมาได้รู้จักใช้ไม้มะหาดดำ แก่นไม้ประดู่ แก่นไม้แดง และไม้พยุง

จะเห็นได้ว่าการใช้ไม้วัสดุทดแทนเป็นวิธีการแก้ไขปัญหาคาតแคลนไม้วัสดุหลักในการทำเครื่องดนตรี โดยการคัดเลือกไม้ทดแทนจะต้องตระหนักถึงคุณสมบัติของเนื้อไม้เป็นสำคัญ เริ่มตั้งแต่การพิจารณาว่า เป็นไม้เนื้ออ่อนหรือไม้เนื้อแข็ง หากเป็นไม้เนื้ออ่อนสามารถนำมาทำผิงและเต้าแคนได้ เพราะง่ายต่อการดัดแปลงเติมแต่งรูปร่างให้สวยงาม มีน้ำหนักเบาจับถือสะดวกในยามเล่น แต่หากเป็นไม้เนื้อแข็งเหมาะที่จะนำมาทำโปงลาง เพราะต้องทนทานต่อการเคาะตี ต่อจากนั้นต้องคำนึงถึงคุณภาพของเสียงที่เกิดจากการใช้ไม้แต่ละประเภท เช่น หากเป็นผิงต้องใช้ไม้เนื้ออ่อนที่ให้เสียงใสกังวาน ในขณะที่โปงลางต้องใช้ไม้เนื้อแข็ง เนื่องจากเป็นเครื่องดนตรีที่ให้ถ่วงทำนองหนักแน่น จนถึงการเลือกไม้ต้องในการทำเครื่องดนตรีบางประเภท ต้องคำนึงถึงความงามของเนื้อไม้ที่สามารถดัดแปลงรูปร่างให้โดดเด่นสวยงามได้ เช่น ไม้ที่ใช้ทำหัวผิง หรือเต้าแคน เรื่องราวเกี่ยวกับการคัดเลือกไม้ที่กล่าวไปนี้ นอกจากเป็นการปรับตัวของชาวบ้านในการหาวัสดุทดแทนแล้ว ยังสะท้อนให้เห็นถึง“ระบบคุณค่า”ของใช้ทรัพยากรของชุมชนที่อิงอยู่กับสามัญลักษณะของไม้แต่ละประเภท โดยผ่านการสังเกต เรียนรู้และทดลองเกิดเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่น ดังนั้นความสำเร็จของการศึกษาในประเด็นนี้จึงเป็นการตอบวัตถุประสงค์ในการวิจัยข้อที่สองไปด้วย ซึ่งมีอยู่ว่า“เพื่อศึกษาการให้คุณค่าและความหมายของการใช้ทรัพยากรธรรมชาติในการเป็นวัตถุดิบผลิตเครื่องดนตรีพื้นบ้าน”

ตารางที่ 4 แสดงรายละเอียดไม้วัสดุทดแทนในการทำเครื่องดนตรีพื้นบ้าน

ส่วนประกอบ	ไม้ทดแทนที่ใช้ทำ	อายุที่ใช้ประโยชน์ได้	ประเภทของไม้	แหล่งที่พบ	การใช้ประโยชน์ด้านอื่น
เต้าแคน	ไม้โมก	40 ปี	โตช้า	-พบในชุมชนตามหัวไร่ปลายนา -นำเข้าจากบ้านเม่น ตำบลชะหลัว อำเภอกาฬสินธุ์ จังหวัด สกลนคร	-ไม่สร้างบ้านเรือน
	ไม้ยอป่า	10ปี	โตเร็ว	-พบในชุมชนตามหัวไร่ปลายนา,ป่าชุมชน,ป่าดอนปู่ตา	-เป็นไม้มงคลของชาวอีสาน โดยตัดกิ่งยอป่ามาใช้ในพิธีนำข้าวขึ้นยั้งฉาง เพื่อความเป็นสิริมงคล
	ไม้กระถินบ้าน	10ปี	โตเร็ว	-พบในชุมชนตามบ้านและหัวไร่ปลายนา	-ยอดอ่อนและฝักอ่อนใช้เป็นอาหาร
	ไม้กระถินยักษ์	10ปี	โตเร็ว	-พบในชุมชนตามบ้านและหัวไร่ปลายนา	-ไม่ใช้สร้างอาคารบ้านเรือน -ไม่ใช้ทำฟืน -ใบยอดใช้เป็นอาหารสัตว์จำพวกวัว,ค

เต้าแคน	ไม่มียม	10ปี	โตเร็ว	-พบในชุมชนตามบ้านและหัวไร่ปลายนา	-ผลใช้รับประทาน
	ไม้กระต่อน	10ปี	โตเร็ว	-พบในชุมชนตามบ้านและหัวไร่ปลายนา	-ผลใช้รับประทาน
	ไม้พุทราป่า	40ปี	โตช้า	-พบในชุมชนตามบ้านและหัวไร่ปลายนา	-
	ไม้แคนนา	10ปี	โตเร็ว	-พบในชุมชนตามบ้านและหัวไร่ปลายนา	-
พิน	ไม้สะเดา	20ปี	โตช้า	-พบตามหัวไร่ปลายนารอบหมู่บ้าน	ยอดอ่อนสามารถนำมาเป็นผักกินร่วมกับอาหาร, ไม่ใช้สร้างบ้าน ทำวงกบประตู-หน้าต่าง
	ไม้กระถิน, เทพา	15ปี	โตช้า	-พบตามหัวไร่ปลายนารอบหมู่บ้าน	ใช้ทำฟืน
	ไม้ยางพารา	10ปี	โตเร็ว	-นำเข้าจากชุมชนที่ปลูกยางพารา	-นำยางเป็นสินค้าส่งออกเพื่อเข้าสู่อุตสาหกรรมแปรรูปเป็นผลิตภัณฑ์
	ไม้ขนุน	20ปี	โตช้า	-พบตามหัวไร่ปลายนา	-นำมาทำฟืน -ทำสีย้อมผ้า

พิน	ไม่มีชื่อหลัก	20 ปี			-นำเข้าจากอำเภอศรีสงคราม จังหวัดนครพนมและอำเภอเซกา จังหวัดบึงกาฬ และชุมชนอื่นตามริมฝั่งโขง -พบตามหัวไร่ปลายนารอบหมู่บ้าน -นำเข้าจากแหล่งเดียวกับไม้ขนุน	-ไม่สามารถนำมาประกอบอาหาร “แกงขี้เหล็ก” -เป็นยาสมุนไพร และลำต้นสามารถนำมาทำพื้นได้
	ไม้สะเดา	20 ปี		โตช้า	-พบตามหัวไร่ปลายนารอบหมู่บ้าน	ยอดอ่อนสามารถนำมาเป็นผักกินร่วมกับอาหาร, ไม่ใช้สร้างบ้าน ทำวงกบประตู-หน้าต่าง
	ไม้กระถิน, เทพา	15 ปี		โตช้า	-พบตามหัวไร่ปลายนารอบหมู่บ้าน	ใช้ทำพื้น
	มะหาดดำ	50 ปี		โตช้า	-หาพบง่ายในแถบอำเภอกุสุมาลย์ จังหวัดสกลนคร	-เนื้อไม้ใช้ทำอาคารบ้านเรือน, เครื่องมือทางการเกษตร -แก่นไม้ใช้เป็นยาสมุนไพรขับพยาธิและแก้ท้องอืด ท้องเฟ้อ
	ไม้ประดู่	20 ปี		โตช้า	-หาจากหัวไร่ปลายนา -นำเข้าจากชุมชนภายนอก แถบ สกลนคร, มุกดาหาร	-ใช้ทำอาคารบ้านเรือนทำเครื่องเรือน และทำเครื่องมือทางการเกษตร
ถูกไปกลาง						

ถูกไปกลาง	ไม้แดง	10 ปี	โตเร็ว	-หาจากหัวไร่ปลายนา -นำเข้าจากชุมชนภายนอก แถบ สกลนคร,มุกดาหาร	-ใช้ทำอาคารบ้านเรือน วงกบหน้าต่างประตู ทำ เครื่องเรือน และทำเครื่องมือทางการเกษตร เช่น เกวียน
	ไม้พยุง	50 ปี	โตช้า	-หาจากหัวไร่ปลายนา -นำเข้าจากชุมชนภายนอก แถบ สกลนคร,มุกดาหาร	-ใช้ทำอาคารบ้านเรือนและทำเครื่องมือทางการ เกษตร

สรุปได้ว่า การศึกษาในตอนที่ 2 เป็นการศึกษาเกี่ยวกับพัฒนาการของการใช้จากป่าไม้ในการเป็นแหล่งวัตถุดิบในการทำเครื่องดนตรีพื้นบ้าน โดยแบ่งออกเป็น 2 ช่วงเวลา คือ ช่วงแรกในตั้งแต่ พ.ศ.2470 ถึง พ.ศ.2499 เป็นยุคที่ชาวบ้านเริ่มผลิตแคน โดยชาวบ้านรับเอาภูมิปัญญาการผลิตแคนเข้าเพื่อนำใช้เป็นเครื่องดนตรีสร้างความบันเทิงให้กับชุมชนในการฉลองสมโภชตามงานรื่นเริงของครอบครัวและชุมชน อย่างงานเลี้ยงภายหลังฤดูการเก็บเกี่ยว การเล่นเพลงแคนในงานบุญประเพณี เป็นต้น นอกจากนี้แคนยังถูกใช้ในพิธีกรรมเพื่อติดต่อสื่อสารสร้างความพึงพอใจให้อำนาจเหนือธรรมชาติ เช่น การเข้าทรงผีฟ้าในการเหยรักษาโรค พิธีกรรมเลี้ยงผีปู่ตาของชุมชน ส่วนในการทำเพื่อขายนั้นในช่วงนี้ ผู้ซื้อได้จ้างวานให้ช่างทำแคนช่วยทำให้เป็นครั้งคราว ไม่ได้มีการค้าขายกันเป็นอาชีพ ในส่วนวัตถุดิบที่ใช้ทำแคนได้มาจากป่าในชุมชน เช่น ไม้ น้ำเกลี้ยงที่ใช้ทำเต้าแคน ไม้ไผ่สร้างไฟที่ใช้ทำไม้คั่นกู่แคน ชีผั่งชันโรงหรือแมงขี้สูตรใช้ในการประกอบชิ้นส่วนแคน มีการนำไม้ลูกแคนมาจากป่าในชุมชนใกล้เคียงแถบอำเภอสว่างนคร อำเภอนาหว้า และมีบ้างนำเข้าจากฝั่งลาว โดยในการจัดการการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนนั้น อยู่ภายใต้คติความเชื่อเหนือธรรมชาติในเรื่องผีเจ้าป่า เจ้าเขา ต้องมีการเซ่นสรวงบูชาขออนุญาตก่อนเข้าใช้ประโยชน์ในพื้นที่ทุกครั้ง นอกจากนี้สิทธิชุมชนข้อตกลงร่วมกันตามจารีตประเพณีในท้องถิ่นได้ถูกนำมาใช้เป็นกลไกสำคัญในการจัดการด้วย

ในช่วงที่สอง เริ่มตั้งแต่ พ.ศ.2500 ถึง พ.ศ.2557 เป็นช่วงที่เกิดการขยายตัวในการผลิตแคนและเครื่องดนตรีพื้นบ้านชนิดอื่น คือ พิณ โหวด โปงลางและปี่นกหรือปี่ภูไท เพื่อตอบสนองความต้องการของตลาดภายนอก ปรากฏการณ์นี้สัมพันธ์กับความสนใจของคนในสังคมที่มีต่อศิลปวัฒนธรรมและดนตรีพื้นบ้านอีสาน อีกทั้งรายได้ที่เกิดจากการขายเครื่องดนตรีพื้นบ้านเป็นแรงจูงใจที่ทำให้ชาวบ้านทำเรือทำการผลิตมากยิ่งขึ้น การใช้วัตถุดิบธรรมชาติที่เพิ่มสูงขึ้นและความร่อยหรอของป่าในชุมชน ส่งผลต่อให้เกิดการนำเข้าวัตถุดิบจากภายนอก โดยเฉพาะไม้ลูกแคนนั้นได้นำเข้าจากลาวและชุมชนในแถบเทือกเขาภูพานบริเวณจังหวัดกาฬสินธุ์ ซึ่งมีปริมาณการนำเข้ามากเป็นอันดับหนึ่งเมื่อเปรียบเทียบกับไม้ชนิดอื่น โดยไล่เรียงจากมากตามลำดับได้ดังนี้ คือ ไม้ น้ำเกลี้ยงหรือไม้รักใหญ่ที่ใช้ทำเต้าแคนนำเข้าจากชุมชนใกล้เคียงในแถบลุ่มน้ำสงคราม ไม้สะพังหรือไม้เระงาที่ใช้ทำตัวพิณโปร่งนำเข้าจากอำเภอบ้านแพง อำเภอนาทม อำเภอสว่างนคร จังหวัดนครพนม และอำเภอเซกา จังหวัดบึงกาฬ ไม้ขนุนที่ใช้ทำพิณไฟฟ้านำเข้าจากอำเภอสว่างนคร ไม้เฒ่าหาดเหลือง/ทองที่ใช้ทำลูกโปงลางนำเข้าจากอำเภอนาทม,เขตจังหวัดมุกดาหารและเขตอำเภอบึงโขงหลง จังหวัดบึงกาฬ และไม้ไผ่สร้างไฟที่ใช้ทำไม้คั่นเต้าแคน แกนโหวด คั่นชักปี่นก ได้นำเข้าจากอำเภอบ้านแพง,อำเภอนาทม และอำเภอสว่างนคร

การจัดการทรัพยากรในช่วงเวลานี้ถูกกำหนดจากกลไกทางการตลาด เมื่อเกิดปัญหาการขาดแคลนวัตถุดิบอันเกิดมาจากความผันผวนของการเมืองระหว่างประเทศ ทำให้การซื้อขายไม้ลูกแคนต้องหยุดชะงัก อีกทั้งความเสื่อมโทรมของแหล่งทรัพยากรป่าไม้ทั้งในและนอกชุมชน ทำให้ไม้ที่เป็นวัตถุดิบหายากชาวบ้านทำเรือจึงจำเป็นต้องปรับตัวเพื่อรักษาอาชีพการผลิตเครื่องดนตรีพื้นบ้านให้อยู่รอด โดยมีทั้งการจัดการในระดับชุมชนที่เป็นการแก้ไขปัญหาาร่วมกันทุกภาคส่วน ดังจะเห็นได้จาก การทดลองปลูกไม้ลูกแคนในปี พ.ศ. 2551 เพื่อเอาไว้ใช้ในชุมชนและฟื้นฟูสภาพป่าธรรมชาติ นอกจากนี้ยังมีการจัดการในระดับบุคคล อันเป็นวิธีการเรียนรู้และหาวิธีการจัดการกับปัญหาของปัจเจกคน เช่น การทดลองปลูกไม้ลูกแคน การเลี้ยงผั่งชันโรงของนายเกษชัย มิ่งวงศ์ธรรม การใช้ไม้อื่นทดแทนวัสดุหลักในการทำเครื่องดนตรีของบรรดาช่างในหมู่บ้าน โดยสรุปการศึกษาในบทนี้จึงเป็นการถอดบทเรียนจากอดีต ทำให้เราได้ทราบถึงความสำเร็จ ความล้มเหลวของชุมชนในการจัดการกับสภาพปัญหา ซึ่งเป็นข้อมูลที่น่าไปสู่การวิเคราะห์และวางแผนเพื่อขับเคลื่อนชุมชนในการแก้ไขปัญหา และพัฒนาให้เกิดความยั่งยืนต่อไป

ตอนที่ 3 แนวทางการจัดการทรัพยากรป่าไม้ให้เกิดความยั่งยืน และเอื้อต่อการเป็นแหล่งวัตถุดิบในการผลิตเครื่องดนตรีพื้นบ้าน

การศึกษาในประเด็นนี้เป็นไปเพื่อตอบคำถามตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 4 ที่มีอยู่ว่า “เพื่อศึกษาบทบาทและกลไกในการบริหารจัดการทรัพยากรป่าไม้ขององค์กรชุมชน” และข้อที่ 5 ที่ว่า “เพื่อศึกษาแนวทางการจัดการทรัพยากรป่าไม้เพื่อให้เกิดความยั่งยืน และเอื้อต่อการเป็นแหล่งวัตถุดิบในการผลิตเครื่องดนตรีพื้นบ้านอีสาน” รายละเอียดทั้งหมดจะกล่าวดังต่อไปนี้

การพัฒนาอย่างยั่งยืนเป็นรูปแบบของการพัฒนาที่สนองความต้องการของคนในรุ่นปัจจุบันโดยไม่ทำให้คนรุ่นต่อไปในอนาคต ต้องประนีประนอมยอมลดทอนความสามารถในการที่จะตอบสนองความต้องการของตนเอง ราชบัณฑิตยสถานได้ให้คำอธิบายเกี่ยวกับการพัฒนาอย่างยั่งยืนไว้ ประกอบด้วยแนวคิด 3 ประการ ได้แก่ 1) การพัฒนาอย่างยั่งยืนคำนึงถึงแนวคิดเกี่ยวกับความต้องการของมนุษย์ ซึ่งอาจเป็นความต้องการพื้นฐานในการดำรงชีวิตและความต้องการที่จะมีมาตรฐานที่ดีกว่าเดิม 2) ระบบสภาพแวดล้อมที่มีขีดจำกัดในการให้ทรัพยากร และมีขีดจำกัดในการรองรับของเสีย 3) เน้นถึงความยุติธรรมในสังคมทั้งระหว่างชนรุ่นเดียวกันกับชนรุ่นต่อไปความยั่งยืนนั้นไม่อาจมั่นคงอยู่ได้หากปราศจากนโยบายการพัฒนาที่คำนึงถึงปัจจัยทางสังคมและทางวัฒนธรรมเข้ามาพิจารณาด้วย ดังนั้นจึงต้องพิจารณาหลักการความยุติธรรมระหว่างชนรุ่นปัจจุบันกับ ชนรุ่นต่อไป (Intergenerational Equity) และหลักการความยุติธรรมระหว่างชนรุ่นเดียวกัน (Intergenerational Equity)⁶⁸

แนวคิดการพัฒนาอย่างยั่งยืนเมื่อนำมาปรับใช้กับการจัดการทรัพยากรจึงหมายถึง การนำทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมมาใช้ให้มีมาตรฐานคุณภาพชีวิตที่ดี โดยไม่ทำให้ทรัพยากรธรรมชาติหรือสิ่งแวดล้อมนั้นด้วยประสิทธิภาพลง หรือกระทบกระเทือนต่อคนรุ่นหลัง และการจัดการสิ่งแวดล้อมต้องเน้นการมีส่วนร่วมของท้องถิ่นและชุมชน เพื่อให้คนในชุมชนเข้าถึงทรัพยากรได้อย่างเสมอภาคเท่าเทียมกัน และร่วมกันอนุรักษ์ฟื้นฟูบนพื้นฐานของทรัพยากรธรรมชาติ ภูมิปัญญา และวัฒนธรรมท้องถิ่น เพื่อสามารถพึ่งตนเองและมีคุณภาพชีวิตที่ดี⁶⁹ ในงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นมีงานศึกษาอยู่กลุ่มหนึ่งที่ขับเคลื่อนชุมชนให้เกิดการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน ซึ่งเป็นข้อมูลพื้นฐานที่ทำให้คณะนักวิจัยบ้านท่าเรือได้นำมาปรับใช้ในการทำงานในพื้นที่ในเรื่องของรูปแบบการจัดการและกระบวนการมีส่วนร่วม ยกตัวอย่างเช่น

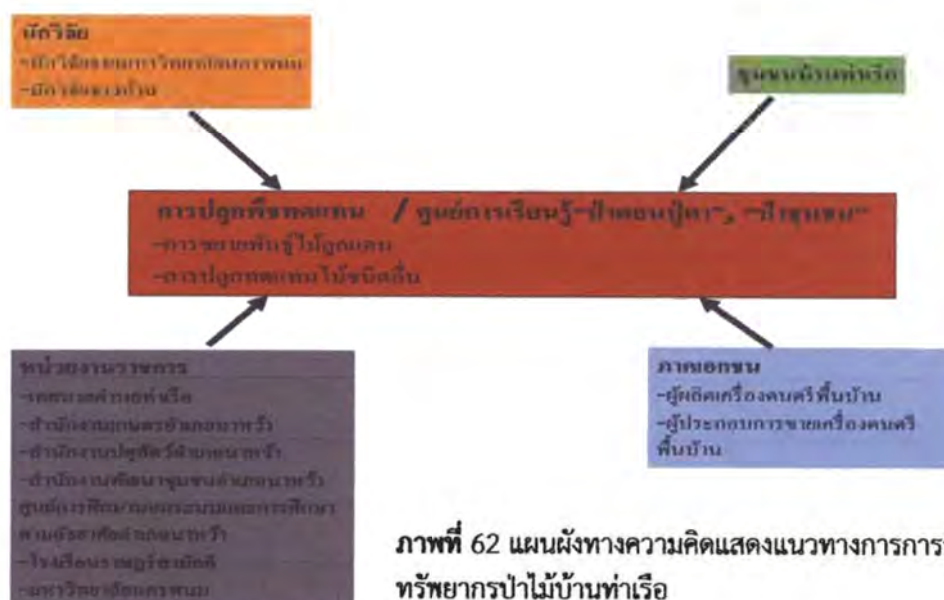
บุญ เทศน์นำและคณะ (2552) “ศึกษารูปแบบการจัดการป่าชุมชนให้เอื้อต่อการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนที่เหมาะสมและยั่งยืน บ้านกาด(ตลาด)ซึ้งเหล็ก ตำบลแม่โป่ง อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่” ในงานศึกษาเรื่องนี้เป็นการย้อนกลับไปทบทวนประสบการณ์ของชุมชนในอดีต ทำให้ทีมวิจัยได้เห็นถึง เห็นพัฒนาการการเชื่อมโยงวิถีชุมชนที่เกี่ยวข้องกับการจัดการชุมชนที่อยู่ร่วมกับป่า ทำให้เห็นถึงกระทบของสิ่งแวดล้อมที่มีต่อวิถีความเป็นอยู่ของชุมชน กล่าวคือ แต่เดิมสภาพป่ามีความอุดมสมบูรณ์ ชาวบ้านใช้ประโยชน์จากป่าในการพึ่งพาอาศัย ตามวิถีแห่งความพอเพียงไม่ต้องดิ้นรนแข่งขัน เมื่อรัฐเปิดสัมปทานป่าไม้และการกระจายการพัฒนาออกสู่ชนบทมากขึ้นในระยะเวลาไม่ถึง 30 ปี จากป่าที่เคยอุดมสมบูรณ์ก็หมดสภาพ เพราะถูกสัมปทาน ถูกบุกรุกทำลายจนเกิดภาวะวิกฤต ชาวบ้านจึงต้องดิ้นรนออกไปรับจ้าง ทำมาหากินขายแรงงาน ต่อมามีการก่อสร้างอ่างเก็บน้ำห้วยฮ่องไคร้และห้วยถั่ว (2522-2526) ทำให้สภาพป่ามีการฟื้นตัวกลับสู่ความอุดมสมบูรณ์ขึ้นมา เมื่อป่ามีความอุดมสมบูรณ์ ดอกผลจากธรรมชาติทั้งทางตรงและทางอ้อมก็ตอบสนองเอื้อต่อการใช้ประโยชน์ของชุมชน ทั้งเรื่องเศรษฐกิจ อาหาร การศึกษา การฟื้นฟูประเพณีวัฒนธรรม

⁶⁸ ราชบัณฑิตยสถาน อ้างจาก www.dit.go.th/uploadnew/Narathiwat/การพัฒนาอย่างยั่งยืน.pdf เข้าถึงเมื่อวันที่ 30 สิงหาคม 2557

⁶⁹ สำนักงานจัดการทรัพยากรที่ 8 สาขาพิษณุโลก อ้างจาก <http://www.forest.go.th/phitsanulok> เข้าถึงเมื่อวันที่ 30 สิงหาคม 2557

เกิดเครือข่ายการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยชุมชนได้เข้ามามีส่วนร่วมกันในการจัดการป่า เพื่อผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจควบคู่กับการจัดการเชิงการอนุรักษ์ เพื่อให้เกิดความมั่นคงยั่งยืนโดยได้กำหนด เป็นแผนพัฒนาชุมชน จัดเป็นแหล่งเรียนรู้เกี่ยวกับเรื่องวนศาสตร์ชุมชน และได้พัฒนาทักษะด้านอาชีพให้ รู้จักการใช้ประโยชน์จากพืชสมุนไพร และการอนุรักษ์และพัฒนาการใช้ประโยชน์จากไฟ⁷⁰

เมื่อศึกษาจากกรณีตัวอย่างในข้างต้น ทางคณะวิจัยได้ประชุมระดมความคิดเห็นปรึกษาหารือ กับชาวบ้าน และหน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้อง เพื่อร่วมกันหาวิธีการขับเคลื่อนให้เกิดผลในชุมชน โดยได้ “กิจกรรมเวทีชาวบ้าน:การศึกษาแนวทางการจัดการทรัพยากรป่าไม้ให้เกิดความยั่งยืนและเอื้อต่อการเป็น แหล่งวัตถุดิบในการผลิตเครื่องดนตรีพื้นบ้าน” ขึ้นเมื่อวันที่ 15 สิงหาคม พ.ศ.2557 ณ โรงเรียนหมอแคน วัด โพธิ์ชัยบ้านท่าเรือ ผลในการหารือในวันนั้นได้ตกลงถึงแนวทางในการจัดการป่าไม้ชุมชน พร้อมทั้งกำหนด บทบาทขององค์กรในทุกภาคส่วนเพื่อร่วมกันทำงานในพื้นที่ คือ 1) นักวิชาการและนักวิจัยจากมหาวิทยาลัย นครพนมทำหน้าที่เป็นที่ปรึกษาทางด้านวิชาการ ใช้อาศัยความรู้ทางวิชาการและเทคโนโลยีทางการศึกษามา ปรับใช้ในการพัฒนาท้องถิ่น 2) หน่วยงานราชการในพื้นที่ ได้แก่ เทศบาลตำบลท่าเรือ สำนักงานเกษตรอำเภอนาหว้า สำนักงานปศุสัตว์อำเภอนาหว้า สำนักงานพัฒนาชุมชนอำเภอนาหว้า ศูนย์การศึกษาอนุกระบตาม อัยาศัยอำเภอนาหว้า และโรงเรียนราษฎร์สามัคคี ทำหน้าที่ในการส่งเสริมและสนับสนุนให้กิจกรรมในพื้นที่ ร่วมทั้งการประสานกับหน่วยงานจากภายนอก 3) ภาคเอกชน ได้แก่ ผู้ผลิตเครื่องดนตรีพื้นบ้าน ผู้ประกอบการ ขายดนตรี มีหน้าที่การพัฒนาวัตถุดิบและทรัพยากรในชุมชน พัฒนาผลิตภัณฑ์เพื่อให้ได้คุณภาพมีมาตรฐาน ทั้งนี้เพื่อให้เกิดผลในทางทางเศรษฐกิจ 6) ชาวบ้านในชุมชนบ้านท่าเรือ ทำหน้าที่เป็นผู้ขับเคลื่อนกิจกรรมให้ เกิดผลอย่างเป็นรูปธรรมในพื้นที่ เป็นผู้ทำหน้าที่ในการฟื้นฟู อนุรักษ์ และหาวิธีการใช้ประโยชน์จากทรัพยากร ป่าไม้ เพื่อให้เกิดผลประโยชน์สูงสุดกับคนในทุกคนในชุมชน รายละเอียดดังกล่าวสรุปได้ตามแผนผังความคิด ดังปรากฏภาพที่ 62

⁷⁰ มนูญ เทศน์นำและคณะ (2552) รายงานวิจัยเรื่องโครงการกระบวนการและรูปแบบการ จัดการป่าชุมชนให้เอื้อต่อการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนที่เหมาะสมและยั่งยืน บ้านกาด(ตลาด)ชีเหล็ก ตำบลแม่โป่ง อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่(สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย,2552)

ในส่วนของแนวทางในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ชุมชนเพื่อให้เกิดความยั่งยืน และเอื้อต่อการเป็นแหล่งวัตถุดิบในการผลิตเครื่องดนตรีพื้นบ้านนั้น ทางคณะวิจัยและชาวบ้านได้กำหนดไว้ 2 แนวทางคือ 1) การขยายพันธุ์และการปลูกไม้ลูกแคน 2) การส่งเสริมป่าชุมชนให้เป็นแหล่งเรียนรู้

3.1 การขยายพันธุ์และการปลูกไม้ลูกแคน

ในปี พ.ศ.2551 ชุมชนบ้านท่าเรือมีความพยายามในการปลูกไม้ลูกแคนในพื้นที่ป่าสาธารณะและตามแนวริมถนนในหมู่บ้าน แต่การปลูกในครั้งนั้นไม่ประสบผลสำเร็จเท่าที่ควร เพราะไม้ลูกแคนชะงักการเจริญเติบโต มีลักษณะแคะแกรน ต้นเล็กไม่สามารถนำมาใช้ได้ บางต้นก็แห้งเหี่ยวตายไป ในการถอดบทเรียนร่วมกันกับชุมชน ทำให้ทราบถึงความสำเร็จและความล้มเหลวหรือปัญหาของโครงการดังกล่าว สรุปได้ว่า

1) ความสำเร็จของโครงการ

-ความพยายามในการแก้ไขปัญหาไม้ลูกแคนของชุมชน เป็นการหวนกลับมาทบทวนปัญหาและร่วมหาวิธีการแก้ไขร่วมกันของคนในชุมชน โดยการใช้พลังชุมชนในการรวมกันเป็นกลุ่มก้อนทำงานร่วมกัน

-มีการติดต่อประสานกับหน่วยงานราชทั้งในระดับอำเภอและระดับจังหวัด โดยได้ชี้ให้หน่วยงานภายนอกเห็นถึงความสำคัญของโครงการ และร่วมสนับสนุน ดังจะเห็นได้จาก การรับงบประมาณจากจังหวัดผ่านโครงการชุมชนอยู่ดีมีสุข เพื่อใช้ในการซื้อกล้าไม้ลูกแคน การเตรียมพื้นที่ในการปลูก การจัดการระบบน้ำเพื่อดูแลต้นกล้า

-ผลจากการดำเนินโครงการมีต้นกล้าเติบโต ไม่มีการแตกกอ มีเมล็ดในการขยายพันธุ์ขึ้นบ้างแต่ไม่มาก

2) ความล้มเหลวหรือปัญหาและอุปสรรคในการดำเนินโครงการ

-การซื้อกล้าไม้มาปลูกมีราคาสูง เพราะต้องนำเข้าจากประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว และแหล่งอื่นที่พบไม้ลูกแคน

-เมื่อไม้ดอกหรือเป็นขี้ บางต้นก็ร่วงหล่นตายไป หรือหากมีเมล็ดในการขยายพันธุ์ก็ไม่มากนัก

-ด้วยฤดูแล้งที่ยาวนานตั้งแต่หมดฝนในช่วงเดือนพฤศจิกายนจนถึงเมษายน ทำให้ผิวดินไม่มีความชุ่มชื้น และระบบน้ำที่ต่อเข้ามาดูแลต้นกล้าก็ขาดแคลน ทำให้ไม้หลายต้นตายไปในครั้งนี้

-สภาพพื้นที่ไม่เหมาะสม เนื่องจากมีผิวดินดินรกรากของต้นไม้ไม่สามารถหยั่งรากลงลึก อีกทั้งลำต้นไม้มีข้อสันเป็ลือกหนาไม่เหมาะสำหรับนำมาทำแคนและโหวด

จากข้อมูลดังกล่าว ทางคณะวิจัยและชุมชนได้ร่วมกันกำหนดเป็นแผนงานปฏิบัติเพื่อหาวิธีการขยายพันธุ์และการทดลองปลูก โดยแบ่งการดำเนินงานออกเป็น 2 ระยะ

ระยะแรก คือ การหาวิธีการขยายพันธุ์ เพื่อเป็นการลดการนำเข้ากล้าไม้ลูกแคน โดยได้หารือถึงวิธีการขยายพันธุ์แบบต่างๆ ทั้งการแยกกอ ปักชำกิ่ง การเพาะเลี้ยงเนื้อเยื่อ และการเพาะเมล็ด ผู้ที่รับผิดชอบในขั้นตอนนี้ คือ 1) นักวิชาการจากมหาวิทยาลัยนครพนม ต้องคิดค้นหาวิธีการขยายพันธุ์โดยใช้องค์ความรู้ทางวิชาการเข้าช่วย ในการนี้ทางโครงการวิจัยได้รับความร่วมมือจากอาจารย์วิมล อ่อนทา จากคณะเกษตรและเทคโนโลยี นักวิจัยผู้เชี่ยวชาญทางด้านเพาะเลี้ยงเนื้อเยื่อเข้ามาช่วย 2) สำนักงานเกษตรอำเภอนาหว้า มีหน้าที่ในการสนับสนุนและส่งเสริมทั้งทางด้านวิชาการและงบประมาณเพื่อให้เกิดผลปฏิบัติในพื้นที่ 3) ชาวบ้านในชุมชน มีหน้าที่ในการให้อำนาจความสะดวก แลกเปลี่ยนเรียนรู้ และต้องร่วมทดลองไปกับนักวิชาการด้วย กระบวนการทำงานในขั้นตอนนี้สรุปได้ตามแผนผังทางความคิดรูปที่ 63 ดังนี้

ระยะที่สอง คือ การทดลองปลูกในพื้นที่ เป็นขั้นตอนภายหลังจากที่ได้กล้าไม้จากการทดลอง เป็นที่เรียบร้อยแล้ว จากปัญหาเกี่ยวกับพื้นที่ปลูกเดิมที่ผิวดินตื้นและขาดแคลนน้ำ ทางนายไพศาล วันดี เกษตรอำเภอนาทวี จึงได้ให้ข้อคิดเห็นว่า ควรหาที่เหมาะสมในการปลูกมีสภาพดินและความชื้นที่เหมาะสม เช่น พื้นที่ริมฝั่งลำน้ำอุ้น การทำสวนหลังบ้านปลูกผสมผสานกับพืชชนิดอื่น เพื่อให้เกิด“สังคมพืช”ที่มีการ แข่งขัน ลำต้นไม้ลูกแคนจะได้สูงยาวมีขนาดตามต้องการ ดังคำว่า “...มันมีที่ไหนบ้างที่มีความเหมาะสม 1)ความชื้นสูง 2)หน้าดินลึก ความชื้นในบรรยากาศต้องมี เราไม่จำเป็นต้องปลูกที่บ้านท่าเรือ ไปหาพื้นที่ปลูก อื่น เช่นให้ชุมชนริมลำน้ำอุ้นแถวบ้านตาลเป็นผู้ปลูก จะเป็นการหมุนเวียนสร้างรายได้ให้ท้องถิ่น ที่ริมอุ้นก็ควร ปลูกผสมกับพืชชนิดอื่น มันจะได้เกิดสังคมพืชที่มีการแข่งขัน ลำต้นจะได้ยาวใช้งานได้ ถ้าเราจะปลูกที่บ้านเราก็ ทำได้ แต่ต้องเลือกพื้นที่หน้าดินลึก ปลูกบริเวณใกล้ๆที่เราจะได้รักษามันได้ด้วย อาจปลูกใส่ถาดรองระบายน้ำ ในบริเวณบ้านเพราะมันมีความชุ่มชื้นสูง น้ำล้างถ้วย น้ำอาบน้ำก็ไปลงถาดนั้นหมด เขาเรียกวิธีการทำแบบนี้ว่า “สวนหลังบ้าน”เป็นการปลูกร่วมกับพืชอื่น และควรปลูกในปริมาณน้อย คนละสามถึงห้าต้นเป็นพอ เดี่ยวมันก็ แดกกอกขึ้นมาเอง...”⁷¹ ในส่วนพื้นที่ปลูกอื่น คือ พื้นที่ในหมู่บ้านบริเวณหัวไร่ปลายนาของแต่ละครอบครัว,ป่า

⁷¹ นายไพศาล วันดี อ้างจาก ข้อมูลจากการเปิดเวทีชาวบ้าน การศึกษาแนวทางการจัดการ

ทรัพยากรป่าไม้ให้เกิดความยั่งยืนและเอื้อต่อการเป็นแหล่งวัตถุดิบในการผลิตเครื่องดนตรีพื้นบ้าน เมื่อวันที่ 15 สิงหาคม พ.ศ.2557,บ้านท่าเรือ อำเภอนาทวี จังหวัดนครพนม (เอกสารยังไม่ได้ตีพิมพ์)

สาธารณะ, โนนแต้,หนองเรือ นอกจากนี้หากมีความเป็นไปได้ให้ปลูกในพื้นที่บ้านน้อยหลวงมอง อำเภอน้ำแก อำเภอนาแก ซึ่งเป็นพื้นที่อยู่ในชุดโครงการวิจัยท้องถิ่นเดียวกัน และเพื่อให้การดำเนินงานประสบผลสำเร็จตามเป้าหมายที่วางไว้ ได้มีการจัดตั้ง “คณะกรรมการบริหารจัดการป่าไม้ชุมชน” เพื่อเป็นทีมหลักทำงานร่วมกับชาวบ้านคนอื่นๆ โดยมีคณะกรรมการหมู่บ้านเป็นหลัก ประกอบด้วย กำนัน ผู้ใหญ่บ้านทั้ง 3 หมู่ ตัวแทนปราชญ์ชุมชน ตัวแทนผู้ประกอบการ รวมแล้วทั้งสิ้นประมาณ 10 คน มีที่ปรึกษา คือ ตัวแทนส่วนราชการต่างๆ อาทิเช่น สำนักงานเกษตรอำเภอ สำนักงานปศุสัตว์ พัฒนาการจังหวัด และนักวิชาการจากมหาวิทยาลัยนครพนม รวมแล้ว 5 คน จะเห็นได้ว่าแผนการดำเนินงานในระยะที่สองเป็นการบริหารจัดการสภาพพื้นที่หรือดิน โดยสรุปได้ตามแผนผังทางความคิดรูปที่ 64 ดังนี้

นับตั้งแต่วันที่ 15 สิงหาคม พ.ศ.2557 เป็นต้นมา ทางโครงการวิจัยได้เริ่มดำเนินการขยายพันธุ์ไม้ลูกแคนแล้ว โดยได้รับความร่วมมือจากอาจารย์วิมล อ่อนทา จากคณะเกษตรและเทคโนโลยีมหาวิทยาลัยนครพนม มาให้ความช่วยเหลือทางด้านวิชาการกับคณะวิจัย การดำเนินงานเริ่มจากการสำรวจพื้นที่ดงสังคมพืชของไม้ลูกแคนและพืชชนิดอื่นที่อยู่บริเวณเดียวกัน โดยได้เลือกพื้นที่บริเวณบ้านพักอาจารย์เกษชัย เนื่องจากมีต้นไม้ลูกแคนขึ้นอยู่ ต่อจากนั้นทางอาจารย์วิมลได้นำเอากิ่งไม้กลับมาเพื่อหาวิธีการเพาะเลี้ยงเนื้อเยื่อ ซึ่งเป็นวิธีที่จะได้หน่ออ่อนไม้ลูกแคนเป็นจำนวนมาก ในขณะเดียวกันอาจารย์วิมลก็ได้ทดลองด้วยวิธีการปักชำไปด้วยพร้อมๆกัน จากนั้นทดลองได้เป็นผลสำเร็จแล้วก็จะนำไปทดลองปลูกในพื้นที่ โดยมีการเผยแพร่ให้ความรู้ชาวบ้านเกี่ยวกับวิธีการดูแลรักษาและการจัดการเพื่อไม้ไม่เติบโตได้คุณภาพ สามารถนำมาใช้ทำเครื่องดนตรีได้

ภาพที่ อาจารย์วิมล อ่อนทาสำรวจ
สังคมพืชไม้ลูกแคน

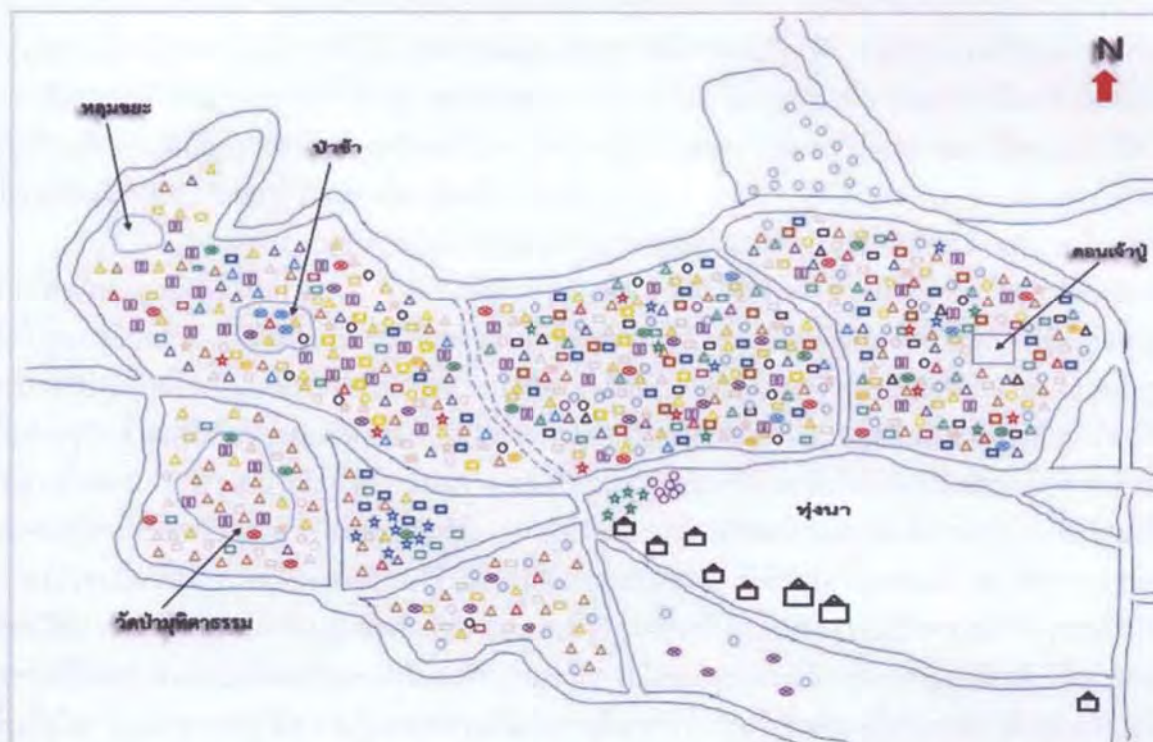

ภาพที่ ภายในห้องแลปทดลองการเพาะเลี้ยง
เนื้อเยื่อไม้ลูกแคน

3.2 การส่งเสริมป้าชุมชนให้เป็นแหล่งเรียนรู้

ป้าชุมชนบ้านท่าเรือพื้นที่รวมทั้งหมตราว 182 ไร่ แบ่งเป็นพื้นที่ดอนปู่ตา 22 ไร่ อีกราว 160 ไร่เป็นพื้นที่ป่าสาธารณะ พื้นที่บริเวณนี้สภาพป่าเป็นป่าเต็งรัง มีไม้ทั้งหมดราว 48 ชนิด(สำรวจเฉพาะไม้ยืนต้นและไม้พุ่มที่เห็นได้ชัด) พืชที่มีมากสูงสุด 5 อันดับแรก ได้แก่ ต้นเต็ง เหมือดโลด สมัด แต้ว และประดู่ การใช้ประโยชน์จากป้าชาวบ้านใช้เป็นแหล่งอาหารตามฤดูกาล เช่น เก็บผักหวาน หาเห็ด หาหน่อไม้ในฤดูฝน(ช่วงพฤษภาคมถึงตุลาคม) แห้วไข่มดแดง คล้องจิบอม(กิ่งก่า)ในช่วงฤดูแล้ง(พฤศจิกายนถึงเมษายน) ใช้เป็นแหล่งสมุนไพร เช่น ต้นเค้าใช้ทั้งต้นเป็นยารักษาแก้ไข้, แก้ไอ ตะไคร้ลำต้นเอาไปต้มเป็นยาระบาย, ยาท้องผูก, แก้โรคลมตีขึ้น, แก้โรคกระเพาะ และในป้ายังมีไม้ที่สามารถนำมาใช้ทำบ้านเรือน และเป็นเครื่องมือเครื่องใช้ เช่น ต้นกุงเนื้อไม้ใช้ทำอาคารบ้านเรือน, ทำเครื่องมือทางการเกษตร หูกทอผ้า ฝ้ายไม่ใช้ยาเรือ หรือยาเครื่องจักสาน ทำได้ไฟ ส่วนใบต้องใช้มุงหลังคา ฝากันห้อง, ใช้ห่ออาหาร นอกจากนี้ในป้ายังอุดมด้วยทรัพยากรหลากหลายชนิด ที่สามารถนำมาเครื่องดนตรี เช่น ไม้กล้วยใช้ทำเต้าแคน ไม้ไผ่ส้างไฟที่ใช้ทำคันท้าแคน, แคนโหวด ต้นคล้าที่นำทำเป็นเชือกสำหรับร้อยประสานวัสดุต่างๆประกอบเป็นตัวแคน แม่งขี้สูดหรือชันโรงที่นำมาเป็นน้ำยาประสานชิ้นส่วนของแคนและโหวด พันธุ์ไม้และทรัพยากรเหล่านี้ได้กระจายตัวอยู่ตามพื้นที่ในเขตป้าชุมชน ซึ่งครอบคลุมพื้นที่ป่าดอนปู่ตาหรือดอนเจ้าปู่ วัดป่ามฤตธารธรรม และโคกผิป่าช้าสถานที่สำคัญของหมู่บ้าน ดังที่ปรากฏในรูป 65 และรูป66 ดังนั้นหากมีการจัดการพื้นที่ป้าชุมชนเพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้ จึงเป็นวิธีการที่ทำให้

ผู้คนตระหนักถึงประโยชน์ของป่าที่มีต่อชุมชนบ้านท่าเรือ และเรียนรู้ประวัติศาสตร์ชุมชนผ่านเรื่องเล่าจากสถานที่สำคัญที่อยู่ในผืนป่าแห่งนี้

รูปที่ 65 แสดงการกระจายตัวของพันธุ์ไม้ในป่าชุมชน(บน) รูปที่66แสดงสัญลักษณ์แทนพันธุ์ไม้ในป่าชุมชน(ล่าง)

สัญลักษณ์

1	△	ดันจิก	21	△	หมากเบน	41	⊗	ดันลักป่า
2	□	ดันยัง	22	□	หนามปลาตุก	42	⊗	หมากเล็บแมว
3	△	ดันกง	23	△	ดันยอ	43	⊗	มะขามป้อม
4	□	ดันสมัด	24	□	ดันช้างบัว	44	⊗	ดันข่อย
5	△	ดันกอกเลียม	25	○	ดันห้าดอก	45	⊗	ดันนมคอง
6	□	ดันเค้า	26	○	ดันกาทะเลา	46	⊗	ดันเชือก
7	△	ตะไกร้	27	○	ดันก่อ	47	⊗	ดันหมูปก
8	□	ดันเหมียต	28	○	ไม้แคน	48	⊗	หมากเมา
9	△	ดันตัว	29	○	น้ำเกลี้ยง			
10	□	ไม้ใจด	30	○	ไม้เพ็ก			
11	△	ดันนมสาว	31	○	ประดู่			
12	□	ดันแดง	32	○	กระบก			
13	△	ดันเต้าเย็น	33	○	ดันซีเหล็ก			
14	□	ปอเต่าไห้	34	☆	มะม่วงป่า			
15	△	ปอช้าง	35	☆	หมากผีผ่าน			
16	□	หินดั่ง	36	☆	ดันเป่า			
17	△	ดันหว่า	37	☆	ด้วขน			
18	□	ดันปูนผง	38	☆	เข็มนป่า			
19	△	หมากผ่าสาม	39	☆	ดันตะแบก			
20	□	ดันหนามแห้ง	40	☆	ดันลักทอง			

ในส่วนการดำเนินการจัดทำป่าชุมชนให้เป็นแหล่งเรียนรู้ ได้แบ่งการดำเนินงานออกเป็น 2 ส่วน ส่วนแรกดำเนินการโดยชุมชนมีคณะกรรมการหมู่บ้านเป็นหลัก ได้แก่ กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน และหัวหน้าแต่ละคุ้ม ทำหน้าที่ในการนำชาวบ้านจัดกิจกรรมดูแลรักษาและฟื้นฟูป่า เช่น การจัดกิจกรรมปลูกต้นไม้ การวางมาตรการในการใช้ประโยชน์และอนุรักษ์ป่า และหากมีบุคคลภายนอกเข้ามาเยี่ยมชมในหมู่บ้าน ต้องทำหน้าที่ในการต้อนรับ นำชมสภาพธรรมชาติและเรียนรู้ความสำคัญของป่า โดยกำหนดให้พื้นที่บริเวณป่าปู้ตาเป็นหนึ่งในแหล่งเรียนรู้ร่วมกับสถานที่อื่น เช่น สัมผัสธรรมชาติที่หนองเรือ ศึกษาโบราณคดีชุมชนจากเนินประวัติศาสตร์ที่มีร่องรอยการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์มากกว่า 2,500 ปีมาแล้ว เกี่ยวชมการผลิตเครื่องดนตรีในหมู่บ้าน ศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ศูนย์ทอผ้าไหมและโรงเรียนหมอแคน เรียนรู้วิถีการทำนา วิถีคนและวิถีควาย ที่โรงเรียนฝึกหัดควายแสนรู้ ธนาคารโค-กระบือ เป็นต้น

ส่วนที่สอง ดำเนินการโดยโรงเรียนราษฎร์สามัคคีในการจัดการเรียนการสอนหลักสูตรท้องถิ่นเรื่องดนตรีพื้นบ้าน กิจกรรมนี้ได้เริ่มต้นในราวปี พ.ศ.2554 โดยความร่วมมือกับมหาวิทยาลัยนครพนม มีเป้าหมายในการส่งเสริมการเรียนรู้ให้เยาวชนในพื้นที่ได้เห็นถึงความสำคัญของเครื่องดนตรีพื้นบ้าน และสามารถประยุกต์ใช้เป็นองค์ความรู้ในการประกอบอาชีพในอนาคตได้ ในหลักสูตรได้สอนนักเรียนในระดับช่วงชั้นต่าง ๆ นับตั้งแต่ระดับประถมศึกษาชั้นปีที่ 1 จนถึงระดับมัธยมศึกษาปีที่ 3 โดยสอนตั้งแต่การเลือกวัตถุดิบที่ใช้ทำ ขั้นตอนการทำแคน พิณ โหวด โปงลาง จนถึงสามารถเล่นเครื่องดนตรีแต่ละประเภทได้อย่างชำนาญ อย่างไรก็ตามภายหลังการดำเนินโครงการวิจัย ทางผู้อำนวยการโรงเรียนบ้านท่าเรือ คือ นายอำนาจ บินศรี ได้ตกลงว่าจะมีการเพิ่มบทเรียนเกี่ยวกับ “ไม้และวัตถุดิบธรรมชาติ” ที่ใช้ทำเครื่องดนตรี โดยใช้ป่าชุมชนเป็นห้องเรียน เน้นให้ผู้เรียนได้เรียนรู้และสัมผัสจากสถานที่จริง เพื่อสร้างความตระหนักถึงความสำคัญของป่าไม้ในชุมชนที่มีต่ออาชีพการผลิตเครื่องดนตรีพื้นบ้าน และหากจะให้ดีควรจัดให้มีการอบรมและฝึกฝนให้เยาวชนในพื้นที่เป็น “ยุวมัคคุเทศก์” มีความรู้และความเชี่ยวชาญในการนำชม⁷² ซึ่งเรื่องนี้ทางคณะวิจัยและโรงเรียนราษฎร์สามัคคีได้ตกลงร่วมมือกันขับเคลื่อนให้ประสบผลสำเร็จต่อไป ทั้งนี้การจัดกิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้เหล่านี้ทางศูนย์การศึกษาอนุระบบและการเรียนรู้ตามอริยาคัยอำเภอนาหวายินดีให้กับสนับสนุนทางด้านงบประมาณและการปฏิบัติงานให้เกิดผลในพื้นที่อย่างเต็มที่ นอกจากนี้ทางคณะวิจัยและชาวบ้านมีข้อเสนอว่า ควรมีการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับการเลี้ยงแมลงขี้สาคูหรือชันโรงเพิ่มเติม เพื่อนำความรู้มาบริหารจัดการให้เกิดประโยชน์แก่อาชีพการทำเครื่องดนตรีและการดูแลรักษาป่า เพราะชันโรงเป็นแมลงที่ทำหน้าที่สำคัญในการผสมเกสรของต้นพืช อันส่งผลต่อการขยายพันธุ์พืช และการรักษาสมดุลในระบบนิเวศ จากทั้งหมดการจัดการป่าให้เป็นแหล่งเรียนรู้ของชุมชน สรุปได้เป็นแผนผังทางความคิดตามรูปภาพที่ 67 ดังต่อไปนี้

⁷²นายอำนาจ บินศรี อ้างจาก ข้อมูลจากการเปิดเวทีชาวบ้าน การศึกษาแนวทางการจัดการทรัพยากรป่าไม้ให้เกิดความยั่งยืนและเอื้อต่อการเป็นแหล่งวัตถุดิบในการผลิตเครื่องดนตรีพื้นบ้าน เมื่อวันที่ 15 สิงหาคม พ.ศ.2557, บ้านท่าเรือ อำเภอนาหวาย จังหวัดนครพนม (เอกสารยังไม่ได้ตีพิมพ์)

ภาพที่ 67 แผนผังความคิดการดำเนินงานการจัดการป่าชุมชนเพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้

การทั้งหมดจะเห็นได้ว่า ในตอนที่ 3 นี้เป็นการนำเสนอถึง “บทบาทและกลไกในการบริหารจัดการทรัพยากรป่าไม้ขององค์กรชุมชน” และ “แนวทางการจัดการทรัพยากรป่าไม้เพื่อให้เกิดความยั่งยืนและเอื้อต่อการเป็นแหล่งวัตถุดิบในการผลิตเครื่องดนตรีพื้นบ้านอีสาน” สรุปได้ว่า แนวทางในการจัดการป่าชุมชนบ้านท่าเรือกำหนดไว้ 2 แนวทางคือ 1) การขยายพันธุ์และการปลูกไม้ลูกแคน เป็นการใช้ความรู้ทางวิชาการผสมกับภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ในการทำงาน โดยมีทีมวิชาการจากมหาวิทยาลัยนครพนมรับผิดชอบในการศึกษาค้นคว้าหาวิธีการขยายพันธุ์ไม้ลูกแคน ส่วนชาวบ้านทำหน้าที่ในการให้ข้อมูลแก่ทีมวิชาการเกี่ยวกับลักษณะทั่วไป สภาพธรรมชาติและภูมินิเวศของไม้ลูกแคน เพื่อหาวิธีการในเพาะปลูกในสภาพแวดล้อมที่มีความเหมาะสม ทั้งนี้เมื่อสามารถปลูกไม้ลูกแคนในพื้นที่หมู่บ้านได้จะเป็นประโยชน์ระยะยาวในการมีไม้ไว้ผลิตแคน, โหวด และช่วยฟื้นฟูสภาพธรรมชาติให้มีความสมบูรณ์ 2) การส่งเสริมป่าชุมชนให้เป็นแหล่งเรียนรู้เน้นไปที่กระบวนการอนุรักษ์ ฟื้นฟู และสร้างความตระหนักรู้ถึงความสำคัญของป่าที่มีต่ออาชีพการทำเครื่องดนตรีและวิถีชุมชน ผ่านขับเคลื่อนขององค์กรในทุกภาคส่วน ได้แก่ คณะกรรมการหมู่บ้านและชาวบ้านที่ร่วมกันวางมาตรการในการใช้ประโยชน์ การดูแลรักษาป่าและการจัดการป่าปู้ตาให้เป็นแหล่งเรียนรู้ชุมชน คณะครูในโรงเรียนที่จัดสอนบทเรียนเกี่ยวกับความสำคัญของป่าให้กับผู้เรียน โดยเน้นการเรียนรู้ในสถานที่จริง พร้อมทั้งร่วมกับทีมวิจัยขับเคลื่อนกิจกรรมอบรมและฝึกฝน “ยุวมัคคุเทศก์” ให้เยาวชนมีความรู้และความเชี่ยวชาญในการนำชมป่าชุมชนและสถานที่สำคัญในหมู่บ้าน ซึ่งเป็นแผนงานที่ต้องทำให้สำเร็จในอนาคต

บทที่ 5

บทสรุป

โครงการวิจัย“การศึกษาแนวทางการจัดการทรัพยากรป่าไม้ของชุมชนอย่างยั่งยืน ในการเป็นแหล่งวัตถุดิบเครื่องดนตรีพื้นบ้านอีสาน กรณีศึกษานบ้านท่าเรือ ตำบลท่าเรือ อำเภอนาหว้า จังหวัดนครพนม”ของนักวิจัยชุมชนบ้านท่าเรือ มีวัตถุประสงค์ในการศึกษาพัฒนาการของการใช้ประโยชน์จากป่าธรรมชาติในการเป็นวัตถุดิบในอุตสาหกรรมผลิตเครื่องดนตรีพื้นบ้าน เพื่อหาแนวทางการจัดการทรัพยากรป่าไม้อย่างยั่งยืนโดยเป็นการอนุรักษ์สงวนรักษาควบคู่ไปกับการใช้ประโยชน์ในอุตสาหกรรมการผลิตเครื่องดนตรี โครงการวิจัยนี้เป็นงานวิจัยท้องถิ่นที่เน้นการมีส่วนร่วมของนักวิจัยชาวบ้านให้คิดทบทวนถึงสภาพปัญหา และใช้กระบวนการวิจัยในตั้งคำถามและค้นหาคำตอบ เพื่อแก้ไขปัญหาและพัฒนาชุมชนให้เกิดความยั่งยืน โดยใช้ทุนทางสังคม ทุนทางวัฒนธรรม และทุนทางธรรมชาติที่มีอยู่มาประยุกต์ใช้

ตลอดระยะเวลา 1 ปีนับตั้งแต่ 20 กันยายน 2556 ถึงวันที่ 19 กันยายน 2557โครงการวิจัยได้ดำเนินการเสร็จสิ้นไปแล้ว ผลการศึกษาพบว่า

1) พัฒนาการของการใช้ประโยชน์จากป่าไม้ในชุมชนบ้านท่าเรือ ในการเป็นแหล่งวัตถุดิบผลิตเครื่องดนตรีพื้นบ้าน มีความสัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงของชุมชนที่มีปัจจัยเกิดจากการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิโนเศ สภาพแวดล้อมของชุมชน นโยบายของรัฐ และวิธีการผลิตของชาวบ้าน จากการศึกษาสามารถจัดแบ่งพัฒนาการดังกล่าวได้ 2 ช่วงเวลา

ช่วงแรก ในตั้งแต่ พ.ศ.2470 ถึง พ.ศ.2499 เป็นยุคที่ชาวบ้านเริ่มผลิตแคน โดยชาวบ้านรับเอาภูมิปัญญาการผลิตแคนเข้าเพื่อนำใช้เป็นเครื่องดนตรีสร้างความบันเทิงให้กับชุมชนในการฉลองสมโภชตามงานรื่นเริงของครอบครัวและชุมชน อย่างงานเลี้ยงภายหลังฤดูการเก็บเกี่ยว การเล่นเพลงแคนในงานบุญประเพณี เป็นต้น นอกจากนี้แคนยังถูกใช้ในพิธีกรรมเพื่อติดต่อสื่อสารสร้างความพึงพอใจให้อำนาจเหนือธรรมชาติ เช่น การเข้าทรงผีฟ้าในการเหยรักษาโรค พิธีกรรมเลี้ยงผีปู่ตาของชุมชน ส่วนในการทำเพื่อขายนั้น ในช่วงนี้ ผู้ซื้อได้จ้างวานให้ช่างทำแคนช่วยทำให้เป็นครั้งคราว ไม่ได้มีการค้าขายกันเป็นอาชีพ ในส่วนวัตถุดิบที่ใช้ทำแคนได้มาจากป่าในชุมชน เช่น ไม้เนื้อเกลี้ยงที่ใช้ทำเต้าแคน ไม้ไผ่สร้างไพรที่ใช้ทำไม้คั่นกู่แคน ขี้ผึ้งชันโรงหรือแมงขี้ผึ้งใช้ในการประกอบชิ้นส่วนแคน มีการนำไม้ลูกแคนมาจากป่าในชุมชนใกล้เคียงแถบอำเภอสคราม อำเภอนาทม และมียางนำเข้ามาจากฝั่งลาว โดยในการจัดการการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนนั้น อยู่ภายใต้คตความเชื่อเหนือธรรมชาติในเรื่องผีเจ้าป่าเจ้าเขา ต้องมีการเซ่นสรวงบูชาขออนุญาตก่อนเข้าใช้ประโยชน์ในพื้นที่ทุกครั้ง นอกจากนี้สิทธิชุมชนข้อตกลงร่วมกันตามจารีตประเพณีในท้องถิ่นได้ถูกนำมาใช้เป็นกลไกสำคัญในการจัดการด้วย

ช่วงที่สอง เริ่มตั้งแต่ พ.ศ.2500 ถึง พ.ศ.2557 เป็นช่วงที่เกิดการขยายตัวในการผลิตแคนและเครื่องดนตรีพื้นบ้านชนิดอื่น คือ พิณ โหวด โปงลางและปี่มหรือปี่ภูไท เพื่อตอบสนองความต้องการของตลาดภายนอก ปรากฏการณ์นี้สัมพันธ์กับความสนใจของคนในสังคมที่มีต่อศิลปวัฒนธรรมและดนตรีพื้นบ้านอีสาน อีกทั้งรายได้ที่เกิดจากการขายเครื่องดนตรีพื้นบ้านเป็นแรงจูงใจที่ทำให้ชาวบ้านท่าเรือทำการผลิตมากยิ่งขึ้น การใช้วัตถุดิบธรรมชาติที่เพิ่มสูงขึ้นและความร่อยหรอของป่าในชุมชน ส่งผลต่อให้เกิดการนำเข้วัตถุดิบจากภายนอก โดยเฉพาะไม้ลูกแคนนั้นได้นำเข้าจากลาวและชุมชนในแถบเทือกเขาภูพานบริเวณจังหวัดกาฬสินธุ์ ซึ่งมีปริมาณการนำเข้ามากเป็นอันดับหนึ่งเมื่อเปรียบเทียบกับไม้ชนิดอื่น ลำดับต่อมาคือ ไม้เนื้อเกลี้ยงหรือไม้รักใหญ่ที่ใช้ทำเต้าแคนนำเข้าจากชุมชนใกล้เคียงในแถบลุ่มน้ำสงคราม, ไม้สะพังหรือไม้ะรางที่ใช้ทำตัวพิณโปรงนำเข้าจากอำเภอบ้านแพง อำเภอนาทม อำเภอสคราม จังหวัดนครพนม และอำเภอกา จังหวัดบึงกาฬ ไม้ขนุนที่ใช้ทำพิณไฟนำเข้าจากอำเภอสคราม, ไม้มะหาดเหลือง/ทองที่ใช้ทำลูกโปงลางนำเข้าจาก

อำเภอนาทม เขตจังหวัดมุกดาหารและเขตอำเภอบึงโขงหลง จังหวัดบึงกาฬ และอันดับสุดท้ายคือ ไม้ไผ่ลำไฟที่ใช้ทำไม้คั่นเต้าแคน แกนโหวด คันชักปี่นก ได้นำเข้าจากอำเภอบ้านแพง อำเภอนาทม และอำเภอศรีสงคราม

2) การศึกษาคุณค่าและความหมายของการใช้ไม้ที่เป็นวัตถุดิบในการผลิตเครื่องดนตรี อิงอยู่กับ“สามัญลักษณ์”หรือลักษณะคุณสมบัติโดยทั่วไปของไม้ เช่น ไม้ไผ่ลูกแคนที่นำมาทำแคนนั้นต้องมีลักษณะ“ปล้องยาว ลำบาง”ถึงจะใช้ได้ หรือไม้ที่ใช้โปงลาง ต้องเป็นไม้เนื้อแข็งถึงจะคงทนถาวร ด้วยภูมิปัญญาเช่นนี้ นำสู่การแก้ไขปัญหาเมื่อเผชิญกับภาวะขาดแคลนวัตถุดิบ โดยการหาไม้ทดแทนที่มีลักษณะเดียวกัน ดังจะเห็นได้จาก ไม้ที่ใช้เต้าแคน ต้องเป็นไม้เนื้ออ่อนสามารถนำมาดัดแปลงเป็นรูปทรงได้ง่าย มีน้ำหนักเบา เพื่อความสะดวกต่อการจัดเป่าในยามเล่น ไม้ที่เหมาะสมได้แก่ ไม้โมก ไม้ยอป่า ไม้กระถินบ้าน ไม้กระถินยักษ์ ไม้มะยม ไม้กระถอน ไม้พุทราป่า และไม้แคนา เช่นเดียวกับไม้ที่ใช้ทำพืดต้องเป็นไม้เนื้ออ่อน มีน้ำหนักเบา แต่แตกต่างตรงที่ต้องเลือกไม้ที่ให้เสียงใสก้องกังวาน อย่างไม้ซี่เหล็ก ไม้สะเดา ไม้กระถิน และล่าสุดได้มีการใช้ไม้อย่างพาราในการพืดด้วย ซึ่งเป็นการปรับใช้วัตถุดิบให้สอดคล้องกับสภาพปัจจุบันที่มีการปลูกยางพารากันอย่างแพร่หลาย

3) องค์ความรู้ในการจัดการป่าไม้ชุมชนของชาวบ้านท่าเรือ นับตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบันความเชื่อ เรื่องเล่า และตำนานมีผลต่อการจัดการทรัพยากรป่าไม้ในชุมชน โดยพื้นที่ป่าหรือลักษณะภูมิณีเขตแต่ละแห่งจะมีเรื่องเล่าที่อธิบายความเป็นมาของสถานที่ มีผลต่อมุมมองและพฤติกรรมของชาวบ้านในการใช้ประโยชน์จากพื้นที่นั้นๆ เช่น เรื่องเล่าเกี่ยวกับความศักดิ์สิทธิ์หรือพลังอำนาจของผีปูด้า ผีป่า ผีเจ้าที่เป็นกลไกควบคุมการใช้ประโยชน์จากป่าของชาวบ้านไม่ให้เกินพอดี หากปฏิบัติผิดแผกจากขนบธรรมเนียมที่เคยปฏิบัติมาก็จะเกิดสิ่งไม่ดีไม่งามแก่บุคคลนั้นๆ ครอบครัว และชุมชน ดังนั้นคติความเชื่อจึงมีผลต่อการรักษาสมดุลของธรรมชาติในชุมชนไว้มาก นอกจากนี้ชาวบ้านยังมีภูมิปัญญาในการใช้ประโยชน์จากไม้ในป่าที่หลากหลาย อันเป็นกระบวนการที่เกิดจากการเรียนรู้และปรับตัวให้สอดคล้องเพื่ออยู่รอดได้ในสภาวะข้อจำกัดของธรรมชาติ องค์ความรู้ในการใช้ประโยชน์จากพันธุ์ไม้ เป็นการจัดการทรัพยากรที่ตระหนักถึงคุณค่าของไม้แต่ละประเภท ในฐานะปัจจัยสำคัญในการดำรงชีพ เช่น การใช้ก่อสร้างบ้านเรือน ใช้เป็นยาสมุนไพร ใช้ทำเครื่องมือเครื่องใช้ ใช้ทำเครื่องมือการเกษตร นอกจากนี้ไม้บางพันธุ์ยังสามารถนำมาสร้างมูลค่าเพิ่มทางเศรษฐกิจได้ด้วย ดังจะเห็นได้จาก ไม้ที่เป็นวัสดุในการทำเครื่องดนตรี เช่น ไม้ไผ่ลำไฟใช้ทำไม้คั่นเต้าแคน แกนโหวด และยังสามารถนำมาทำไม้ตอกใช้มัดหลังคาหญ้าที่ชุมชนบ้าน นำมาสานตระกร้า กระบุง อีกทั้งหน่อยังประกอบอาหารอย่าง แกงหน่อไม้ ลวกหน่อไม้กินกับน้ำพริกได้อีกด้วย

4) ในการดำเนินงานในพื้นที่ ทางคณะวิจัยและชาวบ้านได้ร่วมพูดคุยถึงประเด็นในการบริหารจัดการทรัพยากรป่าไม้ชุมชนเพื่อให้เกิดความยั่งยืน โดยเน้นกระบวนการทำงานแบบมีส่วนร่วม ทำให้เกิดภาคีในการทำงานเป็น“เครือข่าย”ยึดโยงคนหลายกลุ่มให้มาขับเคลื่อนร่วมกัน ซึ่งมีการแบ่งบทบาทหน้าที่กันอย่างชัดเจน ได้แก่ มหาวิทยาลัยนครพนมให้ความช่วยเหลือในฐานะที่ปรึกษาทางวิชาการ เช่น การขยายพันธุ์ การอนุรักษ์พันธุ์ไม้ และงานด้านพัฒนาชุมชน, เทศบาลตำบลท่าเรือ ผู้นำชุมชน และคณะกรรมการหมู่บ้านมีหน้าที่ในการขับเคลื่อนให้เกิดผลที่เกิดขึ้นจริงในชุมชน, สำนักงานเกษตรอำเภอ สำนักงานปศุสัตว์อำเภอ ศูนย์การศึกษาอนุระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย(กศน.)มีหน้าที่ในการส่งเสริมและสนับสนุนกิจกรรมกับทางชุมชน และประสานกับหน่วยงานภายนอกให้มาร่วมทำงานด้วย

5) ในส่วนแนวทางการบริหารจัดการป่าไม้ชุมชนเพื่อให้เกิดความยั่งยืน ทางโครงการวิจัยได้เสนอแนวทางและร่วมขับเคลื่อนให้เกิดผลปฏิบัติในชุมชน 2 ประการ คือ 1) การหาวิธีการขยายพันธุ์ไม้ลูกแคน เพื่อทดแทนการนำเข้า ลดต้นทุนการผลิตของผู้ทำเครื่องดนตรี และเป็นการฟื้นฟูสภาพป่า รักษาความสมดุลของระบบนิเวศ โดยได้หาวิธีการเพาะเลี้ยงเนื้อเยื่อและการทดลองปักชำ จากนั้นนำเผยแพร่ให้ความรู้แก่ชาวบ้านในพื้นที่และส่งเสริมให้เกิดการทดลองเพาะปลูกในพื้นที่ต่างๆเช่น ป่าชุมชน ป่าตามหัวไร่ปลายนาใน

พื้นที่ส่วนบุคคล สวนหลังบ้าน หรือการขยายภาคีการทำงานไปให้ชุมชนอื่นทดลองปลูก 2) การสนับสนุนให้ป่าชุมชนเป็นแหล่งเรียนรู้ โดยทางโรงเรียนราษฎร์สามัคคีได้สอดแทรกเนื้อหาเกี่ยวกับความสำคัญของป่าชุมชนไว้ในหลักสูตรท้องถิ่นที่มีการจัดการเรียนการสอนให้นักเรียน การจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชน ฝึกฝนเยาวชนในท้องถิ่นให้มีความรู้และความชำนาญในการนำชมสถานที่สำคัญในหมู่บ้านและป่าปู้ตา เพื่อเผยแพร่ให้ความรู้เกี่ยวกับพันธุ์ไม้ในป่า อันเป็นการสร้างการตระหนักรู้ถึงความสำคัญของป่าไม้ที่มีต่อชุมชนให้คนทั่วไปได้รับรู้

บรรณานุกรม

เอกสารและงานวิจัย

- คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ. วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์ และภูมิปัญญา จังหวัดนครพนม. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2542.
- ชัยศักดิ์ ภูมิธ. การผลิตแคนเชิงธุรกิจ กรณีศึกษาบ้านท่าเรือ อำเภอนาทวี จังหวัดนครพนม. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาไทยศึกษา(กลุ่มมนุษยศาสตร์) มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, 2543.
- ธัญญา สังขพัฒน์นันท์และคณะ. รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์โครงการ “การศึกษาสถานที่สำคัญของชุมชนลุ่มน้ำชี โดยกระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน. สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัยโครงการ “ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคอีสาน : การขยายตัวของชุมชนลุ่มน้ำชี”, 2546.
- นารินทร์ ปริสุทฺธิวิมล และคณะ. โครงการการศึกษาประวัติศาสตร์ตำนานเมืองโกสุมพิสัยเพื่อการพัฒนาท้องถิ่นอย่างมีส่วนร่วม. สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ชุดโครงการศูนย์ส่งเสริมนักวิชาการเพื่อพัฒนาท้องถิ่น, 2550.
- ประสิทธิ์ คุณรัตน์ และคณะ. “การจัดทำแผนที่การจัดการพื้นที่ชุ่มน้ำมีความจำเป็นเร่งด่วนป่าทามราศีไศล จังหวัดศรีสะเกษ”, คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์. 16(1), 2541
- ไพฑูริย์ บุญไชยและคณะ. รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์โครงการ “รูปแบบการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนลุ่มน้ำชี”. สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัยชุดโครงการ “ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคอีสาน : การขยายตัวของชุมชนลุ่มน้ำชี”, 2546.
- ยุพาพิน ภาระศรี. การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมของภาคอีสาน พ.ศ. 2505-2515. วิทยานิพนธ์หลักสูตรปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2533.
- ศรีตกร วลัยโกตม. “บทนำ” ในนิเวศวัฒนธรรมในความเปลี่ยนแปลง . กรุงเทพฯ: มูลนิธิเล็ก-ประไพ วิริยะพันธุ์, 2556; 12.
- ศุภชัย สมบัติโต และคณะ. รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์โครงการ “ความหลากหลายทางชีวภาพของชุมชนลุ่มน้ำชี”. สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัยชุดโครงการ “ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคอีสาน : การขยายตัวของชุมชนลุ่มน้ำชี”, 2546.
- สุวิทย์ ธีรสาวิต. “เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านอีสาน: ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจอีสานภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 (พ.ศ. 2488-2544) ใน วารสารมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น ปีที่ 20 ฉบับที่ 3 (เม.ย.-มิ.ย. 2546); 30-39
- สำนักงานคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ (สำนักงานกปร.). บ้านท่าเรือ / รวยร่ำวัฒนธรรม...ชุมชนมีสุข. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์เทพเพ็ญวานิชย์, 2556
- องค์การบริหารส่วนตำบลท่าเรือ. แผนพัฒนาสามปี (พ.ศ. 2557-2559). (เอกสารเย็บเล่ม, 2557)

คำบอกเล่าจากคนในชุมชน

คณะบริหารงานวิจัย สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยนครพนม, ข้อมูลจากรายงานการประชุมโครงการพัฒนาศักยภาพชุมชนจังหวัดนครพนมให้สามารถปรับตัว เพื่อรองรับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในอนาคต “เวทีพัฒนาศักยภาพนักวิจัยเชิงพื้นที่ (ABC) ผ่านกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้การปรับตัวของชุมชน เพื่อรองรับการเปลี่ยนแปลงในอนาคต โดยผู้ทรงคุณวุฒิ สกว.ท้องถิ่น และภาคีในพื้นที่ทุกภาคส่วน” ระหว่าง วันที่ ๒๔ – ๒๕ กรกฎาคม ๒๕๕๗ ณ คณะศิลปศาสตร์และวิทยาศาสตร์ มหาวิทยาลัยนครพนม (เอกสารยังไม่ได้ตีพิมพ์)

คณะวิจัยท้องถิ่นบ้านท่าเรือ. ข้อมูลจากการเปิดเวทีชาวบ้านเพื่อค้นหาโจทย์วิจัยในพื้นที่บ้านท่าเรือ วันที่ 13 พฤษภาคม 2556.บ้านท่าเรือ อำเภอนาหว้า จังหวัดนครพนม(เอกสารยังไม่ได้ตีพิมพ์)

คณะวิจัยท้องถิ่นบ้านท่าเรือ. ข้อมูลจากเวทีชาวบ้านการเรียนรู้ประวัติศาสตร์ชุมชนผ่านเส้น Time Line วันที่ 7 กุมภาพันธ์ 2557 ณ วัดโพธิ์ชัย บ้านท่าเรือ ตำบลท่าเรือ อำเภอนาหว้า จังหวัดนครพนม (เอกสารยังไม่ได้ตีพิมพ์)

คณะวิจัยท้องถิ่นบ้านท่าเรือ. ข้อมูลจากสำรวจและศึกษาการใช้ประโยชน์จากพันธุ์ไม้ในป่าชุมชนตอนป่า วันที่ 16 เมษายน 2557 บ้านท่าเรือ ตำบลท่าเรือ อำเภอนาหว้า จังหวัดนครพนม (เอกสารยังไม่ได้ตีพิมพ์)

คณะวิจัยท้องถิ่นบ้านท่าเรือ, ข้อมูลจากเวทีชาวบ้านสกว.สัญจรครั้งที่ 2 วันที่ 18 พฤษภาคม 2557 ณ โรงเรียนราษฎร์สามัคคี บ้านท่าเรือ ตำบลท่าเรือ อำเภอนาหว้า จังหวัดนครพนม (เอกสารยังไม่ได้ตีพิมพ์)

คณะวิจัยท้องถิ่นบ้านท่าเรือ, ข้อมูลจากเวทีชาวบ้านการระดมความคิดเห็นแลกเปลี่ยนเรียนรู้เรื่องพัฒนาการของการจัดการทรัพยากรป่าไม้ในการผลิตเครื่องดนตรีพื้นบ้านอีสาน และการวางแผนงานกิจกรรมเวทีชาวบ้าน สกว.ท้องถิ่นสัญจรครั้งที่ 2 เมื่อวันที่ 12 พฤษภาคม 2557 ณ บ้านพักนายเกษชัย มิ่งวงศ์ธรรม บ้านท่าเรือ อำเภอนาหว้า จังหวัดนครพนม (เอกสารยังไม่ได้ตีพิมพ์)

คณะวิจัยท้องถิ่นบ้านท่าเรือ, ข้อมูลจากการสำรวจป่าไม้ชุมชน เมื่อวันที่ 20 มิถุนายน 2557 ณ ป่าชุมชน บ้านท่าเรือ ตำบลท่าเรือ อำเภอนาหว้า จังหวัดนครพนม(เอกสารยังไม่ได้ตีพิมพ์)

คณะวิจัยท้องถิ่นบ้านท่าเรือ, ข้อมูลจากการจัดทำแผนที่ป่าชุมชนบ้านท่าเรือ เมื่อวันที่ 1 สิงหาคม 2557 ณ วัดโพธิ์ชัย บ้านท่าเรือ ตำบลท่าเรือ อำเภอนาหว้า จังหวัดนครพนม(เอกสารยังไม่ได้ตีพิมพ์)

คณะวิจัยท้องถิ่นบ้านท่าเรือ, ข้อมูลจากเวทีชาวบ้าน การศึกษาแนวทางการจัดการทรัพยากรป่าไม้ให้เกิดความยั่งยืนและเอื้อต่อการเป็นแหล่งวัตถุดิบในการผลิตเครื่องดนตรีพื้นบ้าน เมื่อวันที่ 15 สิงหาคม 2557 ณ วัดโพธิ์ชัย บ้านท่าเรือ ตำบลท่าเรือ อำเภอนาหว้า จังหวัดนครพนม(เอกสารยังไม่ได้ตีพิมพ์)

จากการสัมภาษณ์นายเกษชัย มิ่งวงศ์ธรรม อายุ 55 ปี โรงเรียนราษฎร์สามัคคี บ้านท่าเรือ ตำบลท่าเรือ อำเภอนาหว้า จังหวัดนครพนม เมื่อวันที่ 10 เมษายน 2557 โดยนายอนุชิต สิงห์สุวรรณ

จากการสัมภาษณ์นายทองคำ แสนสุริยวงศ์ อายุ 83 ปี บ้านเลขที่ 129/4 หมู่ 4 บ้านท่าเรือ ต.ท่าเรือ อ.นาหว้า จ.นครพนมสัมภาษณ์เมื่อวันที่ 10 เมษายน 2557 โดยนายอนุชิต สิงห์สุวรรณ

จากการสัมภาษณ์นายพัก ชัยบินทร์ อายุ 86 ปีบ้านเลขที่ 20 หมู่ 2 บ้านท่าเรือ ตำบลท่าเรือ อำเภอนาหว้า จังหวัดนครพนม สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 10 เมษายน 2557 โดยนายอนุชิต สิงห์สุวรรณ

จากคำบอกเล่าของนายจำนง แสนสุริยวงศ์ ณ ป่าป่าบ้านท่าเรือ ตำบลท่าเรือ อำเภอนาหว้า จังหวัดนครพนม เมื่อวันที่ 16 เมษายน 2557 โดยนายอนุชิต สิงห์สุวรรณ

จากการสัมภาษณ์นายสมศรี แก้วอินธิ ฌ ป่าดอนปู่ตาบ้านท่าเรือ ตำบลท่าเรือ อำเภอนาหว้า จังหวัด
นครพนม เมื่อวันที่ 16 เมษายน 2557 โดยนายอนุชิต สิงห์สุวรรณ

จากการสัมภาษณ์นายมาต แมดมีงวงศ์ อายุ 70 ปี บ้านเลขที่ 179 หมู่ 8 บ้านท่าเรือ ต.ท่าเรือ อ.นาหว้า
จ.นครพนม เมื่อวันที่ 20 เมษายน 2557 โดยนายอนุชิต สิงห์สุวรรณ

จากการสัมภาษณ์นายสังวร บินศรี อายุ 67 ปี บ้านเลขที่ 104 หมู่ 2 บ้านท่าเรือ ตำบลท่าเรือ
อำเภอนาหว้า จังหวัดนครพนม โดยนายอนุชิต สิงห์สุวรรณ

ภาคผนวก

ภาคผนวก ก
รายนามนักวิจัย

นายอนุชิต	สิงห์สุวรรณ	นักวิจัยจากมหาวิทยาลัยนครพนม
นายวีระศักดิ์	จุลดาสัย	นักวิจัยจากมหาวิทยาลัยนครพนม
นางสาวพณิธา	ยงพิทยาพงศ์	นักวิจัยจากมหาวิทยาลัยนครพนม
นางสาววิมล	อ่อนหา	นักวิจัยจากมหาวิทยาลัยนครพนม
นางสาวสิริยาพร	สาสิทธิ์	นักวิจัยจากมหาวิทยาลัยนครพนม
นายวิศวะ	กุลนะ	นักวิจัยจากมหาวิทยาลัยราชภัฏ กาฬสินธุ์
นายเกษชัย	มิ่งวงศ์ธรรม	ครูโรงเรียนบ้านราษฎร์สามัคคี
นายจำนง	แสนสุริยวงศ์	กำนันตำบลท่าเรือ
นายประหยัด	ชัยบิน	ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ที่ 2
นายราวี	แมตมิ่งเหง้า	ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ที่ 8
นายปุ่น	แสนสุริยวงศ์	สารวัตรกำนัน ตำบลท่าเรือ
นายสมศรี	แก้วอินธิ	ปราชญ์ชาวบ้าน(ทรัพยากรป่าไม้)
นางสุจิตรา	นาโควงศ์	ปราชญ์ชาวบ้าน(เพลงไทแสก)
นายสมพงษ์	ชัยบิน	ชาวบ้านท่าเรือ
นางถาวร	ชัยบิน	ชาวบ้านท่าเรือ
นางวาริน	แมตมิ่งเหง้า	ชาวบ้านท่าเรือ
นางคำมอญ	ชัยบิน	ชาวบ้านท่าเรือ
นายพงศกร	เหมะธูลิน	นักศึกษามหาวิทยาลัยนครพนม
นายธีรวุฒิ	คำแสน	นักศึกษามหาวิทยาลัยนครพนม
นายวันชัย	แผงดา	นักศึกษามหาวิทยาลัยนครพนม
นายสุทธินันท์	โนนแก้ว	นักศึกษามหาวิทยาลัยนครพนม

ภาคผนวก ข

แบบสัมภาษณ์ประเด็นประวัติศาสตร์และพัฒนากาการใช้ประโยชน์ของป่าชุมชนบ้านท่าเรือ
ในการเป็นแหล่งวัตถุดิบผลิตเครื่องดนตรีพื้นบ้านอีสาน

ชื่อ-สกุลผู้ให้สัมภาษณ์.....

อายุ.....อาชีพ/สถานะภาพทางสังคม.....

ที่อยู่.....

1. ข้อมูลประวัติศาสตร์ชุมชน

1.1 มีปัจจัยใดบ้างที่ทำให้เกิดการตั้งชุมชนหมู่บ้านขึ้นบริเวณนี้(ทรัพยากรธรรมชาติ เช่น หนองน้ำ, ป่าไม้, พื้นที่ทำการเกษตร, โดก/เนิน, โรคระบาด, ความขัดแย้ง)?.....

1) ปัจจัยที่เกิดจากแหล่งทรัพยากรธรรมชาติ

-ชื่อแหล่งทรัพยากร?.....

-ที่มาของชื่อ?.....

-สภาพแวดล้อมของแหล่งทรัพยากร?.....

-การใช้ประโยชน์จากแหล่งทรัพยากร?.....

2) ปัจจัยอื่นๆ

สาเหตุ.....

1.2 ชุมชนหมู่บ้านมีความเป็นมาอย่างไร?

1) ชื่อหมู่บ้านมีที่มาจากอย่างไร?.....

2) ถิ่นฐานเดิมอยู่ที่ไหน?.....

3) ระยะเวลาในการตั้งหมู่บ้าน?.....

4) สภาพทั่วไปของหมู่บ้านในอดีต?(สภาพแวดล้อม, ลักษณะการตั้งบ้านเรือน(คุ่ม), วิถีชีวิต, ความสัมพันธ์ของผู้คน, การเมืองการปกครอง).....

5) การเปลี่ยนแปลงของหมู่บ้านเกิดขึ้นในช่วงใด?.....

6) สาเหตุของการเปลี่ยนแปลงของชุมชนหมู่บ้าน?(นโยบายรัฐ, ความเสื่อมโทรมของสภาพแวดล้อม, การขยายทางเศรษฐกิจ, การรับค่านิยมจากภายนอก).....

7) สภาพทั่วไปของหมู่บ้านในปัจจุบัน/ผลจากการเปลี่ยนแปลงเป็นอย่างไร?.....

8) การปรับตัวของคนในชุมชนเป็นอย่างไร?(การรวมกลุ่มประกอบอาชีพ, การขยายตัวทางการศึกษา, การประกอบอาชีพเสริม, การเข้าสู่ระบบราชการ).....

2. ข้อมูลพัฒนาการของการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ เพื่อเป็นวัตถุดิบในการผลิตเครื่องดนตรี

1) เครื่องดนตรีแต่ละชิ้น ใช้ไม้อะไรบ้างในการทำเครื่องดนตรี และใช้ทำส่วนใด?(แคน, พิณ, โหวด, โปงลาง, เปิงก, เครื่องดนตรีของที่ระลึก).....

2) แต่เดิมนำวัตถุดิบมาจากที่ใด ป่าบริเวณไหนของชุมชน.....

3) มีวิธีการในการเลือกไม้เพื่อเป็นในการทำเครื่องดนตรีอย่างไร.....

4) มีความเชื่อเกี่ยวกับไม้ที่ใช้ทำเครื่องดนตรีหรือไม่อย่างไร.....

5) การเปลี่ยนแปลงของสภาพป่าไม้ส่งผลต่อวัตถุดิบอย่างไร.....

6) ปัจจุบันรับไม้ที่เป็นวัตถุดิบมาจากไหน? มีมูลค่าของการนำเข้าเท่าใด?.....

- 7) ในแต่ละปีใช้ไม้แต่ละประเภทเท่าใด?.....
- 8) จำนวนเครื่องดนตรีที่ผลิตได้ในแต่ละปีมีปริมาณเท่าใด?.....
- 9) รายได้แต่ละปีจากการทำเครื่องดนตรีประมาณเท่าใด?.....
- 10) มีแนวทางในการแก้ไขปัญหาการขาดแคลนไม้ที่เป็นวัตถุดิบในการผลิตเครื่องดนตรีอย่างไร?.....

ภาคผนวก ค

ข้อเสนอแนะจากผู้ทรงคุณวุฒิและรายละเอียดการแก้ไข

ชื่อผู้ทรงคุณวุฒิ	ข้อเสนอแนะ	รายละเอียดการแก้ไข
ผศ.ดร. บัญชร แก้วส่อง	หากมีกระบวนการสร้างสำนึกร่วมของชุมชนให้เห็นคุณค่าของการจัดการทรัพยากรที่เป็นปัจจัยการผลิตสำคัญของชุมชน จะเป็นงานวิจัยที่มีคุณค่าเป็นอย่างมาก โดยอาจใช้กระบวนการมีส่วนร่วมและการเรียนรู้ของเด็กและเยาวชน	เนื้อหาบทที่ 3 กระบวนการวิจัย (หน้า 20-58)
	การปรับตัวของชุมชนอาจไม่ได้มาจากการสร้างป่าไม่เพียงอย่างเดียว เนื่องจากยังมีหลายปัจจัยที่ส่งผลต่อการลดความเสียหายในการขาดแคลนปัจจัยการผลิตหลายมิติ ดังนั้น หากสามารถวิเคราะห์มิติของ ความสัมพันธ์ของกลุ่มเจ้าของปัจจัยการผลิต ผู้ผลิต และผู้ที่เกี่ยวข้องอื่นๆ จะทำให้การวิเคราะห์ผลจากข้อมูลได้ชัดเจนมากขึ้น	เนื้อหาบทที่ 4 ผลการวิจัย -ตอนที่ 2 พัฒนาการของการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้ชุมชนบ้านท่าเรือ เพื่อเป็นวัตถุดิบการผลิตเครื่องดนตรีพื้นบ้านอีสาน (หน้า 104-142)
ดร.เพิ่มศักดิ์ มกรกริรมย์	ข้อมูลจากงานวิจัยมีความน่าสนใจ โดยเฉพาะการนำเข้าไม้จากประเทศลาวเพื่อทำแคน ซึ่งนักวิจัยควรนำข้อมูลสถิติการนำเข้าไม้จากภายนอกแต่ละปีใส่ไว้ในบทวิเคราะห์ แล้วแสดงให้เห็นว่าการนำเข้าไม้จากภายนอกมีปริมาณมาก และส่งผลต่อความมั่นคง ยั่งยืนหรือความเสี่ยงของการไม่มีใช้เองในชุมชน จะนำไปสู่การวิเคราะห์การพึ่งตนเองของชุมชนในบริบทปัจจุบัน (วิเคราะห์แยกแยะว่ามีการใช้ไม้ภายในชุมชนเท่าไร หรือ ไร่บ้าง และใช้ไม้จากภายนอกชุมชนเท่าไร ไร่บ้าง)	เนื้อหาบทที่ 4 ผลการวิจัย - การจัดการทรัพยากรป่าไม้ในการเป็นแหล่งวัตถุดิบที่ใช้ผลิตแคน พ.ศ.2470-2499 (หน้า110-114) -การจัดการทรัพยากรป่าไม้ในการเป็นแหล่งวัตถุดิบผลิตเครื่องดนตรีช่วงพ.ศ.2500-2557(หน้า 125-130) -ตารางที่ 3 แสดงรายละเอียดไม้วัสดุที่ใช้ทำเครื่องดนตรีของบ้านท่าเรือ(หน้า131)

	หากนักวิจัยสามารถวิเคราะห์ปัญหาและชี้ประเด็นการแก้ไขแล้ว ชุมชนไม่จำเป็นต้องแก้ไขปัญหาด้วยตนเองทั้งหมด สามารถประสานให้ผู้ที่เกี่ยวข้องดำเนินการต่อเนื่องจากข้อเสนอแนะจากงานวิจัยได้	เนื้อหาบทที่ 4 ผลการวิจัย -ตอนที่ 3 แนวทางการจัดการทรัพยากรป่าไม้ให้เกิดความยั่งยืนและเอื้อต่อการเป็นแหล่งวัตถุดิบในการผลิตเครื่องดนตรีพื้นบ้าน(หน้า143-151)
	การที่จะสามารถวิเคราะห์สภาพพื้นที่ที่เหมาะสมต่อการปลูกไม้ ควรตามรอยพื้นที่ปลูกไม้ในประเทศลาว และนำมาวิเคราะห์ปรับปรุงสภาพพื้นที่ในไทยที่เหมาะสมได้	เนื้อหาบทที่ 4 ผลการวิจัย -การจัดการทรัพยากรป่าไม้(หน้า134-136) -ตอนที่ 3 แนวทางการจัดการทรัพยากรป่าไม้ให้เกิดความยั่งยืน และเอื้อต่อการเป็นแหล่งวัตถุดิบในการผลิตเครื่องดนตรีพื้นบ้าน 3.1การขยายพันธุ์และการปลูกไม้ลูกแคน(หน้า145-148)
ศ.(พิเศษ)ศรีศักดิ์ วัลลีโกดม	-ชุมชนบ้านท่าเรือเป็นชุมชนที่ดกอุดม ที่มีสภาพพื้นที่ที่เป็นที่ราบ มีลำห้วยไหลผ่านไปยังแม่น้ำสงคราม และในพื้นที่นี้มีเกลือจำนวนมาก อีกทั้งยังมีโนนเกลือ แสดงให้เห็นว่าชุมชนเหล่านี้เป็นย่านอุตสาหกรรมเกลือขนาดใหญ่ในสมัยโบราณ โดยอุตสาหกรรมเกลือมักใช้ไม่เพียงเพื่อผลิตเกลือในการต้มเกลือ ดังนั้น นอกเหนือจากการพยายามสะท้อนสภาพชุมชนด้านการปลูกไม้ ควรศึกษาข้อมูลสภาพพื้นที่และแสดงให้เห็นศักยภาพของชุมชนด้านอื่นร่วมด้วย โดยเฉพาะสภาพพื้นที่ที่เอื้อต่อความหลากหลายทางชีวภาพ	บทที่ 4 ผลการวิจัย -ตอนที่ 1 ภูมิเวศ พัฒนาการทางประวัติศาสตร์สภาพาสังคม วัฒนธรรม และเศรษฐกิจของชุมชนบ้านท่าเรือ 1.1ภูมิเวศ(หน้า59-85)
	-หากสามารถเขียนข้อมูลบริบทและการเปลี่ยนแปลงของชุมชนให้เห็นลำดับการเปลี่ยนแปลง (พัฒนาการ) และประวัติศาสตร์ทางสังคมได้จะทำให้สามารถเข้าใจสภาพชุมชนได้ลึกซึ้งมากยิ่งขึ้น	บทที่ 4 ผลการวิจัย -ตอนที่ 1 ภูมิเวศ พัฒนาการทางประวัติศาสตร์

		สภาพทางสังคม วัฒนธรรม และเศรษฐกิจของชุมชน 1.2พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของชุมชนบ้านท่าเรือ (หน้า86-91)
	-แนวคิดการปลูกป่าไม่ทดแทนทรัพยากรเดิมมีรูปแบบที่ต่างกันในพื้นที่ บ้านยี่สาร อ.อัมพวา จ.สมุทรสงคราม โดยชุมชนนี้มีการจัดการธุรกิจของชุมชนโดยตรง มีการร่วมกันจัดการทรัพยากร ไม่นับเป็นการจัดการเฉพาะบุคคล (รายคน) ดังนั้นหากบ้านท่าเรือสามารถจัดการทรัพยากรร่วมกันได้จะทำให้ชุมชนมีความยั่งยืนและอยู่รอดด้วยภูมิปัญญาและความหลากหลายทางชีวภาพ	บทที่ 4 ผลการวิจัย -ตอนที่ 3 แนวทางการจัดการทรัพยากรป่าไม้ให้เกิดความยั่งยืน และเื้อต่อการเป็นแหล่งวัตถุดิบในการผลิตเครื่องดนตรีพื้นบ้าน(หน้า143-151)
	- การนำความรู้ทางประวัติศาสตร์หรือข้อมูลจากการศึกษาเชิง basic research (ข้อมูลพื้นฐานสำคัญ)มาแสดงให้เห็นภาพรวมของชุมชนแล้วนำข้อมูลที่ได้มาใช้ในการบริหารจัดการชุมชนในอนาคต	บทที่ 4 ผลการวิจัย -ตอนที่ 1 ภูมิโนศ พัฒนาการทางประวัติศาสตร์สภาพทางสังคม วัฒนธรรม และเศรษฐกิจของชุมชน (หน้า59-103) -ตอนที่ 3 แนวทางการจัดการทรัพยากรป่าไม้ให้เกิดความยั่งยืน และเื้อต่อการเป็นแหล่งวัตถุดิบในการผลิตเครื่องดนตรีพื้นบ้าน(หน้า143-151)
	- การทำความเข้าใจชุมชนสามารถทำได้โดยการศึกษาประวัติศาสตร์สังคม แต่สิ่งที่จะสามารถสืบทอดความรู้และสร้างสำนึกร่วมได้คือการทำ	บทที่ 4 ผลการวิจัย -ตอนที่ 3 แนวทางการจัดการทรัพยากรป่าไม้ให้เกิดความยั่งยืน และเื้อต่อการเป็นแหล่งวัตถุดิบในการ

	พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น ซึ่งพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นนำไปสู่การถ่ายทอดให้เด็กและเยาวชนเข้าใจคุณค่าและแหล่งที่มาของทรัพยากรได้	ผลิตเครื่องดนตรีพื้นบ้าน 3.1 การส่งเสริมป่าชุมชนให้เป็นแหล่งเรียนรู้(หน้า148-151)
--	---	---

ภาคผนวก ง

สรุปรายงานความก้าวหน้าในรอบ 1 ปีและรายงานการเงินของโครงการวิจัยในรอบ 6 เดือนหลัง

สัญญาเลขที่ RDG56E0074

โครงการ “การศึกษาแนวทางการจัดการทรัพยากรป่าไม้ของชุมชนอย่างยั่งยืน
ในการเป็นแหล่งวัตถุดิบเพื่อผลิตเครื่องดนตรีพื้นบ้านอีสาน กรณีศึกษาบ้านท่าเรือ ตำบลท่าเรือ
อำเภอนาหว้า จังหวัดนครพนม”
สรุปรายงานฉบับสมบูรณ์

ส่วนที่ 1 ข้อมูลโครงการ

ชื่อผู้รับทุน	นายอนุชิต สิงห์สุวรรณ	
โครงการเริ่มเมื่อ	20 กันยายน 2556	สิ้นสุดวันที่ 19 กันยายน 2557
รายงานฉบับสมบูรณ์		
ในช่วงตั้งแต่วันที่	20 กันยายน 2556	ถึงสิ้นสุดวันที่ 19 กันยายน 2557

ส่วนที่ 2 รายงานเนื้อหา

2.1 Gantt chart เปรียบเทียบกิจกรรมที่เสนอในข้อเสนอโครงการ และกิจกรรมที่ทำจริง

กิจกรรม	ระยะเวลาดำเนินการ (เดือน)					
	1	2	3	4	5	6
1. การเก็บรวบรวมข้อมูลโดยศึกษาจากเอกสาร						
2. ลงพื้นที่เพื่อทำความเข้าใจกับชุมชนในการทำการวิจัยโดยใช้กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม (PAR)						
3. จัดอบรมการวิจัยโดยใช้กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม(PAR) ให้กับคนท้องถิ่น						
4. ผู้ศึกษา นักวิจัยท้องถิ่น และผู้ช่วยนักวิจัยลงพื้นที่สัมภาษณ์เชิงลึก การสังเกตแบบมีส่วนร่วม รวมถึงการกิจกรรมเวทีชาวบ้าน เพื่อระดมความคิดเห็นร่วมกับชาวบ้านในเรื่องสภาพทั่วไปของทรัพยากรทางป่าไม้ การใช้ประโยชน์ในการผลิตเครื่องดนตรีและสภาพปัญหาที่เกิดขึ้น						
5. จัดกิจกรรมเวทีชาวบ้าน โดยเชิญผู้รู้กลุ่มต่างๆมา ระดมความคิดเห็นถึงการกำหนดบทบาทและหน้าที่ขององค์กรในชุมชน เพื่อขับเคลื่อนให้เกิดการจัดการทรัพยากรป่าไม้อย่างยั่งยืน						
6. ขับเคลื่อนให้เกิดกิจกรรมร่วมกับคนในชุมชน เพื่อให้ส่งเสริมให้เกิดจัดการทรัพยากรทางป่าไม้อย่างยั่งยืน						

7. วิเคราะห์และสรุปผลการดำเนินโครงการร่วมกับ คนในชุมชน						↔
8. ขั้นตอนการนำเสนอผลการศึกษาค้นคว้า ผู้ศึกษา นำเสนอผลการศึกษาค้นคว้าในรูปแบบการ พรรณนาวิเคราะห์						↔

หมายเหตุผล

การปฏิบัติงานจริง ↔

แผนการดำเนินงาน ↔

Gantt Chartเปรียบเทียบวัตถุประสงค์ กิจกรรมที่วางแผนไว้ และกิจกรรมที่ดำเนินการมา และผลที่ได้รับ
ระหว่างวันที่ 20 กันยายน 2556 ถึงวันที่ 19 กันยายน 2557 รวมระยะเวลาทั้งสิ้น 1 ปี

ก.วัตถุประสงค์	ข.กิจกรรมที่วางแผนไว้	ค.กิจกรรมที่ดำเนินการมา	ง.ผลที่ได้รับ
1.การค้นคว้าวิจัยในชุมชนและ การพัฒนาวิทยานิพนธ์ชาวบ้าน	1.1เก็บรวบรวมข้อมูลจากเอกสารและ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง(documentary studies)	-นับตั้งแต่ช่วงเดือนเมษายน 2556 เป็นต้นมา หัวหน้าโครงการวิจัยและทีมวิจัยจากมหาวิทยาลัยนครพนมได้เริ่มศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง โดยศึกษาจาก 1)เอกสารของทางราชการ เช่น แผนพัฒนาตำบลท่าเรือ และหนังสือคู่มือแนะนำชุมชนบ้านท่าเรือ 2)เอกสารทางวิชาการ ได้แก่ งานวิจัยวิทยานิพนธ์ บทความวิชาการที่มีผู้ศึกษาค้นคว้าไว้ก่อนหน้านี้	-ได้เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องออกเป็น 3 ประเภทคือ 1) เอกสารและงานวิจัยเกี่ยวกับการผลิตเครื่องดนตรีของชุมชนบ้านท่าเรือ 2) เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับข้อมูลทั่วไปของพื้นที่ศึกษา และ 3) เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรป่าไม้โดยชุมชน ข้อมูลเหล่านี้นำมาวิเคราะห์ แล้วสังเคราะห์เป็นกรอบแนวคิดที่ใช้วางแผนการทำงานร่วมกับชุมชน(รายละเอียดอยู่ในบทที่ 2)
	1.2ลงพื้นที่ศึกษาข้อมูลภาคสนามในเบื้องต้น	-นับตั้งแต่เดือนเมษายน 2556 เป็นต้นมา หัวหน้าโครงการวิจัยและทีมวิจัยจากมหาวิทยาลัยนครพนมได้ลงพื้นที่ศึกษาข้อมูลเบื้องต้นที่บ้านท่าเรือ ตำบลท่าเรือ อำเภอนาหว้า จังหวัดนครพนม	-คณะวิจัยจากมหาวิทยาลัยนครพนมทราบถึงข้อมูลพอสังเขปของประวัติศาสตร์ชุมชนบ้านเรือ ภูมิศาสตร์ที่ตั้ง ความสำคัญของแหล่งทรัพยากรต่อวิถีชีวิตผู้คน และปัญหาการขาดแคลนวัตถุดิบตามธรรมชาติที่ใช้ในการทำเครื่องดนตรีพื้นบ้าน (รายละเอียดอยู่ในบทที่ 4 ตอนที่ 1)
	1.3กิจกรรมเวทีชาวบ้านครั้งที่ 1: การค้นหาโจทย์วิจัยในพื้นที่และการชี้แจงกับชุมชน	-จัดขึ้นในวันที่ 13 พฤษภาคม 2556 ที่บ้านพักที่บ้านท่าเรือของนายเกษชัย มิ่งวงศ์ธรรม ครูโรงเรียนบ้านราษฎร์สามัคคี	-ได้นักวิจัยชาวบ้านที่เข้าร่วมโครงการในเบื้องต้น จำนวน 10 คน

ก.วัตถุประสงค์	ข.กิจกรรมที่วางแผนไว้	ค.กิจกรรมที่ดำเนินการมา	ง.ผลที่ได้รับ
	1.3การอบรมเชิงปฏิบัติการเพื่อพัฒนานักวิจัยท้องถิ่น	มีผู้เข้าร่วมทั้งหมด 12 คน ประกอบด้วย กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน และปราชญ์ชุมชน กิจกรรมมีการชี้แจงความหมายและความสำคัญของงานวิจัยท้องถิ่นที่มีต่อการพัฒนาชุมชน และการคัดสรรหาโจทย์วิจัยในพื้นที่จากความต้องการของชุมชน -จัดขึ้นในวันที่ 23 ธันวาคม 2556 ณ สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยนครพนม มีคณะวิจัยในโครงการเข้าร่วม 17 คน และมีนักวิจัยในพื้นที่อื่นเข้าร่วมด้วย กิจกรรมมีการสร้างสัมพันธ์ระหว่างนักวิจัยพื้นที่ต่างๆ การให้ความรู้เกี่ยวกับทักษะในการวิจัยเบื้องต้น การออกแบบเครื่องมือในการเก็บข้อมูล เช่น การทำแผนที่ชุมชน การศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชนผ่านเส้นแบ่งเวลา Time Line การจัดทำแบบสัมภาษณ์	-ได้โจทย์และหัวข้อวิจัยท้องถิ่น (รายละเอียดอยู่ในบทที่ 2) -ได้นักวิจัยที่เข้าร่วมโครงการในเบื้องต้นจำนวน 17 คน ประกอบด้วยทีมอาจารย์และนักศึกษจากมหาวิทยาลัยนครพนม 6 คนและนักวิจัยชาวบ้าน 11 คน -ได้รับความรู้เกี่ยวกับกระบวนการวิจัยท้องถิ่น -ได้รับความรู้เกี่ยวกับการออกแบบเครื่องมือในการเก็บข้อมูล -ได้รู้จักและแลกเปลี่ยนเรียนรู้กับทีมวิทยากรและนักวิจัยในพื้นที่อื่น (รายละเอียดในบทที่3)
2.เพื่อศึกษาประวัติศาสตร์และพัฒนาการของการใช้ประโยชน์ และการจัดการทรัพยากรป่าไม้ของชุมชนบ้านท่าเรือในการเป็นแหล่งวัตถุดิบผลิตเครื่องดนตรีพื้นบ้าน	2.1กิจกรรมเวทีชาวบ้านครั้งที่ 2: การจัดทำแผนที่ชุมชน	-จัดขึ้นเมื่อวันที่ 21 มกราคม 2557 เวลา 18.00 น. ณ บ้านพักที่บ้านท่าเรือของนายเกษชัย มิ่งวงศ์ธรรม มีผู้เข้าร่วมทั้งหมด 15 คน เป็นคณะวิจัยจากมหาวิทยาลัยนครพนม 6 คน และนักวิจัยชาวบ้าน 9 คน มีจุดมุ่งหมายใน	-ได้ข้อมูลในแผนที่ ซึ่งมีรายละเอียดเกี่ยวกับลักษณะภูมิประเทศ ที่ตั้งของแหล่งทรัพยากรและสถานที่สำคัญ และจำนวนครัวเรือนที่ผลิตแคน พิณ โหวด ไปลงปูนก และของที่ระลึก(รายละเอียดอยู่ในบทที่4 ตอนที่1)

ก.วัตถุประสงค์	ข.กิจกรรมที่วางแผนไว้	ค.กิจกรรมที่ดำเนินการมา	ง.ผลที่ได้รับ
		การจัดทำแผนที่ชุมชน แสดง รายละเอียดของครัวเรือนที่ผลิตเครื่องดนตรี ที่ตั้งของฐานทรัพยากรและสถานที่สำคัญในหมู่บ้าน	-ได้แผนที่ชุมชนฉบับทำมือ ซึ่งในภายหลังได้นำมาออกแบบโดย Computer Program เพื่อความสะดวกในการใช้งาน -มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ในหมู่นักวิจัยเกี่ยวกับการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้ การผลิตเครื่องดนตรีพื้นบ้าน (รายละเอียดอยู่ในบทที่3)
	2.2กิจกรรมเวทีชาวบ้านครั้งที่ 3 : ศึกษาพัฒนาการของการจัดการทรัพยากรป่าไม้ ผ่านเส้นแบ่งเวลา Time Line ของชุมชนและร่วมกันจัดทำแบบสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูล	-จัดขึ้นเมื่อวันที่ 7 กุมภาพันธ์ 2557 ณ ศูนย์การเรียนรู้ชุมชนวัดโพธิ์ชัย มีผู้เข้าร่วมทั้งสิ้น 26 คน แบ่งเป็นทีม -นักวิจัยจากมหาวิทยาลัยนครพนม 4 คน และเป็นนักวิจัยชาวบ้าน 22 คน มีจุดมุ่งหมายในการศึกษาการเปลี่ยนแปลงของชุมชนและการจัดการทรัพยากรป่าไม้ในแต่ละช่วงเวลา รวมถึงการระดมความคิดเห็นเพื่อออกแบบชุดคำถามสำหรับจัดทำเป็นแบบสัมภาษณ์	-ได้ข้อมูลเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงและการจัดการทรัพยากรของชุมชนในแต่ละช่วงเวลา (รายละเอียดอยู่ในบทที่4ตอนที่2) -ได้ชุดคำถามสำหรับการจัดทำแบบสัมภาษณ์ในการสอบถามข้อมูลจากผู้รู้ (Key Information) (รายละเอียดอยู่ในภาคผนวกข.) -คณะวิจัยได้แลกเปลี่ยนเรียนรู้เกี่ยวกับแนวทางการจัดการทรัพยากรป่าไม้อย่างยั่งยืน เพื่อเป็นวัตถุดิบในการผลิตเครื่องดนตรีพื้นบ้าน เช่น การปลูกไม้ทดแทน การขยายพันธุ์ และการสงวนดูแลรักษา (รายละเอียดอยู่ในบทที่3)
	2.3 กิจกรรมการสำรวจและศึกษาการใช้ประโยชน์จากพันธุ์ไม้ในป่าชุมชน	-จัดขึ้นเมื่อวันที่ 16 เมษายน พ.ศ. 2557 ณ ป่าดอนปู่ตา บ้านท่าเรือ ตำบลท่าเรือ อำเภอนาหว้า จังหวัดนครพนม มีผู้เข้าร่วมทั้งหมด 11 คน แบ่งเป็นทีม นักวิจัยมหาวิทยาลัยนครพนม 2 คน	-ได้ข้อมูลพื้นฐานเกี่ยวกับชนิดของพันธุ์ไม้ 27 ชนิด ประกอบด้วยชื่อภาษาถิ่น ชื่อสามัญ ลักษณะของใบ ลำต้น ดอก ผล การขยายพันธุ์ และการใช้ประโยชน์ (รายละเอียดอยู่ในบทที่4ตอนที่1)

ก.วัตถุประสงค์	ข.กิจกรรมที่วางแผนไว้	ค.กิจกรรมที่ดำเนินการมา	ง.ผลที่ได้รับ
		นักวิจัยชาวบ้าน 4 คน และคณะศึกษาดูงานจากภายนอกอีก 5 คน มีเป้าหมายในการสำรวจและศึกษาการใช้ประโยชน์จากพันธุ์ไม้ในเขตป่าชุมชนดอนปู่ตา	-มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ในหมู่นักวิจัยเกี่ยวกับประสบการณ์ที่ผูกพันกับป่า (รายละเอียดอยู่ในบทที่3)
	2.4กิจกรรมลงพื้นที่ที่สัมภาษณ์ชาวบ้านแบบเจาะลึก	-จัดขึ้นตั้งแต่เดือนตุลาคม 2556 เป็นต้นมา โดยคณะนักวิจัยในโครงการสัมภาษณ์ผู้รู้ในประเด็นเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ชุมชน และพัฒนาการของการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ	-ได้ข้อมูลเชิงลึกจากผู้รู้ ซึ่งนำมาวิเคราะห์ร่วมกับข้อมูลที่ได้จากเวทีชาวบ้าน การทำกิจกรรมต่าง รวมถึงเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง(รายละเอียดอยู่ในบทที่4ตอนที่1)
3.เพื่อศึกษาการให้คุณค่าและความหมายของการใช้ทรัพยากรธรรมชาติเพื่อเป็นวัตถุดิบในการผลิตเครื่องดนตรีพื้นบ้าน	3.1กิจกรรมลงพื้นที่ที่สัมภาษณ์ชาวบ้านแบบเจาะลึก	-คณะวิจัยเก็บข้อมูลในช่วงเดือนพฤษภาคม -คณะวิจัยจัดเวทีชาวบ้านในประเด็นเรื่อง“พัฒนาการของการจัดการทรัพยากรป่าไม้ในการผลิตเครื่องดนตรีพื้นบ้านอีสาน”เมื่อวันที่ 12 พฤษภาคม 2557 มีผู้เข้าร่วมจำนวน 8 คน	-ได้ข้อมูลจากคนในชุมชนเกี่ยวกับ“ระบบคุณค่า”และความหมายของการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ เพื่อเป็นวัตถุดิบในการผลิตเครื่องดนตรี (รายละเอียดอยู่ในบทที่ 4 ตอนที่ 2)
4. เพื่อศึกษาองค์ความรู้ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ เพื่อเป็นวัตถุดิบในการผลิตเครื่องดนตรีพื้นบ้านตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน	4.1กิจกรรมลงพื้นที่ที่สัมภาษณ์ชาวบ้านแบบเจาะลึก	-จัดขึ้นเมื่อในวันที่ 16 เมษายน พ.ศ. 2557 ณ ป่าดอนปู่ตา บ้านท่าเรือ ตำบลท่าเรือ อำเภอนาหว้า จังหวัดนครพนม มีผู้เข้าร่วมทั้งหมด 11 คน แบ่งเป็นทีม นักวิจัยมหาวิทยาลัยนครพนม 2 คน นักวิจัยชาวบ้าน 4 คน และคณะศึกษาดูงานจากภายนอกอีก 5 คน มีเป้าหมาย	-ได้ข้อมูลในเชิงลึกเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรป่าไม้โดยใช้จิตความเชื่อเรื่องผีปู่ตา ผีเจ้าป่าเจ้าที่ และการรู้จักใช้ประโยชน์จากไม้ในป่าได้อย่างหลากหลาย ทั้งการเป็นวัสดุในการผลิตเครื่องดนตรี การเป็นวัสดุทำเครื่องมือเครื่องใช้ ใช้เป็นวัสดุในการก่อสร้างอาคารบ้านเรือน และใช้

ก. วัตถุประสงค์	ข. กิจกรรมที่วางแผนไว้	ค. กิจกรรมที่ดำเนินการมา	ง. ผลที่ได้รับ
5. เพื่อศึกษาบทบาทและกลไกในการบริหารจัดการทรัพยากรป่าไม้ของ	5.1 กิจกรรมเวทีชาวบ้าน: ระดมความคิดเห็นถึงการกำหนดบทบาทและหน้าที่	ในการสำรวจและศึกษาการใช้ประโยชน์จากพื้นที่ไม้ในเขตป่าชุมชนตอนปู่ตา 4.2 กิจกรรมเวทีชาวบ้าน: ทบทวนองค์ความรู้ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ เพื่อเป็นวัตถุดิบในการผลิตเครื่องดนตรีพื้นบ้านตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน	ประกอบอาหาร และยารักษาโรค (รายละเอียดอยู่ในบทที่ 4 ตอนที่ 1) - นักวิจัยทีมวิชาการและทีมชาวบ้านได้แลกเปลี่ยนเรียนรู้กัน (รายละเอียดอยู่ในบทที่ 3) - ได้ข้อมูลเกี่ยวกับการจัดการวัตถุดิบทางธรรมชาติที่ใช้ทำเครื่องดนตรีในแต่ละช่วงเวลา (รายละเอียดอยู่ในบทที่ 4 ตอนที่ 2) - ได้ทบทวนถึงประสบการณ์ของชาวบ้านในการจัดการวัตถุดิบทางธรรมชาติที่ใช้ทำเครื่องดนตรี ทำให้เห็นถึงความสำคัญ ปัญหา และอุปสรรค ซึ่งเป็นข้อมูลที่นำมาใช้ในการวางแผนการทำงานในพื้นที่ (รายละเอียดอยู่ในบทที่ 4 ตอนที่ 2) - นักวิจัยทีมวิชาการ นักวิจัยชาวบ้าน ชาวบ้านทั่วไปที่เข้าร่วม และตัวแทนหน่วยงานราชการในพื้นที่ได้ร่วมแลกเปลี่ยนเรียนรู้ เพื่อหาวิธีการจัดการทรัพยากรป่าไม้ให้เกิดความยั่งยืน (รายละเอียดอยู่ในบทที่ 3)
		5.1 กิจกรรมเวทีชาวบ้าน: ระดมความคิดเห็นถึงการกำหนดบทบาทและหน้าที่	- ได้ทราบถึงแนวทางการจัดการทรัพยากรป่าไม้สู่ความยั่งยืน โดยมีการแบ่งบทบาท

ก.วัตถุประสงค์	ข.กิจกรรมที่วางแผนไว้	ค.กิจกรรมที่ดำเนินการมา	ง.ผลที่ได้รับ
องค์กรชุมชนต่อการเป็นแหล่งวัดดูดิบในการผลิตเครื่องดนตรีพื้นบ้าน	ขององค์กรในชุมชน เพื่อขับเคลื่อนให้เกิดการจัดการทรัพยากรป่าไม้อย่างยั่งยืน	ป่าไม้ให้เกิดความยั่งยืนและเอื้อต่อการดนตรีพื้นบ้าน เมื่อวันที่ 15 สิงหาคม พ.ศ.2557 มีผู้เข้าร่วมทั้งหมด 39 คน นักวิจัย นักวิจัยที่มิวิชาการ 3คน นักวิจัยชาวบ้าน 11 คน และตัวแทนส่วนราชการจำนวน 5 คน ได้แก่ ครูศูนย์การศึกษาอกระบบฯ, ปศุสัตว์อำเภอ นาทวี,เกษตรอำเภอ นาทวี, พัฒนาการ, ผู้อำนวยการโรงเรียนราษฎร์สามัคคี และชาวบ้านคนอื่นอีกราว 20 คน	และหน้าที่ของทุกภาคส่วนอย่างชัดเจน เพื่อขับเคลื่อนผลให้เกิดขึ้นในพื้นที่อย่างเป็นรูปธรรม (รายละเอียดอยู่ในบทที่ 4 ตอนที่ 3) -นักวิจัยที่มิวิชาการ นักวิจัยชาวบ้าน ชาวบ้านทั่วไปที่เข้าร่วม และตัวแทนหน่วยงานราชการในพื้นที่ได้ร่วมแลกเปลี่ยนเรียนรู้ เพื่อหาวิธีการจัดการทรัพยากรป่าไม้ให้เกิดความยั่งยืน (รายละเอียดอยู่ในบทที่ 3)
6.เพื่อศึกษาแนวทางการจัดการทรัพยากรป่าไม้ให้เกิดความยั่งยืน และเอื้อต่อการเป็นแหล่งวัดดูดิบในการผลิตเครื่องดนตรีพื้นบ้าน	6.1การทำกิจกรรมขับเคลื่อนร่วมกับชุมชน	-คณะวิจัยได้จัดกิจกรรมเวทีชาวบ้าน การศึกษาแนวทางการจัดการทรัพยากรป่าไม้ให้เกิดความยั่งยืนและเอื้อต่อการเป็นแหล่งวัดดูดิบในการผลิตเครื่องดนตรีพื้นบ้าน เมื่อวันที่ 15 สิงหาคม พ.ศ.2557 มีผู้เข้าร่วมทั้งหมด 39 คน นักวิจัย นักวิจัยที่มิวิชาการ 3คน นักวิจัยชาวบ้าน 11 คน และตัวแทนส่วนราชการจำนวน 5 คน ได้แก่ ครูศูนย์การศึกษาอกระบบฯ, ปศุสัตว์อำเภอ นาทวี,เกษตรอำเภอ นาทวี, พัฒนาการ,	-ได้ร่วมกันหาวิธีการขยายพื้นที่ไม้ลูกแคน และการทดลองปลูก -ได้ร่วมกันส่งเสริมให้ป่าชุมชนเป็นแหล่งศึกษาเรียนรู้ (รายละเอียดอยู่ในบทที่ 4 ตอนที่ 3)

ก. วัตถุประสงค์	ข. กิจกรรมที่วางแผนไว้	ค. กิจกรรมที่ดำเนินการมา	ง. ผลที่ได้รับ
8. วิเคราะห์และสรุปผลการดำเนินการโครงการร่วมกับคนในชุมชน		ผู้อำนวยการโรงเรียนราษฎร์สามัคคี และชาวบ้านคนอื่นๆอีกราว 20 คน	
	8.1 ร่วมวิเคราะห์และสรุปผลการดำเนินงานและวิเคราะห์ข้อมูลร่วมกับชุมชน	-ร่วมวิเคราะห์และสรุปผลการดำเนินงานและวิเคราะห์ข้อมูลร่วมกับชุมชน ในวันที่ 20 สิงหาคม 2557	-ได้โครงสร้างรายงานวิจัยเพื่อจัดทำรายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์ (รายละเอียดอยู่ในบทที่ 3)
	9. ขั้นตอนการนำเสนอผลการศึกษาค้นคว้า โดยผู้วิจัยนำเสนอผลการศึกษาค้นคว้าในรูปแบบการพรรณนาวิเคราะห์	9.1 ตรวจสอบข้อมูลร่วมกับชุมชน 9.2 นำเสนอรายงานในรูปแบบเอกสารงานวิจัย 9.3 นำเสนอข้อมูลคืนสู่ชุมชน	-ได้โครงสร้างรายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ -ได้รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์
		-จัดเวทีคืนข้อมูลสู่ชุมชน ในช่วงเดือนพฤษภาคม 2557	-คนในชุมชนได้ทราบผลการวิจัย

สัญญาเลขที่ RDG56E0074

โครงการ “การศึกษาแนวทางการจัดการทรัพยากรป่าไม้ของชุมชนอย่างยั่งยืน
ในการเป็นแหล่งวัตถุดิบเพื่อผลิตเครื่องดนตรีพื้นบ้านอีสาน ภูมิศึกษานบ้านท่าเรือ ตำบลท่าเรือ
อำเภอหนองบัว จังหวัดนครพนม”
รายงานสรุปการเงินในรอบ 6 เดือนหลัง

หัวหน้าโครงการผู้รับทุน
รายงานในช่วงตั้งแต่วันที่

นายอนุชิต สิงห์สุวรรณ

31 พฤษภาคม 2556 ถึงวันที่ 19 กันยายน 2557

รายจ่าย

หมวด ตามสัญญา	รายจ่ายสะสม จากรายงานครั้ง ก่อน	ค่าใช้จ่ายงวด ปัจจุบัน	รวมรายจ่าย สะสมจนถึงงวด ปัจจุบัน	งบประมาณ ทั้งหมดที่ตั้งไว้ ตามสัญญา	คงเหลือ (หรือเกิน)
1.ค่าตอบแทน	10,000	5,000	15,000	20,000	5,000
2.ค่าจ้าง	-	-	-	-	-
3.ค่าใช้สอย	116,248	59,740	175,988	175,988	0
4.ค่าวัสดุ	2,006	2,006	4,012	4,012	0
5.ค่าครุภัณฑ์	-	-	-	-	-
รวม	128,254	66,746	195,000	200,000	5,000

จำนวนเงินที่ได้รับและจำนวนเงินคงเหลือ

จำนวนเงินที่ได้รับ	จำนวน	วันที่ได้รับ		ค่าใช้จ่าย	จำนวน
งวดที่ 1	129,254	22/01/2557		งวดที่ 1	128,254
งวดที่ 2 (ครั้งที่ 1)	65,746	17/09/2557		งวดที่ 2	66,746
งวดที่ 2 (ครั้งที่ 2)	-			งวดที่ 3	-
งวดที่ 3	-			งวดพิเศษ	-
งวดพิเศษ	-				
ดอกเบี้ยครั้งที่ 1	-				
รวมเงินที่ได้รับ	195,000			รวมรายจ่าย	195,000
คงเหลือเงินในบัญชี โครงการ	0				

ลงนามหัวหน้าโครงการ

ลงนามเจ้าหน้าที่การเงินโครงการ